

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

СамИСИ ўқув услубий

кенгашида муҳокама этилган

ЎУК раиси _____ А.Бектемиров

Баённома № _____ йил

**«ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК
РЕСУРСЛАРИ»**

**фанидан
ЎҚУВ УСЛУБИЙ МАЖМУА**

САМАРҚАНД 2013

Н.Э.Ибадуллаев, Г.Р.Турсунова. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари. Ўқув-услубий мажмуа. Самарқанд: СамИСИ. - 2013- 293 бет.

Лойиҳа муҳаррири:

И.С. Тухлиев, “Халқаро туризм ва туризм сервиси” кафедраси
профессори, и.ф.д.

Тақризчилар:

М.Р.Усмонов СамДУ «Иқтисодий ва ижтимоий география» кафедраси
муdiri, доцент, г.ф.н.

Р.Ҳайитбоев “Халқаро туризм ва туризм сервиси” кафедраси катта ўқитувчиси

Ушбу ўқув-услубий мажмуа мамлакатимиз туристик ресурслари салоҳиятини ўрганишга бағишланган бўлиб, унда туристик ресурсларни ҳар жиҳатдан ўрганиш, баҳолаш, умуман олганда туризм фаолиятида фойдаланиш имкониятларини таҳлил этиш, маълум минтақада туризмни ривожлантириш истиқболлари ёритилган.

Мазкур ўқув-услубий мажмуа олий ўқув юртларининг «Туризм менежменти», «Туризм маркетинги», «Туризм операторлик хизматларини ташкил этиш», «Туризм (фаолият турлари бўйича)», «Туризм ва меҳмонхона хўжалиги сервиси» каби таълим йўналишларида таҳсил олаётган талабаларга мўлжалланган. Ундан туризм бўйича касб-хунар коллежлари ўқитувчилари ҳам фойдаланиши мумкин.

Мажмуа олий мактаб ва қўшимча таълим тизимидаги таълим муассасалари ўқитувчилари учун мўлжалланган. Ўқув-услубий мажмуа Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора тadbирлари тўғрисида”ги № ПҚ 1533-сонли қарори 2-илоvasи 7-бандида кўрсатиб ўтилган вазифалар ҳамда олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2011 йил 15 октябрдаги № 87-01/1-166 модемограммасида белгилаб берилган ўқув-услубий мажмуалар намунавий таркиби ва Тошкент Давлат иқтисодиёт университети методикаси асосида ишлаб чиқилган.

Ўқув-услубий мажмуа Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти Илмий Кенгашида муҳокама этилган ва ўқув жараёнига тadbиқ этиш ҳамда нашр учун тавсия этилган. Баённома № 5.08.2013 йил

МУНДАРИЖА

КИРИШ		4
1	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанининг ўқув дастури	5
2	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанининг ишчи ўқув дастури	14
3	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» ўқув фани бўйича таълим технологияси	35
4	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанидан масалалар ва машқлар тўплами	154
5	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича тест саволлар	156
6	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича назорат учун саволлар (ЖН, ОН, ЯН)	159
7	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича умумий саволлар	160
8	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича таркатма материаллар	161
9	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича глоссарий	174
10	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича реферат мавзулари	180
11	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанининг ахборот-услубий таъминоти	181
12	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» таянч конспект (фан бўйича слайдлар илова қилинади)	
13	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича ўқув материаллари (маъруза матни илова қилинади)	183
14	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича хорижий манбалар	283
15	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанидан дастурда курс иши кўрсатилмаган	
16	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича аннотациялар	284
17	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанидан муаллифлар ҳақида маълумот	285
18	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича фойдали маслаҳатлар	286
19	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича норматив ҳужжатлар	287
20	«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича рейтинг (баҳолаш) мезони	288

КИРИШ

Туризм бугунги кунда жаҳондаги энг кўп фойда келтирувчи соҳага айланди. Сўнгги йилларда унинг жаҳондаги товарлар ва хизматлар савдосининг 10 % тўғри келмоқда. Шунинг учун кўпгина мамлакатларда бу соҳага алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мамлакатнинг ижтимоий – иқтисодий ривожланишида аҳолига хизмат кўрсатувчи соҳаларнинг ўрни ва роли ғоят сезиларли бўлиб, бунда туризмнинг аҳамияти бошқа хизмат кўрсатиш соҳаларига қараганда юқори суръатлар билан ривожланиш даражаси билан белгиланади. Шунинг учун ҳам кейинги йилларда Ўзбекистонда туризмни ривожланиши билан боғлиқ бўлган масалаларга жуда ҳам катта эътибор берилиб, унинг туристик салоҳиятидан самарали фойдаланиш йўллари шаклланимоқда ва қарор топмоқда. Мамлакатимиз туризмни ривожлантиришнинг барча имкониятларига эга. Биринчи навбатда, бой тарихий мероси, анъаналари, ўзига хос табиати, яъни туристик ресурсларга бойлиги бунинг тасдиғидир.

Республикаимиз Президенти Ислом Каримов Сингапур Республикасига Давлат ташрифи арафасида шу мамлакатнинг марказий нашрлаидан бири “ТОДАЙ” (“Бугун”) газетаси мухбирининг саволларига берган жавобларида Ўзбекистон туризмнинг катта салоҳиятга эга эканлигини таъкидлаб, қўйидаги фикрларни билдирди: “Гўзал географик ва табиий шароитлар Республика худудида экологик туризмни ривожлатириш учун ғоят қулайдир. Бу борада мамлакатнинг тоғли худудларида жойлашган, замонавий жиҳозланган сайёҳлик мажмуаларида қишки ва ноёб сайёҳлик дастурлари ташкил этилган. Сайёҳликнинг янги йўналиши – йирик кўрикхоналар ва боғлар худудида ташкил этилган табиатшунослик туризми ривожланмоқда...”¹.

Албатта туризмни шаклланиши ва ривожланиши туристик ресурсларнинг салоҳиятига боғлиқдир. Мамлакат қанчалик турли – туман туристик ресурсларга эга бўлса, туризмни ривожланиши шунча осон кечади. Туризм республикаимиз иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт ва бошқа макроиқтисодий тармоқлар қатори ўзининг муносиб ўрнига эга бўлишига эришишимиз ҳозирги куннинг асосий вазифасидир.

Ҳозирги кунда туризм бўйича мутахассисларни талаб даражасида тайёрлаш муҳим масаладир. Шунга кўра ўқув режасига «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани киритилган бўлиб, мазкур фанда туризмни ташкил этишга асос бўлувчи мамлакатимизнинг туристик ресурслари ўргатилади.

Мазкур яратилган ўқув-услубий мажмуа биринчи галда туризм йўналишларида таҳсил олаётган талабаларга мўлжалланган бўлиб, бу фан бўйича яратилган биринчи адабиёт ҳисобланади.

¹ “Халқ сўзи” газетаси, 2007 йил 26 январ, №19

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

Рўйхатга олинди:

№ _____

20__ йил «__» _____

Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта махсус таълим вазирлигининг
20__ йил «__» _____даги
«__»-сонли буйруғи билан
тасдиқланган

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ

фанининг

ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси:	600000	Хизматлар соҳаси
Таълим соҳаси:	610000	Хизмат кўрсатиш соҳаси
Таълим йўналиши:	5610300	Туризм (фаолият йўналишлари бўйича)
	5610200	Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш

Тошкент – 20__

Фаннинг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ўқув-услугий бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашининг 20__ йил «___» _____ даги «___»-сон мажлис баёни билан маъқулланган.

Фаннинг ўқув дастури Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтида ишлаб чиқилди.

Тузувчи:

Ибадуллаев Н.Э.– «Халқаро туризм ва туризм сервиси» кафедрасининг ката ўқитувчиси, и.фн.

Такризчилар:

Тухлиев И.С.

СамИСИ «Халқаро туризм ва туризм сервиси» кафедраси мудири, профессор, и.ф.д.

Мухамедов О.Л.

Самарқанд Давлат Университети «Иқтисодий ва ижтимоий география» кафедраси доценти г.ф.н.

Фаннинг ўқув дастури Самарқанд Иқтисодиёт ва сервис институти Илмий кенгашида тасдиқлашга тавсия қилинган (20__ йил __ августдаги - сонли баённома)

Кириш

Ушбу дастур туристик ресурсларнинг таснифи, уларнинг турлари, хусусиятлари, мамлакатимиз минтақалари бўйича жойланиши ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни, ҳамда хориж сайёҳларини ўзига жалб қиладиган республикаимизнинг гўзал водийлари, тоғу-даштлари, чўлу-биёбонлари ҳамда такрорланмас маданий-тарихий архитектура ёдгорликларидан туризм фаолиятида самарали фойдаланиш масалаларини қамраб олади.

Ўқув фанининг мақсади ва вазифалари

Фаннинг ўқилишидан мақсад - талабаларда мамлакатимизнинг бой тарихий мероси, гўзал табиат гўшалари, зиёратгоҳлари ҳақида маълумотга эга бўлиш, ҳамда улардан туризм мақсадида самарали фойдаланиш бўйича билимлар билан таъминлашдир.

Фаннинг вазифаси - туристик ресурслар ҳақида тушунча бериш, туристик ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятларини ўрганиш, Ўзбекистоннинг туристик ресурсларини минтақалар бўйича жойланиши, туристик районлаштириш ҳамда, мамлакатимиз туристик ресурсларини муҳофаза қилиш тадбирлари тўғрисида талабаларда тасаввур ҳосил қилишдир.

Фан бўйича талабаларнинг билимига, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

-туристик ресурс турларини; Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишни; туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолашни *билиши керак*.

-туристик ресурсларнинг экологик-иқтисодий хусусиятларини; миллий иқтисодиётни ривожланишида туристик ресурслардан самарали фойдаланишни; Ўзбекистоннинг туристик ресурсларини туризм мақсадида фойдаланишга таъсир этувчи омилларни аниқлаш *кўникмаларига эга бўлиши керак*.

-туристик ресурслардан самарали фойдаланиш; Ўзбекистон туристик ресурсларини муҳофаза қилиш; Ўзбекистон туристик ресурсларини туризмнинг турли йўналишларида фойдаланишни режалаштириш *малакасига эга бўлиши керак*.

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фани асосий ихтисослик фани ҳисобланади. Дастурни амалга ошириш ўқув режасида режалаштирилган математик ва табиий (олий математика; ахборот технологиялари ва тизимлари;

иқтисодий география ва экология), умумқасбий (менежмент; маркетинг; халқаро туризм; туризмни режалаштириш; туризм асослари; туризм географияси; туризмда операторлик хизматини ташкиллаштиришнинг асослари; туризм иқтисодиёти ва ҳ.к.) ва ихтисослик (туризм инфратузилмаси, туризм менежменти, туризм маркетинги ва ҳ.к.) фанларидан етарли билим ва кўникмаларига эга бўлишлик талаб этилади.

Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни

Туризм маҳсулотини ишлаб чиқиш ва туризмни ташкил этишда туристик ресурслар асос вазифасини бажаради. Шу сабабдан ҳар бир минтақанинг туристик ресурсларини ўрганиш ва уларни таҳлил этиш талаб этилади.

Миллий иқтисодиётимизни ривожлантиришда туризмни ўрнини ошириш, бевосита туризм корхоналари фаолиятига боғлиқ бўлиб, бунда мамлакатимизнинг туристик ресурслари салоҳиятини ўрганиш катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ушбу фан асосий ихтисослик фани ҳисобланиб, ишлаб чиқаришнинг ажралмас қисмидир.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанини ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор ва замонавий усулларидан фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни тадбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза матнлари, тарқатма материаллари, электрон материаллар, виртуал стендлардан фойдаланилади. Маъруза ва амалий дарсларда мос равишдаги илғор педагогик технологиялардан фойдаланилади.

Асосий қисм

Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари

Туризм соҳасининг миллий иқтисодиётда тўтган ўрни. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг истиқболлари. «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» курсининг мақсади ва вазифалари. Мустақилликка эришгандан сўнг Ўзбекистон ҳукуматининг туризм соҳасига эътибор қаратиши, «Ўзбектуризм» Миллий компаниясини ташкил топиши. Ўзбекистон миллий иқтисодиётини ривожлантиришда туризмни роли. Туризм соҳасида турли ислохотларни ўтказилиши, туризм бозорида корхоналар ўртасида соғлом рақобат юзага келиши. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш имкониятлари ва шарт-шароитлари. Туризм соҳасида миллий кадрларни яратиш.

Туристик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти

Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти. Туризмни барқарор ривожланишида туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни. Туристик ресурсларни туризм шаклланиши ва ривожланишидаги ўрни. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти. Туризмни маҳаллий аҳоли ҳаётига ижобий таъсири.

Туристик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи

Туристик ресурслар таърифи ва моҳияти. Табиий ва антропоген рекреация ресурслари. Табиий туристик ресурслар, маданий – тарихий, ижтимоий – иқтисодий туристик ресурслар. Сармоя ресурслари, туристик ахборот ресурслари. Туристик ресурслар таснифига поляк иқтисодчиси М.Труаси ва француз иқтисодчиси П.Деферем ёндошуви. Табиий ва инфраструктурали туристик ресурслар.

Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар

Барқарор ва ўзгарувчан омиллар Табиий – иқлимий, географик, маданий-тарихий омиллар. Сиёсий, ижтимоий – демографик, молиявий – иқтисодий ва техникавий омиллар. Ташқи ва ички омиллар. Ўзбекистонда туризмни ривожланишига таъсир этувчи омиллар. Туризм инфраструктураси.

Туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш

Туристик ресурсларда алоҳида ажралиб турувчи асосий белгилар. Туристик ресурслардан самарали фойдаланишда, уларни баҳолашни аҳамияти. Туристик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш. Миқдор жиҳатдан баҳолаш хислатлари. Сифат жиҳатдан баҳолаш белгилари. Ўзбекистон туристик ресурсларини туризм мақсадида баҳолашни ташкил этиш.

Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари

Экологик туризм ҳақида тушунча. Экологик туризмнинг ўзига хос хусусиятлари. Экотуризм турлари, мақсади ва таркибий қисмлари. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш имкониятлари. Алоҳида муҳофаза олинган ҳудудлар. Миллий боғ ва давлат кўрикхоналаридан туризм мақсадидан фойдаланиш. Тоғ ва чўл экотуриزمи.

Диний туризмни ривожлантириш ресурслари

Диний ва зиёрат туризми тушунчаси. Мамлакатимизнинг муқаддас зиёрагоҳлари, ислом дини зиёратгоҳ ва марказлари. Ислом обидалари. Имом Бухорий, Ал-Матрудий, Ат-термезий, Баҳовуддин Нақшбандий каби муқаддас

зиёратгоҳлар. Ўзбекистонда халқаро даражада диний туризмни ривожлантириш истиқболлари.

Агротуризмни ривожлантириш ресурлари

Қишлоқ жойларида туризмни ривожлантириш имкониятлари. Агротуризм турлари. Спорт, маданий-танишув, фермерчилик, иш юзасидан фаолият, экологик агротуризм. Ўзбекистонда агротуризмни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари. Қишлоқ жойларида экотуризм объекти сифатида рекреация ресурсларидан фойдаланиш.

Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш

Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурсларнинг ўрни. Туристтик ресурсларнинг самарадорлигини ошириш имкониятлари ва йўллари. Меҳмонхона, транспорт, овқатлантириш ва экскурсия хизматини такомиллаштириш. Туристтик ресурслардан самарали фойдаланиш муаммолари.

Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари

Рекреация ресурслари тушунчаси. Табиий ва антропоген рекреация ресурслари. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари. Экологик сиғим. Рекреация ресурсларини муҳофаза қилиш. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари. Рекреация инфратузилмаси. Ноёб табиат ёдгорликлари. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.

Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш

Жаҳон маданий – тарихий меросини сақлашда ЮНЕСКО ва Бутунжаҳон туристик ташкилотининг (БТТ) ўрни. Ўзбекистонда маданий-тарихий меросдан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тадбирлари. Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.

Ўзбекистоннинг туристик районлари

Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ). Рекреация мақсадида районлаштириш. Туристтик районлаштиришда ижтимоий, иқтисодий, географик ва экологик жиҳатларга эътибор қаратилиши. Туристтик районлаштиришнинг жаҳон ва Ўзбекистон олимларининг тажрибаси. Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар. Ўзбекистоннинг туристик районлари – Тошкент туристик райони, Фарғона туристик райони, Мирзачўл туристик райони, Самарқанд туристик райони, Бухоро – Қизилқум

туристик райони, Жанубий туристик район Қуйи Амударё туристик райони. Туристтик районларда туристик ресурслар салоҳияти.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотларда талабалар республикамизда мавжуд туристик ресурсларни ўрганадилар.

Амалий машғулотларнинг тахминий тавсия этиладиган мавзулари:

1. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазибалари.
2. Туристтик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти.
3. Туристтик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи.
4. Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар.
5. Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш.
6. Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари.
7. Диний туризмни ривожлантириш ресурслари.
8. Агротуризмни ривожлантириш ресурслари.
9. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни самарали фойдаланиш.
10. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари.
11. Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.
12. Ўзбекистоннинг туристик районлари.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Унда талабалар асосий маъруза мавзулари бўйича олган билим ва кўникмаларини амалий масалалар ечиш орқали янада бойитадилар. Шунингдек, дарслик ва ўқув қўлланмалар асосида талабалар билимларини мустаҳкамлашга эришиш, тарқатма материаллардан фойдаланиш, илмий мақолалар ва тезисларни чоп этиш орқали талабалар билимини ошириш, мавзулар бўйича кўргазмали куруллар тайёрлаш ва бошқалар тавсия этилади.

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Талаба мустақил ишни тайёрлашда муайян фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия этилади:

- дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича фан бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- талабанинг ўқув-илмий-тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулотлари;

- масофавий (дистанцион) таълим.

Тавсия этиладиган мустақил ишларнинг мавзулари:

1. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш имкониятлари ва шарт-шароитлари.
2. Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти.
3. Ўзбекистонда туризмни ривожланишига таъсир этувчи омиллар.
4. Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда, уларни баҳолашни аҳамияти.
5. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш имкониятлари.
6. Миллий боғ ва давлат қўриқхоналаридан туризм мақсадида фойдаланиш.
7. Мамлакатимизнинг муқаддас зиёрагоҳлари, ислом дини зиёратгоҳ ва марказлари.
8. Ўзбекистонда халқаро даражада диний туризмни ривожлантириш истиқболлари.
9. Қишлоқ жойларида туризмни ривожлантириш имкониятлари.
10. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларнинг ўрни.
11. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.
12. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни.
13. Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи.

Дастурнинг инфор­мацион – услубий таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган.

- Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. Туристтик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти. Туристтик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи мавзуларига тегишли маъруза дарсларида замонавий компютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологияларидан;

- миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик- иқтисодий хусусиятлари. Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш мавзуларида ўтказиладиган маъруза дарсларида гуруҳли фикрлаш, лойиҳа педагогик технологияларидан;

- туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар. Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш. Экологик, диний ва агротуризмни туризмни ривожлантириш ресурслари мавзулари бўйича ўтказиладиган амалий машғулотларда ақлий хужум, бумеранг ва ФСМУ педагогик технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Фойдаланадиган асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар рўйхати

Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар

1. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. СПб.; «Издательский дом Герда», 2006 -512 с.
2. Дурович А.П. Организация туризма. Учебного пособие. Мп.; «Новес знание», 2005 – 640 с.
3. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник – М.: Финансы и статистика, 2003 672 с.
4. Рябовой И.А., Забаев Ю.В., Драчевой Е.Л. Экономика и организация туризма. Учебного пособие. М.: «Кнорус» 2006.
5. Тухлиев И.С. ва бошқалар. Туризм асослари. Ўқув қўлланма - Самарқанд, СамИСИ, 2010- 247 б.
6. Тухлиев И.С., Қудратов Ғ.Ҳ, Пардаев М.Қ. Туризмни режалаштириш. Тошкент – «ИҚТИСОД - МОЛИЯ» 2010 – 264 б.

Қўшимча адабиётлар:

1. Квартальнов В.А. Экономика туризма. Учебник. М.; «Финансы и статистика» 2001.
2. Драздов А.В. Основы экологическая туризма. М.; 2005
3. Христов Т.Б. Религиозный туризм. Учеб. пособие. М.; «Академия», 2005 – 288 с.
4. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристтик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. Маърузалар курси. Сам ИСИ — 2006.
5. Ибадуллаев Н.Э. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари. Маърузалар курси. – Самарқанд, СамИСИ, 2008. -114 б.
6. Tuxliyev I.S., A.B.Bektemirov, Z.I.Usmanova. Turizmda strategik marketing Samarqand 2010 y.- 136 b.
7. Тухлиев Н. Экономика большого туризма. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2001.
8. Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. Самарқанд – 2005.
9. Комилова Ф.Қ. Халқаро туризм бозори. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2006 й. 191 б.
10. Пугач И. Экспортный потенциал туризма в Узбекистане. // Экономическая обозрение. № 6 (69) 2005. с.23-28.
11. Шомуротова Н. Ўзбекистонда экологик туризм имкониятлари. // Экология хабарномаси. № 5, 2005.

Интернет сайтлари:

1. -<http://www.tourism.uz/>
2. -<http://www.tour.uz/>
3. -<http://www.stat.uz>
4. -<http://www.tours.ru/country/uz/>

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Рўйхатга олинди:
№ _____
201_ й. «__» _____

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
Ўқув ишлари бўйича проректор
А.Б.Бектемиров _____
“__” _____ 201_ йил

«ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ»

ФАНИНИНГ

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси : 600000 – Хизматлар соҳаси
Таълим соҳаси: 610000 –Хизмат кўрсатиш соҳаси
Таълим йўналиши: 5610300– Туризм (фаолият йўналишлари бўйича)
5610200– Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва
бошқариш

Самарқанд-2013

Фаннинг ишчи ўқув дастури ўқув, ишчи ўқув режа ва ўқув дастурига мувофиқ ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:

Ибадуллаев Н.Э. – СамИСИ «Халқаро туризм ва туризм сервиси» кафедраси
доценти в.б.
Турсунова Г.Р. – СамИСИ «Халқаро туризм ва туризм сервиси» кафедраси
ассистенти

Такризчилар:

Тухлиев И.С. – СамИСИ «Халқаро туризм ва туризм сервиси»
кафедраси профессори, и.ф.д.
Мухамедов О.Л. – СамДУ «Иқтисодий ва ижтимоий география» кафедраси
доценти, г.ф.н.

Фан дастури кафедранинг 2013 йил 4 июлдаги 12 - сонли мажлис баённомаси билан тасдиқлаш учун тавсия этилди.

Кафедра мудири, и.ф.н.

Р.С.Амриддинова

Фан дастури институт ўқув – услубий кенгашининг 2013 йил 10 июлдаги 12- сонли баённомаси билан тасдиқланган.

Келишилди: Ўқув - услубият бўлими бошлиғи
Шодмонов И.Э.

КИРИШ

Олий таълимнинг Давлат таълим стандартига кўра “ Туризм (фаолият йўналишлари бўйича)” ва “Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш” таълим соҳаларида ўқитиладиган «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани Ўзбекистонда илмий тараққиёт ютуқларидан фойдаланиш ва шу билимларга асосланган янги иқтисодиётни шакллантиришга жавоб берувчи таълим инфратузилмасини сифат жиҳатдан янги ўзгаришларини талаб этади.

Ҳозирги кунда туризм энг тез ривожланиб бораётган соҳага айланди. Бу соҳа кўпгина мамлакатларда иқтисодиётнинг бош бўғини бўлиб, аҳолининг асосий қисми туризмнинг турли жабҳаларида фаолият юргизишмоқда. Шу каби Ўзбекистон миллий иқтисодиётини ривожлантиришда ҳам туризмнинг ўрни кундан-кунга ошмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз туризмни ривожлантиришнинг кўпгина ресурсларига эга. Ўзбекистон ўзининг гўзал водийлари, тоғу-даштлари, чўлу - биёбонлари ҳамда такрорланмас маданий – тарихий архитектура ёдгорликларига эгаки, булар албатта хориж сайёҳларини ўзига жалб қилади.

Фаннинг мақсад ва вазифалари

«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани танлов фанлар мажмуасига тааллуқли бўлиб, талабалар уни IV-семестрда ўрганишади.

Фаннинг ўқилишидан мақсад - талабаларда мамлакатимизнинг бой тарихий мероси, гўзал табиат гўшалари, зиёратгоҳлари ҳақида маълумотга эга бўлиш, ҳамда улардан туризм мақсадида самарали фойдаланиш бўйича билимлар билан таъминлашдир.

Фаннинг вазифаси - туристик ресурслар ҳақида тушунча бериш, туристик ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятларини ўрганиш, Ўзбекистоннинг туристик ресурсларини минтақалар бўйича жойланиши, туристик районлаштириш ҳамда, мамлакатимиз туристик ресурсларини муҳофаза қилиш тадбирлари тўғрисида талабаларда тасаввур ҳосил қилишдир.

Фан бўйича талабанинг малакасига қўйиладиган талаблар

Талабалар «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанини ўрганиш жараёнида қуйидагиларни бажара олиши лозим:

- туристик ресурс турларини; Ўзбекистоннинг маданий – тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишни; туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолашни **билиши керак**.

- туристик ресурсларнинг экологик – иқтисодий хусусиятларини; миллий иқтисодиётни ривожланишида туристик ресурслардан самарали фойдаланишни; Ўзбекистоннинг туристик ресурсларини туризм мақсадида фойдаланишга таъсир этувчи омилларни аниқлаш **қўникмаларига эга бўлиши керак**.

- туристик ресурслардан самарали фойдаланиш; Ўзбекистон туристик ресурсларини муҳофаза қилиш; Ўзбекистон туристик ресурсларини туризмнинг турли йўналишларида фойдаланишни режалаштириш **малакасига эга бўлиши керак**.

Ўқув режадаги бошқа фанлар билан боғлиқлиги

Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фани танлов фан ҳисобланиб, IV–семестрда ўқитилади. Дастурни амалга ошириш ўқув режасида режалаштирилган математик ва табиий (олий математика, ахборот технологиялари ва тизимлари, иқтисодий география ва экология), умумқасбий (микро-макроиқтисодиёт, жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ, статистика, менежмент, ва ҳ.к.) ва ихтисослик (“Туризм асослари”, “Туризмни режалаштириш”, “Халқаро туризм”, “Туризм инфратузилмаси”, “Ўзбекистоннинг туристик ресурслари”, “Экскурсия хизмати ташкил қилиш”, “Туристик маршрутларни ишлаб чиқиш технологияси”, “Туризмда операторлик хизмати ташкиллаштиришнинг асослари” ва ҳ.к.) фанларидан етарли билим ва кўникмаларга эга бўлишлик талаб этилади.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Ўқув жараёни билан боғлиқ таълим сифатини белгиловчи ҳолатлар қуйидагилар: юқори илмий-педагогик даражада дарс бериш, муаммоли маърузалар ўқиш, дарсларни савол-жавоб тарзида қизиқарли ташкил қилиш, илғор педагогик технологиялардан ва мультимедиа воситаларидан фойдаланиш, тингловчиларни ундайдиган, ўйлантирадиган муаммоларни улар олдида қўйиш, талабчанлик, тингловчилар билан индивидуал ишлаш, эркин мулоқот юритишга, илмий изланишга жалб қилиш.

«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» курсини лойиҳалаштиришда қуйидаги асосий концептуал ёндошувлардан фойдаланилади:

Шахсга йўналтирилган таълим. Бу таълим ўз моҳиятига кўра таълим жараёнининг барча иштирокчиларини тўлақонли ривожланишларини кўзда тутди. Бу эса таълимни лойиҳалаштириладиганда, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини эмас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боғлиқ ўқиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ёндошилишни назарда тутди.

Тизимли ёндошув. Таълим технологияси тизимнинг барча белгиларини ўзида мужассам этмоғи лозим: жараённинг мантиқийлиги, унинг барча бўғинларини ўзаро боғланганлиги, яхлитлиги.

Фаолиятга йўналтирилган ёндошув. Шахснинг жараёнли сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятни активлаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида унинг барча қобилияти ва имкониятлари, ташаббускорлигини очишга йўналтирилган таълимни ифодалайди.

Диалогик ёндошув. Бу ёндошув ўқув муносабатларини яратиш заруриятини билдиради. Унинг натижасида шахснинг ўз-ўзини фаоллаштириши ва ўз-ўзини кўрсата олиши каби ижодий фаолияти кучаяди.

Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш. Демократик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи фаолият мазмунини шакллантиришда ва эришилган натижаларни баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътиборни қаратиш зарурлигини билдиради.

Муаммоли таълим. Таълим мазмунини муаммоли тарзда тақдим қилиш орқали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларида бири. Бунда илмий билимни объектив қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш усуллари, диалектик мушоҳадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда қўллашни мустақил ижодий фаолияти таъминланади.

Ахборотни тақдим қилишнинг замонавий воситалари ва усулларини қўллаш - янги компьютер ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига қўллаш.

Ўқитишнинг усуллари ва техникаси. Маъруза (кириш, мавзуга оид, визуаллаш), муаммоли таълим, лойиҳалаш усуллари, амалий ишлар.

Ўқитишни ташкил этиш шакллари: диалог, полилог, мулоқот ҳамкорлик ва ўзаро ўрганишга асосланган фронтал, коллектив ва гуруҳ.

Ўқитиш воситалари: ўқитишнинг анъанавий шакллари (дарслик, маъруза матни) билан бир қаторда – компьютер ва ахборот технологиялари.

Коммуникация усуллари: тингловчилар билан оператив тескари алоқага асосланган бевосита ўзаро муносабатлар.

Тескари алоқа усуллари ва воситалари: кузатиш, блиц-сўров, оралик ва жорий ва якуновчи назорат натижаларини таҳлили асосида ўқитиш диагностикаси.

Бошқариш усуллари ва воситалари: ўқув машғулоти босқичларини белгилаб берувчи технологик карта кўринишидаги ўқув машғулотларини режалаштириш, қўйилган мақсадга эришишда ўқитувчи ва тингловчининг биргаликдаги ҳаракати, нафақат аудитория машғулотлари, балки аудиториядан ташқари мустақил ишларнинг назорати.

Мониторинг ва баҳолаш: ўқув машғулотида ҳам бутун курс давомида ҳам ўқитишнинг натижаларини режали тарзда кузатиб бориш. Курс охирида тест топшириқлари ёки ёзма иш вариантлари ёрдамида тингловчиларнинг билимлари баҳоланади.

«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанининг маъруза ва амалий дарсларда мос равишда илғор педагогик технологиялар, жумладан, Power Point дастури кенг қўлланилади.

Айрим мавзулар бўйича талабалар билимини баҳолаш тест асосида ва компьютер ёрдамида бажарилади. “Интернет” тармоғидаги расмий иқтисодий кўрсаткичларидан фойдаланилади, тарқатма материаллар тайёрланади, тест тизими ҳамда таянч тушунча ва иборалар асосида оралик ва якуний назоратлар ўтказилади.

«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанидан машғулотларнинг мавзулар ва соатлар бўйича тақсимланиши:

“Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш” ва “Туризм (фаолият йўналишлари бўйича)”

№	Мавзулар номи	Жами соат		Маъруза	Амалий машғулот	Мустақил таълим	
		МХТ	ТФТ			МХТ	ТФТ
1	Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари	8	8	2	2	4	4
2	Туристтик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти	8	8	2	2	4	4

3	Туристтик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи	8	8	4	4	4	4
4	Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар	8	8	2	2	4	4
5	Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш	8	8	2	2	4	4
6	Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари	10	10	4	4	6	6
7	Диний туризмни ривожлантириш ресурслари	8	8	2	2	4	4
8	Агротуризмни ривожлантириш ресурслари	8	8	2	2	4	4
9	Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш	12	12	4	4	4	4
10	Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари	8	8	2	2	4	4
11	Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш	8	8	2	2	4	4
12	Ўзбекистоннинг туристик районлари	12	12	4	4	4	4
Жами:		114	114	32	32	50	50

Асосий қисм: Фаннинг услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Асосий қисмда (маъруза) фанни мавзулари мантиқий кетма-кетликда келтирилади. Ҳар бир мавзунинг моҳияти асосий тушунчалар ва тезислар орқали очиб берилади. Бунда мавзу бўйича талабаларга ДТС асосида етказилиши зарур бўлган билим ва кўникмалар тўла қамраб олиниши керак.

Асосий қисм сифатига қўйиладиган талаб мавзуларнинг долзарблиги, уларнинг иш берувчилар талаблари ва ишлаб чиқариш эҳтиёжларига мослиги, мамлакатимизда бўлаётган ижтимоий-сиёсий ва демократик ўзгаришлар, иқтисодиётни эркинлаштириш, иқтисодий-ҳуқуқий ва бошқа соҳалардаги ислохотларнинг устувор масалаларини қамраб олиши ҳамда фан ва технологияларнинг сўнгги ютуқлари эътиборга олиниши тавсия этилади.

Маъруза машғулоти

“Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. Туризм соҳасининг миллий иқтисодиётда тўтган ўрни. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг истикболлари. «Ўзбекистоннинг

туристик ресурслари» курсининг мақсади ва вазифалари. Мустақилликка эришгандан сўнг Ўзбекистон ҳукуматининг туризм соҳасига эътибор қаратиши, «Ўзбектуризм» Миллий компаниясини ташкил топиши. Ўзбекистон миллий иқтисодиётини ривожлантиришда туризмни роли. Туризм соҳасида турли ислохотларни ўтказилиши, туризм бозорида корхоналар ўртасида соғлом рақобат юзага келиши. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш имкониятлари ва шарт-шароитлари. Туризм соҳасида миллий кадрларни яратиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. *Кўргазмали маъруза, “Ақлий ҳужум” усули.*

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Туристик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти. Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти. Туризмни барқарор ривожланишида туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни. Туристик ресурсларни туризм шаклланиши ва ривожланишидаги ўрни. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти. Туризмни маҳаллий аҳоли ҳаётига ижобий таъсири.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. *Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, “ФСМУ” усули.*

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Туристик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи. Туристик ресурслар таърифи ва моҳияти. Табиий ва антропоген рекреация ресурслари. Табиий туристик ресурслар, маданий – тарихий, ижтимоий – иқтисодий туристик ресурслар. Сармоя ресурслари, туристик ахборот ресурслари. Туристик ресурслар таснифига поляк иқтисодчиси М.Труаси ва француз иқтисодчиси П.Деферем ёндошуви. Табиий ва инфраструктурали туристик ресурслар.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. *Кўргазмали - визуал маъруза, “Т-схемаси”, «Ақлий ҳужум», «Блиц-сўров» усуллари.*

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар. Барқарор ва ўзгарувчан омиллар Табиий – иқлимий, географик, маданий-тарихий омиллар. Сиёсий, ижтимоий – демографик, молиявий – иқтисодий ва техникавий омиллар. Ташқи ва ички омиллар. Ўзбекистонда туризмни ривожланишига таъсир этувчи омиллар. Туризм инфраструктураси.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. *Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, «Ақлий ҳужум» усули.*

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш. Туристтик ресурсларда алоҳида ажралиб турувчи асосий белгилар. Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда, уларни баҳолашни аҳамияти. Туристтик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш. Миқдор жиҳатдан баҳолаш хислатлари ва сифат жиҳатдан баҳолаш белгилари. Ўзбекистон туристтик ресурсларини туризм мақсадида баҳолашни ташкил этиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кўргазмали маъруза, «ФСМУ» усули.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари. Экологик туризм ҳақида тушунча ва экологик туризмнинг ўзига хос хусусиятлари. Экотуризм турлари, мақсади ва таркибий қисмлари ва Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш имкониятлари. Алоҳида муҳофаза олинган ҳудудлар ва миллий боғ ва давлат қўриқхоналаридан туризм мақсадидан фойдаланиш. Тоғ ва чўл экотуриزمи.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кўргазмали маъруза, суҳбат, намойиш этиш, «Ақлий ҳужум», «Нима учун?» усуллари.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Диний туризмни ривожлантириш ресурслари. Диний ва зиёрат туризми тушунчаси. Мамлакатимизнинг муқаддас зиёрагоҳлари, ислом дини зиёратгоҳ ва марказлари. Ислом обидалари ва Имом Бухорий, Ал-Матрудий, Ат-термезий, Баҳовуддин Нақшбандий каби муқаддас зиёратгоҳлар. Ўзбекистонда халқаро даражада диний туризмни ривожлантириш истиқболлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кўргазмали маъруза, намойиш этиш, “Балиқ скелети” усули.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Агротуризмни ривожлантириш ресурслари. Қишлоқ жойларида туризмни ривожлантириш имкониятлари. Агротуризм турлари ва спорт, маданий-танишув, фермерчилик, иш юзасидан фаолият, экологик агротуризм. Ўзбекистонда агротуризмни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари. Қишлоқ жойларида экотуризм объекти сифатида рекреация ресурсларидан фойдаланиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кўргазмали маъруза, намойиш этиш, «Каскад» усули.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристтик ресурслардан самарали фойдаланиш. Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристтик ресурсларнинг ўрни. Туристтик ресурсларнинг самарадорлигини ошириш

имкониятлари ва йўллари. Меҳмонхона, транспорт, овқатлантириш ва экскурсия хизматини такомиллаштириш. Туристик ресурслардан самарали фойдаланиш муаммолари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кўргазмали маъруза, намойиш этиш, «Муаммоли вазият», «ФСМУ» усуллари.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари. Рекреация ресурслари тушунчаси ва табиий ва антропоген рекреация ресурслари. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари ва экологик сиғим. Рекреация ресурсларини муҳофаза қилиш ва фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари. Рекреация инфратузилмаси. Ноёб табиат ёдгорликлари. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кўргазмали маъруза, намойиш этиш, «Қандай?» усули.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш. Жаҳон маданий – тарихий меросини сақлашда ЮНЕСКО ва Бутунжаҳон туристик ташкилотининг (БТТ) ўрни. Ўзбекистонда маданий-тарихий меросдан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тадбирлари. Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кўргазмали маъруза, намойиш этиш, «Ақлий ҳужум» усули.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Ўзбекистоннинг туристик районлари. Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ). Рекреация мақсадида районлаштириш. Туристик районлаштиришда ижтимоий, иқтисодий, географик ва экологик жиҳатларга эътибор қаратилиши. Туристик районлаштиришнинг жаҳон ва Ўзбекистон олимларининг тажрибаси. Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар. Ўзбекистоннинг туристик районлари – Тошкент туристик райони, Фарғона туристик райони, Мирзачўл туристик райони, Самарқанд туристик райони, Бухоро – Қизилқум туристик райони, Жанубий туристик район Қуйи Амударё туристик райони. Туристик районларда туристик ресурслар салоҳияти.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кўргазмали маъруза, намойиш этиш, «Балиқ скелети», «Т-схемаси» усуллари.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

**«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани бўйича маъруза
машғулотининг календар тематик режаси**
“Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш” ва “Туризм (фаолият
йўналишлари бўйича)”

т/р	Маъруза мавзулари (барча)	соат
1.	Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари	2
2.	Туристтик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти	2
3.	Туристтик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи	4
4.	Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар	2
5.	Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш	2
6.	Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари <i>Талабаларнинг билимини жорий ва оралиқ баҳолаш бўйича рейтинг балларини жамлаш ҳафталари</i>	4
7.	Диний туризмни ривожлантириш ресурслари	2
8.	Агротуризмни ривожлантириш ресурслари	2
9.	Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш	4
10.	Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари	2
11.	Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш	2
12.	Ўзбекистоннинг туристик районлари. <i>Талабаларнинг билимини жорий ва оралиқ баҳолаш бўйича рейтинг балларини жамлаш ҳафталари</i>	4
Жами		32

Амалий машғулотларнинг тавсия этиладиган мавзулари

Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. Туризм соҳасининг миллий иқтисодиётда тўтган ўрни. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг истиқболлари. «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» курсининг мақсади ва вазифалари. Мустақилликка эришгандан сўнг Ўзбекистон ҳукуматининг туризм соҳасига эътибор қаратиши, «Ўзбектуризм» Миллий компаниясини ташкил топиши. Ўзбекистон миллий иқтисодиётини ривожлантиришда туризмни роли. Туризм соҳасида турли ислохотларни ўтказилиши, туризм бозорида корхоналар ўртасида соғлом рақобат юзага келиши. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш имкониятлари ва шарт-шароитлари. Туризм соҳасида миллий кадрларни яратиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли

таълим. Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Нима учун?» усули.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Туристик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти. Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти. Туризмни барқарор ривожланишида туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни. Туристик ресурсларни туризм шаклланиши ва ривожланишидаги ўрни. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти. Туризмни маҳаллий аҳоли ҳаётига ижобий таъсири.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топшириқлар – амалий ишлаш учун, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Қандай?», “Блиц –сўров” усуллари.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Туристик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи. Туристик ресурслар таърифи ва моҳияти. Табиий ва антропоген рекреация ресурслари. Табиий туристик ресурслар, маданий – тарихий, ижтимоий – иқтисодий туристик ресурслар. Сармоя ресурслари, туристик ахборот ресурслари. Туристик ресурслар таснифига поляк иқтисодчиси М.Труаси ва француз иқтисодчиси П.Деферем ёндошуви. Табиий ва инфраструктурали туристик ресурслар.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топшириқлар – амалий ишлаш учун, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «ФСМУ», Қандай?», “Блиц –сўров” усуллари.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар. Барқарор ва ўзгарувчан омиллар Табиий – иқлимий, географик, маданий-тарихий омиллар. Сиёсий, ижтимоий – демографик, молиявий – иқтисодий ва техникавий омиллар. Ташқи ва ички омиллар. Ўзбекистонда туризмни ривожланишига таъсир этувчи омиллар. Туризм инфраструктураси.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Нима учун?», «Муаммоли вазият» усуллари.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш. Туристик ресурсларда алоҳида ажралиб турувчи асосий белгилар. Туристик ресурслардан самарали фойдаланишда, уларни баҳолашни аҳамияти. Туристик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш. Миқдор жиҳатдан баҳолаш

хислатлари ва сифат жиҳатдан баҳолаш белгилари. Ўзбекистон туристик ресурсларини туризм мақсадида баҳолашни ташкил этиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, “Конверт”, “Балиқ скелети” усуллари.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари. Экологик туризм ҳақида тушунча ва экологик туризмнинг ўзига хос хусусиятлари. Экотуризм турлари, мақсади ва таркибий қисмлари ва Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш имкониятлари. Алоҳида муҳофаза олинган ҳудудлар ва миллий боғ ва давлат қўриқхоналаридан туризм мақсадидан фойдаланиш. Тоғ ва чўл экотуризми.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, “БББ”, “Қандай?”, “Муаммоли вазият”, “Блиц-сўров” усуллари.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Диний туризмни ривожлантириш ресурслари. Диний ва зиёрат туризми тушунчаси. Мамлакатимизнинг муқаддас зиёрагоҳлари, ислом дини зиёратгоҳ ва марказлари. Ислом обидалари ва Имом Бухорий, Ал-Матрудий, Ат-термезий, Баҳовуддин Нақшбандий каби муқаддас зиёратгоҳлар. Ўзбекистонда халқаро даражада диний туризмни ривожлантириш истиқболлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Нима учун?» усули.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Агротуризмни ривожлантириш ресурслари. Қишлоқ жойларида туризмни ривожлантириш имкониятлари. Агротуризм турлари ва спорт, маданий-танишув, фермерчилик, иш юзасидан фаолият, экологик агротуризм. Ўзбекистонда агротуризмни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари. Қишлоқ жойларида экотуризм объекти сифатида рекреация ресурсларидан фойдаланиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, “Блиц-сўров” “Т-схема” усуллари.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларнинг ўрни. Туристик ресурсларнинг самарадорлигини ошириш имкониятлари ва йўллари. Меҳмонхона, транспорт, овқатлантириш ва экскурсия

хизматини такомиллаштириш. Туристик ресурслардан самарали фойдаланиш муаммолари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топишириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, “Каскад”, “Балиқ скелети”, “Конверт”, “Қандай?” усуллари.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари. Рекреация ресурслари тушунчаси ва табиий ва антропоген рекреация ресурслари. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари ва экологик сиғим. Рекреация ресурсларини муҳофаза қилиш ва фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари. Рекреация инфратузилмаси. Ноёб табиат ёдгорликлари. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Топишириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Нима учун?», «Муаммоли вазият» усуллари.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш. Жаҳон маданий – тарихий меросини сақлашда ЮНЕСКО ва Бутунжаҳон туристик ташкилотининг (БТТ) ўрни. Ўзбекистонда маданий-тарихий меросдан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тадбирлари. Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, «Кластер», «ФСМУ» усуллари.

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А7; А8; А9; А10; А11; А13; А15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

Ўзбекистоннинг туристик районлари. Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ). Рекреация мақсадида районлаштириш. Туристик районлаштиришда ижтимоий, иқтисодий, географик ва экологик жиҳатларга эътибор қаратилиши. Туристик районлаштиришнинг жаҳон ва Ўзбекистон олимларининг тажрибаси. Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар. Ўзбекистоннинг туристик районлари – Тошкент туристик райони, Фарғона туристик райони, Мирзачўл туристик райони, Самарқанд туристик райони, Бухоро – Қизилқум туристик райони, Жанубий туристик район Қуйи Амударё туристик райони. Туристик районларда туристик ресурслар салоҳияти.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, муаммоли таълим. Кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, “Инсерт”, “БББ”, “Муаммоли вазият” усуллари.

Адабиётлар: A1; A2; A3; A4; A5; A7; A8; A9; A10; A11; A13; A15; Қ1; Қ2; Қ3; Қ4; Қ5; Қ7.

“Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” фани бўйича амалий машғулотининг календар тематик режаси

“Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш” ва “Туризм (фаолият йўналишлари бўйича)”

т/р	Маъруза мавзулари (барча)	соат
1	Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари	2
2	Туристтик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти	2
3	Туристтик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи	4
4	Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар	2
5	Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш	2
6	Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари <i>Талабаларнинг билимини жорий ва оралиқ баҳолаш бўйича рейтинг балларини жамлаш ҳафталари</i>	4
7	Диний туризмни ривожлантириш ресурслари	2
8	Агротуризмни ривожлантириш ресурслари	2
9	Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш	4
10	Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари	2
11	Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш	2
12	Ўзбекистоннинг туристик районлари. <i>Талабаларнинг билимини жорий ва оралиқ баҳолаш бўйича рейтинг балларини жамлаш ҳафталари</i>	4
Жами		32

Мустақил таълим ташкил этишнинг шакли ва мазмуни.

“Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” фани бўйича талабанинг мустақил таълими шу фанни ўрганиш жараёнининг таркибий қисми бўлиб, услубий ва ахборот ресурслари билан тўла таъминланган.

Талабалар аудитория машғулотларида профессор-ўқитувчиларнинг маърузасини тинглайдилар, мисол ва масалалар ечадилар. Аудиториядан ташқарида талаба дарсларга тайёрланади, адабиётларни конспект қилади, уй вазифа сифатида берилган мисол ва масалаларни ечади. Бундан ташқари айрим мавзуларни кенгроқ ўрганиш мақсадида кўшимча адабиётларни ўқиб рефератлар тайёрлайди ҳамда мавзу бўйича тестлар ечади. Мустақил таълим натижалари рейтинг тизими асосида баҳоланади.

Уйга вазифаларни бажариш, қўшимча дарслик ва адабиётлардан янги билимларни мустақил ўрганиш, керакли маълумотларни излаш ва уларни топиш йўллари аниқлаш, интернет тармоқларидан фойдаланиб маълумотлар тўплаш ва илмий изланишлар олиб бориш, илмий тўғарак доирасида ёки мустақил равишда илмий манбалардан фойдаланиб илмий мақола ва маърузалар тайёрлаш кабилар талабаларнинг дарсда олган билимларини чуқурлаштиради, уларнинг мустақил фикрлаш ва ижодий қобилиятини ривожлантиради. Шунинг учун ҳам мустақил таълимсиз ўқув фаолияти самарали бўлиши мумкин эмас.

Уй вазифаларини текшириш ва баҳолаш амалий машғулот олиб боровчи ўқитувчи томонидан, конспектларни ва мавзуни ўзлаштириш даражасини текшириш ва баҳолаш эса маъруза дарсларини олиб боровчи ўқитувчи томонидан ҳар дарсда амалга оширилади.

“Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” фанидан мустақил иш мажмуаси фаннинг барча мавзуларини қамраб олган ва қуйидаги 12 та катта мавзу кўринишида шакллантирилган.

Талабалар мустақил таълимнинг мазмуни ва ҳажми

“Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш” ва “Туризм (фаолият йўналишлари бўйича)”

№	Мустақил таълим мавзулари	Берилган топшириқлар	Бажариш муддати	Ҳажми (соатда)
				МХТ, ТФТ
1	Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш имкониятлари ва шарт-шароитлари.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	1,2,3 - ҳафталар	4
2	Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	4- ҳафта	4
3	Ўзбекистонда туризмни ривожланишига таъсир этувчи омиллар.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	5- ҳафта	4
4	Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда, уларни баҳолашни аҳамияти.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	6- ҳафта	4
5	Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш имкониятлари.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	7- ҳафта	4
6	Миллий боғ ва давлат кўриқхоналаридан туризм мақсадида фойдаланиш.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	8- ҳафта	2

7	Мамлакатимизнинг муқаддас зиёрагоҳлари, ислом дини зиёратгоҳ ва марказлари.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	9,10-ҳафта	4
8	Ўзбекистонда халқаро даражада диний туризмни ривожлантириш истиқболлари.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	11,12-ҳафта	4
9	Қишлоқ жойларида туризмни ривожлантириш имкониятлари.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	13,14-ҳафта	4
10	Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурсларнинг ўрни.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	15 -ҳафта	4
11	Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	16-ҳафта	4
12	Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	17-ҳафта	4
13	Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи.	Адабиётлардан конспект қилиш. Индивидуал топшириқларни бажариш	18-ҳафта	4
Жами				50

Дастурнинг инфор­ма­цион – услубий таъ­ми­но­ти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган.

- Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. Турист­ик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти. Турист­ик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи мавзуларига тегишли маъруза дарсларида замонавий компютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологияларидан;

-миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик- иқтисодий хусусиятлари. Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш мавзуларида ўтказиладиган маъруза дарсларида гуруҳли фикрлаш, лойиҳа педагогик технологияларидан;

-туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар. Турист­ик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш. Экологик, диний ва агротуризмни туризмни ривожлантириш ресурслари мавзулари бўйича ўтказиладиган амалий машғулотларда «Ақлий ҳужум», «Балиқ скелети», «БББ»,

«Кластер» «Блиц-сўров» ва «ФСМУ» педогогик технологияларини қўллаш назарда тутилади.

“Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” фанидан талабалар билимини рейтинг тизими асосида баҳолаш мезони.

“Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” фани бўйича рейтинг жадваллари, назорат тури, шакли, сони ҳамда ҳар бир назоратга ажратилган максимал балл, шунингдек жорий ва оралиқ назоратларининг саралаш баллари ҳақидаги маълумотлар фан бўйича биринчи машғулотда талабаларга эълон қилинади.

Фан бўйича талабаларнинг билим савияси ва ўзлаштириш даражасининг Давлат таълим стандартларига мувофиқлигини таъминлаш учун қуйидаги назорат турлари ўтказилади:

- **жорий назорат (ЖН)** – талабанинг фан мавзулари бўйича билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Жорий назорат фаннинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда амалий машғулотларда оғзаки сўров, тест ўтказиш, суҳбат, назорат иши, коллеквиум, уй вазифаларини текшириш ва шу каби бошқа шаклларда ўтказилиши мумкин;

- **оралиқ назорат (ОН)** – семестр давомида ўқув дастурининг тегишли (фанларнинг бир неча мавзуларини ўз ичига олган) бўлими тугаллангандан кейин талабанинг назарий билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Оралиқ назорат бир семестрда икки марта ўтказилади ва шакли (ёзма, оғзаки, тест ва ҳоказо) ўқув фанига ажратилган умумий соатлар ҳажмидан келиб чиққан ҳолда белгиланади;

- **якуний назорат (ЯН)** – семестр якунида муайян фан бўйича назарий билим ва амалий кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини баҳолаш усули. Якуний назорат асосан таянч тушунча ва ибораларга асосланган “Ёзма иш” шаклида ўтказилади.

ОН ўтказиш жараёни кафедра мудири томонидан тузилган комиссия иштирокида мунтазам равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари бузилган ҳолларда, **ОН** натижалари бекор қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда **ОН** қайта ўтказилади.

Талабанинг билим савияси, кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизими асосида талабанинг фан бўйича ўзлаштириш даражаси баллар орқали ифодаланади.

“Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” фани бўйича талабаларнинг семестр давомидаги ўзлаштириш кўрсаткичи 100 баллик тизимда баҳоланади.

Ушбу 100 балл баҳолаш турлари бўйича қуйидагича тақсимланади:

Я.Н.-30 балл, қолган 70 балл эса Ж.Н.-35 балл ва О.Н.-35 балл қилиб тақсимланади.

Фоиш	Баҳо	Талабанинг билим даражаси
86-100	Аъло	Хулоса ва қарор қабул қилиш Ижодий фикрлай олиш Мустақил мушоҳада юритиш Олинган билимларни амалда қўллай олиш Моҳиятини тушуниш

		Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
71-85	Яхши	Мустақил мушоҳада юритиш Олинган билимларни амалда қўллай олиш Моҳиятини тушуниш Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
55-70	Қониқарли	Моҳиятини тушуниш Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
0-54	Қониқарсиз	Аниқ тасаввурга эга бўлмаслик Билмаслик

- Фан бўйича саралаш бали 55 баллни ташкил этади. Талабанинг саралаш балидан паст бўлган ўзлаштириши рейтинг дафтарчасида қайд этилмайди.

- Талабаларнинг ўқув фани бўйича мустақил иши жорий, оралик ва якуний назоратлар жараёнида тегишли топшириқларни бажариши ва унга ажратилган баллардан келиб чиққан ҳолда баҳоланади.

- Талабанинг фан бўйича рейтинги қуйидагича аниқланади:
$$R = \frac{V \cdot O'}{100}$$

бу ерда: V- семестрда фанга ажратилган умумий ўқув юкламаси (соатларда); O' - фан бўйича ўзлаштириш даражаси (балларда).

- Фан бўйича жорий ва оралик назоратларга ажратилган умумий баллнинг 55 фоизи саралаш балл ҳисобланиб, ушбу фоиздан кам балл тўплаган талаба якуний назоратга киритилмайди.

- Жорий **ЖН** ва оралик **ОН** турлари бўйича 55 балл ва ундан юқори бални тўплаган талаба фанни ўзлаштирган деб ҳисобланади ва ушбу фан бўйича якуний назоратга кирмаслигига йўл қўйилади.

- Талабанинг семестр давомида фан бўйича тўплаган умумий бали ҳар бир назорат туридан белгиланган қоидаларга мувофиқ тўплаган баллари йиғиндисига тенг.

- **ОН** ва **ЯН** турлари календар тематик режага мувофиқ деканат томонидан тузилган рейтинг назорат жадваллари асосида ўтказилади. **ЯН** семестрнинг охириги 2 ҳафтаси мобайнида ўтказилади.

- **ЖН** ва **ОН** назоратларда саралаш балидан кам балл тўплаган ва узрли сабабларга кўра назоратларда қатнаша олмаган талабага қайта топшириш учун, навбатдаги шу назорат туригача, сўнгги жорий ва оралик назоратлар учун эса якуний назоратгача бўлган муддат берилади.

- Талабанинг семестрда **ЖН** ва **ОН** турлари бўйича тўплаган баллари ушбу назорат турлари умумий балининг 55 фоизидан кам бўлса ёки семестр якуний жорий, оралик ва якуний назорат турлари бўйича тўплаган баллари йиғиндиси 55 баллдан кам бўлса, у академик қарздор деб ҳисобланади.

- Талаба назорат натижаларидан норози бўлса, фан бўйича назорат тури натижалари эълон қилинган вақтдан бошлаб бир кун мобайнида факультет деканига ариза билан мурожаат этиши мумкин. Бундай ҳолда факультет

деканининг тақдимномасига кўра ректор буйруғи билан 3 (уч) аъзодан кам бўлмаган таркибда апелляция комиссияси ташкил этилади.

- Апелляция комиссияси талабаларнинг аризаларини кўриб чиқиб, шу куннинг ўзида хулосасини билдиради.

- Баҳолашнинг ўрнатилган талаблар асосида белгиланган муддатларда ўтказилиши ҳамда расмийлаштирилиши факультет декани, кафедра мудури, ўқув-услубий бошқарма ҳамда ички назорат ва мониторинг бўлими томонидан назорат қилинади.

Талабалар ОН дан тўплайдиган балларнинг намунавий мезонлари

№	Кўрсаткичлар	ОН баллари		
		макс	1-ОН	2-ОН
1	Дарсларга қатнашганлик даражаси. Маъруза дарсларидаги фаоллиги, конспект дафтарларининг юритилиши ва тўлиқлиги.	15	0-7	0-8
2	Талабаларнинг мустақил таълим топшириқларини ўз вақтида ва сифатли бажариши ва ўзлаштириш.	10	0-5	0-5
3	Оғзаки савол-жавоблар, коллоквиум ва бошқа назорат турлари натижалари бўйича	10	0-5	0-5
	Жами ОН баллари	35	0-17	0-18

Талабалар ЖН дан тўплайдиган алларнинг намунавий мезонлари

№	Кўрсаткичлар	ЖН баллари		
		макс	1-ЖН	2-ЖН
1	Дарсларга қатнашганлик ва ўзлаштириши даражаси. Амалий машғулотлардаги фаоллиги, амалий машғулот дафтарларининг юритилиши ва ҳолати	15	0-7	0-8
2	Мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши. Мавзулар бўйича уй вазифаларини бажарилиш ва ўзлаштириши даражаси.	10	0-5	0-5
3	Ёзма назорат иши ёки тест саволларига берилган жавоблар	10	0-5	0-5
	Жами ЖН баллари	35	0-18	0-17

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида белгиланган бўлса, у ҳолда якуний назорат 30 баллик “Ёзма иш” вариантлари асосида ўтказилади.

Агар якуний назорат марказлашган тест асосида ташкил этилган бўлиб фан бўйича якуний назорат “Ёзма иш” шаклида белгиланган бўлса, у ҳолда якуний назорат қуйидаги жадвал асосида амалга оширилади.

Балл	Баҳо	Кўрсаткичлар
26-30	Аъло	ЯН турлари бўйича берилган барча саволларга ижодий ёндошиб, ўз хулоса ва қарорлари, мустақил мушоҳадада кўрсатиб бера оلسа.
21-25	Яхши	ЯН турлари бўйича берилган барча саволларга мустақил хулоса ва фикрларда ҳамда амалдаги қўлланишларига мисоллар келтириб моҳиятини тушунтира олиш.
16-21	Қониқарли	ЯН турлари бўйича берилган барча саволларнинг моҳиятини тушуниб айтиб берса.
0-16	Қониқарсиз	ЯН турлари бўйича берилган саволларга жавоб бермаслик, билмаслик.

Якуний назоратда “Ёзма иш”ларни баҳолаш мезони

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида амалга оширилганда, синов кўп вариантли усулда ўтказилади. Ҳар бир вариант 3 та назарий саволдан иборат. Назарий саволлар фан бўйича таянч сўз ва иборалар асосида тузилган бўлиб, фаннинг барча мавзуларини ўз ичига қамраб олган.

Ҳар бир назарий саволга ёзилган жавоблар бўйича ўзлаштириш кўрсаткичи 0-10 балл оралиғида баҳоланади. Талаба максимал 30 балл тўплаши мумкин.

Ёзма синов бўйича умумий ўзлаштириш кўрсаткичини аниқлаш учун вариантда берилган саволларнинг ҳар бири учун ёзилган жавобларга қўйилган ўзлаштириш баллари қўшилади ва йиғинди талабанинг якуний назорат бўйича ўзлаштириш бали ҳисобланади.

Тавсия этилган адабиётлар рўйхати

Асосий адабиётлар:

- Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонун // «Халқ сўзи» газетаси, 1999 й 14 сентябр
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 2003 й 12 ноябр
- «2006-2010 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳаси ва сервисни жадал ривожлантириш ҳақида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. 2006 й.
- И. Каримов Ўзбекистон XXI асрга интилмокда. :Ўзбекистон, 1999г.
- Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. СПб.; «Издательский дом Герда», 2006 -512 с.
- Дурович А.П., Бондаренко Г.А., Сергеева Т.М.и др. Организация туризма. Учеб, пособие. Мн: Новое знание, 2005– 640 с.
- Драздов А.В. Основы экологическая туризма. М.; 2005

14. Христов Т.Б. Религиозный туризм. Учеб. пособие. М.; «Академия», 2005 – 288 с.
15. Рябовой И.А., Забаев Ю.В., Драчевой Е.Л. Экономика и организация туризма. Учебного пособие. М.; «Кнорус» 2006.
16. Тухлиев И.С. ва бошқалар. Туризм асослари. Ўқув қўлланма - Самарқанд, СамИСИ, 2010- 247 б.
17. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристтик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. Маърузалар курси. Сам ИСИ — 2006.
18. Ибадуллаев Н.Э. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари. Маърузалар курси. – Самарқанд, СамИСИ, 2008. -114 б.
19. Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. Самарқанд – 2005.
20. Комилова Ф.Қ. Халқаро туризм бозори. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2006 й. 191 б.
21. Тухлиев И.С., Кудратов Ғ.Х, Пардаев М.Қ. Туризмни режалаштириш. Тошкент – «ИҚТИСОД - МОЛИЯ» 2010 – 264 б.

Қўшимча адабиётлар:

1. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник – М.: Финансы и статистика, 2003 672 с.
2. Квартальнов В.А. Экономика туризма. Учебник. М.; «Финансы и статистика» 2001.
3. Tuxliyev I.S., A.B.Bektemirov, Z.I.Usmanova. Turizmnda strategik
4. marketing Samarqand 2010 y.- 136 b.
5. Тухлиев Н. Экономика большого туризма. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2001.
6. Пугач И. Экспортный потенциал туризма в Узбекистане. // Экономическая обозрение. № 6 (69) 2005. с.23-28.
7. Шомуротова Н. Ўзбекистонда экологик туризм имкониятлари. // Экология хабарномаси. № 5, 2005.

Интернет сайтлари:

1. www.lex.uz
2. www.stat.uz
3. www.tourism.uz/
4. www.tour.uz/
5. www.tours.ru/country/uz/
6. www.ref.uz

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1-Мавзу	ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ	
1.1.Таълим бериш технологиясининг модели		
Маиғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Маиғулот шакли	Кириш. Ахборотли маъруза	
Маъруза режаси	1.Ўзбекистонда туризмни моҳияти ва уни мамлакат иқтисодиётига таъсири. 2.Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети ва объекти. 3.Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг мақсади ва вазифалари.	
Ўқув маиғулотининг мақсади: Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг ўрганиш объекти ва предмети, ҳамда ушбу фаннинг мақсади ва вазифаларини талабаларга тушунтиришдан иборат.		
Педагогик вазифалар: • ўқув курсининг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзуларга тушунча бериш; • Ўзбекистонда туризм моҳиятини тушунтириб бериш; • мамлакат иқтисодиётига туризмнинг таъсирини изоҳлаш; • фаннинг обекъти ва предметини нимадан иборат эканлигини тушунтириш; • Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш моҳияти нимада эканлигини тушунтириш.		Ўқув фаолияти натижалари: • ўқув курсининг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзулар ҳақида тушунчага эга бўлади; • Ўзбекистонда туризм моҳиятини тушунтириб бериш қобилиятига эга бўлади; • мамлакат иқтисодиётига туризмнинг таъсирини изоҳлай олади; • фаннинг обекъти ва предметини нимадан иборат эканлигини тушуниб олади; • Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш моҳияти нимада эканлигини тушунтириб бера олади.
Таълим бериш усуллари		Кўргазмали маъруза, “Ақлий ҳужум» усули.
Таълим бериш шакллари		Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари		Маъруза матни, доска, вижен.
Таълим бериш шароити		Ҳамкорликда ишлаш ва тақдимотларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш		Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари» маъруза машғулотининг технологик харитаси

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолият мазмуни</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
Тайёргар- лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Кириш маърузаси учун такдимот слайдларини тайёрлаш. 3.Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4.Ўқув курсини ўрганишда фойдаланиладиган адабиётлар рўйхатини ишлаб чиқиш.	
1. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув курси номини айтади. Экранга маъруза режаси рўйхатини беради ва уларга қисқача таъриф беради (1-илова). 1.2. Биринчи машғулот мавзуси, унинг мақсади ва ўқув фаолияти натижалари билан таништиради. 1.3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради (2-илова). 1.4. Биринчи мавзу юзасидан “Ақлий ҳужум” усули қондаси асосида дарс ўтказишни таклиф этади. Доскага «Туризм нима?» деб ёзади. Талабалар томонидан айтилган фикрларни ёзиб боради ва умумлаштиради (3-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
2.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1.Power Point дастури ёрдамида слайдларни намоиш қилиш ва изоҳлаш билан мавзу бўйича асосий назарий жиҳатларини тушунтириб беради. 2.2.Ўзбекистонда Республикасида туристларга кўрсатиладиган хизматлар динамикасини слайдлар орқали тушунтириб беради (4-илова). 2.3. Ўзбекистоннинг туристик салоҳиятини жадвал орқали тушунтириб беради (5-илова) 2.4.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: • Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш моҳияти нимада. • Туризмни мамлакат иқтисодиётига	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.

	таъсири қандай. • Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети ва объекти. • Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг мақсади ва вазифалари нимадан иборат. 2.5. Ўзбекистоннинг тарихий-маданий ва археологик салоҳиятини слайдлар орқали ёритади (6-илова).	Тинглайдилар, ёзадилар.
3. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, якунловчи хулоса қилади. 3.2. Мустақил ишлаш учун “Туризм фаолиятини ташкил этишда туристик ресурсларнинг ўрни ва аҳамияти” мавзусини тақдим этади.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Ўқув визуал материаллар

1-илова

Маъруза режаси:

1. Ўзбекистонда туризмни моҳияти ва уни мамлакат иқтисодиётига таъсири.
2. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети ва объекти.
3. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг мақсади ва вазифалари.

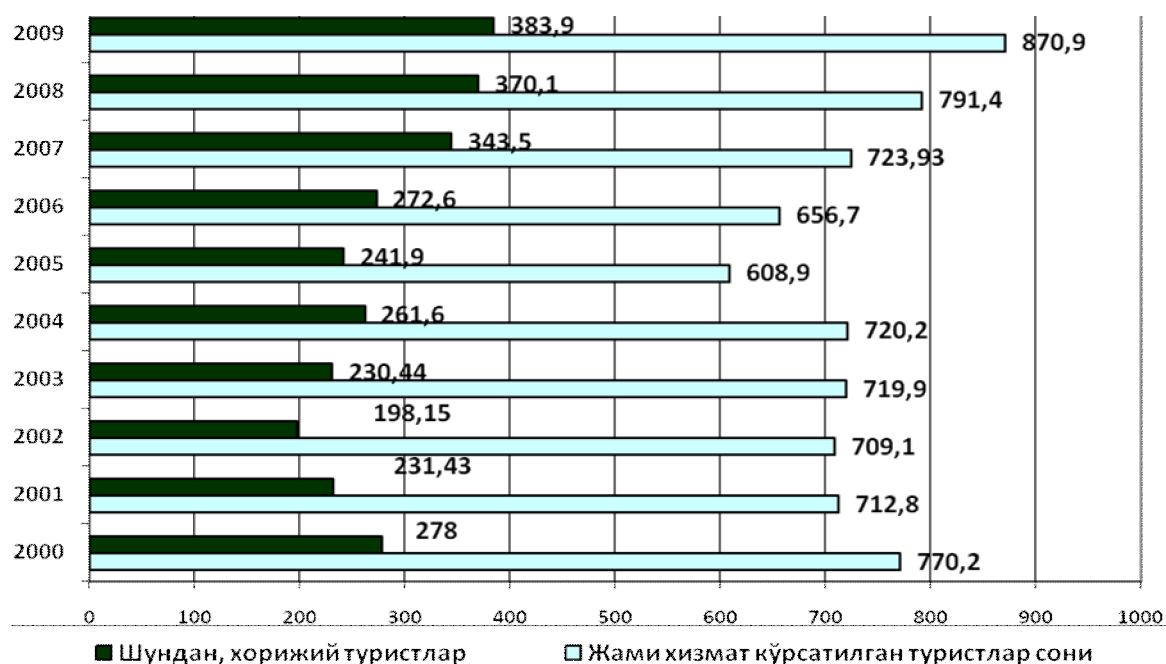
2-илова

Курс бўйича талабаларни ўзлаштириш, баҳолаш мезонлари

Назорат шакллари		Жами балллар
1. Жорий баҳолаш: а) Тингловчининг маъруза ва амалий машғулотдаги активлиги; б) Уй вазифасини бажариш; в) Берилган топшириқларни бажариши (реферат, таблицалар, слайдлар тайёрлаш ва ҳ.к.)		35 балл
2. Оралиқ баҳолаш (назорат иши ва тестлар ўтказиш)		35 балл
3. Якуний баҳолаш (ёзма иш, тест ва бошқа турдаги назоратларни ўтказиш)		30 балл
Жами:		100 балл
Ўзлаштириш кўрсаткичлари	Баҳо	
86 – 100	Аъло	
71 – 85	Яхши	
55 – 70	Ўрта	
55 гача	Қониқарсиз	

«Ақлий ҳужум»нинг асосий қоидалари:

- олға сурилган ғоялар баҳоланмайди ва танқид остига олинмайди;
- иш сифатига эмас, сонига қаратилади, ғоялар қанча кўп бўлса шунча яхши;
- исталган ғояларни мумкин қадар кенгайтириш ва ривожлантиришга ҳаракат қилинади;
- муаммо ечимидан узоқ ғоялар ҳам қўллаб-қувватланади;
- барча ғоялар ёки уларнинг асосий мағзи (фаразлари) қайд этиш йўли билан ёзиб олинади;
- «Ақлий ҳужум»ни ўтказиш вақти аниқланади ва унга риоя қилиниши шарт;
- бериладиган саволларга қисқача (асосланмаган) жавоблар бериш кўзда тутилиши керак.

Ўзбекистон Республикасида туристларга кўрсатилган хизматларнинг 2000-2009 йиллар давомида ўзгариши (минг киши)²

²«Ўзбектуризм» МК материаллари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Ўзбекистоннинг туристик салоҳияти

Ноёб маданий-тарихий мерос	Хилма хил ноёб табиий - иқлимий кўркем жойлар
Жаҳон цивилизация марказларидан ҳисобланган, «Буюк ипак йўли»нинг марказида жойлашганлиги сабабли буюк тарихий меросга эга эканлиги. Самарқанд, Бухоро, Хива каби тарихий шаҳарларнинг мавжудлиги ва бошқалар.	Минтақада табиатнинг турли кўринишлари – чўллар, даштлар, воҳалар, тоғ ва музликларнинг мавжудлиги. Ундан ташқари ноёб ўсимлик ва ҳайвонот олами муҳофаза этиладиган миллий боғ, кўрикхона ва буюртмаларнинг фаолият кўрсатаётгани туризмни ривожлантириш ресурслари ҳисобланади.
Рекреацион-гидроминерал ресурслар	Диний – тарихий диққатга сазовар жойлар
Мамлакатимиз бир қанча минерал сув манбаларига эга. Бу ўз навбатида соғломлаштиришга имкон беради. Жумладан, Жанубий Оламушук шаҳарчаси ва Полвонтошда (Андижон вилояти), Бухородаги “Ситораи Моҳи Хосса” Жиззах вилоятидаги Гагарин ва Ғаллаорол шаҳарларида, Муборак шаҳарчасида (Кашқадарё вилояти), Каттақўрғон шаҳри Нагорный темирйўл станциясида (Самарқанд вилояти) санатория-курорт, профилактика муассасаларида бу ресурс туридан кенг фойдаланилмоқда.	Диёримиз Улуғ Ислом дини ривожланишига ҳисса қўшган уламонлар ватани ҳисобланади. Имом Ал-Бухорий, Ал-Мотрудий, (Самарқанд), Ат-Термезий (Сур-хондарё), Нақшбандий (Бухоро) каби улуғ қадамжоларнинг мавжудлиги диний туризмни ривожланиши учун асос ҳисобланади
Ноёб халқ урф-одатлари, маросимлари	
Бой ўтмишга эга халқимизнинг такрорланмас урф-одат, анъаналарга эга. Халқ ижодиёти намуналари, ҳунармандчилик маҳсулотлари ҳеч кимни бефарқ қолдирмай. Ундан ташқари фольклоршуносликни ривожланганлиги сайёҳларни ўзига жалб қилади.	

Ўзбекистоннинг тарихий-маданий ва археологик салоҳияти

Ўзбекистонда тарихий – маданий, архитектура, археология аҳамиятидаги 7 мингдан ортиқ объектлар мавжуд. Мутахассис Б.Тўраевнинг фикрича улардан 545 таси – архитектура, 578 таси – тарихий, 1457 таси – санъат ёдгорликлари ва 5500 дан ортиғи археологик аҳамиятига жалб этилган. 200 дан ортиқ объектлар таъмирланмоқда, 500 таси эса таъмирланишга муҳтож. Кўп мамлакатлар тажрибасига кўра, таъмирланиш жараёнини ўзи туристлар учун қизиқарли ҳисобланади. Ундан ташқари республикамизда 300 дан ортиқ мезейлар, 1200 та халқ ижодиёти ташкилотлари мавжуд. Туристик зиёрат объектлари миқдори бўйича Тошкентда -144 та, Самарқандда – 118 та, Бухорода -201 та, Хива -310 тани ташкил этади.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1-мавзу	ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ
----------------	--

1.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 2 соат
Машгулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустахкамлашга қаратилган амалий машгулот
Амалий машгулот режаси	1.Ўзбекистонда туризмни моҳияти ва уни мамлакат иқтисодиётига таъсири. 2.Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети ва объекти. 3.Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг мақсади ва вазифалари.
Машгулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштиришни таъминлаш.	
Педагогик вазифалар: • ўқув курсининг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзуларга тушунча бериш; • Ўзбекистонда туризм моҳиятини тушунтириб бериш; • мамлакат иқтисодиётига туризмнинг таъсирини изоҳлаш; • фаннинг объекти ва предметини нимадан иборат эканлигини тушунтириш; • Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш моҳияти нимада эканлигини тушунтириш.	Ўқув фаолияти натижалари: • ўқув курсининг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзулар ҳақида тушунчага эга бўлади; • Ўзбекистонда туризм моҳиятини тушунтириб бериш қобилиятига эга бўлади; • мамлакат иқтисодиётига туризмнинг таъсирини изоҳлай олади; • фаннинг объекти ва предметини нимадан иборат эканлигини тушуниб олади; • Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш моҳияти нимада эканлигини тушунтириб бера олади.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Нима учун?» усули.
Таълим бериш шакллари	Жамоа ва гуруҳларда ишлаш.
Таълим бериш воситалари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	Амалий машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни «Кичик гуруҳларда ишлаш» орқали амалга оширилишини эълон қилади (1-илова).	Тинглайдилар. ЎУМ га қарайдилар.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1.«Нима учун?» усулидан фойдаланилган ҳолда талабаларга, «Нима учун бугунги кунда мамлакатимизда туризмни ривожлантиришга устувор вазифа сифатида қаралмоқда?» деган савол билан мурожаат қилади. Бажарилган ишларни кўздан кечириб хулосалайди (2-илова). 2.2.Талабаларнинг фикрини умумлаштириб, уларни 3-4 та кичик гуруҳларга бўлади. 2.3.Талабаларнинг машғулотдаги фаолиятини баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари билан таништиради (3-илова). 2.4.Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни таркатади 2.5.Гуруҳларга топшириқларни бажариши учун ёрдам беради. Уларни баҳолаш мезонлари билан таништиради. Қўшимча маълумотлардан фойдаланишга имкон яратади. Дикқатларини кутиладиган натижага жалб қилади. 2.6. Ҳар бир гуруҳ топшириқларини ватман-қоғозларга тушириб, тақдимо-тини ўтказишга ёрдам беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларнинг бажарилишини қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. 2.7.Ҳар бир гуруҳ топшириқларни ватман-қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишида ёрдам беради. Ягона хулоса чиқаришга кўмак беради ва ниҳоясида умумлаштиради.	Органайзерни тўлдирадилар. Ўз фикрларини эркин билдирадилар. Интерфаол усуллардан фойдаланилган ҳолда кичик гуруҳларга бўлинади. ЎУМ га қарайдилар Топшириқлар устида ишлайдилар. Фаол катнашадилар Жамоа бўлиб бажарилган ишнинг тақдимотини ўтказадилар, баҳс-мунозара юритадилар, қўшимчалар қиладилар, хулоса чиқарадилар. Баҳолайдилар. Тақдимот ўтказишади. Ғолиб гуруҳларни аниқлаб, баҳолайди.
	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали	Эшитишади.

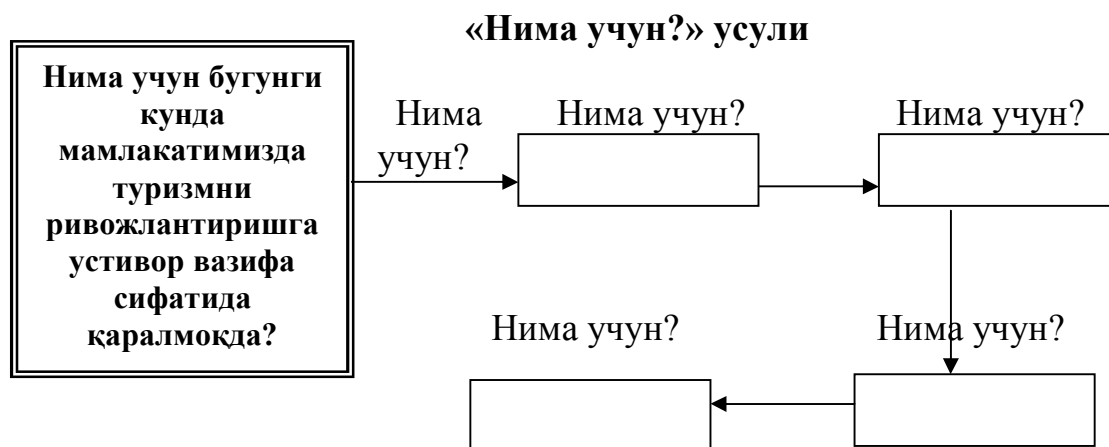
Ш.Якуний босқич (10 дақиқа)	рағбатлантиради. 3.2. Мустақил ишлаш учун топширик беради: «Ўзбекистонда мустақиллик йилларида унутилган ва таъқиқланган миллий қадриятларимизнинг тиклани-ши» мавзусида эссе ёзиб келинг.	Аниқлайди. ЎУМ га қарайдилар.
--	---	-------------------------------------

1-илова

Кичик гуруҳларда ишлаш қондаси

1. Талабалар ишни бажариш учун зарур билим ва малакаларга эга бўлмоғи лозим. 2. Гуруҳларга аниқ топшириқлар берилмоғи лозим. 3. Кичик гуруҳ олдида қўйилган топшириқни бажариш учун етарли вақт ажратилади. 4. Гуруҳлардаги фикрлар чегараланмаганлиги ва тайзикқа учрамаслиги ҳақида огоҳлантирилиши зарур. 5. Гуруҳ иш натижаларини қандай тақдим этишини аниқ билишлари, ўқитувчи уларга йўриқнома бериши лозим. 6. Нима бўлганда ҳам мулоқотда бўлинг, ўз фикрингизни эркин намоён этинг.
--

2-илова

3-илова

Баҳолаш мезони ва кўрсаткичлари

Гуруҳлар	Саволнинг тўлиқ ва аниқ ёритилиши 0-5 балл	Мисоллар билан муаммога ечим топиши 0-5 балл	Гуруҳ аъзоларининг фаоллиги 0-5 балл	Жами балл

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

2-мавзу	ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ МАЗМУНИ, УЛАРНИНГ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ	
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели		
Машгулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Машгулот шакли	Ахборотли - муаммоли маъруза	
Маъруза режаси	1.Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни. 2.Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти. 3.Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти.	
Ўқув машгулотининг мақсади: Талабаларга туристик ресурсларни мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни, ҳамда туризмни ривожлантиришдаги аҳамиятини тушунтириш.		
Педагогик вазифалар: - туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмунини тушунтириш; - туристик ресурсларни жамиятдаги ўрнини белгилаш; - туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмунини тушунтириш; - туристик ресурсларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти ҳақида тушунча бериш; - Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти ҳақида тушунча бериш.		Ўқув фаолияти натижалари: - туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни моҳиятини тушунтириб бера олади; - туристик ресурсларни жамиятдаги ўрни белгилайди; - туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни тушунчасига эга бўлади; - туристик ресурсларнинг иқтисодиётдаги аҳамиятини очиб бериш кўникмасига эга бўлади; - Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамиятини тушуниб етади.
Таълим бериш усуллари		Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, ”ФСМУ” усули.
Таълим бериш шакллари		Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари		Маъруза матни, тарқатма материаллар, доска.
Таълим бериш шароити		Ҳамкорликда ишлаш ва тақдимотларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш		Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2.«Туристик ресурсларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни, уларнинг туризмни ривожлантиришдаги аҳамияти» маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун такдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Иккинчи машғулот мавзуси, унинг мақсади ва ўқув фаолияти натижалари билан таништиради (1-илова). 1.2.Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида саволлар беради (2-илова).	Тинглайдилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
2.Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Power Point дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш билан мавзу бўйича асосий назарий жиҳатларини тушунтириб беради. 2.2.Мавзу юзасидан учинчи саволни тушунтиришда “ФСМУ” усулидан фойдаланилади. “ФСМУ” усулида берилган: «Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти юқорими?» - деган фикрларни тинглаб, қўшимча қилади. Шу тариқа учинчи саволни умумлаштириб, хулосалайди (3-илова). 2.3.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: • Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмунини тушунтиринг. • Туристик ресурсларнинг жамиятдаги ўрни нимада. • Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни тушунтиринг. • Туристик ресурсларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти. • Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти нимада.	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.

3. Якуний босқич <i>(10 дақиқа)</i>	3.1. Маърузада қилинган ҳар бир савол қандай ҳал қилинганлиги тўғрисида умумий якуний хулоса беради. 3.2. Келгуси машғулотга тайёргарлик кўриш бўйича топшириқлар ва фойдаланиладиган адабиётлар тавсия этилади.	Эшитади. Эшитади ва ЎУМ га қарайдилар.
---	---	---

Ўқув визуал материаллар

1-илова

Маъруза режаси:

1. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни.
2. Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти.
3. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти.

2-илова

Жонлантириш учун саволлар:

1. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмунини тушунтиринг.
2. Туристик ресурсларнинг жамиятдаги ўрни нимада.
3. Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни тушунтиринг.
4. Туристик ресурсларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти.
5. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти нимада.

“ФСМУ” усули

Ушбу технология мунозарали масалаларни хал этишда ҳамда ўқув жараёнини бахс-мунозарали ўтказишда қўлланилади, чунки бу технология талабаларни ўз фикрини химоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда бахслашишга ҳамда шу билан бирга бахслашиш маданиятини ўратади. Тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ф – фикрингизни баён этинг

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

М – кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг

У – фикрингизни умумлаштиринг

Савол	Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти юқорими?
(Ф)Фикрингизни баён этинг	
(С)Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
(М)Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
(У)Фикрингизни умумлаштиринг	

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

2-мавзу	ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ МАЗМУНИ, УЛАРНИНГ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ
----------------	---

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

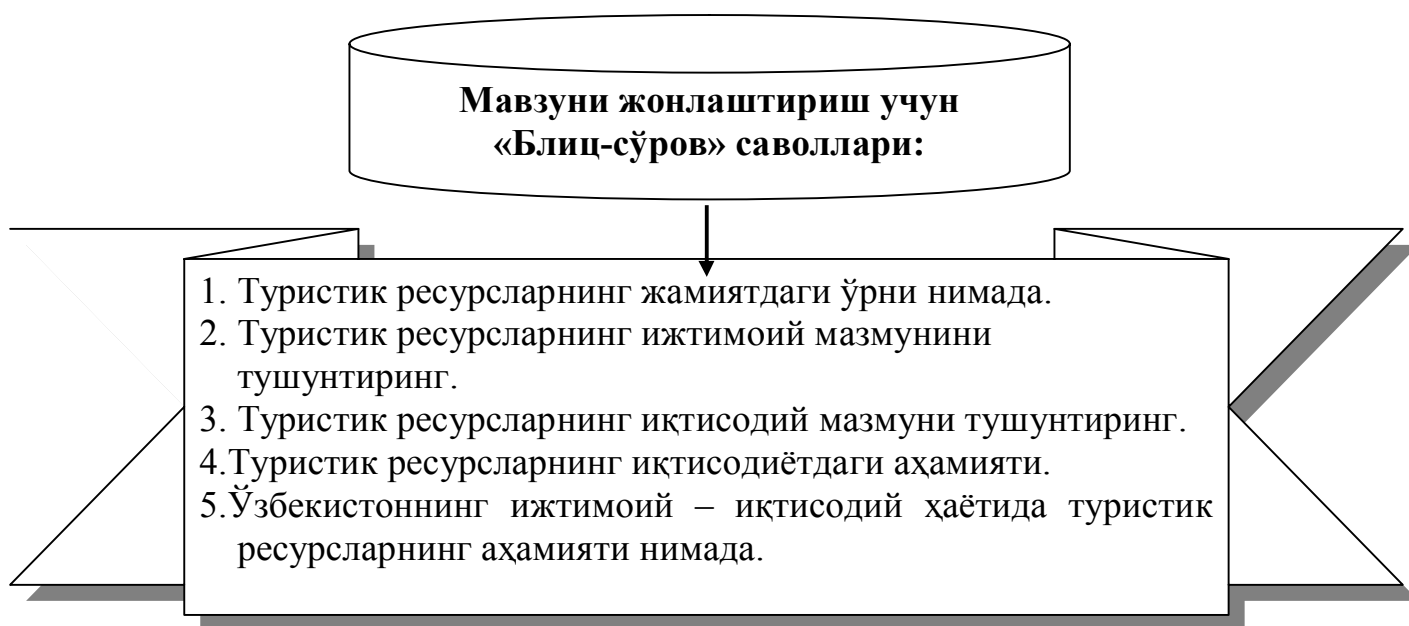
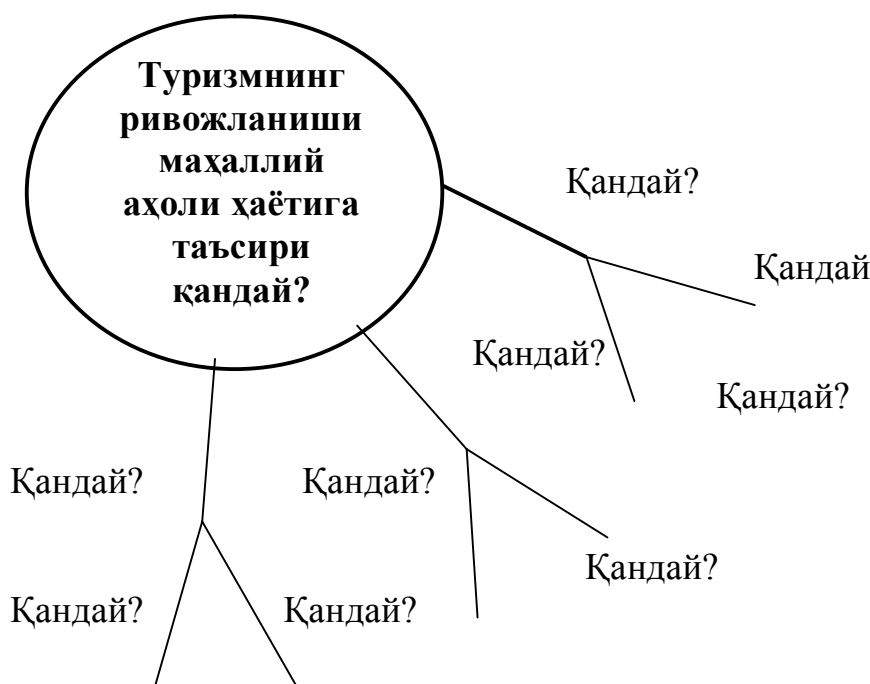
Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 2 соат
Машгулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машгулот.
Амалий машгулот режаси	1.Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни. 2.Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти. 3.Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти.
Машгулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш ҳамда туристик ресурсларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмунини талабалар онгига сингдириш.	
Педагогик вазифалар: • туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмунини тушунтириш; • туристик ресурсларни жамиятдаги ўрнини белгилаш; • туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмунини тушунтириш; • туристик ресурсларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти ҳақида тушунча бериш; • Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти ҳақида тушунча бериш.	Ўқув фаолияти натижалари: • туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни моҳиятини тушунтириб бера олади; • туристик ресурсларни жамиятдаги ўрни белгилайди; • туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни тушунчасига эга бўлади; • туристик ресурсларнинг иқтисодиётдаги аҳамиятини очиб бериш кўникмасига эга бўлади; • Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамиятини тушуниб етади.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар – амалий ишлаш учун, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Қандай?», “Блиц-сўров”, “Инсерт” усуллари.
Таълим бериш шакллари	Тўғридан-тўғри, жамоа ва гуруҳларда ишлаш.
Таълим бериш воситалари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.

<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулоти мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни интерфаол усуллар орқали амалга оширилишини эълон қилади 1.2. Мустақил ишлаш учун берилган топшириқнинг назоратини ўтказди. 1.3. Талабаларни 4 та кичик гуруҳларга бўлади.	Тинглайдилар. Уйда ёзиб келган вазифани тақдим этади. Интерфаол усулларда гуруҳларга бўлинади.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. Гуруҳларга «Қандай?» усулидан фойдаланилган ҳолда: «Туризмнинг ривожланиши маҳаллий аҳоли ҳаётига таъсири қандай?» деб савол билан мурожаат қилади (1-илова). 2.2. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади 2.3. Талабалар бир-бирларидан ахборотларни ўрганишиб бўлишгач, гуруҳларнинг жавоблари қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. Ҳолиб гуруҳларни баҳолаш мезони орқали аниқлайди. 2.4. Талабаларнинг «Блиц-сўров» усули орқали ўзлаштириш даражалари аниқланади (2-илова).	Топшириқлар устида ишлайдилар Тинглайдилар. Ахборотларни ўрганади. Жавоб беради, баҳс-мунозара юритади, қўшимча қилади, хулоса чиқарадилар. Жавоб беради
III. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. Инсерт усулидан фойдаланилган ҳолда 3-мавзунини ўқиб келишни уйга вазифа қилиб беради (3-илова)	Эшитади Эшитади, аниқлайди, ЎУМ га қарайдилар.

«Қандай?» усули

«Инсерт» усулининг қоидалари:

1. Текстни ўқиб чиқинг.
2. Олинган маълумотни тизимлаштиринг.
3. Ҳар бир қаторга қалам ёрдамида белгилар қўйинг.
 - V – маълумотлар мавзуга оид билимларимга тўғри келади.
 - + – янги маълумотдир.
 - – олган билимларимга тўғри келмайди.
 - ? – мени ўйлантириб қўйди, бу масала юзасидан қўшимча маълумотлар керак.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

3-Мавзу	ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРНИНГ МОҲИАТИ ВА ТАСНИФИ	
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели		
Машгулот вақти- 4 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Машгулот шакли	Ахборотли - визуал маъруза	
Маъруза режаси	1.Туристик ресурслар тушунчаси, моҳияти. 2. Туристик ресурслар таснифига ёндошувлар. 3. Туристик ресурслар турлари.	
Ўқув машгулотининг мақсади: Талабаларга туристик ресурсларнинг моҳияти ва таснифини баён этиш орқали туристик ресурс турларини баён этиш ва тушунтириш.		
Педагогик вазифалар:	Ўқув фаолияти натижалари:	
- туристик ресурслар тушунчаси, моҳиятини тушунтириш; «рекреация ресурслари»ни мазмунини тушунтириш; - туристик ресурслар таснифига ёндошувларни изоҳлаш; - поляк иқтисодчиси М.Труаси ва француз иқтисодчиси П.Деферем таклиф қилган таснифни тушунтириш; - рус олимларини таснифини келтириш; - туристик ресурслар турларини баён этиш.	- туристик ресурслар тушунчаси, моҳиятини ҳақидаги билимларини мустаҳкамлайди; «рекреация ресурслари»ни мазмуни ва туристик ресурслар тушунчаси билан боғлиқлиги тушуниб етади; - туристик ресурслар таснифига ёндошувларни изоҳлай олади; - поляк иқтисодчиси М.Труаси ва француз иқтисодчиси П.Деферем таклиф қилган таснифни тушунтирилиб, бир-биридан фарқи тушунтириб бериш имконига эга бўлади; - рус олимларини таснифи моҳиятини тушуниб етади; - туристик ресурслар турларини баён этиб, ҳар бири тушунтириб бериш имконига эга бўлади.	
Таълим бериш усуллари	Кўргазмалар - визуал маъруза, “Т-схемаси”, «Ақлий хужум», “Блиц-сўров” усуллари.	
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий	
Таълим бериш воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, доска,	
Таълим бериш шароити	Ҳамкорликда ишлаш ва тақдиротларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.	
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб	

**1.2. «Туристтик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи» маъруза
машғулотининг технологик харитаси (1-машғулот)**

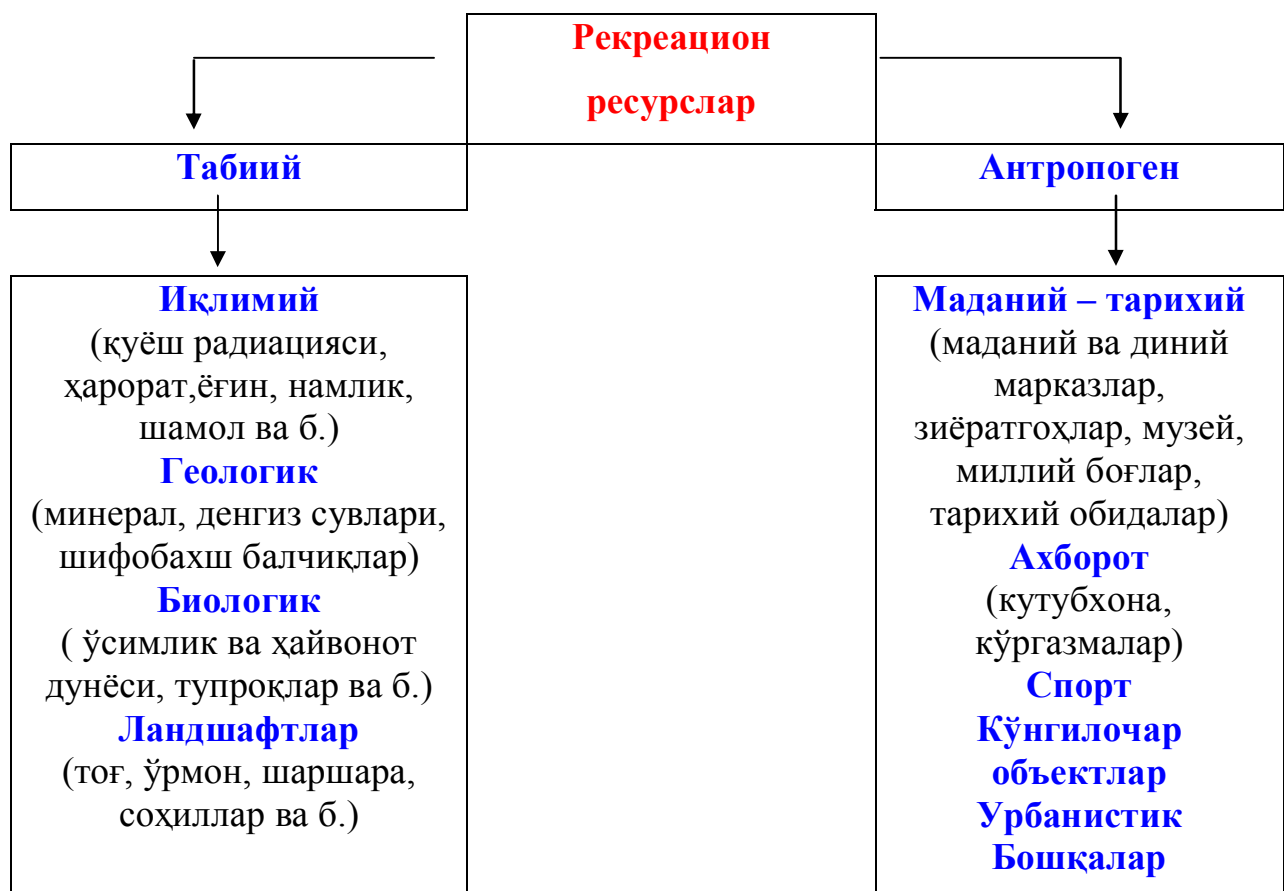
Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар- лик босқичи.	1. Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрдаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Бугунги мавзу номини айтади. Экрanga мавзунинг режасини рўйхатини беради ва уларга қисқача таъриф беради (1-илова). 1.2. Учинчи машғулот мавзуси, унинг мақсади ва ўқув фаолияти натижалари билан таништиради. 1.4. Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида саволлар беради (2-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Power Point дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш билан мавзу бўйича асосий назарий жиҳатларини тушунтириб беради (3-4-5-иловалар). 2.2. Туристтик ресурсларнинг таснифига хорижий олимларнинг қарашлари юзасидан қисқа маъруза ўқийди. Экрanga “Т-схемаси” жадвали чиқарилади ва унинг асосида талабалар билан савол-жавоб уюштирилади (6-илова). 2.3. Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: • туристик ресурсларнинг моҳияти нимадан иборат. • туристик ресурслар таснифига қандай ёндошувлар мавжуд. • туристик ресурсларнинг қандай турлари мавжуд.	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, яқунловчи хулоса қилади. 3.2. Мустақил ишлаш учун “Туристтик ресурслар таснифига хорижий олимларнинг ёндошувини баён этинг” мавзусини тақдим этади.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Маъруза режаси:

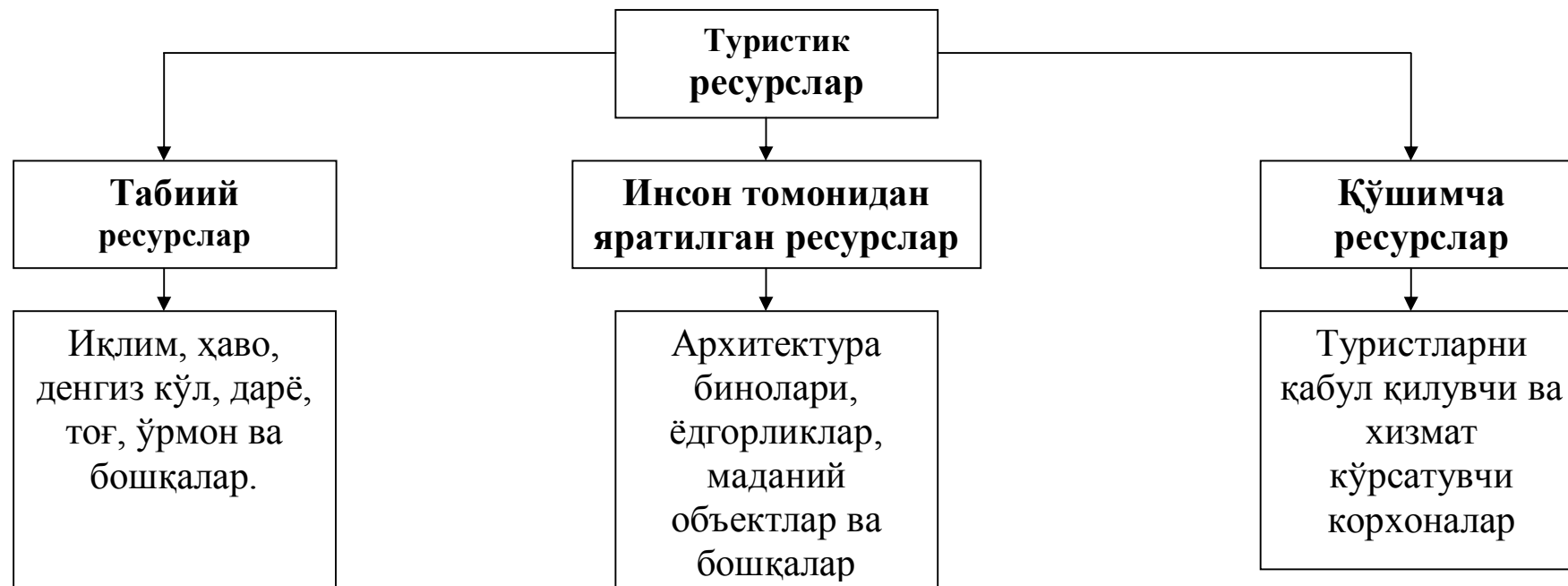
1. Туристик ресурслар тушунчаси, моҳияти.
2. Туристик ресурслар таснифига ёндошувлар.
3. Туристик ресурслар турлари.

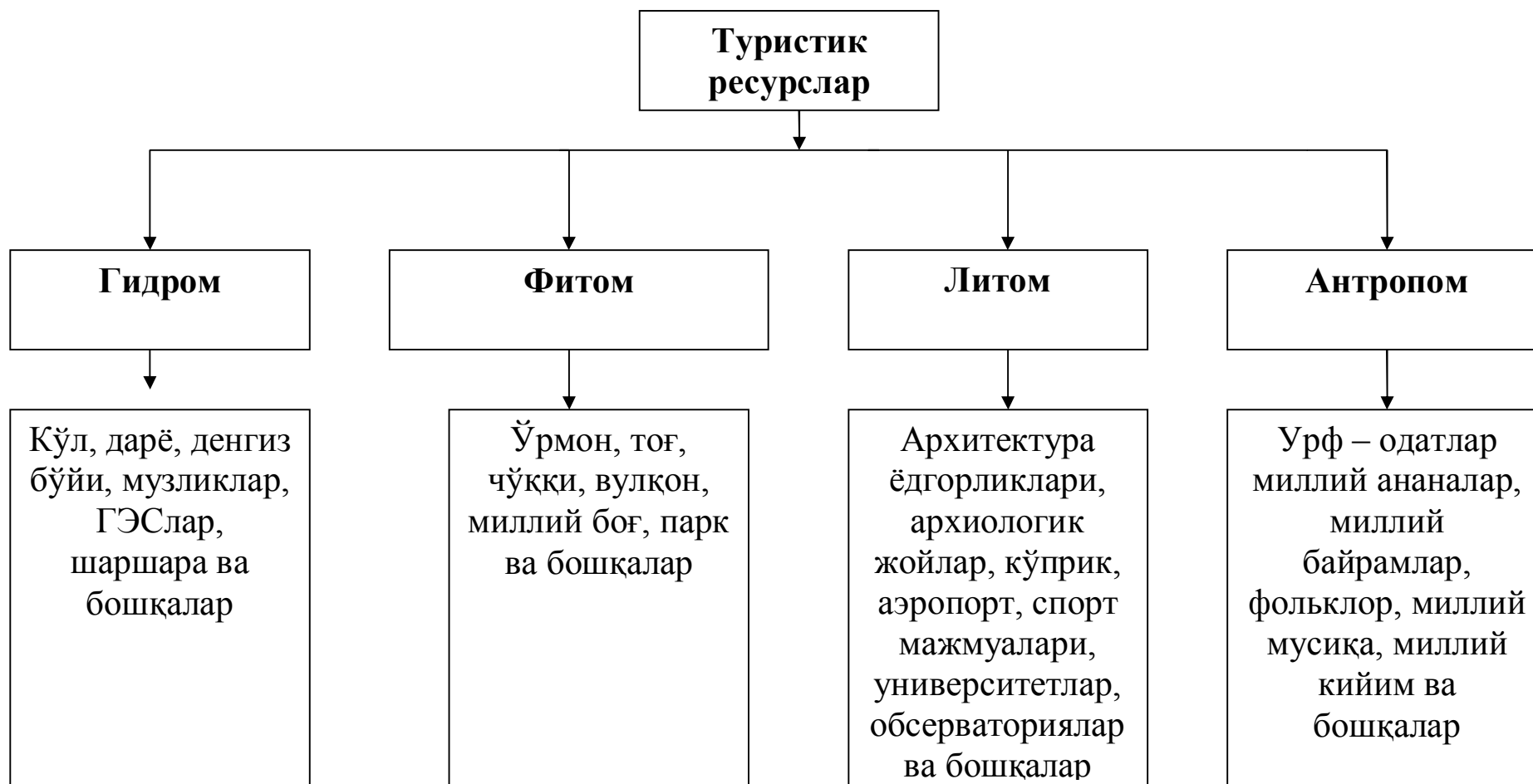
Жонлантириш учун саволлар:

1. Туристик ресурсларнинг моҳияти нимадан иборат.
2. Туристик ресурслар таснифига қандай ёндошувлар мавжуд.
3. Туристик ресурсларнинг қандай турлари мавжуд.

000000000000

М. Труаси таснифи бўйича туристик ресурс турлари.

П. Деферем таснифи бўйича туристик ресурсларнинг турлари.

“Т – схема” усули**Туристтик ресурслар таснифига Труаси ва Деферемнинг қарашлари**

Труаси	Деферем

**1.3. «Туристик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи» маъруза
машғулотининг технологик харитаси (2-машғулот)**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1. Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Бугунги мавзу номини айтади. Экранга мавзунинг режасини рўйхатини беради ва уларга қисқача таъриф беради (1-илова). 1.2. Учинчи машғулот мавзуси, унинг мақсади ва ўқув фаолияти натижалари билан таништиради. 1.3. Талабалар билимларини фаоллаштириш мақсадида саволлар беради (2-илова)	Тинглайдилар. Тинглайдилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Power Point дастури ёрдамида слайдларни намойиш қилиш ва изоҳлаш билан мавзу бўйича асосий назарий жиҳатларини тушунтириб беради (3,4,5,6-иловалар). 2.2. Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади. Маъруза бўйича «Ақлий хужум» усулидан фойдаланган ҳолда талабаларга куйидаги саволларни беради: • туристик ресурсларнинг қандай турлари мавжуд. • табиий туристик ресурсларнинг хусусиятларини айтиш. • ижтимоий-маданий туристик ресурсларнинг хусусиятларини айтиш. Жавобларни тинглайди, тўғрилайди, тўлдиради, хулоса қилади. 2.3. Мавзу бўйича талабаларнинг билимларини мустахкамлаш мақсадида «Блиц-сўров» усули ўтказади (7-илова).	Тинглайдилар, ёзадилар. Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, яқунловчи хулоса қилади. 3.2. Мустақил ишлаш учун «Ўзингиз истиқомат қиладиган туманингиз бўйича жадвал асосида туристик ресурсларнинг рўйхатини тузишини» талабаларга вазифа қилиб беради (8-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Маъруза режаси:

1. Туристик ресурслар тушунчаси, моҳияти.
2. Туристик ресурслар таснифига ёндошувлар.
3. Туристик ресурслар турлари

Жонлантириш учун саволлар:

1. Табиий туристик ресурсларнинг хусусиятларини айтинг.
2. Ижтимоий – маданий туристик ресурсларнинг хусусиятларини айтинг.
3. Ахборот берувчи туристик ресурсларга қандай ресурслар киради

Табиий ресурсларнинг гуруҳланиши

1. Келиб чиқишига кўра:
• табиий - (геологик, иқлимий, гидрологик, термал сувлар); • биологик – тирик табиат (тупроқ ресурслари, флора, фауна); • ахборот берувчи - табиатдан ўзига хос майдон ва ландшафт сифатида фойдаланиш бўлиб, бу ресурслар маданий, зиёратли каби туризм турларини ривожлантиришга асос бўлиб хизмат қилади.
2. Рекреация сифатида фойдаланиш турига кўра:
• минерал сувлар; • ботқоқлар; • тузлар; • ўрмонлар.
3. Ресурсларнинг тугаши даражасига кўра:
• тугайдиган табиий ресурслар, улар ўз навбатида янгиланиб турадиган (чучук сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси) ва янгиланмайдиган (минераллар) турларга бўлинади. • тугамайдиган табиий ресурслар, уларга қуёш энергияси, шамол, денгиз тўлқинлари, сувлар киради.
4. Ўзи қайта тикланиши ва ўсиши имкониятига кўра:
• қайта тикланадиган ресурслар, бунга ўрмонларни мисол келтириш мумкин, ўртача 50 йилда қайта тикланади. • қайта тикланмайдиган ресурслар.

Маданий-тарихий объектларининг турларга бўлиниши

«Блиц-сўров» саволлари савол-жавоб вақтида тўлдирилади.

№	Саволлар	Жавоблар
1.	Ҳозирги кунда республикамизда қандай туристик ресурс турлари туризм фаолиятига энг кўп жалб этилган?	
2.	Қишлоқ жойларида қандай ресурс турларининг салоҳияти юқори?	
3.	Қандай туристик ресурс турларидан туризм фаолиятида келажакда фойдаланиш имкониятлари юқори?	

Табиий-иқлимий туристик ресурслар	Маданий-тарихий туристик ресурслар	Ижтимоий-иқтисодий туристик ресурслар	Ахборот берувчи туристик ресурслар

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

3-мавзу	ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРНИНГ МОҲИЯТИ ВА ТАСНИФИ
----------------	--

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 4 соат
Машғулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машғулот.
Амалий машғулот режаси	1. Туристик ресурслар тушунчаси, моҳияти. 2. Туристик ресурслар таснифига ёндошувлар. 3. Туристик ресурслар турлари.
Машғулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш ҳамда талабаларга туристик ресурсларнинг моҳияти ва таснифини онгига сингдириш.	
Педагогик вазифалар: • туристик ресурслар тушунчаси, моҳиятини тушунтириш; • «рекреация ресурслари»ни мазмунини тушунтириш; • туристик ресурслар таснифига ёндошувларни изоҳлаш; • поляк иқтисодчиси М.Труаси ва француз иқтисодчиси П.Деферем таклиф қилган таснифни тушунтириш; • рус олимларини таснифини келтириш; • туристик ресурслар турларини баён этиш.	Ўқув фаолияти натижалари: • туристик ресурслар тушунчаси, моҳиятини ҳақидаги билимларини мустаҳкамлайди; • «рекреация ресурслари»ни мазмуни ва туристик ресурслар тушунчаси билан боғлиқлиги тушуниб етади; • туристик ресурслар таснифига ёндошувларни изоҳлай олади; • поляк иқтисодчиси М.Труаси ва француз иқтисодчиси П.Деферем таклиф қилган таснифни тушунтирилиб, бир-биридан фарқи тушунтириб бериш имконига эга бўлади; • рус олимларини таснифи моҳиятини тушуниб етади; • туристик ресурслар турларини баён этиб, ҳар бири тушунтириб бериш имконига эга бўлади.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар – амалий ишлаш учун, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «ФСМУ», «Блиц-сўров», «Қандай?» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Тўғридан-тўғри, жамоа ва гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси (1-машғулот)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I.Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни интерфаол усуллар орқали амалга оширилишини эълон қилади. 1.2. Талабаларни 4 та кичик гуруҳларга бўлади (1-илова).	Тинглайдилар. Интерфаол усулларда гуруҳларга бўлинади.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Гуруҳларга «ФСМУ жадвали» усулидан фойдаланилган ҳолда: «Туризмнинг ривожланиши маҳаллий аҳоли ҳаётига таъсири қандай?» деб савол билан мурожаат қилади (2-илова). 2.2. Ҳар бир гуруҳ топшириқларни қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишда ёрдам беради, изох беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларни бажарилишининг қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. 2.3. Талабалар бир-бирларидан ахборотларни ўрганишиб бўлишгач, гуруҳларнинг жавоблари қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. Ҳолиб гуруҳларни баҳолаш мезони орқали аниқлайди.	Тинглайдилар. Ахборотларни ўрганади. Жавоб беради, баҳс-мунозара юритади, қўшимча қилади, хулоса чиқарадилар. Жавоб беради. Уйда ёзиб келган вазифани тақдим этади.
III.Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. Инсерт усулидан фойдаланилган ҳолда 3-мавзунини ўқиб келишни уйга вазифа қилиб беради.	Эшитади, аниқлайди, ЎУМ га қарайдилар.

Ўқув визуал материаллар:

1 илова

1-гуруҳ

Туристтик ресурслар тушунчаси ва моҳияти нимада?

2-гуруҳ

Туристтик ресурслар фанининг бошқа фанлар билан алоқасини изохланг.

3-гуруҳ

П.Дефер таснифининг ўзига хос томонларини изохланг

4-гуруҳ

М.Труаси танифининг ажралиб турувчи томонлари нимада?

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

Бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз. Кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга чўкамиз.

2-илова

«ФСМУ» усули

Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда ҳамда ўқув жараёнини бахс-мунозарали ўтказишда қўлланилади, чунки бу технология талабаларни ўз фикрини химоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда бахслашишга ҳамда шу билан бирга бахслашиш маданиятини ўратади. Тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ф – фикрингизни баён этинг

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

М – кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг

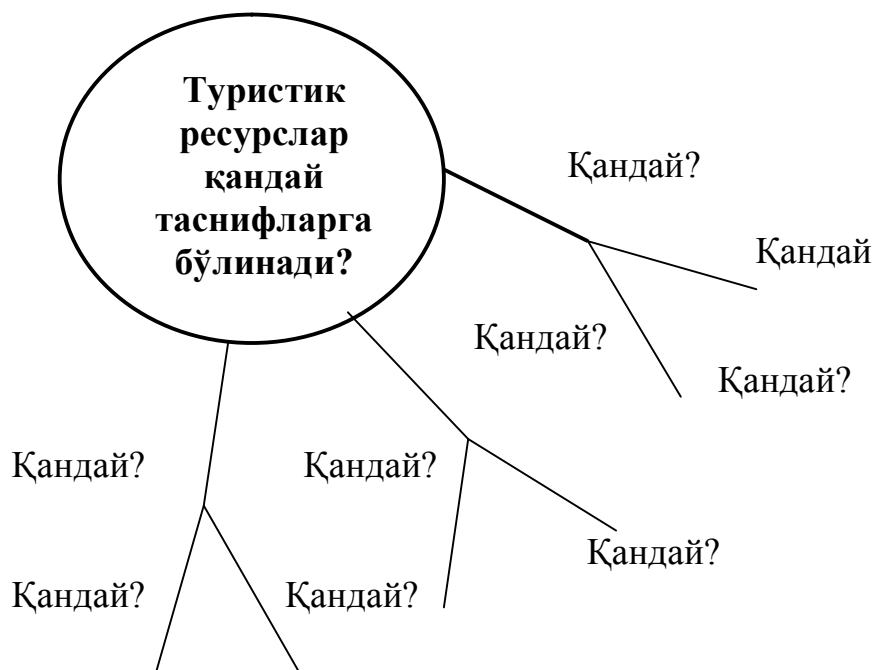
У – фикрингизни умумлаштиринг

Савол	Қандай инсонни маънавий баркамол, ватанпарвар ва инсонпарвар инсон деб ҳисоблайсиз?
(Ф)Фикрингизни баён этинг	
(С)Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
(М)Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
(У)Фикрингизни умумлаштиринг	

1.3. Амалий машғулотнинг технологик харитаси (2-машғулот)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни интерфаол усуллар орқали амалга оширилишини эълон қилади	Тинглайдилар.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. Гуруҳларга «Қандай?» усулидан фойдаланилган ҳолда: «Туристик ресурслар қандай таснифларга бўлинади?» деб савол билан мурожаат қилади (1-илова). 2.2. Талабалар бир-бирларидан ахборотларни ўрганишиб бўлишгач, гуруҳларнинг жавоблари қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. Ғолиб гуруҳларни баҳолаш мезони орқали аниқлайди. 2.3. Талабаларнинг «Блиц-сўров» усули орқали ўзлаштириш даражалари аниқланади (2,3-иловалар).	Тинглайдилар. Ахборотларни ўрганади. Жавоб беради, баҳс-мунозара юритади, қўшимча қилади, хулоса чиқарадилар. Жавоб беради.
III. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш яқунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. Инсерт услубидан фойдаланилган ҳолда 4-мавзуни ўқиб келишни уйга вазифа қилиб беради	Эшитади. Эшитади, аниқлайди, ЎУМ- га қарайдилар.

«Қандай?» усули

Блиц –сўров саволлари:
Ушбу тушунчаларга таъриф беринг:

- геологик – геоморфологик ёдгорликлар,
- ботаник ёдгорликлар,
- палеонтологик ёдгорликлар,
- астрономик ёдгорликлар
- ландшафт ёдгорликлари

Табиий ресурсларни қуйидаги гуруҳлар бўйича таърифланг:

1. Келиб чиқишига кўра
2. Рекреация сифатида фойдаланиш турига кўра
3. Ресурсларнинг тугаши даражасига кўра
4. Ўзи қайта тикланиши ва ўсиши имкониятига кўра

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

4-Мавзу	ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР	
1.1.Таълим бериш технологиясининг модели		
Машгулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Машгулот шакли	Ахборотли маъруза	
Маъруза режаси	1. Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамияти. 2. Барқарор омиллар ва уларни турлари. 3. Ўзгарувчан омиллар ва уларни турлари.	
Ўқув машгулотининг мақсади: Талабаларда туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни моҳияти ва турларини тасаввур ҳосил қилишдан иборат.		
Педагогик вазифалар:	Ўқув фаолияти натижалари:	
• туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамиятини тушунтириш; • барқарор омиллар ва уларни турлари моҳиятини очиб бериш; • табиий географик омилларни тушунтириб бериш; • иқтисодий географик омилларни тушунтириб бериш; • ўзгарувчан омиллар ва уларни турларини аҳамиятини ёритиш; • туризм инфраструктураси ҳақида тушунча бериш; • Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолатини ёритиш.	• туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш кўникмасига эга бўлади; • барқарор омиллар ва уларни турлари моҳиятини очиб бера олади; • табиий географик омилларни тушунтириб бериш имконига эга бўлади; • иқтисодий географик омилларни тушунтириб бериш имконига эга бўлади; • ўзгарувчан омиллар ва уларни турларини аҳамиятини ёритиб бера олади; • туризм инфраструктураси ҳақида тушунчага эга бўлади; • Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ҳақида тасавурга эга бўлади.	
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, «Ақлий ҳужум» усули.	
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий	
Таълим бериш воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, доска.	
Таълим бериш шароити	Ҳамкорликда ишлаш ва тақдимотларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.	
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб	

**1.2. «Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар»
маъруза машғулотининг технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1. Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Маъруза учун такдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзуни ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2. Мавзуни ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намоёйишга узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Power Point дастури асосида кўргазмали материаллар бўйича маъруза ўқийди. Маъруза давомида муҳим туристик ресурсларга таъсир этувчи омилларни қайд этиш лозимлигини ўқтиради. Талабаларнинг ёзиб олишларини таъкидлайди (2,3,4,5,6-иловалар). 2.2. “Ақлий ҳужум” усули орқали талабаларни фаоллаштиради. Берилган саволга ўйлаб жавоб беришни таклиф қилади (жавоблар 1-2 сўздан иборат бўлиши кераклигини эслатади): Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларга қандай омиллар кирар экан? 2.3. Бир талабага жавобларни доскада ёзиб боришни таклиф қилади. Бунинг учун 10 дақиқача вақт ажратилади. Белгиланган вақт тугагандан сўнг, фикр билдиришлар тўхтатилади ва жавоблар таҳлил қилинади.	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, яқунловчи хулоса қилади. 3.2. Мустақил ишлаш учун “Ўзбекистонда туризм инфратузилмасининг ҳолати ва уни	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

	ривожлантириш муаммолари” мавзусини тақдим этади ва мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради.	
--	---	--

Ўқув визуал материаллар

1-илова

Маъруза режаси:

1. Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамияти.
2. Барқарор омиллар ва уларни турлари.
3. Ўзгарувчан омиллар ва уларни турлари.

2-илова

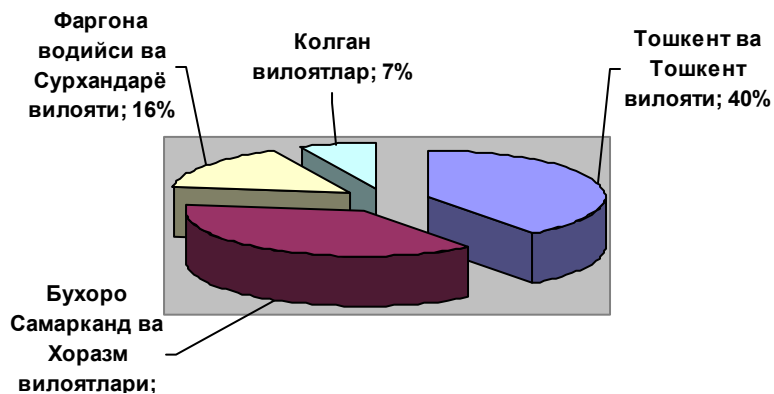
Ўзбекистонда туристик ресурсларга бўлган талаб ва ундан фойдаланиш

Ресурслар	Маҳаллий саёҳатчилар талаби	Хорижий саёҳатчиларнинг талаби	Ресурс салоҳияти	Фойдаланиш даражаси
Рекреация ва экологик туризм ресурслари	паст	юқори	ўрта	паст
Маданий ва этнографик туризм ресурслари	ўрта	юқори	юқори	паст
Тарихий, меъморий ва археологик танишув ресурслари	ўрта	юқори	юқори	ўрта
Диний туризм ресурслари	юқори	ўрта	юқори	ўрта
Экзотик муҳит ва ҳар хил саргузашт ресурслари	паст	ўрта	ўрта	паст
Сервис сифати	паст	юқори	паст	паст

Туристик ресурслардан фойдаланишга салбий таъсир этувчи омиллар

Ноқулай сиёсий аҳвол	Ижтимоий муҳитнинг ўзгариши
Мамлакат ичидаги ва минтақаларидаги ҳукумат ва партиялар ўртасидаги келишмовчиликлар, давлатлар ўртасидаги иқтисодий, ҳарбий санкциялар эълон қилиш, терроризм ва б.	Ксенофобия, анъана, ахлоқий тузилишларнинг бузилиши, тил ва миллий ўзликни йўқолиши ва б.
Иқтисодий ривожланиш аҳволининг ёмонлашуви	Табиий ва техноген ўзгаришлар
Солиқ, божхона сиёсати, банк ва сугурта-лашнинг чегараланиши, биржалардаги акциялар курсининг тушиши.	Турли талофатлар, zilzila, совуқ тушиши, АЭСларда, кимё заводларида авариялар, экологик фожиалар ва б.

Туристик минтақанинг жозибадорлигига таъсир этувчи омиллар

Мустақил ишлаш учун назорат саволлари:

1. Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этишнинг аҳамияти нимада?
2. Барқарор омилларнинг хусусиятларини айтинг.
3. Ўзгарувчан омиллар ва уларни турларини изоҳланг.
4. Туризм индустриясига тушунча беринг.
5. Туризм инфраструктурасига тушунча беринг.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

4-мавзу	ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР
----------------	---

1.1. Амалий машғулотни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 2 соат
Машғулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машғулот.
Амалий машғулот режаси	1. Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамияти. 2. Барқарор омиллар ва уларни турлари. 3. Ўзгарувчан омиллар ва уларни турлари.
Машғулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш ва онгига сингдириш.	
Педагогик вазифалар: • мавзуни мустақил ўрганиш учун асос яратади; • мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга ёрдам беради; • тўғридан-тўғри ва жамоа бўлиб қўйилган муаммони таҳлил қилиб ва аниқ қарор қабул қилишга шарт-шароит яратади; • мустақил ишлаш учун имконият яратади; • ўз нуқтаи назарига эга бўлишни шакллантиради; • мантикий хулоса чиқаришга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: • амалий машғулот режалари билан олдиндан танишиб чиқиб, тайёргарлик кўради; • туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этади; • барқарор омиллар ва уларни турлари моҳиятини кетма-кет таърифлаб ўтади; • табиий географик омилларни тушунтириб беради; • иқтисодий географик омилларни тушунтириб бериш имкониятига эга бўлади; • ўзгарувчан омиллар ва уларни турларини аҳамиятини ёритиб беради; • кичик гуруҳларда ишлаган ҳолда ўз олдида қўйган натижага эришади. • Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ҳақида айтиб беради.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Нима учун?», «Муаммоли вазият» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Тўғридан-тўғри, жамоа ва гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш воситалари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини

	назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш
--	---

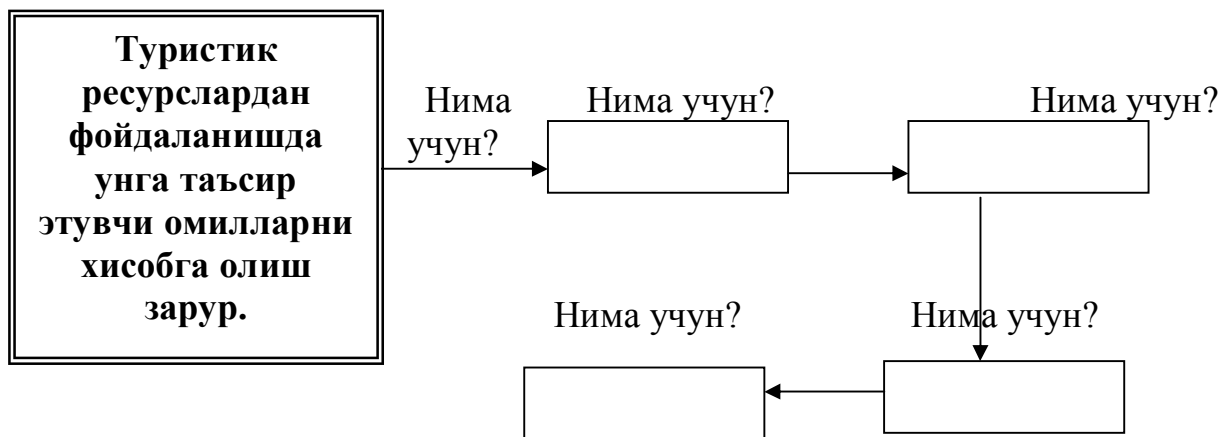
1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
I.Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни интерфаол усуллар орқали амалга оширилишини эълон қилади. 1.2. Талабаларни 4та кичик гуруҳларга бўлади (1-илова).	Тинглайдилар Интерфаол усуллардан фойдаланилган ҳолда кичик гуруҳларга бўлинади.
II.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. Гуруҳларга «Нима учун?» ва «Муаммоли вазият» усулларида фойдаланиб талабаларга саволларни таркатади (2,3,4-иловалар). 2.2. Ҳар бир гуруҳ топшириқларни қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишда ёрдам беради, изоҳ беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларни бажарилишининг қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. 2.3.Гуруҳларнинг жавоблари қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. Ҳолиб гуруҳларни баҳолаш мезони орқали аниқлайди.	Тинглайдилар. Ахборотларни ўрганади. Жавоб беради, баҳс-мунозара юритади, қўшимча қилади, хулоса чиқарадилар.
III.Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. 5-мавзуни ўқиб келишни уйга вазифа қилиб беради.	Эшитади, аниқлайди, ЎУМ га қарайдилар.

Кичик гуруҳларда ишлаш қоидаси

1. Талабалар ишни бажариш учун зарур билим ва малакаларга эга бўлмоғи лозим.
2. Гуруҳларга аниқ топшириқлар берилмоғи лозим.
3. Кичик гуруҳ олдида қўйилган топшириқни бажариш учун етарли вақт ажратилади.
4. Гуруҳлардаги фикрлар чегараланмаганлиги ва тайзиққа учрамаслиги ҳақида огоҳлантирилиши зарур.
5. Гуруҳ иш натижаларини қандай тақдим этишини аниқ билишлари, ўқитувчи уларга йўриқнома бериши лозим.
6. Нима бўлганда ҳам мулоқотда бўлинг, ўз фикрингизни эркин намоён этинг

«Нима учун?» усули

№1-эксперт гуруҳи учун топшириқ

1.Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамияти.(мисоллар билан бирга)

№2-эксперт гуруҳи учун топшириқ

1.Барқарор омиллар ва уларни турларини айтиб беринг ва изохланг.
(мисоллар билан бирга)

№3-эксперт гуруҳи учун топшириқ

1.Қандай омилларни ўзгарувчан омиллар дейиш мумкин ва уларнинг турлари санаб беринг.

4-эксперт гуруҳи учун топшириқ

1.Туризмни ривожлантиришда туризм инфраструктурасининг ролини баҳоланг.

«Муаммоли вазият» усули

«Муаммоли вазият» тури	«Муаммоли вазият» сабаблари	Вазиятдан чиқиб кетилиш ҳаракатлари
Нима учун туристик ресурслардан фойдаланиш даражаси жуда қониқарли эмас?		

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

5-Мавзу	ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНияТЛАРИНИ БАҲОЛАШ	
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели		
Маишгулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Маишгулот шакли	Ахборотли - визуал маъруза	
Маъруза режаси	1.Туристик – рекреация ресурслари ва уларни белгилари. 2.Туристик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти. 3.Туристик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш.	
Ўқув маишгулотининг мақсади: Туристик ресурслардан фойдаланиш имкониётларини баҳолаш турларини талабаларда тасаввур ҳосил қилишдан иборат.		
Педагогик вазифалар: • туристик – рекреация ресурслари ва уларни белгиларини тушунтириб бериш; • туристик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамиятини ёритиб бериш; • туристик ресурсларни миқдор жиҳатдан баҳолашни тушунтириш; • туристик ресурсларни сифат жиҳатдан баҳолашни тушунтириш; • Самарқанд вилояти мисолида баҳолашни амалга ошириш; • табиий ресурсларни баҳолашни турларини тушунтириш.		Ўқув фаолияти натижалари: • туристик – рекреация ресурслари ва уларни белгиларини тушунтириб бериш имконига эга бўлади; • туристик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамиятини ёритиб бера олади; • туристик ресурсларни миқдор жиҳатдан баҳолаш ҳақида тушунчага эга бўлади; • туристик ресурсларни сифат жиҳатдан баҳолаш ҳақида тушунчага эга бўлади; • Самарқанд вилояти мисолида баҳолашни амалга ошириш имконига эга бўлади; • табиий ресурсларни баҳолашни турлари ҳақида тасавурга эга бўлади.
Таълим бериш усуллари		Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, “ФСМУ” усули.
Таълим бериш шакллари		Оммавий, жамоавий.
Таълим бериш воситалари		Маъруза матни, тарқатма материаллар, доска, слайдлар, проектор.
Таълим бериш шароити		Ҳамкорликда ишлаш ва тақдимотларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш		Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

**1.2. «Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш»
маъруза машғулотининг технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунини ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунини ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намоёнига узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2.Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Power Point дастури асосида кўргазмали материаллар бўйича маъруза ўқийди. Маъруза давомида муҳим туристик ресурсларга таъсир этувчи омилларни қайд этиш лозимлигини ўқтиради. Талабаларнинг ёзиб олишларини таъкидлайди (2,3,4,5-иловалар). 2.2.Туристтик ресурсларни баҳолаш қандай аҳамиятга эга эканлиги “ФСМУ” усули асосида моҳияти ечилиши ташкил этилади (6-илова). Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади.	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар ФСМУ жадвалини тўлдирди.
3. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, якунловчи хулоса қилади. 3.2. Мустақил ишлаш учун “Ўзингиз яшаётган туманингиздаги туристик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолашни амалга оширинг” деган мавзунини тақдим этади ва мустақил ишлашлари учун назорат саволларини беради (7-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Ўқув визуал материаллар

1- илова

Маъруза режаси:

- 1.Туристтик – рекреация ресурслари ва уларни белгилари.
- 2.Туристтик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти.
- 3.Туристтик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш.

Самарқанд шаҳри ва туманларнинг туристик объектлари

Туманлар	Туристик объектлар номи
Самарқанд шаҳри	Улугбек обсерваторияси, Хўжа Дониёр пайғамбар зиёратгоҳи, Ишратхона, Қадимий Сиёб ариғи, Афросиёб археологик музейи ва харобалари, Ҳазрати Ҳизир масжиди, Шоҳи – Зинда мажмуаси, Бибиҳоним ансамбли, Сиёб бозори, Регистон ансамбли, Ал-Мотрудий мақбараси, Рухобод мақбараси, Амир Темур мақбараси, шаҳар бош жомеъ масжиди, Ўлкашунослик музейи, Самарқанд бош тарихий музейи, Университет хиёбонидаги қадимий чинорлар ва бошқа дарахтлар, Алишер Навоий музейи, СамДУ археологик, зоологик музейлари, шаҳар истироҳат боғлари, шифобахш чашма булоқлар, қадимий маҳаллалар.
Самарқанд тумани	Хўжа Аҳрори Вали Зиёратгоҳи, Миронкул, Сазағон, Оҳалик дам Олиш масканлари, Оҳалик тоғи сойликларидаги хушманзара дам олиш масканлари, миллий анъаналар, ёғоч ўймакорлиги, металга ишлов бериш, миллий урф одатлар.
Ургут тумани	Чор чинор, чинорлар ва булоқлар, Ғовсул Аъзам зиёратгоҳи, Хўжабтол ота, Миққиллоқ тош, Тешиктош, Қайнар, Ширвоғота зиёратгоҳи ва дам олиш масканлари, «Тошқўй» табиий ҳайкали, Бугжаматош, Тошкелинчак, Гўримор табиий тош шакллари, Лев, Қайнарбулоқ, Роҳатбулоқ булоқлари, Омонқўтон дам олиш масканлари, Эски довон йўллари, тахти Қорачабегим саройи харобалари ва б.
Булунғур тумани	Қадимий Туятортар канали, Фозил Йўлдош ўғли уй-музейи, халқ этнографик фольклор ансамбллари, маҳаллий ҳунармандчилик ва б.
Жомбой тумани	Холвойи қишлоғидаги қадимий чинорлар, Зарафшон дарёси ва унинг Оқдарё ва Қорадарёга ажралиши, Зарафшон қўриқхонаси, халқ миллий анъаналари ва урф-одатлари.
Иштихон тумани	Қорадарё соҳиллари, шайхлар қўрғони, халқ миллий санъати, миллий анъаналар, урф-одатлар ва б.
Каттакўрғон тумани	Каттакўрғон сув омбори, Андокий зиёратгоҳи ва булоғи, «чўккан туя» шаклидаги табиий ёдгорликлар ва миллий анъаналар.
Нарпай тумани	Кўчқорли ота зиёратгоҳи, Қўтирбулоқ дам олиш маскани, шифобахш булоғи ва авлиё балиқлари, Қўштепа иккита табиий тош тепалик ва миллий анъаналар.
Нуробод тумани	Ҳазрати Довуд зиёратгоҳи ва ғори, Тим қишлоғидаги қадимий арчалар, Қарнобчўл эколандшафтлари, халқ ҳунармандчилиги, жумладан, жун йигириш, гилам тўқиш, кўпқари ўйинлари, миллий кураш, қадимий сардобалар ва б.
Оқдарё тумани	Маҳдуми Аъзам Дахбедий зиёратгоҳи, Оқдарё дарёси соҳиллари дам олиш масканлари, Миёнқол ороли эколандшафти, халқ миллий анъаналари.
Пайариқ тумани	Имом Бухорий масжид мажмуаси ва зиёратгоҳи, Наврўзтепа, Ғилмонсойтепа, Оқтепа табиий тепаликлари, халқ миллий анъаналари ва б.
Пастдарғом тумани	Қадимий Дарғом канали дам олиш масканлари, миллий анъаналар, миллий кураш, кўпқари ўйинлари ва б.
Пахтачи тумани	Добуссия қалъа харобалари, Зарафшон дарёси соҳиллари дам олиш масканлари, қадимий сардобалар.
Тайлоқ тумани	Тайлоқ ота қўрғони зиёратгоҳи, жомеъ масжиди, истироҳат боғи, Бандикушон зиёратгоҳи ва б.
Қўшрабод тумани	Тоғ олди дам олиш масканлари, Қайнар авлиё булоғи, миллий анъаналар, урф-одатлари, миллий дostonчилик, бахшичилик, Эргаш Жуманбулбул ўғли дostonчилик мактаби ва б.

3-илова

Самарқанд шаҳри ва вилояти туманларидаги туристик ресурслар салоҳиятини сифат жиҳатдан баҳолаш

№	Туманлар	Табиий туристик ресурслар	Маданий-тарихий туристик ресурслар	Ижтимоий-иқтисодий туристик ресурслар	Туристтик ресурслар салоҳиятининг ўртача миқдори
	Самарқанд шаҳри	4	10	9	7,7
1	Булунғур	8	3	2	4,3
2	Жомбой	9	4	4	5,7
3	Иштихон	4	3	2	3,0
4	Каттакўрғон	5	4	6	5,0
5	Нарпай	4	3	4	3,7
6	Нуробод	9	8	2	6,3
7	Оқдарё	4	3	2	3,0
8	Пайарик	4	3	3	3,3
9	Пасдарғом	6	3	3	4,0
10	Пахтачи	4	3	2	3,0
11	Самарқанд	10	9	7	8,7
12	Тайлоқ	7	4	4	5,0
13	Ургут	10	8	7	8,3
14	Қўшрабод	6	8	2	5,3

Сўров натижасида 10-8 баллни – жуда юқори, 7-6 баллни - юқори, 5-3 баллни - ўрта, 2-1 баллни – паст деган хулосага келинди.

4-илова

Самарқанд вилояти туманларида туризм турларини ривожлантириш имкониятлари

№	Туман номлари	Тарихий, меъморий, археологик танишув туризми	Рекреацион ва экологик туризм	Қишлоқ туризми	Диний, зиёрат туризми	Маданий ва этнографик туризм	Жами
	Самарқанд шаҳри	3	2	0	3	3	11
1	Булунғур	0	1	2	1	1	6
2	Жомбой	0	2	2	1	1	6
3	Иштихон	0	2	2	0	1	5
4	Каттакўрғон	1	2	2	1	1	7
5	Нарпай	0	2	2	1	1	6
6	Нуробод	1	3	3	2	2	11
7	Оқдарё	1	1	2	2	1	7
8	Пайарик	0	1	2	3	1	7
9	Пастдарғом	0	2	2	0	1	5
10	Пахтачи	1	2	2	1	1	7
11	Самарқанд	2	2	1	2	2	9
12	Тайлоқ	1	1	1	1	1	5
13	Ургут	2	3	3	2	2	12
14	Қўшрабод	0	2	3	1	1	7

Бунда 3 - юқори даражада имконият, 2 - ўрта даражада имконият, 1 - паст даражада имконият, 0 – умуман имкониятнинг йўқ деб баҳоланди.

Тоғ чанғиси учини ташкил этиш учун рельеф баҳоси
(Е.В.Колтовой, 1998)

Рекурация баҳоси	Трасса баландлиги, м	Меҳмонхона ва трасса орасидаги масофа, км	Трасса узунлиги, м	Ўртача айлана, градус	Қиялик юзасининг хусусияти	Кучки хавфи
Қўлай шароит	1000-2500	1	1000	12-18	Тошли худуднинг юзаси текис ҳамда мустаҳкам	Айрим кучли қор ёғишидан кейин бўлиши мумкин
Қисман қўлай	1000;2500-3000	1-5	200-1000	18-20; 10-12	Тошли худуднинг юзаси қисман текис, лекин қўшимча равишда ҳамда мустаҳкам	Кучли қор ёғишидан кейин бўлиши мумкин
Қўлай эмас	3000-4000	5-30	50-200	5-10; 20-25		Тез-тез бўлиб туради

«ФСМУ» усули

Ушбу технология мунозарали масалаларни хал этишда ҳамда ўқув жараёнини бахс-мунозарали ўтказишда қўлланилади, чунки бу технология талабаларни ўз фикрини химоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ холда бахслашишга ҳамда шу билан бирга бахслашиш маданиятини ўратади. Тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа холатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ф – фикрингизни баён этинг

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

М – кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг

У – фикрингизни умумлаштиринг

Савол	“Минтақаларда туризмни ривожлантиришда туристик ресурсларни баҳолаш қандай аҳамиятга эга?”
(Ф)Фикрингизни баён этинг	
(С)Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
(М)Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
(У)Фикрингизни умумлаштиринг	

7- илова

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

- 1.Туристтик – рекреация ресурслари ва уларни белгилар нималардан иборат.
- 2.Туристтик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти нимада.
- 3.Туристтик ресурсларни миқдор жиҳатдан баҳолашни тушунтиринг.
- 4.Туристтик ресурсларни сифат жиҳатдан баҳолашни тушунтиринг.
- 5.Табиий ресурсларни баҳолашни турларини тушунтириб

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

5-мавзу	ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНияТЛАРИНИ БАҲОЛАШ
----------------	--

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 2 соат
Машғулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машғулот.
Амалий машғулот режаси	1.Туристик – рекреация ресурслари ва уларни белгилари. 2.Туристик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти. 3.Туристик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш.
Машғулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш ва онгига сингдириш.	
Педагогик вазифалар: • мавзуни мустақил ўрганиш учун асос яратади; • мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга ёрдам беради; • тўғридан-тўғри ва жамоа бўлиб қўйилган муаммони таҳлил қилиб ва аниқ қарор қабул қилишга шарт-шароит яратади; • мустақил ишлаш учун имконият яратади; • ўз нуктаи назарига эга бўлишни шакллантиради; • мантикий хулоса чиқаришга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: • амалий машғулот режалари билан олдиндан танишиб чиқиб, тайёргарлик кўради; • туристик – рекреация ресурслари ва уларнинг белгиларини изохлаб беради; • туристик ресурсларни баҳолашнинг ўзига хос томонларни ёритиб бера олади; • туристик ресурсларни миқдор жиҳатдан баҳолашнинг аҳамиятини изохлаб бера билади; • туристик ресурсларни сифат жиҳатдан баҳолашнинг муҳим жиҳатларини ёритиб беради; • кичик гуруҳларда ишлаган ҳолда ўз олдига қўйган натижага эришади.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Конверт» ва «Балиқ скелети» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Тўғридан-тўғри, жамоа ва гуруҳларда ишлаш.
Таълим бериш воситалари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини

	назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш
--	---

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулоти мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни интерфаол усуллар орқали амалга оширилишини эълон қилади.	Тинглайдилар.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Конверт» усулидан фойдаланилган ҳолда ҳар бир гуруҳ навбат билан конвертга солинган топшириқ-ларни олади (<i>1-илова</i>). 2.2. Талабалар бир-бирларидан ахборот-ларни ўрганишиб бўлишгач, гуруҳларнинг жавоблари қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. Ҳолиб гуруҳларни баҳолаш мезони орқали аниқлайди. 2.3. Талабаларнинг ўзлаштириш даражалари кичик гуруҳларни баҳолаш мезонлари орқали аниқланади 2.4. Мавзу юзасидан талабаларни эркин баҳс-мунозарага тортиш мақсадида «Балиқ скелети» усулидан фойдаланилган ҳолда «Туристик – рекреация ресурслари қандай белгиларга эга?» деб ёзилган тарқатма материаллар билан ишлашни таклиф қилади (<i>2-илова</i>). 2.5. Талабаларнинг фикрини умумлашти-риб, уларни хулосалайди.	Топшириқни кўриб чиқиб, саволларга жавоб беради. Жавоб беради, баҳс-мунозара юритади, кўшимча қилади, хулоса чиқарадилар. Жавоб беради. Жуфт-жуфт бўлиб, органиайзерни тўлдирадилар.
III. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш яқунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. 6-мавзуни ўқиб келишни уйга вазифа қилиб беради	Эшитади Эшитади, аниқлайди, ЎУМ га қарайдилар.

**«Конверт» усули учун саволлар
(Ҳар бир савол конвертларга алоҳида солинади)**

1. Туристик – рекреация ресурслари ва уларни белгилар нималардан иборат?

2. Туристик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти нимада?

3. Туристик ресурсларни миқдор жиҳатдан баҳолашни тушунтиринг.

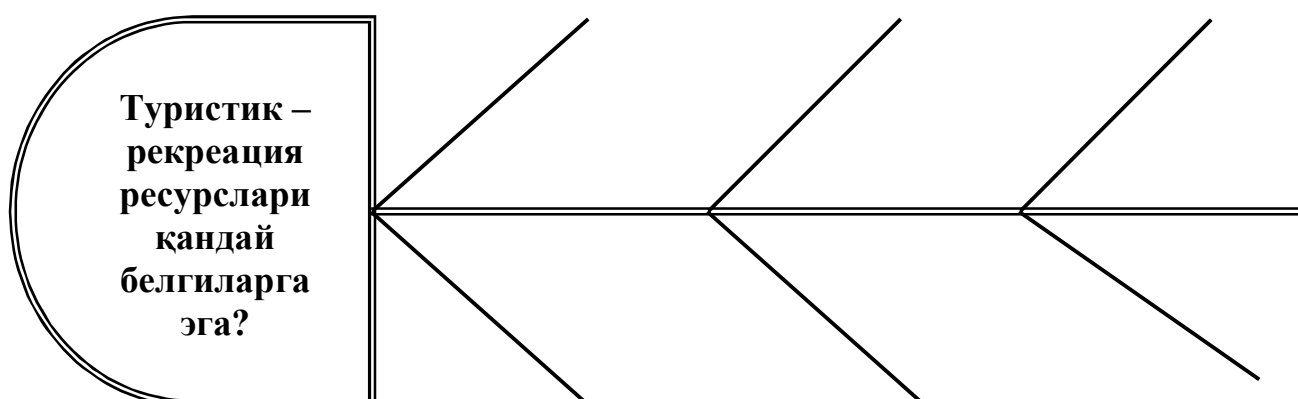
4. Туристик ресурсларни сифат жиҳатдан баҳолашни тушунтиринг.

5. Табиий ресурсларни баҳолашни турларини тушунтириб беринг.

«Балиқ скелети» усули

Бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради. Чизмани тузиш қондаси билан танишадилар. Алоҳида кичик гуруҳларда юқори “суягида” кичик муаммони ифодалайди, пастда эса, ушбу кичик муаммолар мавжудлигини тасдиқловчи далиллар ёзилади. Кичик гуруҳларга бирлашадилар, такқослайдилар, ўзларининг чизмларини тўлдирадилар. Умумий чизмага келтирадилар.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

6-Мавзу.	ЭКОЛОГИК ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ РЕСУРСЛАРИ
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели	
Маишгулот вақти- 4 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача
Маишгулот шакли	Ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1.Экотуризм тушунчаси ва турлари 2. Экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари. 3. Ўзбекистонда экотуризм ресурслари 4.Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш.
Ўқув маишгулотининг мақсади: Талабаларда экологик туризм тушунчаси ҳамда Ўзбекистонда экологик туризм ресурслари салоҳияти тўғрисида тасаввур ҳосил қилишдан иборат.	
Педагогик вазифалар: • экотуризм тушунчаси моҳиятини тушунтириш; • экотуризм турларини ёритиб бериш; • экотуризмнинг таркибий қисмларини тушунтириб бериш; • экотуризмнинг ўзига хос хусусиятларини тушунтириш; • алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар ҳақида маълумот бериш; • Ўзбекистонда экотуризм ресурслари салоҳиятини ёритиб бериш.	Ўқув фаолияти натижалари: • экотуризм тушунчаси моҳиятини тушунтириш имконига эга бўлади; • экотуризм турларини ёритиб бера олади; • экотуризмнинг таркибий қисмларини тушунтириб бериш қобилиятига эга бўлади; • экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида тасаввурга эга бўлади; • алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар ҳақида тасаввурга эга бўлади; • Ўзбекистонда экотуризм ресурслари салоҳиятини ёритиб бериш қобилиятига эга бўлади.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, «Ақлий ҳужум», «Нима учун?» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Маъруза матни, доска, слайдлар, проектор.
Таълим бериш шароити	Ҳамкорликда ишлаш ва тақдиротларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

**1.2. «Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари» маъруза
машғулотининг технологик харитаси (1-машғулот)**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунини ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради (1-илова). 1.2.Мавзунини ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намойишга узатади.	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
II.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади (2,3-иловалар). 2.2.Маъруза бўйича «Ақлий хужум» усулидан фойдаланган ҳолда талабаларга қуйидаги саволни беради: “Экология ва туризм ўртасида қандай боғлиқлик мавжуд?” деб савол беради. 2.3. Жавобларни тинглайди, тўғрилайди, тўлдиради, хулоса қилади. 2.4.Таянч ибораларни таҳлил қилади. (4-илова). 2.5.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: 1.Экотуризм тушунчасига изох беринг. 2. Экотуризмни қандай турлари мавжуд. 3.Экотуризмнинг қандай ўзига хос хусусиятлари мавжуд.	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
III.Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, якунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (5-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Маъруза режаси:

1. Экотуризм тушунчаси ва турлари
2. Экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари.
3. Ўзбекистонда экотуризм ресурслари
4. Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш.

2-илова

Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида туризмни ривожлантириш имкониятлари³

Туризм турлари	Шаҳар	Шаҳардан 10-20 км узоқликда	Қишлоқ жойлари	Одамлар яшамайдиган ҳудудлар
Тарихий – танишув	3	2	1	0
Археологик туризм	2	3	3	2
Экологик туризм	0	2	2	3
Саргузашт туризми	1	2	2	3
Фермерлик ёки қишлоқ туризми	0	2	3	1
Сув (денгиз) туризми	0	0	2	3
Этнографик туризм	1	2	3	0
Конгресс – бизнес туризм	3	1	1	0
Ихтисослашган туризм	1	2	2	2
Курорт ва санаториялар	1	3	3	3
Диний туризм	3	3	2	0
Ёшлар туризми	1	2	2	3
Геронтологик туризм	2	3	2	1
Шоп - турлар	3	2	1	0

Изоҳ: 3 - юқори даражада имконият, 2 - ўрта даражада имконият, 1 - паст даражада имконият, 0 – умуман имкониятнинг йўқлиги.

3-илова

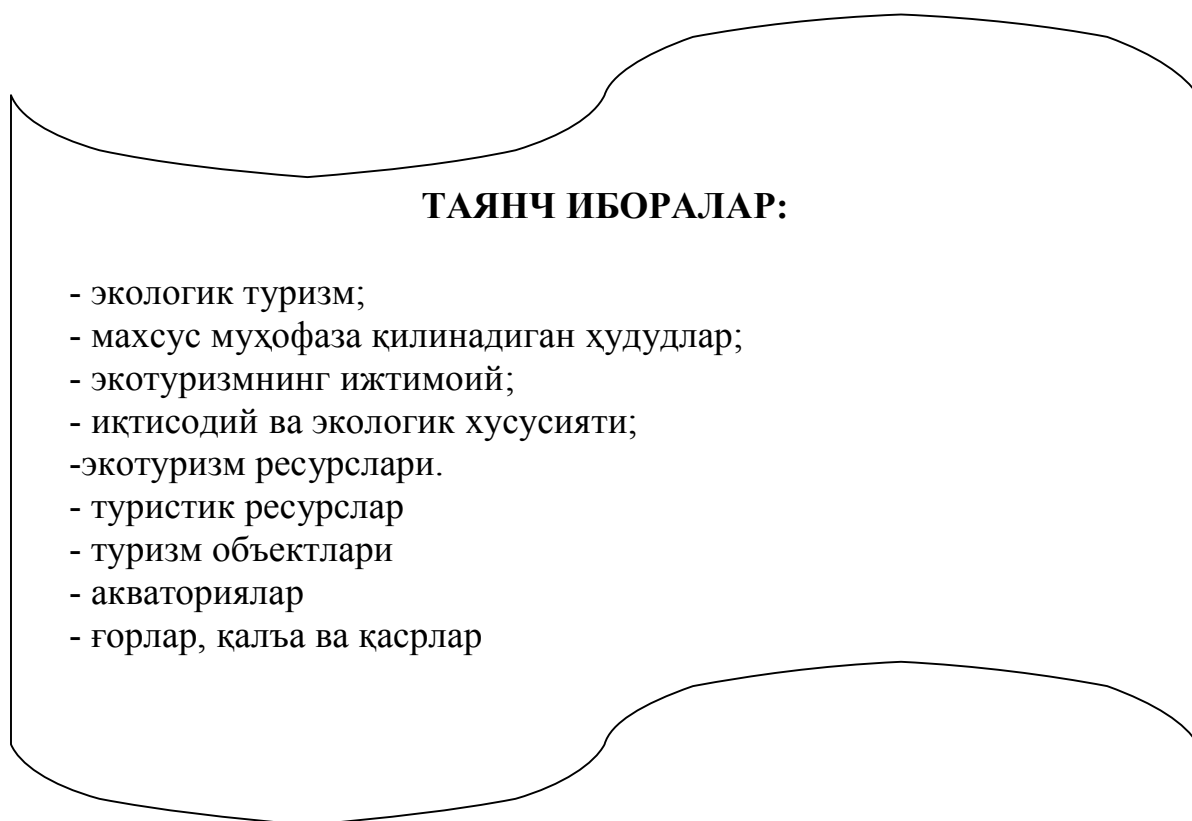
Ўзбекистоннинг экологик туризм бозоридаги талабнинг хусусиятлари

Талабнинг турлари	Тур белгилари	Экологик туризм объектлари ва субъектлари
Талабнинг	Туризм турлари бўйича	Саргузашт, рафтинг, треккинг, агротуризм, альпинизм ва б.
	Экологик туризм объектлари бўйича	махсус муҳофаза қилинадиган ҳудудларга (қўриқхона, буюртма, миллий боғ); тоғ ҳудудларига; чўл ҳудудларига; қишлоқ жойларига; Орол денгизи ва б.
	Экологик туризм субъектлари	Ёшига кўра:- асосан 40-70 ёшлилар; Жинсига кўра:- фарқланмайди;

³Н.Тухлиев, Т.Абдуллаева. Национальные модели развития туризма. Т.: ГНИ «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2006. – 83 с.

турлари бўйича тузилиши	(саёҳатчилар) бўйича	<i>Келиш жойига кўра:</i> - асосан Европаликлар (Германия, Франция, Буюк Британия, Россия ва б.), Осиёликлар (Япония, Корея Республикаси ва б)
	Экологик туризм мақсади бўйича	- дам олиш ва даволаниш; - табиатни илмий жиҳатдан ўрганиш; - миллий анъана ва урф-одатларни ўрганиш; - экологик танг ҳудудларни ўрганиш ва б.
Талабнинг вақт бўйича тузилиши	Мавсумийлиги бўйича	<i>асосан</i> – апрел, май, сентябр, октябр; <i>қисман</i> – қолган бошқа ойлар.
	Мавсумийлиги фасллар бўйича	<i>асосан</i> – баҳор ва ёз фасллари; <i>қисман</i> – куз ва қиш фасллари.
Талабнинг жойлар бўйича тузилиши	Жойга бўлган талаб	<i>Хавфсизлик жиҳатдан:</i> хавфсиз транспорт йўлларининг борлиги; хавфли ҳайвон ва ўсимлик турларини камлиги ёки йўқлиги. <i>Табиий – иқлимий шароити жиҳатдан:</i> - ҳароратнинг мўътадилиги; - рельефнинг қулайлиги ва б.

4-илова

5-илова

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

1. Ўзбекистонда экологик туризмни ташкил этиш объектларини аниқланг.

**1.3. «Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари» маъруза
машғулотининг технологик харитаси (2-машғулот)**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунини ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунини ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намойишга узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2.Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади. (2,3,4-иловалар). 2.2. Маъруза бўйича «Нима учун?» усулидан фойдаланган ҳолда талабаларга қуйидаги саволни беради: «Нима учун экологик туризм охириги йилларда жаҳон туризм бозорида тез ривожланиб бормоқда?». Жавобларни тинглайди, тўғрилайди, тўлдиради, хулоса қилади (5-илова). 2.3.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: 1.Ўзбекистонда экотуризм ресурсларини изохланг. 2.Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш нималардан иборат.	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, яқунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (6-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Маъруза режаси:

1. Экотуризм тушунчаси ва турлари
2. Экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари.
3. Ўзбекистонда экотуризм ресурслари
4. Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш.

2-илова

Ўзбекистон Республикасида мавжуд қўриқхоналар

Алоҳида қўриқланадиган ҳудуднинг номи	Жойлашган ўрни	Ташкил этилган йили	Майдони, гектар ҳисобида	Муҳофаза қилинадиган объектлар
Давлат қўриқхоналари				
Чотқол	Тошкент вилояти	1947	35724	Тоғ ландшафти ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Зомин	Жиззах вилояти	1926, 1960	26848	Тоғ ландшафти, у ердаги арчазорлар ва ҳайвонлар
Нурота	Жиззах вилояти	1975	17752	Тоғ ландшафти ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Ҳисор	Қашқадарё вилояти	1983	80986	Баланд тоғ ландшафти ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Зарафшон	Самарқанд вилояти	1975	2352	Тўқай ландшафти ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Қизилқум	Бухоро ва Хоразм вилоятлари	1971	10311	Тўқай ва чўл ландшафти ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Бодайтўқай	Қорақалпоғис-тон	1971	6642	Амударё қайирларидаги тўқай ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Сурхондарё	Сурхондарё вилояти	1987	24554	Тоғ ландшафти, у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар ҳамда Зароудкамар ва бошқа X-XI асрга оид археологик ёдгорликлар
Китоб	Қашқадарё вилояти	1979	3938	Юра даврига хос бўлган жинсларнинг табиий ҳолда очилиб қолган жойлари
Пайғамбаророл	Сурхондарё вилояти	1960		Тўқай ва чўл ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар

Ўзбекистон Республикасида мавжуд миллий парк ва буюртмалар

Алоҳида қўриқланадиган худуднинг номи	Жойлашган ўрни	Ташкил этилган йили	Майдони, гектар хисобида
Миллий парклар			
Зомин халқ парки	Жиззах вилояти	1976	24110
Угом – Чотқол Миллий Давлат табиат парки	Тошкент вилояти	1990	574590
Махсус ташкилотлар			
Жайрон экомаркази	Бухоро вилояти	1976	7122
Буюртмалар (Заказниклар)			
Оқтов	Самарқанд вилояти	1992	15420
Денгизкўл	Бухоро вилояти	1992	50000
Қорақир	Бухоро вилояти	1992	86225
Қарнобчўл	Самарқанд вилояти	1992	40000
Қўшработ	Самарқанд вилояти	1992	16300
Муборак	Қашқадарё вилояти	1992	236846
Сайғок	Қорақалпоғистон	1991	100000
Сармиш	Навоий вилояти	1991	5000
Сечанкўл	Қашқадарё вилояти	1992	7037
Судочье	Қорақалпоғистон	1991	50000
Мингбулок тумани	Наманган вилояти	1993	1000
Чуст тумани	Наманган вилояти	1994	96
Марказий Фарғона	Фарғона вилояти	1995	1425
Ёзёвон	Фарғона вилояти	1991	1842
Ўрмон ва овчилик хўжаликлари			
Арнасой	Жиззах вилояти		15600
Бухоро	Бухоро вилояти		39000
Далварзин	Тошкент вилояти		5360
Қозокдарё	Қорақалпоғистон		400970
Қоракўл	Бухоро вилояти	1998	8275
Қўнғирот	Қорақалпоғистон		2606515

Ўзбекистоннинг махсус қўриқланадиган табиий ҳудудларида туризмни
ташкил этиш хусусиятлари⁴

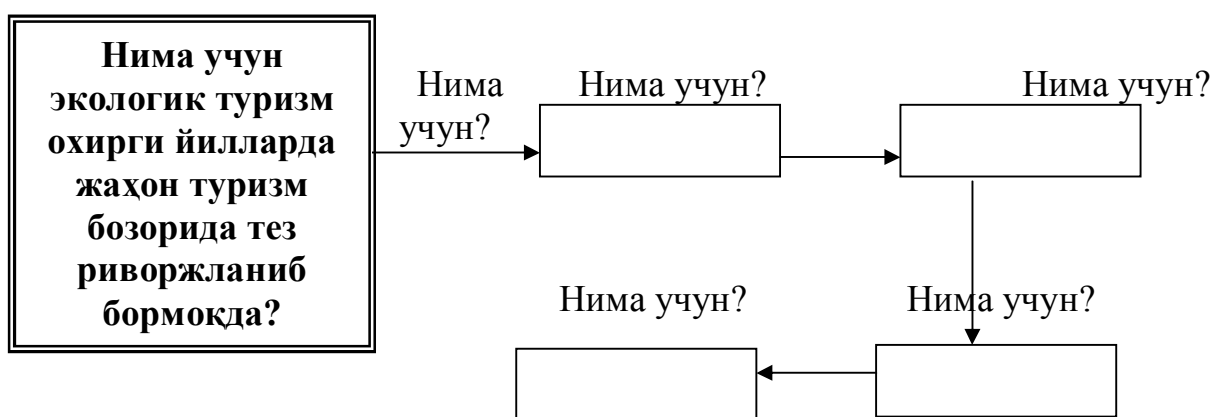
Асосий мақсадлар	Ташкил этиш асослари	Ҳуқуқий асослари
- маҳаллий ва хорижий туристларни жалб этиш; - янги иш ўринларини яратиш; - аҳолининг яшаш даражасини ошириш; - биохилмаҳилликни сақлаш; - туризм воситаси орқали янги табиий зоналарни яратиш; - маҳаллий аҳолини табиат	- келувчилар томонидан табиий зоналар биохилмаҳиллигига бўлган салбий таъсирларига йўл қўймаслик; - келувчиларни табиий зоналарга бўлган ҳатти-ҳаракатини кузатишни таъминлаш, туристик	- Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисидаги” қонуни (20.08.1999); - Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш” қонуни (9.12.1992);

⁴Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Менежмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана. - Т.: ГНИ «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2006. – 368 с.

ресурсларидан фойдаланишини камайтириш ва уларга альтернатив даромад манбаларини яратиш; - табиий зоналарни бюджетдан ташқари воситалар орқали молиялаштириш; - аҳолини экологик ўқитиш, табиат билан алоқа маданиятини ошириш; - инсонлар дам олишига имконият яратиш; - маълум минтақаларнинг ижтимоий – иқтисодий ривожланишига кўмаклашиш.	маршрутларда турли тартибларни жорий этиш; - табиий зона ҳудудларида туристик фаолиятнинг иқтисодий самандорлигини таъминлаш; - табиатни сақлаш тадбирлари ва акцияларида қатнашиш ва б.	- Ҳаммаси бўлиб, 15 та табиатни муҳофаза қилишга оид қонунлар, 550 та қонун асосидаги табиатни қўриқлаш аҳамиятига эга актлар, стандартлар амал қилмоқда.
--	--	--

5-илова

«Нима учун?» усули

6-илова

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

1. Ўзбекистонда махсус муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларининг бири мисолдида экотуризмни ташкил этиш ва ривожлантириш лойиҳасини тузинг.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

6-мавзу	ЭКОЛОГИК ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ РЕСУРСЛАРИ
----------------	---

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 4 соат
Машғулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машғулот.
Амалий машғулот режаси	1. Экотуризм тушунчаси ва турлари 2. Экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари. 3. Ўзбекистонда экотуризм ресурслари 4. Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш.
Машғулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш ва онгига сингдириш.	
Педагогик вазифалар: • мавзуни мустақил ўрганиш учун асос яратади; • мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга ёрдам беради; • тўғридан-тўғри ва жамоа бўлиб қўйилган муаммони таҳлил қилиб ва аниқ қарор қабул қилишга шарт-шароит яратади; • мустақил ишлаш учун имконият яратади; • ўз нуктаи назарига эга бўлишни шакллантиради; • мантикий хулоса чиқаришга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: • амалий машғулот режалари билан олдиндан танишиб чиқиб, тайёргарлик кўради; • экотуризм тушунчаси моҳиятини тушунириб бера билади; • экотуризм турларини ёритиб бера олади; • экотуризмнинг таркибий қисмларини тушунириб бериш қобилияти шаклланади; • экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида тасаввурга эга бўлади; • кичик гуруҳларда ишлаган ҳолда ўз олдида қўйган натижага эришади.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «БББ», «Қандай?», «Блиц-сўров», «Муаммоли вазият» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш воситалари	Тўғридан-тўғри, жамоа ва гуруҳларда ишлаш
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси (1-машғулот)

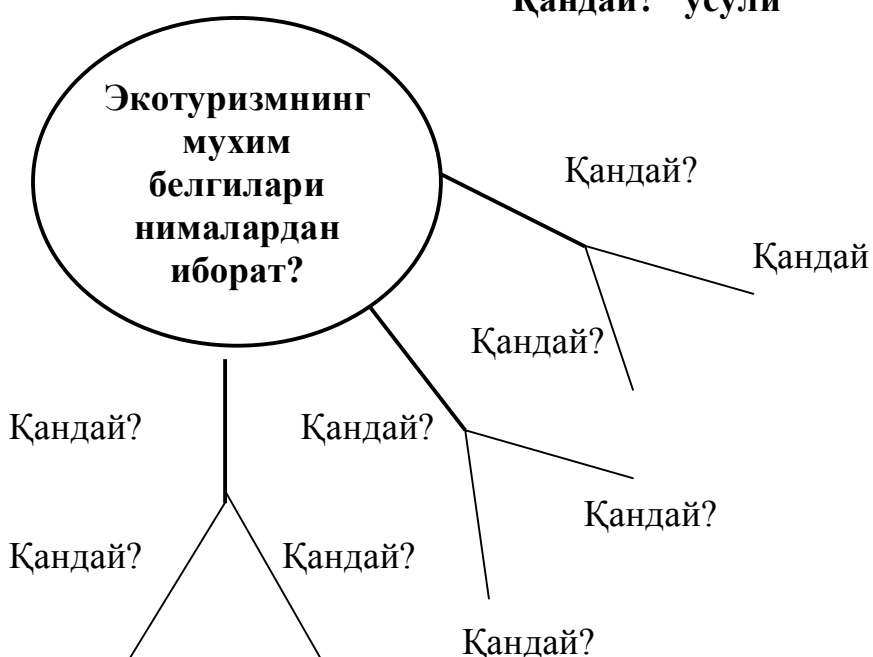
Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни интерфаол усуллар орқали амалга оширилишини эълон қилади.	Тинглайдилар.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «БББ» усулидан фойдаланилган ҳолда ҳар талаба ўз фикрларини айтади ва фикрлар умумлаштирилади (<i>1-илова</i>). 2.2. Талабалар бир-бирларидан ахборотларни ўрганишиб бўлишгач, гуруҳларнинг жавоблари қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. Ҳолиб гуруҳларни баҳолаш мезони орқали аниқлайди. 2.3. Талабаларнинг ўзлаштириш даражалари кичик гуруҳларни баҳолаш мезонлари орқали аниқланади. 2.4. Мавзу юзасидан талабаларни эркин баҳс-мунозарага тортиш мақсадида «Қандай» усулидан фойдаланилган ҳолда Экотуризм тушунчасининг туб моҳияти очиқ борилади (<i>2-илова</i>). 2.5. Талабаларнинг фикрини умумлаштириб, уларни хулосалайди.	Топшириқни кўриб чиқиб, саволларга жавоб беради, баҳс-мунозара юритади, қўшимча қилади, хулоса чиқарадилар. Жавоб беради. Жуфт-жуфт бўлиб, органайзерни тўлдирадилар. Тинглайдилар.
III. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. 6-мавзуни ўқиб келишни уйга вазифа қилиб беради.	Эшитади. Эшитади, аниқлайди, ЎУМ га қарайдилар.

БББ жадвалини тўлдириш учун тавсиялар

1. Таянч ибора ва тушунчалар билан танишиб чиқинг.
2. БББ жадвалини тўлдириш учун таянч ибора ва тушунчаларнинг тартиб рақамидан фойдаланинг.

Биламан	Билишни истайман	Билиб олдим
1	2	3

“Қандай?” усули

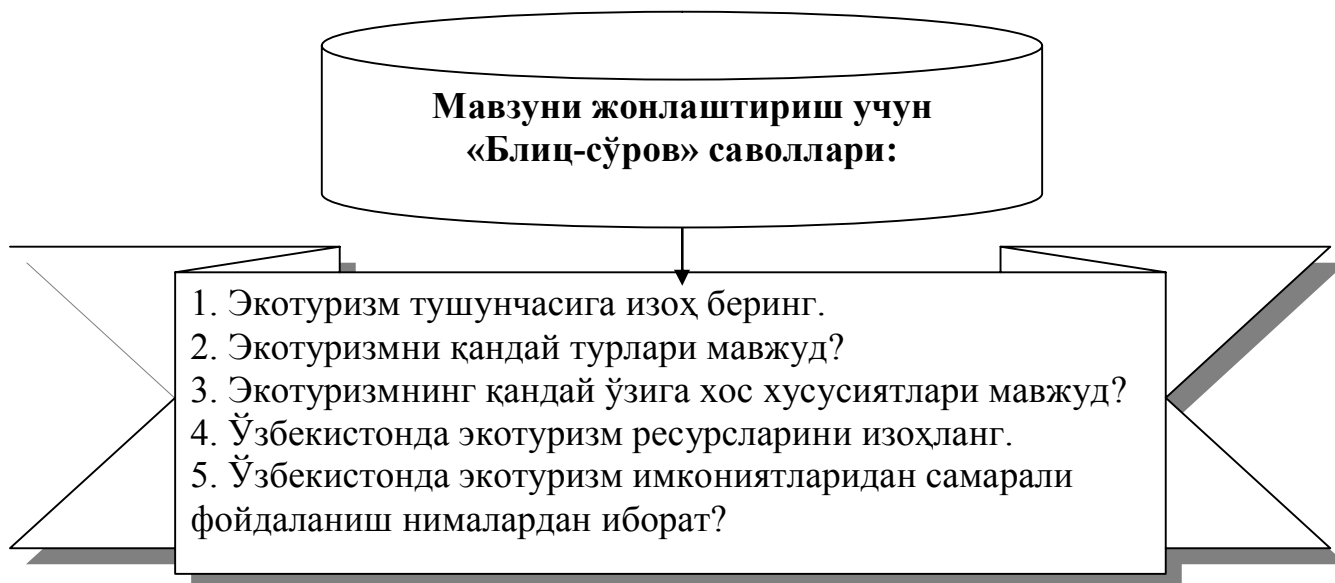
Таянч ибора ва тушунчалар

1.	Экология	10.	ландшафт
2.	Туризм	11.	тоғ ландшафти
3.	Экотуризм	12.	“Туризм тўғрисидаги” қонуни
4.	Инфраструктура	13.	экотуризмнинг ижтимоийлиги
5.	Рекреация	14.	пляж
6.	Заказник	15.	санатория
7.	Қўриқхона	16.	орнитолог
8.	Миллий боғ	17.	Махсус овчилик
9.	Питомник	18.	Фото ов

1.3. Амалий машғулотнинг технологик харитаси (2-машғулот)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I.Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни интерфаол усуллар орқали амалга оширилишини эълон қилади.	Тинглайдилар.
II.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Блиц-сўров» усулидан фойдаланилган ҳолда ҳар бир гуруҳнинг умумий мавзу билан танишлиги текширилади (1-илова). 2.2. Талабалар бир-бирларидан ахборотларни ўрганишиб бўлишгач, гуруҳларнинг жавоблари қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. Ҳолиб гуруҳларни баҳолаш мезони орқали аниқлайди. 2.3. Талабаларнинг ўзлаштириш даражалари кичик гуруҳларни баҳолаш мезонлари орқали аниқланади. 2.4. Мавзу юзасидан талабаларни эркин баҳс-мунозарага тортиш мақсадида «Муаммоли вазият» жадвали тўлдирилади ва тегишли хулосалар чиқарилади (2-илова). 2.5.Талабаларнинг фикрини умумлаштириб, уларни хулосалайди.	Топшириқни кўриб чиқиб, саволларга жавоб беради. Жавоб беради, баҳс-мунозара юритади, қўшимча қилади, хулоса чиқарадилар. Жавоб беради. Ҳар бир гуруҳ ўз мулохазаларини баён қилади.
III.Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзуни қай даражада ўзлаштирилганликларини аниқлаш мақсадида «Блиц-сўров» ўтказади. 3.2. 7-мавзуни ўқиб келишни уйга вазифа қилиб беради	Жавоб берадилар. Эшитади, аниқлайди, ЎУМ га қарайдилар

“Блиц-сўров” усули саволлари:

I. Муаммоли топшириқ

Вазият. «Жамият тараққиётини ривожланишда экотуризмнинг ўрни ва аҳамиятини белгилаш, муаммолар ва уларнинг ечими.

Вазифа. Сиз Ўзбекистонда экотуризмнинг ривожлантириш йўллари ва уларни амалга ошириш имкониятлари бўйича ўз тавсияларингизни ишлаб чиқишингиз зарур бўлади..

II. Услубий тавсиялар

1. Муаммовий таҳлилнинг босқичлари.

Биринчи босқич – муаммонинг асосий мазмунини ажратиб олишни таклиф қилади, тадқиқот объектини аниқлаб, шакл беради.

Иккинчи босқич – муаммоли вазиятни таҳлил қилиш – объектнинг ҳолатини аниқлайди, асосий қирраларига эътибор қаратади, муаммоли вазиятнинг ҳамма томонларини таҳлил қилади.

Учинчи босқич – муаммони ечиш учун барча вазиятларни кўриб чиқади, муқобил вазиятни яратади.

Тўртинчи босқич – муаммонинг ечимини аниқ вариантлардан танлаб олади, муаммонинг аниқ ечимини топади.

2. Вазифани бажариш кетма-кетлиги:

- 1) Муаммони шакллантиринг.
- 2) Вазиятни таҳлил қилинг, сабабларини кўрсатинг.
- 3) Вазиятдан чиқиб кетиш ҳаракатларни излаб топинг.
- 4) Жадвални тўлдиринг.
- 5) Аниқ якуний хулоса чиқаринг.

3. «Муаммоли вазият» жадвали.

Муаммоли вазият тури	Муаммоли вазиятнинг сабаблари	Вазиятдан чиқиб Кетиш ҳаракатлари
Экологиянинг туризм соҳасини ривожлантиришдаги таъсири қандай?		

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

7-Мавзу.	ДИНИЙ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ РЕСУРСЛАРИ	
1.1.Таълим бериш технологиясининг модели		
Маишгулот вақти- 2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Маишгулот шакли	Ахборотли маъруза	
Маъруза режаси	1.Диний туризм тўғрисида тушунча. 2.Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари. 3.Ўзбекистоннинг ислом обидалари.	
Ўқув маишгулотининг мақсади: Диний туризмнинг моҳияти ҳамда Ўзбекистонда диний туризм ресурслари ҳақида талабаларда тасаввур ҳосил қилишдан иборат.		
Педагогик вазифалар:	Ўқув фаолияти натижалари:	
• диний туризм тўғрисида тушунча бериш; • диний туризмнинг шаклланиш тарихи ҳақида тушунча бериш; • диний туризмнинг макро ҳудудлари тўғрисида маълумот бериш; • Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятларини ёритиб бериш; • ислом обидалари ҳақида маълумот бериш; • Ўзбекистоннинг ислом обидаларини диний туризмда фойдаланиш имкониятларини тушунтириш.	• диний туризм тўғрисида тушунчага эга бўлади; • диний туризмнинг шаклланиш тарихи ҳақида тасаввурга эга бўлади; • диний туризмнинг макро ҳудудлари тўғрисида маълумот бера олади; • Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятларини ёритиб бериш имконига эга бўлади; • ислом обидалари ҳақида маълумотга эга бўлади; • Ўзбекистоннинг ислом обидаларини диний туризмда фойдаланиш имкониятларини тушунтириб бериш қобилияти шаклланади.	
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш «Балиқ скелети» усули.	
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий.	
Таълим бериш воситалари	Маъруза матни, доска, слайдлар, проектор.	
Таълим бериш шароити	Ҳамкорликда ишлаш ва тақдиротларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.	
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.	

**1.2. «Диний туризмни ривожлантириш ресурслари» маъруза
машғулотининг технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунинг ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунинг ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намоёнига узатади.	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2.Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади (1,2-иловлар). 2.2.Мавзу юзасидан иккинчи саволни тушунтиришда талабаларни эркин баҳс-мунозарага тортиш мақсадида «Балиқ скелети» усулидан фойдаланилган ҳолда «Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш омиллари?» деб ёзилган тарқатма материаллар билан ишлашни таклиф қилади (3-илова). 2.3. Жавобларни тинглайди, тўғрилайди, тўлдиради, хулоса қилади. 2.4.Таянч ибораларни таҳлил қилади (4-илова). 2.5.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: 1.Диний туризм тўғрисида тушунча беринг. 2.Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари қандай. 3.Ўзбекистоннинг ислом обидаларига таъриф беринг. 4.Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш масаласида қандай тадбирлар амалга оширилмоқда.	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, якунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (5-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Маъруза режаси:

1. Диний туризм тўғрисида тушунча.
2. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари.
3. Ўзбекистоннинг ислом обидалари.

Самарқанд вилоятининг диний туризм билан боғлиқ туристик ресурслар

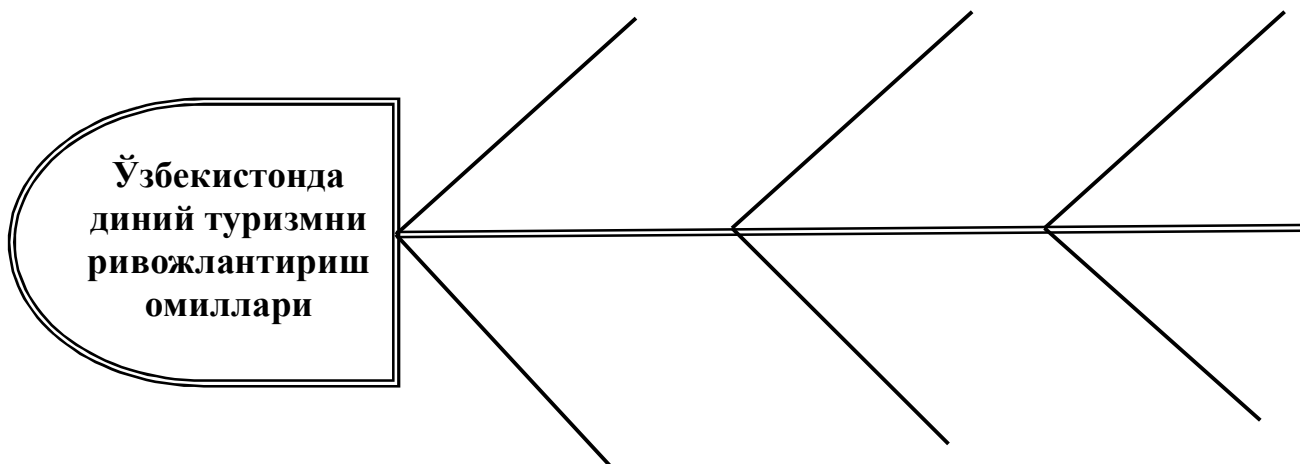
- Имом ад-Доримий мақбараси;
- Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуаси;
- Имом ал-Мотрудий мақбараси;
- Шохи Зинда архитектура мажмуаси;
- Ҳазрати Ҳизр масжиди;
- Махдуми Аъзам мақбараси;
- Бибиҳоним масжиди;
- Улуғбек мадрасаси;
- Шердор мадрасаси;
- Тиллакори мадрасаси;
- Руҳобод мақбараси;
- Оқсарой мақбараси;
- Гўри Амир мақбараси;
- Намозгоҳ масжиди;
- Хожа Ахрор мажмуаси;
- Хожа Абду Дарун мақбараси;
- Хўжа Абду Берун мақбараси.

“Балиқ скелети” усули

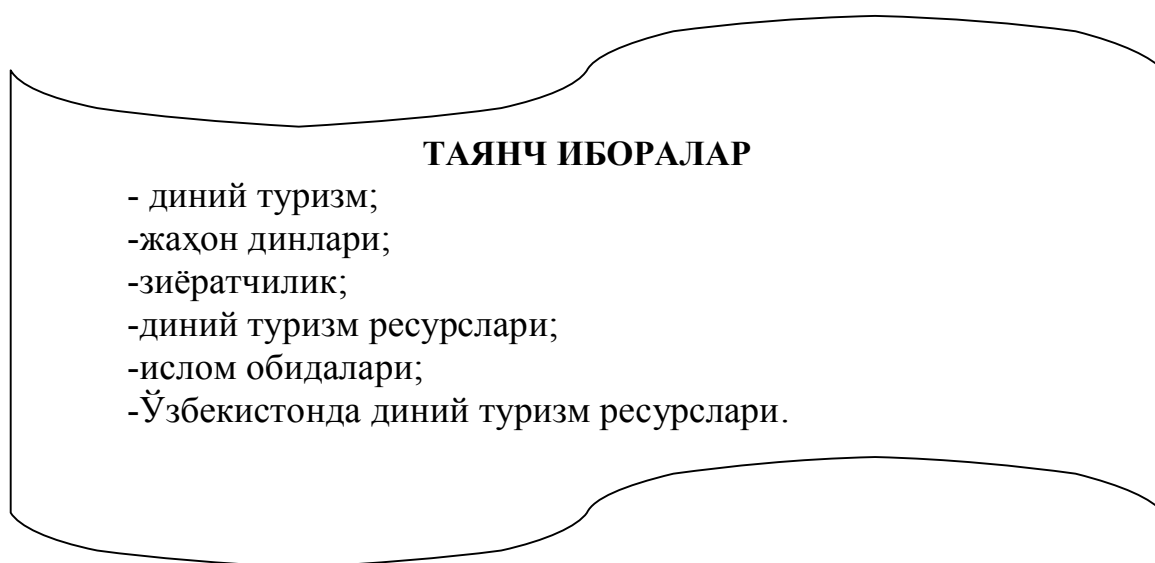
Бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради. Чизмани тузиш қондаси билан танишадилар. Алоҳида кичик гуруҳларда юқори “суягида” кичик муаммони ифодалайди, пастда эса, ушбу кичик муаммолар мавжудлигини тасдиқловчи далиллар ёзилади.

Кичик гуруҳларга бирлашадилар, таққослайдилар, ўзларининг чизмларини тўлдирадидилар. Умумий чизмага келтирадидилар.

4-илова

5-илова

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

1.Қуйидаги жадвални ўзингиз истиқомат қиладиган вилоят мисолида бажаринг.

_____вилояти	Диний зиёратгоҳлар ва обидалар

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

7-мавзу

ДИНИЙ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ РЕСУРСЛАРИ

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 2 соат
Машғулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машғулот
Амалий машғулот режаси	1. Диний туризм тўғрисида тушунча. 2. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари. 3. Ўзбекистоннинг ислом обидалари.
Машғулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштиришни таъминлаш.	
Педагогик вазифалар: • мавзунини мустақил ўрганиш учун асос яратди; • мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга ёрдам беради; • кичик гуруҳларда ишлашни ташкил қилади; • ўз нуқтаи назарига эга бўлишни шакллантиради; • мантикий хулоса чиқаришга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: • амалий машғулот режалари билан олдиндан танишиб чиқиб, тайёргарлик кўради; • диний туризм тўғрисида тушунчани изохлаб бера билади; • диний туризмнинг шаклланиш тарихи ҳақида фикрларини баён қилиб беради; • диний туризмнинг макро ҳудудлари тўғрисида айтиб бера билади; • Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятларини ёритиб беради; • ислом обидалари ҳақида маълумотларни баён қила билади; • Ўзбекистоннинг ислом обидаларини диний туризмда фойдаланиш имкониятларини тушунтириб беради.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Нима учун?» усули.
Таълим бериш шакллари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш воситалари	Жамоа ва гуруҳларда ишлаш.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси

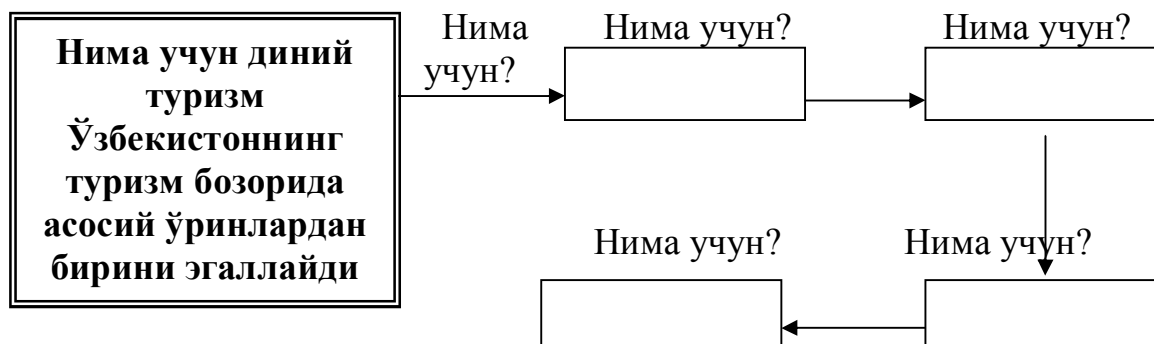
Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Амалий машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни «Кичик гуруҳларда ишлаш» орқали амалга оширилишини эълон қилади (1-илова).	Тинглайдилар. ЎУМ га қарайдилар.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Нима учун?» усулидан фойдаланилган ҳолда талабаларга, «Нима учун диний туризм Ўзбекистоннинг туризм бозорида асосий ўринлардан бирини эгаллайди?» деган савол билан мурожаат қилади. Бажарилган ишларни кўздан кечириб хулосалайди (2-илова). 2.2. Гуруҳларга топшириқларни бажариши учун ёрдам беради. Уларни баҳолаш мезонлари билан таништиради. Қўшимча маълумотлардан фойдаланишга имкон яратади. Дикқатларини кутиладиган натижага жалб қилади. 2.3. Талабалар билимини синаш мақсадида уларга саволлар билан мурожаат қилади (3-илова). 2.4. Ҳар бир гуруҳ топшириқларини ватман-қоғозларга тушириб, тақдиротини ўтказишга ёрдам беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларнинг бажарилишини қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди.	Ўз фикрларини эркин билдирадилар. Организаторни тўлдирадилар. Фаол катнашадилар. Жамоа бўлиб ба- жарилган ишнинг тақдиротини ўтказадилар, баҳс-мунозара юритадилар, қўшимчалар қиладилар, хулоса чиқарадилар. Баҳолайдилар. Тақдирот ўтказди. Ҳолиб гуруҳларни аниқлаб, баҳолайди.
III. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш яқунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. Мустақил ишлаш учун топшириқ беради: “Ислом обидаларининг каталогини тузиб чиқинг”	Эшитади. Аниқлайди. ЎУМ га қарайдилар.

Кичик гуруҳларда ишлаш қондаси

1. Талабалар ишни бажариш учун зарур билим ва малакаларга эга бўлмоғи лозим.
2. Гуруҳларга аниқ топшириқлар берилмоғи лозим.
3. Кичик гуруҳ олдида қўйилган топшириқни бажариш учун етарли вақт ажратилади.
4. Гуруҳлардаги фикрлар чегараланмаганлиги ва тайзикқа учрамаслиги ҳақида огоҳлантирилиши зарур.
5. Гуруҳ иш натижаларини қандай тақдим этишини аниқ билишлари, ўқитувчи уларга йўриқнома бериши лозим.
6. Нима бўлганда ҳам мулоқотда бўлинг, ўз фикрингизни эркин намоён этинг.

2-илова

«Нима учун?» усули

3- илова

Жонлантириш учун саволлар:

1. Диний туризмнинг аҳамиятини изоҳлаб беринг.
2. Ислон дини обидаларини изоҳланг.
3. Христиан дини обидаларини изоҳланг.
4. Бошқа динлар обидаларини изоҳланг.
5. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари қандай?
6. Келажакда диний туризмни ривожлантириш имкониятларини белгиланг ва асосланг

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

8-Мавзу	АГРОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ РЕСУРСЛАРИ	
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели		
Маишулот вақти- 2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Маишулот шакли	Ахборотли - визуал маъруза	
Маъруза режаси	1. Агротуризм тушунчаси ва турлари. 2. Қишлоқ жойларида туризм ресурслари. 3. Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятлари.	
Ўқув маишулотининг мақсади: Талабаларга агротуризмнинг моҳияти ҳамда Ўзбекистонда агротуризмни ривожлантириш тўғрисида маълумот беришдан иборат.		
Педагогик вазифалар: • агротуризм тушунчаси ёритиб бериш; • агротуризм турларини тушунтириб бериш; • қишлоқ жойларида туризм ресурслари ҳақида маълумот бериш; • қишлоқ туризмнинг шаклланиш тарихини тушунтириш; • Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятларини тушунтириш; • қишлоқ жойларида туризмни ривожлантиришнинг маҳаллий аҳоли ҳаётига таъсирини тушунтириб бериш.		Ўқув фаолияти натижалари: • агротуризм тўғрисида тасаввурга эга бўлади; • агротуризм турларини тушунтириб бериш имконига эга бўлади; • қишлоқ жойларида туризм ресурслари ҳақида маълумотга эга бўлади; • қишлоқ туризмнинг шаклланиш тарихини тушуниб олади; • Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятларини тушунтириб бериш қобилияти шаклланади; • қишлоқ жойларида туризмни ривожлантиришнинг маҳаллий аҳоли ҳаётига таъсирини айтиб бера олади.
Таълим бериш усуллари		Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш «Каскад» усули.
Таълим бериш шакллари		Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари		Маъруза матни, доска, слайдлар, проектор.
Таълим бериш шароити		Ҳамкорликда ишлаш ва тақдиротларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш		Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

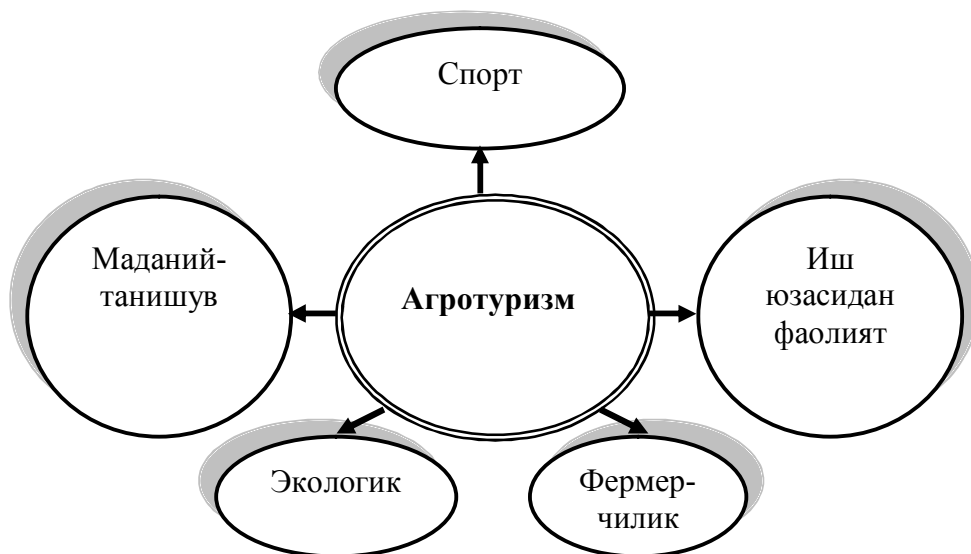
**1.2. «Агротуризмни ривожлантириш ресурслари» маъруза
машғулотининг технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунини ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунини ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намойишга узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2.Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади (2,3,4-иловалар). 2.2.Ўзбекистонда агротуризмни ривожлантириш имкониятларини «Каскад» усули орқали тушунтиради (5-илова). Талабаларнинг фикрини унумлаштиради 2.3.Таянч ибораларни таҳлил қилади (6-илова). 2.4.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида куйидаги саволларни беради: 1.Агротуризм тушунчасига таъриф беринг. 2.Агротуризмни қандай турлари мавжуд. 3.Мамлакатимизда қишлоқ жойларида қандай туризм ресурслари мавжуд. 4.Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятларини изоҳланг.	Тинглайдилар, ёзадилар. Эркин ўз фикрларини билдирадилар. Ёзадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3.Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, яқунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (7-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб олади.

Маъруза режаси:

1. Агротуризм тушунчаси ва турлари.
2. Қишлоқ жойларида туризм ресурслари.
3. Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятлари.

Агротуризмнинг турларга бўлиниши

Маданий туризм ва қишлоқ жойларининг туристик салоҳияти

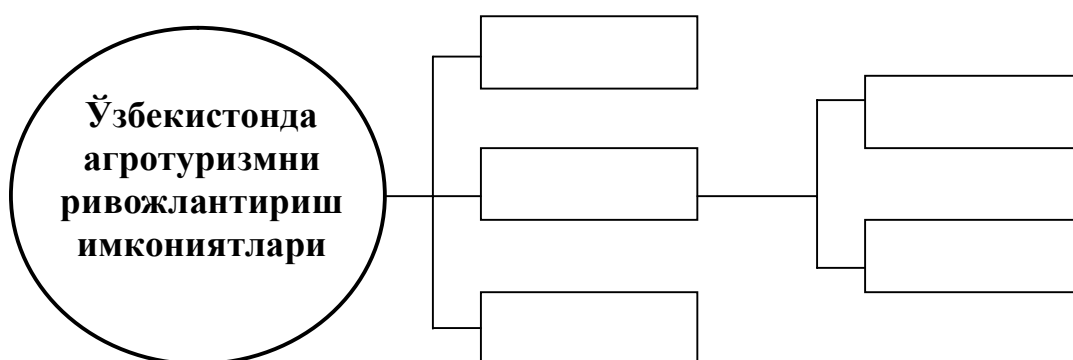
Туризм турлари	Диққатга сазовор жойлар	Фойдаланиш имконияти
Тарихий-археологик туризм	Тарихий архитектура бинолари, археологик қазилмалар.	ўрта
Этнографик туризм	Анъанавий маҳаллий ҳаёт тарзи, фольклор, хўжалик фаолияти усуллари, турли маросимлар.	юқори
Қишлоқ туризми (агротуризм)	Қишлоқ боғлари, маданий ландшафтлар ва қишлоқ хўжалиги ишлари, қишлоқнинг ўзига хос хусусиятлари.	ўрта
Танишув саёҳати	Курслар ва семинарлар (музыка, касб-хунар, табиий соғломлаштириш воситалари ва б.).	ўрта
Диний-зиёрат туризми	Анъанавий зиёрат жойлари, черков, масжид ва бошқа зиёрат жойлари, турли диний маросимлар.	юқори
Лойиҳаларни амалга оширишга алоқадор туризм турлари	Табиатни муҳофаза қилиш, қишлоқ хўжалиги лойиҳалари (асосан биологик агротехника доирасида) ҳамда нодавлат ташкилотлари томонидан олиб бориладиган ривожлантириш ва ҳамкорликка оид ижтимоий-иқтисодий лойиҳалар.	ўрта
Соғломлаштириш туризми, ёзги дам олиш	Минерал сувли манбалар, кўллар, ғорлар, водийлар, салқин тоғли минтақалар.	ўрта

*Пахта майдони → пахта қабул қилиш пункти → пахта тозалаш заводи
→ ип-йигирув корхонаси → тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхона*

Пахтачилик тармоғи асосида агротурни шакллантириш кетма-кетлиги.

«Каскад» усули

Ушбу технология ғоялар тизимини ишлаб чиқишга кўмак беради: Асосий мақсади: аниқ ва ижодий фикрлаш қобилиятини фаоллаштириш.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

- агротуризм;
- қишлоқ туризми;
- фермерчилик асосида агротуризм;
- этнографик туризм;
- рекреация ресурслари;
- экотуризм;

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

1. Ўзингиз яшаётган минтақа мисолида агротуризм доирасида тур дастурини ишлаб чиқинг.
2. Ўзбекистонда агротуризмни ривожлантириш имкониятларини баён этинг.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

8-мавзу	АГРОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ РЕСУРСЛАРИ
----------------	--

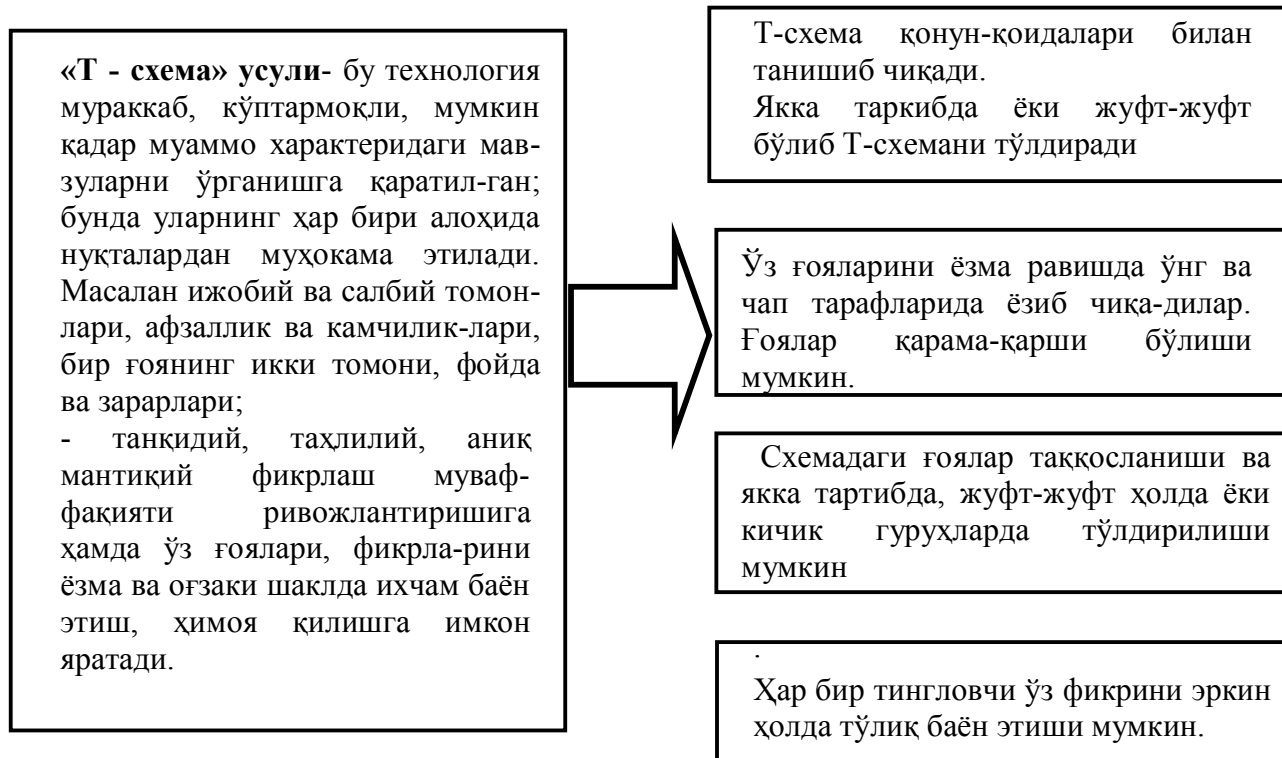
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 2 соат
Машғулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустақамлашга қаратилган амалий машғулот
Амалий машғулот режаси	1. Агротуризм тушунчаси ва турлари. 2. Қишлоқ жойларида туризм ресурслари. 3. Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятлари.
Машғулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштиришни таъминлаш.	
Педагогик вазифалар: • мавзуни мустақил ўрганиш учун асос яратади; • мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустақамлашга ёрдам беради; • кичик гуруҳларда ишлашни ташкил қилади; • ўз нуқтаи назарига эга бўлишни шакллантиради; • мантикий хулоса чиқаришга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: • Амалий машғулот режалари билан олдиндан танишиб чиқиб, тайёргарлик кўради; • агротуризм тўғрисидаги тушунчаларини баён қилиб беради; • агротуризм турларини айтиб бера билади; • қишлоқ жойларида туризм ресурслари дан фойдаланиш имкониятларини баҳолайди; • қишлоқ туризмнинг шаклланиш тарихини айтиб бера билади; • Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятлари тўғрисидаги фикрларини баён қилиб беради; • қишлоқ жойларида туризмни ривожлантиришнинг амалий аҳамиятини тушунтириб беради.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Т-схема», «Блиц-сўров» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш воситалари	Жамоа ва гуруҳларда ишлаш.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Амалий машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади.	Тинглайдилар. ЎУМ га қарайдилар.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Т-схема» усулидан фойдаланилган ҳолда талабаларга, «Нима учун диний туризм Ўзбекистоннинг туризм бозорида асосий ўринлардан бирини эгаллайди?» деган савол билан мурожаат қилади. Бажарилган ишларни кўздан кечириб хулосалайди (1-илова). 2.2. Ҳар бир гуруҳ топшириқларини ватман-қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишга ёрдам беради. Топшириқларнинг бажарилишини қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. 2.3. Талабалар билимини синаш мақсадида “Блиц- сўров” усулидан фойдаланиб саволлар беради (2-илова). 2.4. Гуруҳларга топшириқларни бажариши учун ёрдам беради. Уларни баҳолаш мезонлари билан таништиради. Қўшимча маълумотлардан фойдаланишга имкон яратади. Диққатларини кутиладиган натижага жалб қилади.	Ўз фикрларини эркин билдирадилар. Органайзерни тўлдирадилар. Жамоа бўлиб бажарилган ишнинг тақдимотини ўтказадилар, баҳс-мунозара юритадилар, қўшимчалар қиладилар, хулоса чиқарадилар. Тинглайдилар.
III. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. Мустақил ишлаш учун топшириқ беради: “Ўзбекистоннинг қайси вилоятида агротуризмни ривожлантириш имкониятлари кўпроқ?”.	Эшитади. Аниқлайди. ЎУМ га қарайдилар.

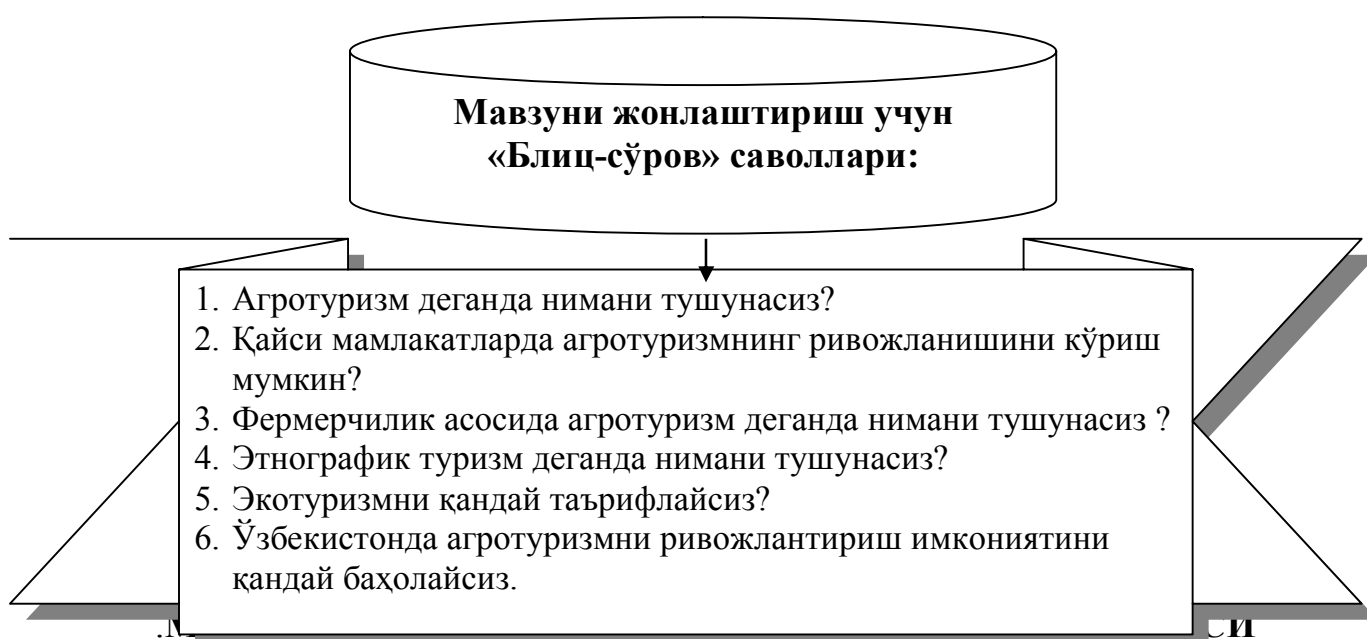
«Т - схема» усули

“Т-схема” жадвали

Агротуризмни ривожлантириш Ўзбекистон иқтисодиёти учун қандай ижобий натижаларга олиб келади?	Аксинча-чи?

2-илова

9-Мавзу.	МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ	
1.1.Таълим бериш технологиясининг модели		
Машигулот вақти- 4 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Машигулот шакли	Ахборотли маъруза	
Маъруза режаси	1.Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни. 2.Туристик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш. 3.Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари. 4.Туристик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари.	
Ўқув машигулотининг мақсади: Талабаларга миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш хусусиятлари тўғрисида маълумот беришдан иборат.		
Педагогик вазифалар: • миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрнини белгилаб бериш; • туристик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш кераклигини тушунтириш; • Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолатини ёритиш; • туризм инфраструктураси яхшилаш чора – тадбирларини тушунтириб бериш; • туристик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллариини ёритиш.		Ўқув фаолияти натижалари: • миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрнини тушунтириб бера олади; • туристик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш кераклигини тушунтириш имконига эга бўлади; • Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ҳақида тасаввурга эга бўлади; • туризм инфраструктураси яхшилаш чора – тадбирларини тушунтириб бериш қобилиятига эга бўлади; • туристик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллариини ёритиб бера олади.
Таълим бериш усуллари		Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш «Муаммоли вазият», «ФСМУ» усуллари.
Таълим бериш шакллари		Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари		Маъруза матни, доска, слайдлар, проектор.
Таълим бериш шароити		Ҳамкорликда ишлаш ва тақдимотларни

	амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. «Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш» маъруза машғулоти нинг технологик харитаси
(1-машғулоти)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунинг ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунинг ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намойишга узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2.Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади (2,3-иловалар). 2.2.Гуруҳларга «Муаммоли вазият» усулидан фойдаланилган ҳолда «Туристтик ресурслардан фойдаланишда қандай муаммолар мавжуд?» деб савол билан мурожаат қилади (4-илова). 2.3.Таянч ибораларни таҳлил қилади (5-илова). 2.4.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: 1.Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни қандай. 2.Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорлик ўрнини тушунтириш.	Тинглайдилар, ёзадилар. Мустақил бажарадилар. Эркин фикрларини намоён этган ҳолда жадвални тўлдиради. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3.Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, якунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (6-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Ўқув-визуал материаллар:

Маъруза режаси:

1. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни.
2. Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш.
3. Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари.
4. Туристтик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари.

«Ўзбектуризм» Миллий Компанияси томонидан хизмат кўрсатилган хорижий туристлар сони ва бундан олинган даромадлар⁵

Йиллар	«Ўзбектуризм» Миллий компанияси томонидан хизмат кўрсатилган хорижий туристлар сони, минг киши ҳисобида	«Ўзбектуризм» Миллий компанияси бўйича туризм соҳасидан олинган валюта даромадлари минг, АҚШ долл. ҳисобида	Хизмат кўрсатилган ҳар бир хорижий туристдан ўртача олинаётган даромад, АҚШ долл. ҳисобида
2000	278,0	27295,0	98,18
2001	231,4	22215,3	95,99
2002	196,7	21546,0	109,54
2003	230,4	23851,0	102,33
2004	262,7	28020,0	106,62
2005	241,9	28132,6	116,29
2006	273,2	42801,1	156,66
2007	343,5	51133,4	149,10
2008	370,1	62812,7	169,70
2009	383,9	79080,5	205,99

⁵ Основным показателем развития туризма и отдыха в Республике Узбекистан. Соответствующие годы. Т.: Госкомстат. 2000-2009 годы. Тухлиев И.С. ва бошқалар. Туризм асослари: Ўқув қўлланма. – Самарқанд.: СамИСи, 2010- 144-145 б.

**«Ўзбектуризм» Миллий Компанияси томонидан хизмат кўрсатилган
хорижий туристлар сони ва бундан олинган даромадларнинг 2000-2009
йиллардаги ўзгариш суръати**

Йиллар	«Ўзбектуризм» МК томонидан хизмат кўрсатилган хорижий туристлар сонининг ўзгариш суръати		«Ўзбектуризм» МК бўйича туризм соҳасидан олинган валюта даромадларининг ўзгариш суръати		Хизмат кўрсатилган хар бир хорижий туристдан ўртача олинаётган даромаднинг ўзгариш суръати	
	Ўтган йилга нисбатан, % ҳисобида	Асос йилга нисбатан, % ҳисобида	Ўтган йилга нисбатан, % ҳисобида	Асос йилга нисбатан, % ҳисобида	Ўтган йилга нисбатан, % ҳисобида	Асос йилга нисбатан , % ҳисобида
2000	100	100	100	100	100	100
2001	83,2	83,2	81,4	81,4	97,8	97,8
2002	85,0	70,8	97,0	78,9	114,1	111,6
2003	117,1	82,9	110,7	87,4	93,4	104,2
2004	114,0	94,5	117,5	102,7	104,2	108,6
2005	92,1	87,0	100,4	103,1	109,1	118,4
2006	112,9	98,3	152,1	156,8	134,7	159,6
2007	125,7	123,6	119,5	187,3	95,2	151,9
2008	107,7	133,1	122,8	230,1	113,8	172,8
2009	103,7	138,1	125,9	289,7	121,4	209,8

4-илова

«Муаммоли вазият» усули

«Муаммоли вазият» тури	«Муаммоли вазият» сабаблари	Вазиятдан чиқиб кетилиш йўллари
Туристлик ресурслардан фойдаланишда қандай муаммолар мавжуд?		

5-илова

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

- миллий иқтисодиёт;
- турхизмат экспорти;
- туристик хизмат турлари;
- туризмда тадбиркорлик;
- туристик бозор;
- туристик маҳсулот.

6-илова

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

1. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни қандай?
2. Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорлик ўрнини тушунтиринг.

**1.3. «Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш» маъруза машғулоти нинг технологик харитаси
(2-машғулоти)**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунинг ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунинг ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намойишга узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади (2-илова). 2.2.Минтақаларда миллий турмахсулотни ишлаб чиқишнинг асосий чоратadbирларини ФСМУ асосида моҳияти ечилиши ташкил этилади (3-илова). Ўқитувчи талабаларга мурожаат қилади ва энг тўғри жавоблар ҳамда фикрларни қайд қилади. 2.3.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустақамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: 1.Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора –adbирлари нималардан иборат. 2.Туристтик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари тушунтириш.	Тинглайдилар, ёзидилар. Талабалар ФСМУ жадвалини тўлдиради. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, якунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (4-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Маъруза режаси:

1. Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни.
2. Туристик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш.
3. Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари.
4. Туристик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари.

Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида туризмни ривожлантириш имкониятлари

Туризм турлари	Шаҳар	Шаҳардан 10-20 км ўзоқликда	Қишлоқ жойлари	Одамлар яшамайдиган ҳудудлар
Тарихий – танишув	3	2	1	0
Археологик туризм	2	3	3	2
Экологик туризм	0	2	2	3
Саргузашт туризми	1	2	2	3
Фермерлик ёки қишлоқ туризми	0	2	3	1
Сув (денгиз) туризми	0	0	2	3
Этнографик туризм	1	2	3	0
Конгресс – бизнес туризм	3	1	1	0
Ихтисослашган туризм	1	2	2	2
Курорт ва санаториялар	1	3	3	3
Диний туризм	3	3	2	0
Ёшлар туризми	1	2	2	3
Геронтологик туризм	2	3	2	1
Шоп - турлар	3	2	1	0

Изоҳ: 3 - юқори даражада имконият, 2 - ўрта даражада имконият, 1 - паст даражада имконият, 0 – умуман имкониятнинг йўқлиги.

Манба: Н.Тухлиев, Т.Абдуллаева. Национальные модели развития туризма. Т.: 2006.

«ФСМУ» усули

Ушбу технология мунозарали масалаларни хал этишда ҳамда ўқув жараёнини бахс-мунозарали ўтказишда қўлланилади, чунки бу технология талабаларни ўз фикрини химоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очик ҳолда бахслашишга ҳамда шу билан бирга бахслашиш маданиятини ўратади. Тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ф – фикрингизни баён этинг

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

М – кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг

У – фикрингизни умумлаштиринг

Савол	“Минтақаларда миллий турмахсулотни ишлаб чиқишнинг асосий чоратадбирлари?”
(Ф)Фикрингизни баён этинг	
(С)Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
(М)Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
(У)Фикрингизни умумлаштиринг	

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

- 1.Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари нималардан иборат.
- 2.Туристлик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари тушунтиринг.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИ ОЛИБ БОРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

9-мавзу

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРДАН САМАРАЛИ

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

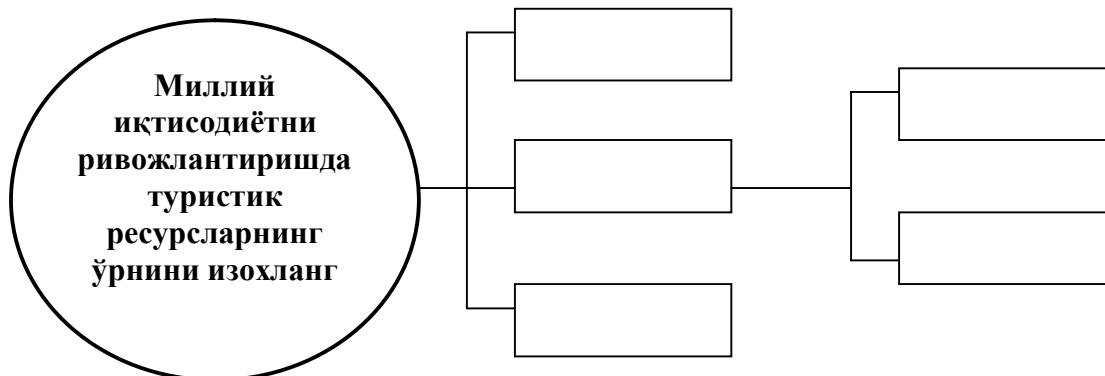
Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 4 соат
Машгулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машгулот
Амалий машгулот режаси	1. Миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни. 2. Туристик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш. 3. Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари. 4. Туристик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари.
Машгулотнинг мақсади: Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштиришни таъминлаш.	
Педагогик вазифалар: - мавзуни мустақил ўрганиш учун асос яратади; - мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга ёрдам беради; - кичик гуруҳларда ишлашни ташкил қилади; - ўз нуқтаи назарига эга бўлишни шакллантиради; - мантиқий хулоса қилишга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: - амалий машгулот режалари билан олдиндан танишиб чиқиб, тайёргарлик кўради; - миллий иқтисодий ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрнини фойдалаб беради билади; - туристик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг зарурати ҳақида баён қила олади.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Каскад», «Балиқ скелети», «Конверт» ва «Қандай?» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш воситалари	Жамоа ва гуруҳларда ишлаш.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси (1-машғулот)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Амалий машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. 1.3. Талабаларнинг фикрини умумлаштириб, уларни 3-4 та кичик гуруҳларга бўлади.	ЎУМ га қарайдилар. Интерфаол усулларда кичик гуруҳларга бўлинади.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Каскад» усулидан фойдаланилган ҳолда талабаларга, «Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларнинг ўрнини изохланг» деган топшириқ билан мурожаат қилади. Бажарилган ишларни кўздан кечириб хулосалайди (1-илова). 2.2. Гуруҳларга топшириқларни бажариши учун ёрдам беради. Уларни баҳолаш мезонлари билан таништиради. Қўшимча маълумотлардан фойдаланишга имкон яратади. Диққатларини кутиладиган натижага жалб қилади. 2.3. «Балиқ скелети» усули асосида «Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларнинг ўрнини изохланг» топшириғи орқали талабаларнинг ўзлаштиришини баҳолайди (2-илова). 2.4. Ҳар бир гуруҳ топшириқларини ватман-қоғозларга тушириб, тақдиротини ўтказишга ёрдам беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларнинг бажарилишини қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. 2.5. Фаол талабаларни берган жавобларини тинглаб баҳолайди.	Фаол қатнашадилар. Ўз фикрларини эркин билдирадилар. Органайзерни тўлдирадилар. Жамоа бўлиб бажарилган ишнинг тақдиротини ўтказадилар, баҳс-мунозара юритадилар, қўшимчалар қиладилар, хулоса чиқарадилар. Органайзер тўлдирилади ва изохланади. Баҳолайдилар.
III. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш яқунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. Мустақил ишлаш учун топшириқ беради.	Эшитади. Аниқлайди. ЎУМ га қарайдилар.

«Каскад» усули

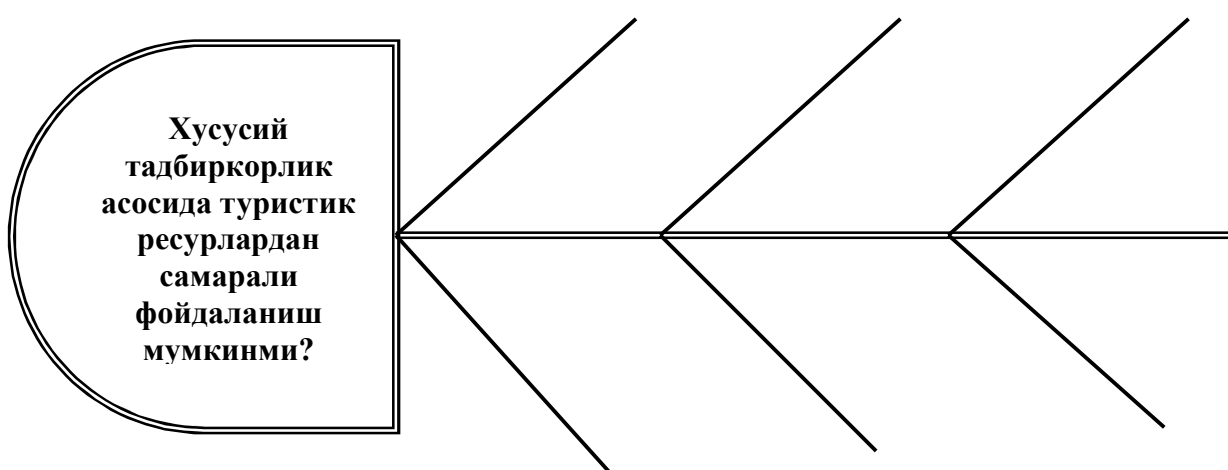
Ушбу технология ғоялар тизимини ишлаб чиқишга кўмак беради:
Асосий мақсади: аниқ ва ижодий фикрлаш қобилиятини фаоллаштириш.

“Балиқ скелети” усули

Бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради.
Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради. Чизмани тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида кичик гуруҳларда юқори “суягида” кичик муаммони ифодалайди, пастда эса, ушбу кичик муаммолар мавжудлигини тасдиқловчи далиллар ёзилади.

Кичик гуруҳларга бирлашадилар, таққослайдилар, ўзларининг чизмларини тўлдирадилар. Умумий чизмага келтирадилар.

1.3. Амалий машғулотнинг технологик харитаси (2-машғулот)

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
I.Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Амалий машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. 1.2. Таълим жараёни интерфаол усуллар орқали амалга оширишини эълон қилади. Талабаларни доира ёки тўртбурчак шаклида столлар атрофида икки гуруҳга бўлади.	Тинглайдилар. ЎУМ га қарайдилар. Ихтиёрий равишда икки гуруҳга бўлинади.
II. Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Конверт» усулидан фойдаланилган ҳолда ҳар бир гуруҳ навбат билан конвертга солинган топшириқларни олади (1-илова). 2.2. Топшириқларга тайёргарлик кўриш учун 3 дақиқа, жавоб бериш учун эса 7 дақиқа беради. 2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради, уларни баҳолаш мезонлари билан таништиради (2-илова) 2.4. Гуруҳларга «Қандай?» усулидан фойдаланилган ҳолда: «Туризмни ривожлантиришда инфраструктуранинг роли қандай» деб савол билан мурожаат қилади (3-илова). 2.5. Баҳс-мунозарани бошқариб боради. Зарур ҳолларда аралашади ва керакли томонга йўналтиради. Гуруҳларнинг жавобларини тинглаб, уларни баҳолайди.	Топшириқни кўриб чиқиб, саволларга жавоб беради. Регламентга риоя қилади. Фаол қатнашадилар. Ўз фикрларини эркин билдирадилар. Мустақил диаграммани ҳар бир гуруҳ тўлдиради.
III.Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2.Уйга бажариш учун топшириқлар беради	Эшитади. Аниқлайди. ЎУМ га қарайдилар.

**«Конверт» усули саволлар
(Ҳар бир савол конвертларга алоҳида солинади)**

1. «Ўзбектуризм» Миллий Компаниясининг аҳамиятини белгиланг?

2. Туристик ресурслардан фойдаланишда қандай муаммолар мавжуд?

3. Миллий иқтисодиётда туризмнинг ўрнини белгиланг.

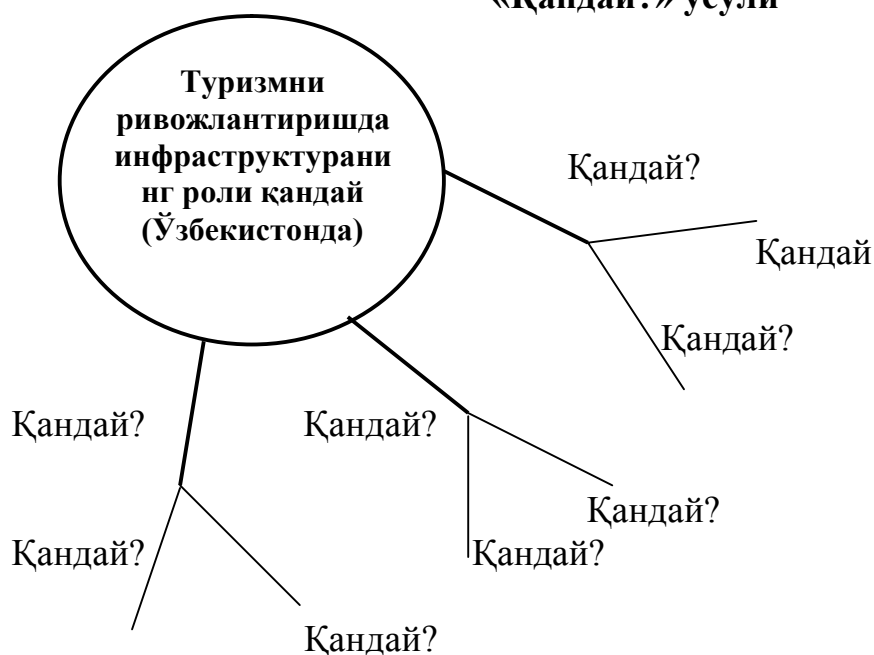
4. Туризмда тадбиркорлик деганда нимани тушунасиш?

5. Минтақаларда миллий турмахсулотни ишлаб чиқишнинг асосий чора-тадбирлари

6. Туризмда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари асосан нималардан иборат.

7. Ўзбекистон Республикасининг туристик ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини белгиланг.

«Қандай?» усули

Гуруҳларнинг билим ва кўникмаларини баҳолаш мезонлари

<i>Топшириқлар, баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>	<i>I гуруҳ</i>	<i>II гуруҳ</i>
1-топшириқ: (1,5 балл)		
- савол ёритиб берилди (0,5 балл)		
- регламентга эътибор қаратилди (0,5 балл)		
- гуруҳ фаол қатнашди (0,5 балл)		
2-топшириқ: (1,5 балл)		
- муаммо аниқ ечимини топди (0,5 балл)		
- мантиқан тўғри хулоса чиқарилди (0,5 балл)		
- мисоллар билан умумлаштирилди (0,5 балл)		
Жами: (3 балл)		

0,5 балл – «аъло»

0,4 балл – «яхши»

0,3 балл – «қониқарли»

2,5 – 3 балл – «аъло»

1,9 – 2,4 балл – «яхши»

2,3 – 1,8 балл – «қониқарли».

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

10-Мавзу.	РЕКРЕАЦИЯ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЭКОЛОГИК – ИҚТИСОДИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели	
Маишулот вақти- 2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача
Маишулот шакли	Ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Рекреация ресурслари тушунчаси. 2. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари. 3. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари. 4. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.
Ўқув маишулотининг мақсади: Талабаларда рекреация ресурсларидан экологик ҳамда иқтисодий фойдаланишнинг хусусиятлари тўғрисида тасаввур ҳосил қилишдан иборат.	
Педагогик вазифалар: • рекреация ресурсларининг моҳиятини тушунтириш; • Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари ҳақида маълумот бериш; • рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятларини тушунтириб бериш; • рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик хусусиятлари ёритиш; • ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг моҳиятини тушунтириш.	Ўқув фаолияти натижалари: • рекреация ресурсларининг моҳиятини тушунтириб бера олади; • Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари ҳақида маълумот бера олади; • рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятларини тушунтириб бериш қobiliяти шаклланади; • рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик хусусиятлари ёритиш имконига эга бўлади; • ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг моҳиятини ҳақида тасаввурга эга бўлади.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, «Қандай?» усули.
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, доска, слайдлар, проектор.
Таълим бериш шароити	Ҳамкорликда ишлаш ва тақдимотларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. «Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик–иқтисодий хусусиятлари» маъруза машғулоти­нинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун такдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунинг ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунинг ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намойишга узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2.Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади (2,3,4-иловалар). 2.2.Гуруҳларга «Қандай?» усулидан фойдаланилган ҳолда: «Рекреация фаолиятининг қандай ривожлантириш мумкин?» деб савол билан мурожаат қилади (5-илова). 2.3.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: 1.Рекреация ресурсларига тушунчаберинг. 2.Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари. 3.Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари нималардан иборат. 4.Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик хусусиятлари нималардан иборат. 5. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тадбирлари. 2.4. Фаол талабаларни рағбатлантирилади.	Тинглайдилар, ёзадилар. Мустақил диаграммани ҳар бир гуруҳ тўлдиради. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, якунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (6-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Маъруза режаси:

1. Рекреация ресурслари тушунчаси.
2. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари.
3. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари.
4. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.

2-илова

3-илова

Сув ҳавзаларида чўмилишни ташкил этишда меъёрий кўрсаткичлар

Сув ҳавзаси тури	Чўмилувчилар сони	Меъёрий кўрсаткич, м ²
Денгиз пляжи	1	5
ички сув ҳавзаси	1	8
жумладан, болаларга	1	4
дарёлар	1	5-10
оқмас сув ҳавзалари	1	10-15

Манба: А.А.Рафиқов ва бошқалар. Экология. Т.: 2004

Самарқанд вилоятининг рекреация ва экологик туризм билан боғлиқ туристик ресурслари

- Миронкул дам олиш маскани;
- Сазағон дам олиш маскани;
- Оҳалик дам олиш маскани;
- Қайнарбулок;
- Роҳатбулок;
- Омонқўтон дам олиш маскани;
- Зарафшон дарёси;
- Оқдарё ва Қорадарё соҳиллари;
- Зарафшон кўрикхонаси;
- Каттакўрғон сув омбори;
- Оқдарё сув омбори;
- Қоратепа сув омбори;
- Тим қишлоғидаги қадимий арчалар;
- Қарнобчўл эколандшафтлари;
- Музбулок кўли;
- Алвасти кўли;
- Ғуссой шаршараси;
- Комангарон сойи шаршараси;
- Килси ғори;
- Лев ғори;
- Дарғом канали;
- Эски Туятортар канали.

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

- 1.Маълум ҳудуд мисолида экологик сиғим тушунчасини изоҳланг ҳамда ушбу мезон асосида баҳоланг.
- 2.Ноёб табиат ёдгорликларидан туризм фаолиятида қандай фойдаланиш мумкин, мисоллар асосида баён этинг.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

10-мавзу	РЕКРЕАЦИЯ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЭКОЛОГИК – ИҚТИСОДИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ
-----------------	---

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 2 соат
Машғулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустақамлашга қаратилган амалий машғулот
Амалий машғулот режаси	1. Рекреация ресурслари тушунчаси. 2. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари. 3. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари. 4. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.
Машғулотнинг мақсади:	Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштиришни таъминлаш.
Педагогик вазифалар: • мавзунини мустақил ўрганиш учун асос яратади; • мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустақамлашга ёрдам беради; • кичик гуруҳларда ишлашни ташкил қилади; • ўз нуқтаи назарига эга бўлишни шакллантиради; • мантикий хулоса чиқаришга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: • амалий машғулот режалари билан ол-диндан танишиб чикиб, тайёргарлик кўради; • рекреация ресурсларининг моҳиятини очиб бера билади; • Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари баён қилади; • рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятларини тушунтириб беришга ҳаракат қилади; • рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик хусусиятлари ёритиб беради; • ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг моҳиятини очиб беради.
Таълим бериш усуллари	Топшириқлар, амалий ишлаш усули, баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш, «Нима учун?», «Муаммоли вазият» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Жамоа ва гуруҳларда ишлаш.
Таълим бериш воситалари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I.Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Амалий машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни «Кичик гуруҳларда ишлаш» орқали амалга оширилишини эълон қилади (1-илова).	Тинглайдилар. ЎУМ га қарайдилар.
II.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Нима учун?» усулидан фойдаланилган ҳолда талабаларга, « Нима учун Ўзбекистон Республикаси кейинги пайтларда рекреацион ресурсларга эътиборини кўпроқ қаратмоқда?» деган савол билан мурожаат қилади. Бажарилган ишларни кўздан кечириб хулосалайди (2-илова). 2.2. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади (3-илова). 2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариши учун ёрдам беради. Уларни баҳолаш мезонлари билан таништиради. Қўшимча маълумотлардан фойдаланишга имкон яратади. Диққатларини кутиладиган натижага жалб қилади. 2.4. Ҳар бир гуруҳ топшириқларини ватман-қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишга ёрдам беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларнинг бажарилишини қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. 2.5. Гуруҳларга «Муаммоли вазият» усулидан фойдаланилган ҳолда «Нима учун рекреацион ресурслардан фойдаланиш етарли даражада эмас?» деб савол билан мурожаат қилади (4-илова). 2.4. Ҳар бир гуруҳ топшириқларни ватман-қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишида ёрдам беради. Ягона хулоса чиқаришга кўмак беради ва нихоясида умумлаштиради.	Ўз фикрларини эркин билдирадилар. Органайзерни тўлдирадилар. Фаол қатнашадилар. Топшириқлар устида ишлайдилар. Жамоа бўлиб бажарилган ишнинг тақдимотини ўтказадилар, баҳс-мунозара юритадилар, қўшимчалар қиладилар, хулоса чиқарадилар. Баҳолайдилар. Мустақил бажарадилар. Эркин фикрларини намоён этган ҳолда жадвални тўлдиради. Тақдимот ўтказди. Голиб гуруҳларни аниқлаб, баҳолайди.
	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол	Эшитади.

III. Якуний босқич (10 дақиқа)	талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. Уйга бажариш учун топшириқлар беради	Аниқлайди. ЎУМ га қарайдилар.
--	---	----------------------------------

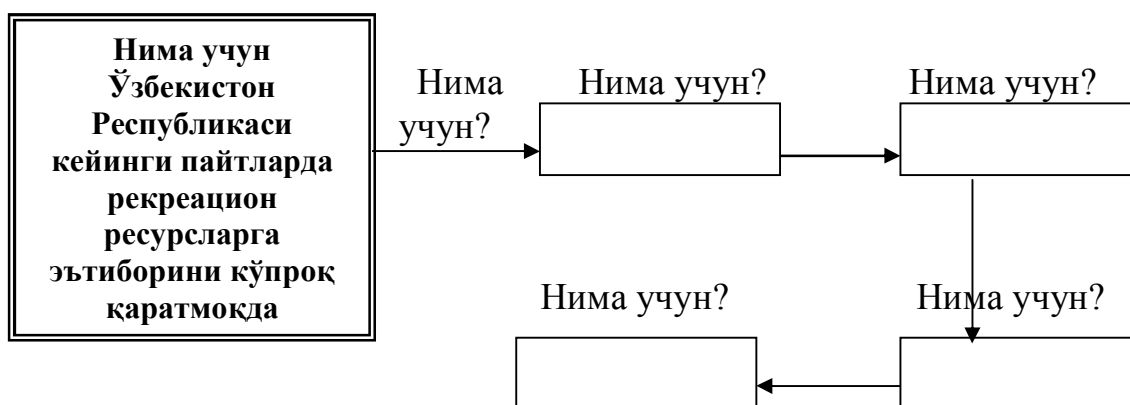
1-илова

Кичик гуруҳларда ишлаш қондаси

1. Талабалар ишни бажариш учун зарур билим ва малакаларга эга бўлмоғи лозим.
2. Гуруҳларга аниқ топшириқлар берилмоғи лозим.
3. Кичик гуруҳ олдида қўйилган топшириқни бажариш учун етарли вақт ажратилади.
4. Гуруҳлардаги фикрлар чегараланмаганлиги ва тайзиққа учрамаслиги ҳақида огоҳлантирилиши зарур.
5. Гуруҳ иш натижаларини қандай тақдим этишини аниқ билишлари, ўқитувчи уларга йўриқнома бериши лозим.
6. Нима бўлганда ҳам мулоқотда бўлинг, ўз фикрингизни эркин намоён этинг.

2-илова

«Нима учун?» усули

№1-эксперт гуруҳи учун топшириғи

Рекреацион ресурслар ва уларнинг турлари деганда нимани тушунасиш?
(Аниқ мисоллар келтиринг).

№2-эксперт гуруҳи учун топшириғи

Дунё бўйича рекреацион ресурслардан фойдаланиш даражаси қандай
ва қандай тажрибаларга эга? (аниқ мисоллар келтиринг).

№3-эксперт гуруҳи учун топшириғи

Ўзбекистон Республикасида рекреацион ресурслардан фойдаланиш
имкониятларни баҳоланг ва тегишли хулосалар чиқаринг.

№4-эксперт гуруҳи учун топшириғи

Ҳар бир регион бўйича рекреацион ресурсларни асосий турлари бўйича
кичик катологлар тузинг ва ғзига хослиги таърифланг.

«Муаммоли вазият» усули

«Муаммоли вазият» тури	«Муаммоли вазият» сабаблари	Вазиятдан чиқиб кейтиш ҳаракатлари
Нима учун рекреацион ресурслардан фойдаланиш етарли даражада эмас?		

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

11-Мавзу.	ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАДАНИЙ-ТАРИХИЙ МЕРОСИ, УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА МУҲОФАЗА ҚИЛИШ	
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели		
Маишгулот вақти- 2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Маишгулот шакли	Ахборотли маъруза	
Маъруза режаси	1.Маданий – тарихий меросини муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрни. 2.Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш. 3.Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни. 4.Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.	
Ўқув маишгулотининг мақсади: Талабаларга Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси ва ундан туризм фаолиятида фойдаланиш ҳамда муҳофаза қилиш тадбирлари тўғрисида маълумот бериш.		
Педагогик вазифалар: • маданий – тарихий мерос ҳақида тушунча бериш; • маданий – тарихий меросни муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрнини тушунтириш; • Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш имкониятларини ёритиш; • Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрнини тушунтириб бериш; • Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан туризм фаолиятида фойдаланишни тушунтириш.		Ўқув фаолияти натижалари: • маданий – тарихий мерос ҳақида тушунчага эга бўлади; • маданий – тарихий меросни муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрнини тушунтириб бера олади; • Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш имкониятлари ҳақида тасаввурга эга бўлади; • Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрнини тушунтириб бериш имконига эга бўлади.
Таълим бериш усуллари		Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, «Ақлий ҳужум» усули.
Таълим бериш шакллари		Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари		Маъруза матни, доска, слайдлар, проектор.
Таълим бериш шароити		Ҳамкорликда ишлаш ва тақдимотларни амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш		Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

(10 дақиқа)	якунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (5-илова).	Вазифани ёзиб оладилар.
-------------	---	-------------------------

Ўқув-визуал материаллар:

1-илова

Маъруза режаси:

- 1.Маданий – тарихий меросини муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрни.
- 2.Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш.
- 3.Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни.
- 4.Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.

2-илова

<i>Самарқанд вилоятининг маданий ва этнографик туризм билан боғлиқ туристик ресурслари</i>
Музейлар: • Маданият ва санъат тарихи музейи; • Афросиёб музейи; • Самарқанд тарихи музейи; • Ўлкашунослик музейи; • Мирзо Улуғбек музейи; • Вино ишлаб чиқариш тарихи музейи; • Садриддин Айний уй – музейи; • Ориф Гулханий уй – музейи; • «Чорсу» арт – галереяси. Театрлар: • Ҳамид Олимжон номидаги Самарқанд вилоят ўзбек давлат мусикали драма театри; • А.П.Чехов номидаги рус драма театри; • Қўғирчоқ театри; • «Эл – мероси» тарихий кийимлар театри. Ҳунармандчилик марказлари: • «Рухобод» ҳунармандчилик маркази; • «Усто» ҳунармандчилик маркази; • Гиламчилик маркази; • Миллий қўғирчоқлар ишлаб чиқариш устахонаси. Истироҳат боғлари ва сузиш марказлари: • А.Навоий номидаги Марказий истироҳат боғи; • Сўғдиёна истироҳат боғи; • Ёшлик маданият ва истироҳат боғи; • Болалар «Афсона» аквапарки; • «Дельфин» сузиш мажмуаси.

Ўзбекистон ички туризм доирасида саёҳат турлари (% ҳисобида)

Саёҳат турлари	Улуши, %
Тарихий танишув (археологик, этнографик, ўлкашунослик ёдгорликлар)	10
Табаитшунослик, яъни экологик қизиқиш	10
Санъатга қизиқиш (касб-ҳунар) ҳунармандчилик, касибчилик)	5
Қариндошларникига бориш, оилавий байрамлар ва б.	30
Иш юасидан хизмат сафари, бизнес, конференциялар, қисқа муддатли ўқиш	10
Спорт	15
Диний	15
Соғломлаштириш	5

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

- ЮНЕСКО;
- Бутунжаҳон туристик ташкилоти;
- архитектура ёдгорликлари;
- маданий мерос;
- этнография;
- маданий мерос объектлари.

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:**Ушбу жадвални тўлдириш**

№	Маданий мерос объектлари	Объектлар номи
1	Археологик ёдгорликлар	
2	Архитектура ёдгорликлари	
3	Тарихий шаҳарлар	
4	Қишлоқ жойлари	
5	Музей, театр, кўргазмалар	
6	Этнографик объектлар	
7	Техник компелкслар	

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

11-мавзу	ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАДАНИЙ-ТАРИХИЙ МЕРОСИ, УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА МУҲОФАЗА ҚИЛИШ
-----------------	--

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 2 соат
Машгулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустақамлашга қаратилган амалий машгулот.
Амалий машгулот режаси	1. Маданий – тарихий меросини муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрни. 2. Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш. 3. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни. 4. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.
Машгулотнинг мақсади: «Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш» мавзуси бўйича билимларни чуқурлаштиришни таъминлаш.	
Педагогик вазифалар: - талабаларнинг ижодий изланиши ва ўз мустақил фикрларини билдириши учун имконият яратади; - мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустақамлашга ёрдам беради; - манбалар билан ишлашни ўргатади; - кичик гуруҳларда ишлашни ташкил қилади; - ўз нуқтаи назарига эга бўлишни шакллантиради; - мантийкий хулоса чиқаришга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: - амалий машгулот режалари билан олдиндан танишиб чиқиб, тайёргарлик кўради; - маданий – тарихий мерос ҳақида тушунчаларни баён қилиб беради; - маданий – тарихий меросни муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг аҳамиятини баҳолай билади; - Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш имкониятлари баён қила билади; - Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрнини тушунтириб беради; - Шарқ ва Ғарб маънавиятини амалий қиёслай олади.
Таълим бериш усуллари	Кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, «Кластер», «ФСМУ» усуллари.
Таълим бериш шакллари	Жамоа ва гуруҳларда ишлаш.

Таълим бериш воситалари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.
Таълим бериш шароити	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I.Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Амалий машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни «Кичик гуруҳларда ишлаш» орқали амалга оширилишини эълон қилади.	Тинглайдилар. Ёзиб оладилар.
II.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Кластер» усулидан фойдаланилган ҳолда талабаларга, «маданий -тарихий мерос нима?» деган савол билан мурожаат қилади. талабаларни ушбу органайзер орқали фаоллаштиради, кадриятларни уч гуруҳга ажратади (1-илова) 2.2. Гуруҳларга топшириқларни бажариши учун ёрдам беради. Манбалардан фойдаланишга имкон яратади. Ҳар бир гуруҳ қайси мавзунини кенг ёритиб бериши ва тақдим этиши кераклигини тушунтиради. 2.3. Ҳар бир гуруҳ топшириқларини ватман-қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишга ёрдам беради, изоҳлайди, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор қаратади. Топшириқларнинг бажарилишини қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. 2.4. Гуруҳларга «ФСМУ» усулидан фойдаланилган ҳолда « Маданий ва этнографик туризм билан боғлиқ туристик ресурслари деганда нимани тушунасиз?» деб савол билан мурожаат қилади (2-илова).	Ўз фикрларини билдирадилар. Тушунчалар билан ишлайди. Фаол қатнашадилар. Жамоа бўлиб бажарилган ишнинг тақдимотини ўтказадилар, баҳс-мунозара юритадилар, қўшимчалар қиладилар, хулоса чиқарадилар. Ватманларда жадвални тўлдирадилар.

III. Якуний босқич <i>(10 дақиқа)</i>	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. «Инсерт» усулидан фойдаланилган ҳолда кейинги маъруза мавзусини ўқиб келиш вазифасини беради.	Эшитади. Аниқлайди. ЎУМ га қарайди.
---	--	---

1-илова

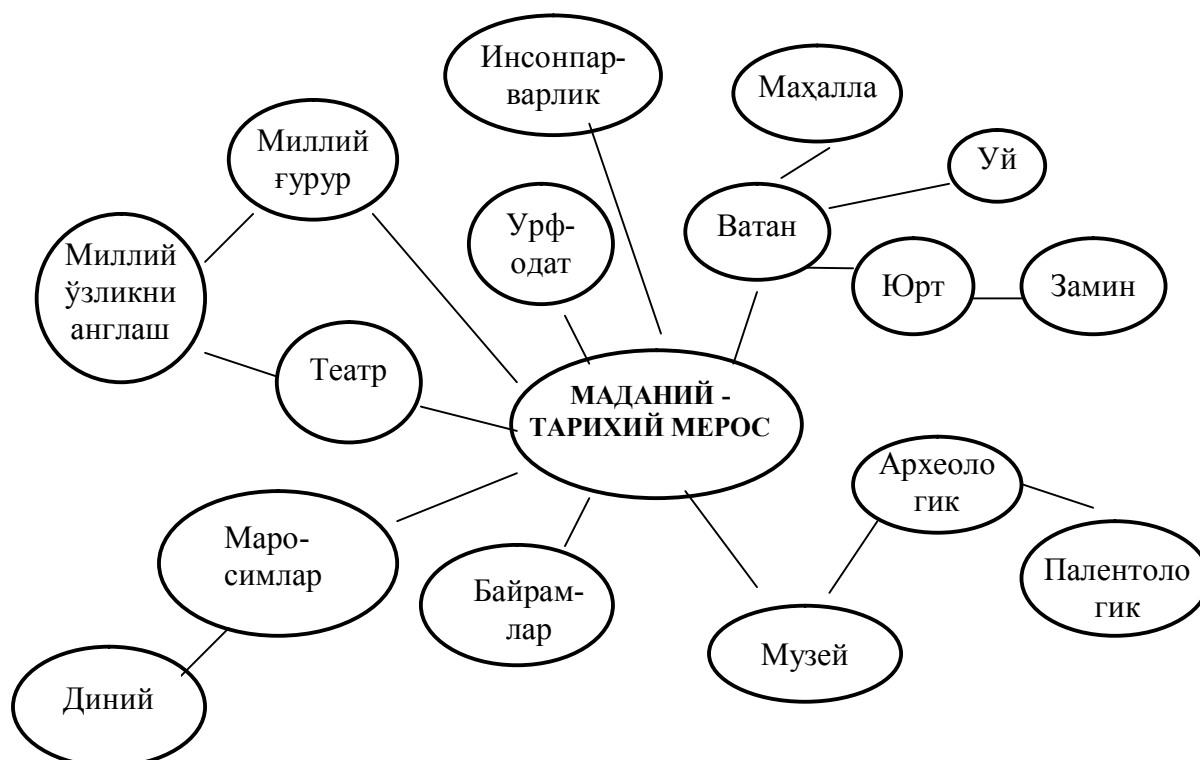
“Кластер” усулини тузиш қондаси

- Ақлга келган барча фикрни ёзиш.
- Ғояни сифатини муҳокама этмаслик.
- Орфографик ва бошқа жиҳатларга эътибор бермаслик.
- Ажратилган вақт тугмагунча ёзувни тўхтатмаслик.
- Ғоялар сони ва ўзаро алоқадорлигига эътибор бериш.

Кластер усулининг қондаси:

- Кластер – парчаланиш, майдаланиш маъносини англатади.
- Мавзудан чиққан ва чиқмаган ҳолда сўз ўзагини маъно мазмунини давом эттирамиз. Сўзлар тармоқланади.
- Кластер услуби дарснинг бир қисмида (бошида, ўртасида, охирида) қўлланилади.
- Гуруҳларга бир хил савол берилса, тармоқ бажарилгандан сўнг бир хил терминлар ўчирилади, кимда ўчирилмаган терминлар кўп қолса, ўша гуруҳга ғолиб ҳисобланади.
- Ўқитувчи ўз вариантыга эга бўлиши керак.
- Сўзларнинг классификацияси рўй бермаслиги керак.

«КЛАСТЕР» усули

ФСМУ усули

Ушбу технология мунозарали масалаларни хал этишда ҳамда ўқув жараёнини бахс-мунозарали ўтказишда қўлланилади, чунки бу технология талабаларни ўз фикрини химоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очик ҳолда бахслашишга ҳамда шу билан бирга бахслашиш маданиятини ўратади. Тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ф – фикрингизни баён этинг

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

М – кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг

У – фикрингизни умумлаштиринг

Савол	Маданий ва этнографик туризм билан боғлиқ туристик ресурслари деганда нимани тушунасиш?
(Ф)Фикрингизни баён этинг	
(С)Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
(М)Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
(У)Фикрингизни умумлаштиринг	

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

12-Мавзу.	ЎЗБЕКИСТОННИ ТУРИСТИК РАЙОНЛАШТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ	
1.1. Таълим бериш технологиясининг модели		
Маишгулот вақти- 4 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Маишгулот шакли	Ахборотли - визуал маъруза	
Маъруза режаси	1.Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ). 2.Туристик-рекреация жихатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари. 3.Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар. 4.Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи. 5.Ўзбекистонда экотуристик районлаштириш хусусиятлари.	
Ўқув маишгулотининг мақсади: Талабаларга туристик районлаштириш хусусиятлари ҳамда Ўзбекистоннинг туристик районларининг туризм салоҳияти тўғрисида маълумот бериш.		
Педагогик вазифалар: - худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ҳақида тушунча бериш; - худудий туристик мажмуалар (ХТМ) ҳақида тушунча бериш; - туристик – рекреация жихатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари ёритиш; - Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувларни санаб бериш; - Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифини тушунтириб бериш; - экотуристик районлаштириш ҳақида тушунча бериш; - Ўзбекистонда экотуристик районлаштириш хусусиятларини тушунтириш.		Ўқув фаолияти натижалари: - худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ҳақида тушунчага эга бўлади; - худудий туристик мажмуалар (ХТМ) ҳақида тушунчага эга бўлади; - туристик – рекреация жихатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари ҳақида тасаввурга бўлади; - Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувларни тушунтира олади; - Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифини тушунтириб бериш имконига эга бўлади; - экотуристик районлаштириш ҳақида тушунчага эга бўлади; - Ўзбекистонда экотуристик районлаштириш хусусиятларини тушунтириб бера олади.
Таълим бериш усуллари		Кўргазмали маъруза, жамоада ишлаш, «Балиқ скелети», «Т-схемаси» усуллари.
Таълим бериш шакллари		Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари		Маъруза матни, тарқатма материаллар, доска, слайдлар, проектор.
Таълим бериш шароити		Ҳамкорликда ишлаш ва тақдимотларни

	амалга ошириш имконига эга бўлган аудитория.
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. «Ўзбекистонни туристик районлаштириш хусусиятлари» маъруза машғулотининг технологик харитаси (1-машғулот)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
1. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунинг ёритишдан кутиладиган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунинг ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намоёнига узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади(2-илова). 2.2.Мавзу юзасидан талабаларни эркин баҳс-мунозарага тортиш мақсадида «Балиқ скелети» усулидан фойдаланилган ҳолда «Туристлик районлаштиришда қандай омиллар асосий ҳисобланади» деб ёзилган тарқатма материаллар билан ишлашни таклиф қилади (3-илова). 2.3.Таянч ибораларни таҳлил қилади (4-илова). 2.3.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустақамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: 1.Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ) ҳақида тушунча беринг. 2.Туристлик-рекреация жиҳатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари. 3.Ўзбекистонда туристик районлаштиришда қандай ёндошувлар мавжуд.	Тинглайдилар, ёзадилар. Талабалар берилган саволга кўра чизмани тўлдирди. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
3. Якуний босқич	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради,	Саволлар берадилар.

(10 дақиқа)	якунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (5-илова).	Вазифани ёзиб оладилар.
-------------	---	-------------------------

Ўқув визуал материаллар

1-илова

Машғулот режаси:

- 1.Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ).
- 2.Туристик-рекреация жиҳатдан районлаштириши нинг белгилари ва хусусиятлари.
- 3.Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар.
- 4.Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи.
- 5.Ўзбекистонда эктуристик районлаштириш хусусиятлари.

2-илова

Туристик районларнинг туристик ресурслари салоҳияти

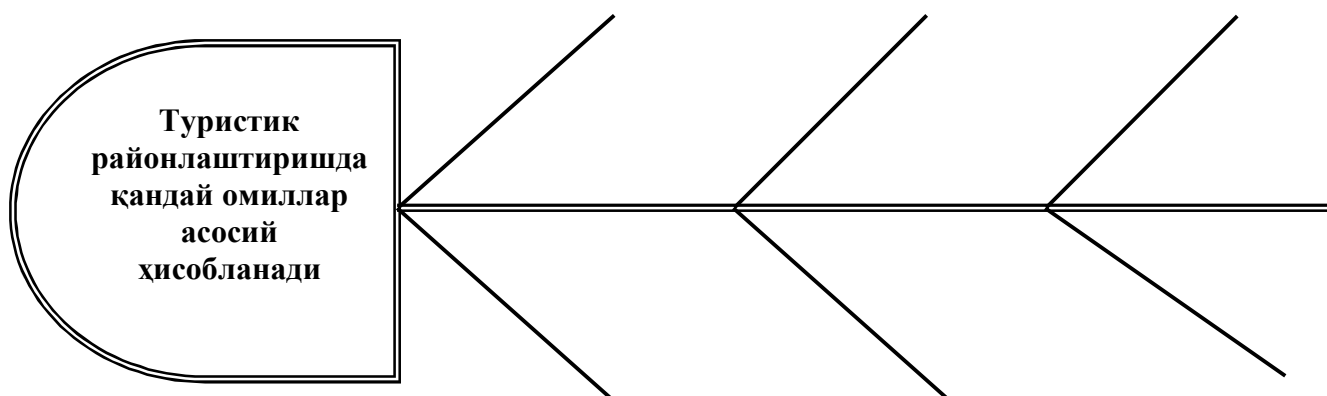
Минтақалар	Туристик ресурслар ва объектлар
Тошкент	Кўкалдош мадрасаси, Каффол Шоший макбараси, Ҳазрати Имом архитектура мажмуаси, Абулқосим мадрасаси, Барокхон мадрасаси, Жомеъ масжиди, Амир Темури музейи ва хиёбони, Мустақиллик майдони, Халқлар дўстлиги майдони, Жасорат монументи, Хаста Имом майдони, Тилла Шайх масжиди, Хадра майдони, Сўфи Ота макбараси.
Самарқанд	Афросиёб археологик мажмуаси, Мирзо Улуғбек расадхонаси, Шоҳи Зинда архитектура мажмуаси, Ҳазрати Ҳизр масжиди, Бибиҳоним масжиди, Улуғбек мадрасаси, Шердор мадрасаси, Тиллакори мадрасаси, Руҳобод макбараси, Оксарой макбараси, Гўри Амир макбараси, Намозгоҳ масжиди, Ишратхона макбараси, Ҳожа Аҳрор мажмуаси, Ҳожа Абду Дарун қабристони
Бухоро	Арк, Боло – Ҳовуз мажмуаси, Исмоил Сомоний макбараси, Чашмаи – Аюб, Абдуллоҳон мадрасаси, Модари – Хон мадрасаси, Масжиди Баланд, Гавкушон мажмуаси, Зайниддин Ҳожи хонақоси, Пойи – Калон мажмуаси, Лаби – Ҳовуз мажмуаси, Кўкалдош мадрасаси, Нодир Девонбеги хонақоси, Улуғбек мадрасаси, Абдулазизхон мадрасаси, Болоҳовуз масжиди, Сайфиддин Боҳарзий макбараси, Баёнқулихон макбараси, Файзобод хонақоси, Чорминор мадрасаси, Бухоро амирининг Ситораи Моҳи – хоса ёзги саройи, Чор – Бакр мажмуаси.
Хоразм	Ичан қалъа, Саидбой масжиди ва мадрасаси, Полвон Дарвоза, Оллоқулихон мадрасаси, Қутлуғмурод – иноқ мадрасаси, Оллоқулихон Тими ва Карвонсаройи, Абдуллоҳон мадрасаси, Анушхон масжиди ва ҳарам, Тошховли, Окмасжид, Жума масжиди ва минораси, Саид Оловуддин макбараси, Муҳаммад Аминхон мадрасаси, Калтаминор, Кўна Арк, Тўрамурод минораси, Шерниёзхон мадрасаси, Боғланди масжиди, Арабхона мадрасаси.
Қашқадарё	Оксарой, Дорус – Саодат мажмуаси, Ҳазрати Имом масжиди, Жаҳонгир макбараси, Дор – ут – Тиловат архитектура мажмуаси, Кўк Гумбаз масжиди, Гумбази Саидон, Шамсиддин Кулол макбараси.

Сурхондарё	Қирқ – қиз саройи, Термиз ҳукмдорлари саройи, Ҳаким ат Термизий архитектура мажмуаси, Султон – Саодат архитектура мажмуаси, Қоратепа ибодатхонаси, Фаёзтепа ибодатхонаси.
Фарғона	Худоёрхон саройи, Ғиштлиқ масжиди, Жомеъ масжиди ва минораси, Мулкобод масжиди, Саида Аҳмадхожи мадрасаси, Чокар масжиди, Хўжа Мағиз макбараси, Мулло Қирғиз мадрасаси, Ахсикент қадимий шаҳарчаси.

3-илова

«Балиқ скелети» усули

Бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради. Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради. Чизмани тузиш қондаси билан танишадилар. Алоҳида кичик гуруҳларда юқори “суягида” кичик муаммони ифодалайди, пастда эса, ушбу кичик муаммолар мавжудлигини тасдиқловчи далиллар ёзилади. Кичик гуруҳларга бирлашадилар, таққослайдилар, ўзларининг чизмларини тўлдирадилар. Умумий чизмага келтирадилар.

4-илова

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

- ҳудудий-рекреация тизимлари;
- ҳудудий туристик мажмуалар;
- районлаштириш;
- туристик-рекреация жиҳатдан районлаштириш;
- Ўзбекистоннинг туристик районлари.

5-илова

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

1. Ўзингиз яшаётган туристик районнинг туристик ресурслари салоҳиятини баён этинг.

**1.3. «Ўзбекистонни туристик районлаштириш хусусиятлари» маъруза
машғулотининг технологик харитаси (2-машғулот)**

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргар лик босқичи.	1.Мавзу бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2.Маъруза учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	
I. Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Мавзунинг номини экранга чиқаради ва мазкур мавзунини ёритишдан кутилаётган асосий натижалар тўғрисида ахборот беради. 1.2.Мавзунини ёритиш бўйича тузилган режа саволларини намойишга узатади (1-илова).	Тинглайдилар. Тинглайдилар.
II.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1.Ўқув машғулоти бўйича маъруза қилади (2-илова). 2.2.Талабаларга: «Туристлик районлаштириш билан экотуристлик районлаштиришнинг фарқи нимада?» - деб савол билан мурожаат қилиб, Т-схемани тўлдиришни сўрайди (3-илова). 2.3.Талабалар билимларини фаоллаштириш ва мустақамлаш мақсадида қуйидаги саволларни беради: 1.Ўзбекистоннинг туристик районларига таъриф беринг. 2.Ўзбекистонда экотуристлик районларига таъриф беринг.	Тинглайдилар, ёзадилар. Т-схемани жуфт-жуфт бўлиб тўлдирадилар. Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар.
III.Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича талабаларда юзага келган саволларга жавоб беради, якунловчи хулоса қилади. 3.2.Мустақил ишлашлари учун назорат саволларига жавоб тайёрлаб келиш вазифасини беради (4-илова).	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

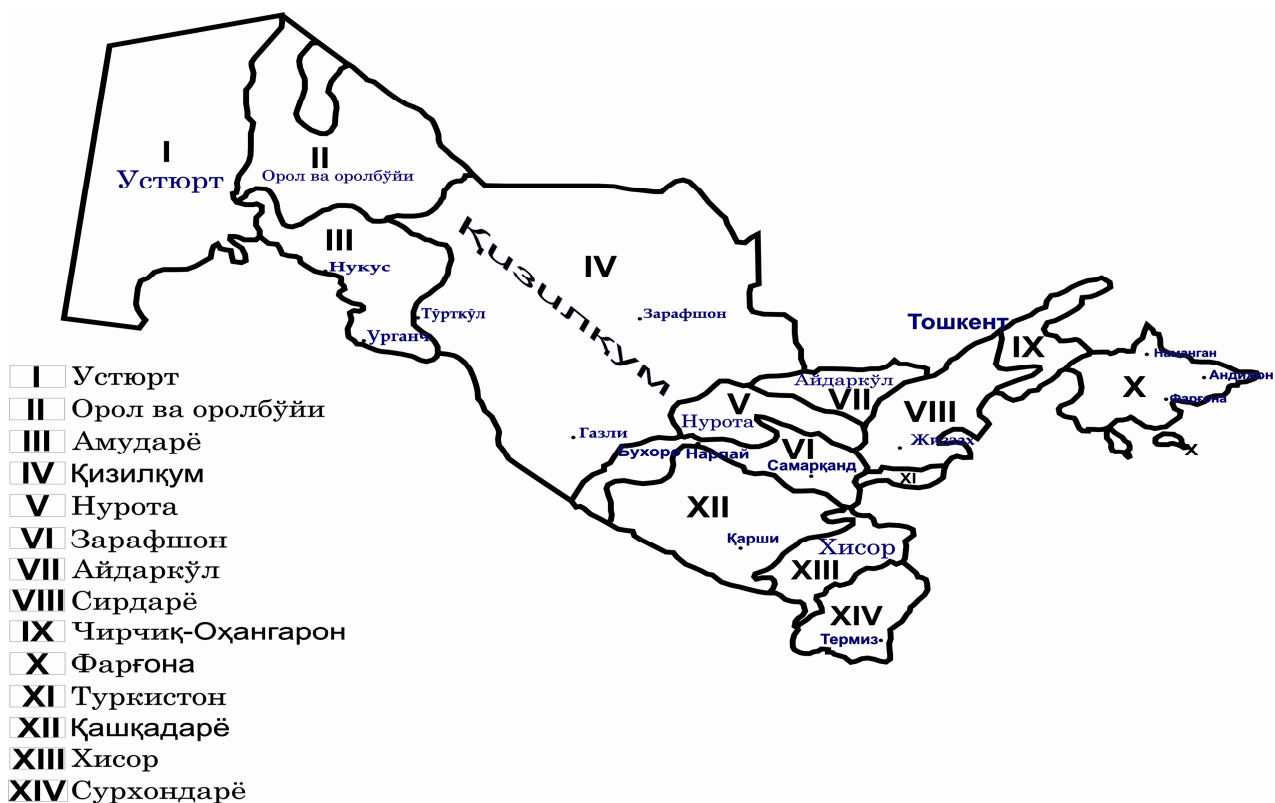
Ўқув визуал материаллар

1-илова

Машғулот режаси:

- 1.Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ).
- 2.Туристлик-рекреация жиҳатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари.
- 3.Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар.
- 4.Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи.
- 5.Ўзбекистонда экотуристлик районлаштириш хусусиятлари.

Ўзбекистон Республикасининг экотуристик районлари

“Т-схема” усули

Туристик районлаштириш	Экотуристик районлаштириш

Мустақил ишлаш учун назорат саволлар:

1. Ўзингиз яшаётган вилоятни туристик-рекреация жиҳатдан районлаштиринг.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

12-мавзу	ЎЗБЕКИСТОННИ ТУРИСТИК РАЙОНЛАШТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ
-----------------	---

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Талабалар сони: 20-30 та	Вақти: 4соат
Машғулот шакли	Билимларни чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган амалий машғулот.
Амалий машғулот режаси	1. Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ). 2. Туристик-рекреация жихатдан районлаштириши - нинг белгилари ва хусусиятлари. 3. Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар. 4. Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи. 5. Ўзбекистонда эктуристик районлаштириш хусусиятлари.
Машғулотнинг мақсади: «Ўзбекистонни туристик районлаштириш хусусиятлари» мавзуси бўйича билимларни чуқурлаштиришни таъминлаш.	
Педагогик вазифалар: • талабаларнинг ижодий изланиши ва ўз мустақил фикрларини билдириши учун имконият яратди; • мавзу бўйича билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга ёрдам беради; • манбалар билан ишлашни ўргатади; • кичик гуруҳларда ишлашни ташкил қилади; • ўз нуқтаи назарига эга бўлишни шакллантиради; • мантиқий хулоса чиқаришга кўмак беради.	Ўқув фаолияти натижалари: • амалий машғулот режалари билан олдиндан танишиб чиқиб, тайёргарлик кўради; • худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ҳақида баён қилиб бера олади; • худудий туристик мажмуалар (ХТМ) ни амалий тушунтириб бера олади; • туристик – рекреация жихатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятларини белгилаб бера олади; • Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувларни тушунтириб беради.
Таълим бериш усуллари	Кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, «Инсерт», “БББ” ва “Блиц-сўров” усуллари.
Таълим бериш шакллари	Жамоа ва гуруҳларда ишлаш.
Таълим бериш воситалари	Маърузалар матни, маркерлар, қоғозлар, доска, бўр.

<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

1.2. Амалий машғулотнинг технологик харитаси (1-машғулот)

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
I.Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Амалий машғулот мавзуси, мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтади. Таълим жараёни эркин фикрлаш орқали олиб борилиши айтиб ўтилади	Тинглайдилар. Ёзиб оладилар.
II.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. «Инсерт» усулидан фойдаланилган ҳолда талабаларга, матнни таҳлил қилиш кераклиги айтилади (1-илова). 2.2. Экранга “БББ” жадвали ва у билан ишлаш қоидалари чиқарилади. “БББ” жадвалини ишчи дафтарларга кўчириб олишни талаб қилади. Маъруза режасига асосланган ҳолда иккинчи устунни тўлдиришни вазифа қилиб беради (2-илова). 2.4. “Инсерт” усулидан фойдаланилган ҳолда, маърузада белгиланган белгилар асосида талабаларга қуйидаги саволларга жавоб беришни таклиф қилади: 1) Нимани улар билишади? (яъни мустақил гапириб бера олишади) 2) Нима тушунарсиз бўлиб қолди ва ўзлаштирилмади? 3) Қандай қўшимча маълумот талаб қилинади? Юқоридагилардан келиб чиқиб, учинчи ва тўртинчи устунни тўлдириш таклиф этилади, таянч сўзларнинг тартиб рақамлари қўйиб чиқилади (3-илова). 2.5. “Блиц-сўров” усули орқали бир неча жавоблар тингланади ва жуфт-жуфт бўлиб ишлашни таклиф қилади. 2.6. Вазифани гуруҳ билан муҳокама қилган ҳолда, талабаларни баҳолайди.	Ўз фикрларини билдирадилар. Тушунчалар билан ишлайди. БББ жадвалини чизиб олади. Режага асосан иккинчи устунни тўлдиради. Учинчи ва тўртинчи устун тўлдирилади. Жамоа бўлиб бажарилган ишнинг тақдиротини ўтказадилар, бахс-мунозара юритадилар, қўшимчалар қиладилар, баҳолайдилар.
III.Якуний	3.1. Иш якунларини чиқаради. Фаол	Эшитади.

босқич (10 дақиқа)	талабаларни баҳолаш мезони орқали рағбатлантиради. 3.2. Уйга вазифа беради.	Аниқлайди. ЎУМ га қарайди.
------------------------------	--	-------------------------------

Ўқув визуал материаллар

1-илова

“Инсерт” усули қондаси:

1. Матнни ўқиб чиқинг. 2. Олинган маълумотларни диққат билан ўрганиб, соҳаларга ажратинг. Қалам билан ҳар бир қаторга қуйидаги белгиларни қўйиб чиқинг: <i>V</i> – биламан; + – янги маълумот; – – билганларимга зид; ? – мени ўйлантирмоқда.

2-илова

“БББ” усули қондаси.

1. “Инсерт” техникасидан фойдаланилган ҳолда матнни ўқиб чиқинг. 2. Олинган маълумотларни индивидуал соҳаларга ажратинг. Қалам билан қўйилган белгилар асосида БББ жадвалини тўлдириг.
--

БББ жадвали

№	Мавзу саволлари	Биламан	Билишни истайман	Билиб олдим
1.	Худудий рекреация тизимлари			
2.	худудий туристик мажмуалар			
3.	Туристик районлаштириш			
4.	Ўзбекистонда туристик районлаштириш			

1.3. Амалий машғулотнинг технологик харитаси (2-машғулот)

Иш босқичлари ва вақти	Фаолиятнинг мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
I.Мавзуга кириш (10 дақиқа)	1.1. Ўқув машғулоти мавзуси, мақсади, вазифалари ва ўқув фаолияти натижаларини айтади, долзарблиги ва аҳамиятига тўхталиб ўтади.	Тинглайдилар, ЎУМ га қарайдилар.
II.Асосий босқич (60 дақиқа)	2.1. Олган билимларини умумлаштириш мақсадида, талабаларни фаоллаштириш учун «Туристик районлаштириш деганда нимани тушунасиз?» деб савол беради, «Ақлий хужум» усули ўтказади. Фикрларни умумлаштиради 2.2. Талабаларни 3 та кичик гуруҳларга ажратади. 2.3. Талабаларни мавзу бўйича олган билимларини мустаҳкамлаш учун “Блиц-сўров” усули асосида вазифаларни таркатади (1-илова). 2.4. Ҳар бир гуруҳ топшириқларни ватман-қоғозларга тушириб, тақдимотини ўтказишда ёрдам беради, изоҳ беради, билимларини умумлаштиради, хулосаларга алоҳида эътибор беради. Топшириқларни бажарилишининг қай даражада тўғри эканлигини диққат билан тинглайди. 2.5. Саволларга тўғри жавоб берган талабаларни баҳолайди ва эълон қилади. Дарс якунини умумлаштиради.	Эркин фикр билдиради Гуруҳларга ажралади, ёзиб оладилар, топшириқлар устида ишлайдилар. Жамоа бўлиб бажарилган ишнинг тақдимотини ўтказадилар, бахс-мунозара юритадилар, қўшимчалар қиладилар, баҳолайдилар, хулоса чиқарадилар. Саволларга жавоб беради. Тинглайдилар.
III.Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Иш якунларини чиқаради. Бугунги мавзу долзарб эканлигига тўхталиб ўтади. Олган билимларини амалиётда татбиқ этишлари лозим эканлигини таъкидлайди.	Эшитади. Аниқлайди. ЎУМ га қарайдилар.

Ўқув визуал материаллар

1-илова

“Блиц-сўров” усулининг саволлари

<i>№</i>	<i>Савол</i>	<i>Жавоб</i>
1.	Туристлик районлаштиришнинг қандай усуллари биласиз?	
2.	Ўзбекистонда қанча туристик район мавжуд?	
3.	Ўзбекистонда туристик районлаштириш бўйича кимлар тадқиқот олиб борган?	
4.	Экотуристлик район деганда нимани тушунаси?	
5.	Худудий туристик мажмуалар деганда нимани тушунаси?	

4. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИДАН МАСАЛАЛАР ВА МАШҚЛАР ТЎПЛАМИ

1-машқ. Қуйида келтирилган жадвал асосида 3 кунлик тур дастурини ишлаб чиқинг.

Касбий тур

Ташриф буюриш ва қайтиб кетиш кунлари ҳисобга олинмаган 3 кунлик дастур. Ташриф кунида – меҳмонхонада жойлаштириш дастури билан танишиш, тадбирлар графигини аниқлаштириш, кечқурун-ташриф юзасидан (байрамона) тантанали кечки овқат.

3-кунлик тур

1 чи кун	
2 чи кун	
3 чи кун	

2-машқ. Бирор бир инклюзив турнинг асосий хизматлар тўпламини тузинг (қўшимча хизматларни инобатга олган ҳолда).

3-машқ. Туристларни жойлаштириш воситалари халқаро тавсияларга асосланиб тўртта гуруҳга ажратилади. Шунга мазкур гуруҳларни тўлдириг:

I. Меҳмонхоналар ва аналогик корхоналар:

II. Тижорат ва ижтимоий жойлаштириш воситалари:

III. Махсуслаштирилган жойлаштириш воситалари:

IV. Хусусий жойлаштириш воситалари:

4-машқ. Туроператорлар реклама эълонларини таҳлил қилинг ва улар ўртасида инклюзив турларни ажратинг. Ўз қарорингизни тушунтириб беринг.

5-машқ. Овқатлантириш корхоналарининг турларини ёзиб чиқинг.

6-машқ. Туристларнинг мақсадларига боғлиқ ҳолда турларнинг типологияси бўйича тўлдириг:

Тур типлари	Турист мақсадлари	Мисоллар

7-машқ. Ташкиллаштирилаётган турларда транспорт воситаларининг солиштирма тавсифини беринг:

	Қулайликлари	Ноқулайликлари

8-машқ. Сизнинг туристик фирмангиз 6 кунга мўлжалланган янги “Самарқанд мўжизаси” номли хобби-тур ишлаб чиқди. Бу турнинг хизмат кўрсатиш дастури дарсликнинг ўтган бобидаги топшириқда берилган, турнинг фаолият кўрсатиш муддати – йил давомида.

Сизнинг вазифангиз – қуйидаги схема асосида мазкур турни ташкил этиш бўйича фирманинг шартнома режасини тузиш.

№	Шерик-нинг номи	Шарномани асосий предмети	Шартномани ҳаракат фаолият кўрсатиш муддати	Шартнома тузиш муддати	Ўзига хос муҳим маълумотлар

9-машқ. Миллий туристларни хорижга юборишда миллий ва хорижий турфирмаларни ўзаро ҳаракати схемасини тузинг.

10-машқ. Хорижий туристларни қабул қилишда миллий ва хорижий турфирмаларнинг ўзаро ҳаракати схемаси тузинг

5. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА ТЕСТ САВОЛЛАР

1. Саёҳат тушунчасига тўғри таъриф берилган қаторни белгиланг.

- а) Кишиларнинг бирор вақт давомида қандай мақсадлигидан қатъий назар бошқа жойга бориши.*
- б) узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши.
- в) аниқ мақсадли ва ташкиллаштирилган фаолият.
- г) тижорат мақсадида бирор жойга бориши.
- д) ҳамма жавоб тўғри.

2. Туризм истеъмолчилари ким?

- а) туристлар*
- б) хизматчилар
- в) туроператорлар
- г) турагентлар
- д) ошпазлар

3. Илк саёҳатчиларни топинг

- а) кўчманчилар.
- б) савдогарлар, зиёратчилар.
- в) аскарлар.
- г) чорвадорлар.
- д) а ва б.*

4. Туризмнинг саёҳатдан фарқи нимада?

- а) аниқликда ва режаликда.
- б) аниқ мақсад ва ташкиллаштирилганда.*
- в) узоқ муддат ва аниқ мақсадда.
- г) фақатгина ташкиллаштирилганда.
- д) муддатининг қисқалигида.

5. Туризмни ташкиллаштирувчилар кимлар

- а) Туроператорлар
- б) меҳмонхоналар
- в) ресторанлар
- г) турагентликлар
- д) ҳамма жавоб тўғри*

6. Туристтик индустрия нима?

- а) туристик ресурслар
- б) туристик саноат*
- в) туристик субъект
- г) туристик объект
- д) туристик хизмат

7. Замонавий туризмнинг асосчиси ким?

- а) Анисим Панкратов
- б) Глеб Травин
- в) Томас Кук*
- г) Бил Клинтон
- д) Иржи Ганзилик

- 8. Туризм тушунчасига тўғри таъриф берилган қаторни белгиланг.**
- а) Жисмоний шахснинг доимий истиқомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий-амалий, ёки бошқа мақсадларда борилган жойда(мамлакатда) ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши.*
 - б) кишиларнинг бирор вақт давомида қандай мақсадлигидан қатъий назар бошқа жойга бориши.
 - в) узоқ муддатга жўнаб кетиши.
 - г) илмий мақсадда бошқа жойга бориши.
 - д) тўғри жавоб йўқ.
- 9. Асосий туристик хизматлар нечта?**
- а) 1 та, б) 2 та, в) 3 та, г) 4 та*, д) 5 та
- 10. Қўшимча туристик хизматлар сони нечта?**
- а) 100 дан ортиқ
 - б) 200 дан ортиқ
 - в) 300 дан ортиқ
 - г) 400 дан ортиқ*
 - д) 500 дан ортиқ
- 11.Туристик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини белгилловчи ҳужжат нима?**
- а) сертификат
 - б) лицензия*
 - в) диплом
 - г) рухсатнома
 - д) гувоҳнома
- 12. Ўзбектуризм Миллий Компанияси қачон таъсис этилган?**
- а) 1991 йил
 - б) 1992 йил*
 - в) 1993 йил
 - г) 1994 йил
 - д) 1995 йил
- 13. Туризм тўғрисидаги Қонун қачон қабул қилинган?**
- а) 1996 йил
 - б) 1997 йил
 - в) 1998 йил
 - г) 1999 йил*
 - д) 2000 йил
- 14. Туризм бўйича Самарқанд декларацияси қачон қабул қилинган?**
- а) 1993 йил
 - б) 1994 йил*
 - в) 1995 йил
 - г) 1996 йил
 - д) 1997 йил

- 15. «2005 йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат Дастури тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қачон қабул қилинган?**
- а) 1997 йил
 - б) 1998 йил
 - в) 1999 йил*
 - г) 2000йил
 - д) 2001йил
- 16. Туризм бўйича Бухоро декларацияси қачон қабул қилинган?**
- а) 1998 йил
 - б) 1999 йил
 - в) 2000йил
 - г)2001йил*
 - д) 2002 йил
- 17. Тошкент халқаро туристик ярмаркаси илк маротаба қачон бўлиб ўтган?**
- а) 1993 йил
 - б) 1994 йил
 - в) 1995 йил*
 - г) 1996 йил
 - д) 1997 йил
- 18. Ўзбекистон БТТга қачон аъзо бўлган?**
- а) 1992 йил
 - б) 1993 йил
 - в) 1994 йил*
 - г) 1995 йил
 - д) 1996 йил
- 19. Ўзбекистонда ички ишлар органлари томонидан бериладиган «виза»лар неча йилга берилади?**
- а) бир йилга
 - б) бир йилу олти ойга
 - в) икки йилга*
 - г) икки йилу олти ойга
 - д) уч йилга
- 20. Қўйидаги таърифлардан қайси бири “ички туризм” тушунчасини беради?**
- а) Бир мамлакат фуқаросининг бошқа мамлакатга саёҳат қилиши;
 - б) Фуқароларнинганиқ бир мамлакатда доимо яшаган ўша мамлакат миллий чегараси доирасида дам олиш, дунёни билишга бўлган қизиқишини қониқтириш, спорт машғулотлари билан шуғулланиш ва бошқа туристик мақсадларни амалга ошириш учун вақтинчалик чиқишидир;*
 - в) Бирор бир мамлакат шахснинг ўзи аҳолиси бўлмаган мамлакатга саёҳат қилиш учун келиши;

6. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ (ЖН,ОН, ЯН)

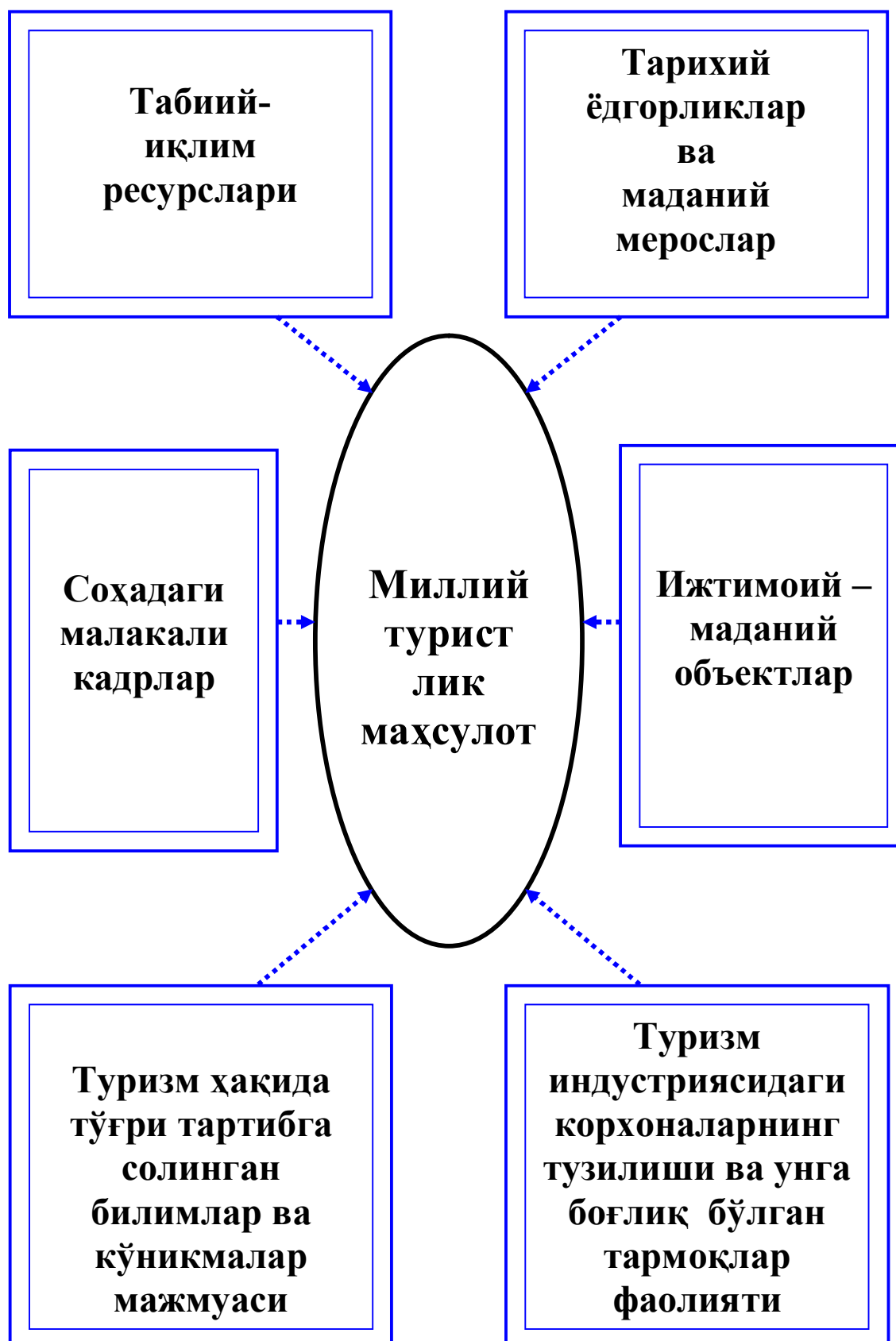
1. Ўзбекистонда туризмни моҳияти ва уни мамлакат иқтисодиётига таъсири.
2. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети ва объекти.
3. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг мақсади ва вазифалари.
4. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни.
5. Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти.
6. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти.
7. Туристик ресурслар тушунчаси, моҳияти.
8. Туристик ресурслар таснифига ёндошувлар.
9. Туристик ресурслар турлари.
10. Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамияти.
11. Барқарор омиллар ва уларни турлари.
12. Ўзгарувчан омиллар ва уларни турлари.
13. Туризм инфраструктураси.
14. Туристик – рекреация ресурслари ва уларни белгилар
15. Туристик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти.
16. Туристик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш.
17. Экотуризм тушунчаси ва турлари.
18. Экотуризмнинг таркибий қисмлари.
19. Экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари.
20. Ўзбекистонда экотуризм ресурслари
21. Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш.
22. Диний туризм тўғрисида тушунча.
23. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари.
24. Ўзбекистоннинг ислом обидалари.
25. Агротуризм тушунчаси ва турлари.
26. Қишлоқ жойларида туризм ресурслари.
27. Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятлари.
28. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни.
29. Туристик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш.
30. Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари.
31. Туристик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптимallasштириш йўллари.
32. Рекреация ресурслари тушунчаси.
33. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари.
34. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари.
35. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш
36. Маданий – тарихий меросини муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрни.
37. Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш.
38. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни.
39. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.
40. Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ).
41. Туристик – рекреация жиҳатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари.
42. Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар.
43. Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи.
44. Ўзбекистонда эктуристик районлаштириш хусусиятлари.

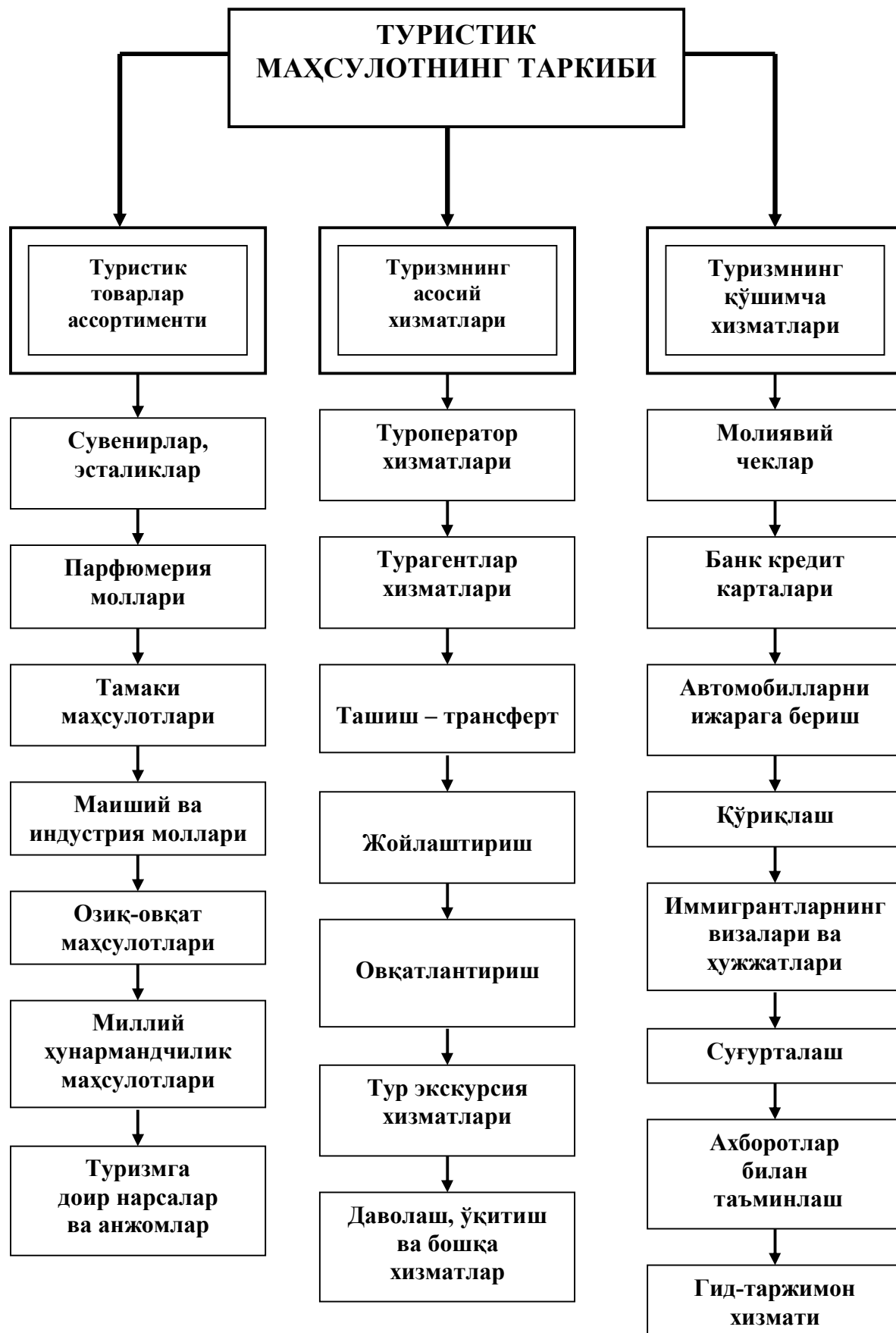
7. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА УМУМИЙ САВОЛЛАР

1. Ўзбекистонда туризмни моҳияти ва уни мамлакат иқтисодиётига таъсири.
2. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети ва объекти.
3. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг мақсади ва вазифалари.
4. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни.
5. Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти.
6. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти.
7. Туристик ресурслар тушунчаси, моҳияти.
8. Туристик ресурслар таснифига ёндошувлар.
9. Туристик ресурслар турлари.
10. Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамияти.
11. Барқарор омиллар ва уларни турлари.
12. Ўзгарувчан омиллар ва уларни турлари.
13. Туризм инфраструктураси.
14. Туристик – рекреация ресурслари ва уларни белгилар
15. Туристик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти.
16. Туристик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш.
17. Экотуризм тушунчаси ва турлари.
18. Экотуризмнинг таркибий қисмлари.
19. Экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари.
20. Ўзбекистонда экотуризм ресурслари
21. Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш.
22. Диний туризм тўғрисида тушунча.
23. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари.
24. Ўзбекистоннинг ислом обидалари.
25. Агротуризм тушунчаси ва турлари.
26. Қишлоқ жойларида туризм ресурслари.
27. Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятлари.
28. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни.
29. Туристик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш.
30. Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари.
31. Туристик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптимallasштириш йўллари.
32. Рекреация ресурслари тушунчаси.
33. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари.
34. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари.
35. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш
36. Маданий – тарихий меросини муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрни.
37. Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш.
38. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни.
39. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.
40. Ҳудудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва ҳудудий туристик мажмуалар (ХТМ).
41. Туристик – рекреация жиҳатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари.
42. Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар.
43. Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи.
44. Ўзбекистонда экотуристлик районлаштириш хусусиятлари.

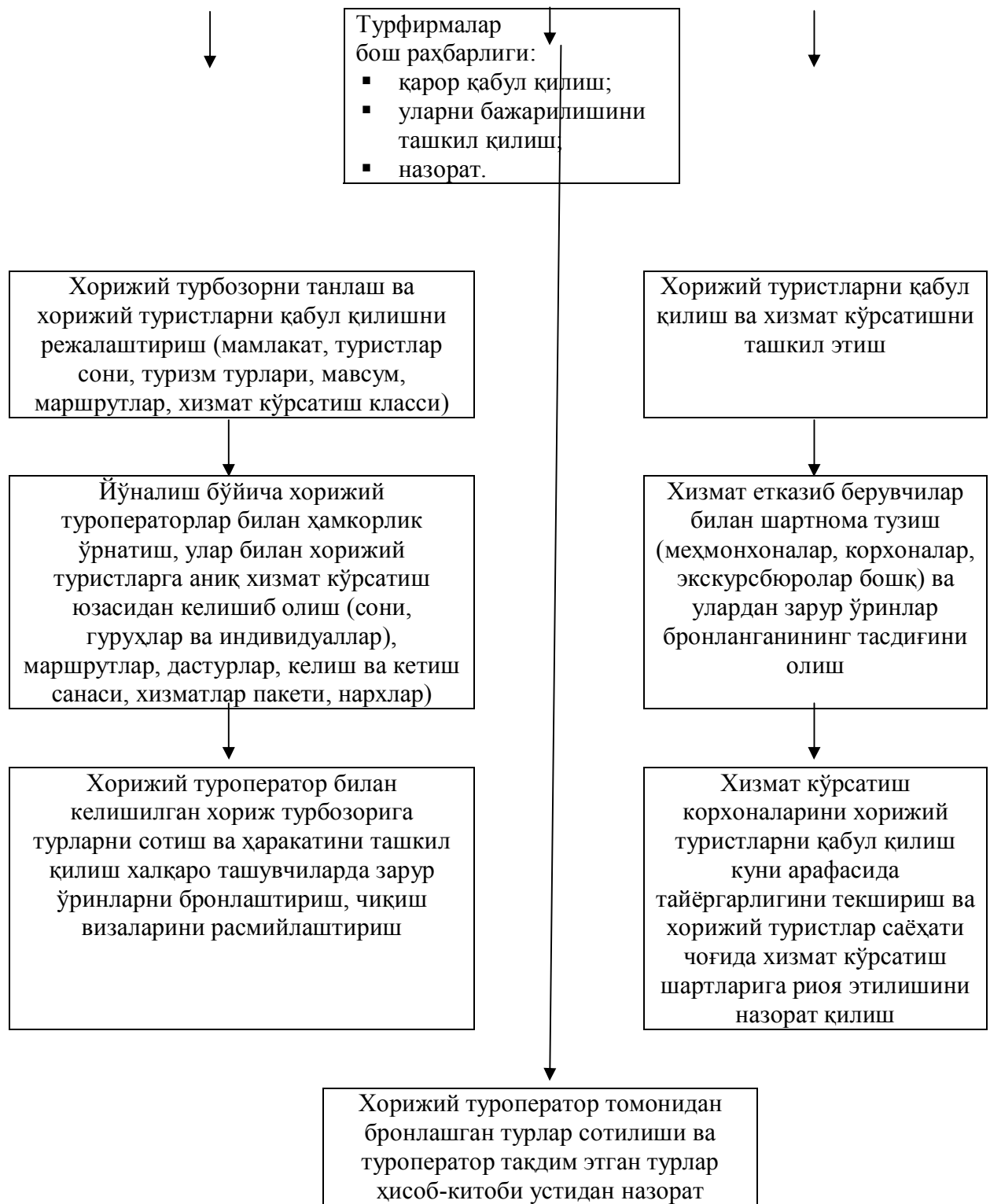
8. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Миллий туристик маҳсулот таркиби

Туристтик маҳсулотнинг таркиби

Қабул қилиш бўйича тулоператорнинг функционал таркиби

**Ташкиллаштирилаётган турларда транспорт воситаларининг
солиштирма тавсифи**

	Қўлайликлари	Ноқўлайликлари
Авто- турлар	• Юқори ҳаракатчанлиги; • Имконият, йўллардаги бекатлар; • Юқори даражадаги ахборотлиги.	• Қўлайлик даражасининг пастлиги; • Атроф-муҳитнинг ифлосланиши; • Керакли транспорт визаларини олишнинг шартлиги; • Катта бўлмаган ҳаракат тезлиги; • Хавфлилик даражасининг юқорилиги.
Темир йўл турлари	• Йўлдаги юқори қўлайлик; • Юқори даражадаги ахборотлиги; • Ўртача ҳаракатчанлик.	• Транспорт визаларини олиш; • Юқори бўлмаган тезликда ҳаракатланиш; • Охирги манзилгача етиб бормаслик.
Авиа турлар	• Юқори тезликдаги ҳаракатлар; • Йўлда ўрта ёки юқори даражадаги қўлайлик; • Катта ҳудудда ҳаракатланиш имконияти; • Транзит визаларига заруратнинг йўқлиги.	• Турларда ахборотланганлик даражасининг пастлиги; • Хавфлилик даражаси.
Денгиз саёҳати	• Туристларга юқори даражадаги қўлайлик; • Овқатлантириш, бўш вақт, жойлаштириш имкониятларининг кенглиги; • Денгиз соҳилига бориш мумкинлиги (умуман визасиз).	• Атроф-муҳит билан алоқанинг камлиги; • Тезликнинг пастлиги; • Йўл визаси.

Туристларнинг мақсадларига боғлиқ ҳолда турларнинг типологияси

Тур типлари	Турист мақсадлари	Мисоллар
Фаол дам олиш	• Спорт билан шуғулланиш; • Саргузашт; • Янги ҳиссиётлар; • Фикрдошларни қидириш.	Альпинизм, спелиотуризм ва бошқалар.
Пассив дам олиш	• Экологик ажойиб жойларда саёҳат; • Табиатда ором олиш.	Курортларда дам олиш
Даволаниш	• Комфорт шароитда дам олиш; • Пархезли овқатланиш; • Организмни соғломлаштириш.	Санаторияларда даволаниш
Танишув туризми	• Турли мамлакат ва минтақаларнинг маданияти, анъана ва одатлари билан танишиш; • Музей, театр, кўргазмаларга бориш ҳисобига дунёқарашни кенгайтириш; • Янги танишувлар.	Европа пойтахтлари ўртасида автобус турлари
Хорижда таълим олиш	• Сертификат, диплом, лицензия олиш.	Мальтада инглиз тили курслари
Зиёратчилик туризми	• Ибодат қилиш; • Расм-русумларда қатнашиш; • Диний зиёрат марказларига бориш.	Ватикандаги турлар
Мавзули турлар	• Умумий фикрдош қидириш; • Дунёқарашни кенгайтириш; • Тажриба алмашиш.	Овчилар, балиқчилар учун турлар
Рурал турлар	• Табиат билан уйғунлик; • Соғлиқни тиклаш; • Экологик тоза маҳсулотлардан фойдаланиш.	Финляндиядаги коттежларда дам олиш
Интенсив турлар	• Фаол ишчиларни мукофатлаш; • Иш сифатга боғлиқ ҳолда; • Ўзаро ҳамкорликни ривожлантириш.	Ғолибларга турли мукофот ва йўлланмалар бериш
Экотурлар	• Табиат билан уйғунлик; • Минтақалардаги флора ва фауна билан танишиш.	Қўриқхона ҳудудларига экскурсия
Экстеримал турлар	• Ҳаёт ва соғлиқ учун хавфли. • Адреналинни кучайтириш.	Альпинизм
Жамоавий дам олиш	• «Буюртмали» дам олиш; • Юқори даражадаги комфорт ва сифатли хизмат кўрсатиш;	Гавайи оролларидаги клубли турлар

Туристтик афзалликларни хусусиятлари бўйича сегментлаштириш

Сегмент	Сегмент талаблари	Сегмент билан ишловчи туроператор имкониятларига талаблар
Транспорт афзалликлари хусусиятлари бўйича сегментлаштириш		
Авиатурлар	- учиш хавфсизлиги; - тўғри авиарейслар ёки маршрут бўйича қулай хизматлар мавжудлиги; - таклиф қилинаётган жойлаштириш воситалари ва тур дастурларининг турли ассортименти; -аэропротда хизмат кўрсатишни ташкил қилиш.	-Авиакомпания билан шартнома муносабатларининг мавжудлиги (авиачипталарнинг сотилиши ҳақида ёки чартер ташишларни ташкил қилиш); - авиаташувчиларнинг ижобий имиджи; - учиш ва қўниш жойларига трансферлар.
Автотурлар	- қизиқарли маршрут; - автотурга юбориладиган гуруҳларнинг географик жойи; - турнинг арзонлиги.	- автотурни ташкил қилиш тажрибаси ва лицензияга эга автоташувчилар билан алоқалар; -гуруҳни оператор ходимлар билан кузатиб бориш зарурияти.
Темир йўл турлари	- поезд ҳаракати давомида тўлиқ сервис; - тур маршрути ва йўлда хизмат қилиш класси; -жўнатиш, келиш жойлари; - турда кўчиб ўтиришнинг мавжудлиги ва тўхташ жойларининг давомийлиги.	- темирйўл чипталарини тарқатиш бўйича шартлашув, прицеп вагонлари ёки туроператорларни ташкил қилиш имкониятлари; - гуруҳ турларини ташкил қилиш бўйича операторнинг бозор имкониятлари; - гуруҳни оператор ходимлар билан кўрсатиб бориш зарурияти; - сафарда туристларнинг дам олишини ташкил қилиш зарурияти.
Круизлар	- қизиқарли маршрут; - туристларнинг ташкиллаштирилган дам олиши, экскурсион дастур; - овқатланиш сифати; -каюталарнинг категорияси ва яшаш сифати; - круизга жўнатиш жойи.	- операторда кема компанияси билан шартноманинг мавжудлиги; - ходимларнинг ташкилотчили - ги, бортда тадбирларни ташкил қилиш усули; - жўнатиш жойи ва кутиб олиш хизматини ташкил қилиш.
Дам олиш	- дам олиш учун меҳмонхоналарнинг кенг ассортименти; - режалаштирилган дам олишнинг жойи, рекреацион ресурслар - нинг таъсир қилиш хусусият - лари; - дам олишни ташкил қилиш; - сифатли овқатланиш.	- ҳудуднинг рекреацион хусусиятларини билиш; -кўплаб меҳмонхоналар билан ишчанлик ва шахсий алоқаларнинг мавжудлиги; - офисда керакли ҳужжатларнинг мавжудлиги.

Даволаниш	- режалаштирилган дам олиш жойлари, ресурсларининг балонеологик самараси; -даволаниш услублари -нинг рўйхати; - санаторияларнинг кенг ассортименти ва уларда яшаш шароитлари.	-курорт ва алоҳида даволаниш профелини билиш; - даволаш базаси ва санаторияларда жойлаштириш ҳамда озиклантириш сифати;
Танишув турлари	- қизикарли маршрутлар; -экскурсия дастурларининг кенг танлови; - туристик марказларда меҳмонхоналарнинг қулай жойлашиши.	- экскурсион ҳужжатларнинг мавжудлиги ва турмарказлар ва экскурсияда турларнинг тўлиқ тасвирлаб бериш; - гуруҳ экскурсияларини ташкил қилиш тажрибаси, сайёҳлик марказларида гидларнинг мавжудлиги
Таълим олиш	- таълим олиш даврида яшашнинг шароитлари; - таълим олиш жараёнини ҳужжатлаштириш вариантлари (диплом, сертификатлаш, лицензиялари) ва уларни чет элларда апробация қилиш;	- хизматлар сифати кафолатланган чет эл ҳамкорлари билан шартнома алоқалари мавжудлиги
Клубли дам олиш	- клуб инфратузилмаси, у тақдим этаётган хизматлари ҳақида ахборот	- клуб билан шартнома алоқалари мавжудлиги; - жойлашган офиснинг мавжудлиги
Таймшер	- таймшер – сертификат соҳибларига тўлиқ хизмат кўрсатишни ташкил қилиш; -таймшер соҳиблари статуси тўғрисида максимал реал ахборот олиш; - дам олиш жойларини тез ва бирдан оммалашишини ташкил қилиш.	- потенциал мижозлар билан ишнинг махсус шароитларига риоя қилиш (кўпинча презентация шаклида); - мижозларнинг виза ва транспорт ҳимоясини кўрсатиш имкони; - фирманинг барча имконият -ларини ҳисобга олиш зарурлиги.
Рурал турлар	-дам олиш даврида сифатли ташкил қилинган дам олиш; - турларни буюртма учун тақдим этиш мақсадга мувофиқлиги; - у ёки бошқа жойлардаги дам олишнинг хусусият -лари бўйича тўлиқ тур-пакет ва максимал ахборот турлари.	- жойни ва жойлашиш воситаларини шахсан билиш; - ходимларнинг ташкилочилик хусусиятлари ёки ижодиёт жамоалари билан ишлаш малакаси (сайёҳларнинг дам олишини ташкил қилиш).
Зиёрат турлар	- қизикарли маршрут ташкил қилиш; -турда қизикарли экскурсия дастурларининг мавжудлиги;	- зиёратчилар учун мумкин бўлган имтиёзлар ва чегирмалар тўғрисида ахборотни билиш;

		- дин масаласида ходимлар - нинг компетентлиги.
Инсентив турлар	- турлар нархи ва сифатининг оптималлиги; - оилалар билан сафар қилиш имкони.	- гуруҳли мижозлар билан фаол ишлаш.
Экстрим турлар	- таклиф этилаётган маршрутларнинг хавфлилик даражаси ва имкони.	- инструктор ва кузатиб борувчиларнинг мавжудлиги; - спорт ва туристик жиҳозларни ижарага олиш имкони.
Ишчан турлар	- турларнинг қисқалиги; - якка сафарлар; - сафар вақтида бизнес билан шуғулланиш учун шароитлар; - таклиф этиладиган меҳмон - хоналарнинг жойлашиши.	- ишчан одамлар, йирик фирмалар билан ишлаш тажрибаси; - иш сифатининг кафолатланганлиги, тезлиги ва аниқлиги.
Шоп турлар	- сафар маршрути; - юкларни ўтказиш шартлари; - бир жойда тезда юк сотиб олиш имкони; - юкларни текширув пунктлар- ига расмийлаштиришда имтиёзлар мавжудлиги	- мамлакат текширув органлари билан ишлаш тажрибаси.
Саб-турлар	- сафар маршрути ва мавзуси; - хамроҳлар ва уларнинг қизиқишлари; - жойлашиш воситаларини танлаш; - мавзули экскурсиялар - нинг сони ва сифати.	- оператор ходимларнинг ижодий хусусиятлари; - жамоатлар, тўғарақлар, фуқаролар уюшмалари билан алоқаларнинг мавжудлиги.

Туризм соҳасининг таснифланиши

№	Таснифланадиган белгилар	Туризм турлари
1	Географик принцип бўйича	1.1 Миллий 1.2 Халқаро 1.3 Ички
2	Туристлик оқимлар йўналиши бўйича	2.1. Кирувчи 2.2. Чикувчи
3	Мақсадлар бўйича	3.1. Рекреацион 3.2. Соғломлаштирувчи дам олиш 3.3. Билимини оширадиган дам олиш 3.4. Малакавий иш туризми 3.5. Илмий туризм 3.6. Спорт туризми 3.7. Шоп-турлар 3.8. Саргузаштли 3.9. Зиёрат (ҳаж) сафари 3.10. Қўмсаш 3.11. Экотуризм 3.12. Экзотик
4	Молиялаштириш манбаи бўйича	4.1. Социал туризм 4.2. Тижорий туризм
5	Ҳаракатланиш усули бўйича	5.1. Яёв 5.2. Авиатранспорт 5.3. Денгиз транспорти 5.4. Дарё транспорти 5.5. Автотуризм 5.6. Темир йўл транспорти 5.7. Велосипед транспорти 5.8. Уловларда 5.9. Аралаш
6	Жойлашув воситалари бўйича	6.1. Отелларга, меҳмонхоналарга 6.2. Мотелларга 6.3. Пансионатларга 6.4. Кемпингларга 6.5. Палаткаларга 6.6. Ротелларга 6.7. Ботелларга 6.8. Санаторийларга 6.9. Флотелларга 6.10. Хостелларга 6.11. Отел-клубларга 6.12. Турбазаларга 6.13. Туристлик уйларга 6.14. Аппартоментлар
7	Иштирок этувчилар сони бўйича	7.1. Индивидуал 7.2. Оилавий 7.3. Гуруҳлар бўлиб
8	Ташкилий шакллари бўйича	8.1. Ташкил қилинган 8.2. Ташкил қилинмаган

Туристлик маҳсулотга талаб сегментацияси

Мезонлар	Талаб сегментлари
Географик мезонлар	
1. Турист ташриф буюрадиган мамлакат	Чиқувчи Кирувчи Ички
2. Туристлик саёҳатдан географик мақсад	Дунё давлатлари бўйлаб туризм Дунёнинг алохида ҳудудлари бўйлаб туризм Турист яшайдиган давлатнинг алохида ҳудудлари бўйлаб туризм
Ижтимоий мезонлар	
1. Ёши	Ёшлар туризми (30 ёшгача) “Сениорлар” туризми (30 дан -45 ёшгача ва 45 дан 55 ёшгача) Болалар туризми
2. Жинси	Аёллар туризми Аралаш туризми
3. Туристнинг касби	Касбий белгилар бўйича сегментлар кўплиги махсус турлар Иқтисод, сиёсат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларида ишлайдиган ходимлар учун махсус турлар
4. Оила бошлиғининг касби	Жамиятнинг турли ижтимоий қатламлари бўйича сегментлар(юқори менежмент, хизмачилар ва ҳ.к.)
5. Доимий яшаш жойидаги аҳоли пунктининг катталиги.	Катта, ўрта ва кичик шаҳарлардан туристлар Қишлоқ жойлардан туристлар
6. Оилавий туризм	Ёлғизлар туризми Боласи йўқ оилалар туризми Боласи бор оилалар туризми Кўп оилавий туризм
7. Миллати	Этник туризм
8. Диний йўналишлар	Диний туризм
9. Оила даромади	Ижтимоий туризм Люкс туризм Унча қиммат бўлмаган –эконом туризм Эксклюзив турлар
Психологик мезонлар	
1. Саёҳатлар	Рекреацион туризм Ишга боғлиқ туризм Спорт туризми Ўрганиладиган туризм

	Коммуникацион туризм
2. Туристнинг тоифаси	Турли хилдаги классификациялар (масалан, S-, F-, V-, A-, B-тоифадаги туристлар ва хоказо)
3. Мавсумийлик	Асосий мавсум Оралик Мавсумлараро Йилнинг ойлари бўйича
4. Саёҳатнинг ташкиллаштирилиши	Мустақил Воситачи орқали
5. Саёҳат тури	Гуруҳ билан Индивидуал
6. Фойдаланилувчи транспорт тури	Автотуризм Авиатуризм Велотуризм Автобус туризми Денгиз круизли туризми Дарё круизли туризми Шахсий транспорт Бошқа турдаги транспорт воситалари
7. Турар жой билан таъминланиш	Меҳмонхона Мотел Кемпинглар Шахсий уйлар ва хоналар Бошқа турдаги бинолар
8.Туристлик мақсаднинг узоқлиги	Сегментациялашнинг турли меъзонлари
9.Саёҳат муддати	Узоқ муддатли (21 кундан ошиқ) Ўрта муддатли (7-14 кун) Қисқа муддатли (2-4 кун)
10.Молияланиш шахобчалари	Ижтимоий туризм (кам таъминланган аҳоли учун ижтимоий суғурта томонидан маблағ ажратилади Интенсив турлар (фирма ходимлари ва уларнинг оиласи учун фирма томонидан тўланадиган рағбатлантирувчи турлар) Оилавий бюджет
11.Туристлик саёҳатни амалга оширишда қарор қабул қилишга ёрдам берувчи консултантлар, даллоллар)	Туроператорлар Турагентлар Танишлар Оммавий ахборот воситалари

Ўзбекистоннинг туристик салоҳияти

Ноёб маданий-тарихий мерос	Хилма хил ноёб табиий - иқлимий кўркем жойлар
Жаҳон цивилизация марказларидан ҳисобланган, «Буюк ипак йўли»нинг марказида жойлашганлиги сабабли буюк тарихий меросга эга эканлиги. Самарқанд, Бухоро, Хива каби тарихий шаҳарларнинг мавжудлиги ва бошқалар.	Минтақада табиатнинг турли кўринишлари – чўллар, даштлар, воҳалар, тоғ ва музликларнинг мавжудлиги. Ундан ташқари ноёб ўсимлик ва ҳайвонот олами муҳофаза этиладиган миллий боғ, кўрикхона ва буюртмаларнинг фаолият кўрсатаётгани туризмни ривожлантириш ресурслари ҳисобланади.
Рекреацион-гидроминерал ресурслар	Диний – тарихий диққатга сазовар жойлар
Мамлакатимиз бир қанча минерал сув манбаларига эга. Бу ўз навбатида соғломлаштиришга имкон беради. Жумладан, Жанубий Оламушук шаҳарчаси ва Полвонтошда (Андижон вилояти), Бухородаги “Ситораи Моҳи Хосса” Жиззах вилоятидаги Гагарин ва Ғаллаорол шаҳарларида, Муборак шаҳарчасида (Кашқадарё вилояти), Каттакўрғон шаҳри Нагорный темирйўл станциясида (Самарқанд вилояти) санатория-курорт, профилактика муассасаларида бу ресурс туридан кенг фойдаланилмоқда.	Диёримиз Улуғ Исломи дини ривожланишига ҳисса қўшган уламонлар ватани ҳисобланади. Имом Ал-Бухорий, Ал-Мотрудий, (Самарқанд), Ат-Термезий (Сурхондарё), Нақшбандий (Бухоро) каби улуғ қадамжоларнинг мавжудлиги диний туризмни ривожланиши учун асос ҳисобланади
Ноёб халқ урф-одатлари, маросимлари	
Бой ўтмишга эга халқимизнинг такрорланмас урф-одат, анъаналарга эга. Халқ ижодиёти намуналари, ҳунармандчилик маҳсулотлари ҳеч кимни бефарқ қолдирмай. Ундан ташқари фольклоршуносликни ривожланганлиги сайёҳларни ўзига жалб қилади.	

Ўзбекистонда туристик ресурсларга бўлган талаб ва ундан фойдаланиш

Ресурслар	Маҳаллий саёҳатчилар талаби	Хорижий саёҳатчиларнинг талаби	Ресурс салоҳияти	Фойдаланиш даражаси
Рекреация ва экологик туризм ресурслари	паст	юқори	ўрта	паст
Маданий ва этнографик туризм ресурслари	ўрта	юқори	юқори	паст
Тарихий, меъморий ва археологик танишув ресурслари	ўрта	юқори	юқори	ўрта
Диний туризм ресурслари	юқори	ўрта	юқори	ўрта
Экзотик муҳит ва ҳар хил саргузашт ресурслари	паст	ўрта	ўрта	паст
Сервис сифати	паст	юқори	паст	паст

Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида туризмни ривожлантириш имкониятлари⁶

Туризм турлари	Шаҳар	Шаҳардан 10-20 км узоқликда	Қишлоқ жойлари	Одамлар яшамайдиган ҳудудлар
Тарихий – танишув	3	2	1	0
Археологик туризм	2	3	3	2
Экологик туризм	0	2	2	3
Саргузашт туризми	1	2	2	3
Фермерлик ёки қишлоқ туризми	0	2	3	1
Сув (денгиз) туризми	0	0	2	3
Этнографик туризм	1	2	3	0
Конгресс – бизнес туризм	3	1	1	0
Ихтисослашган туризм	1	2	2	2
Курорт ва санаториялар	1	3	3	3
Диний туризм	3	3	2	0
Ёшлар туризми	1	2	2	3
Геронтологик туризм	2	3	2	1
Шоп - турлар	3	2	1	0

Изоҳ: 3 - юқори даражада имконият, 2 - ўрта даражада имконият, 1 - паст даражада имконият, 0 – умуман имкониятнинг йўқлиги.

⁶Н.Тухлиев, Т.Абдуллаева. Национальные модели развития туризма. Т.: ГНИ «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2006. – 83 с.

9. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА ГЛОССАРИЙ

АВТОБУСЛИ МАРШРУТЛАР- бунда туристлар мамлакатларни, бутун туристлик дестинацияларни бир пунктдан иккинчи пунктга ҳаракатланиб кесиб ўтадилар, умуман туристлар автобусларда жуда оз ухлайдилар, асосан ухлаш учун қиммат бўлмаган меҳмонхона ёки отеллар кузда тутилади.

АГЕНТ- туристларни қабул қилиш ва хизмат кўрсатиш, турпакетларни сотиш топшириқларини бажарувчи туристик агентлик вакили.

АКВИЗИЦИЯ-мамлакатга хорижий туристларни жалб қилиш.

АКТИВ ТУРИЗМГА ҳар - хил саргузаштли саёҳатларни киритиш мумкин: саргузаштли туризм (adventure tour), экзотик жойларга, вулқонларга, оролларга, шаршараларга ва шу каби жойларга боришга айтилади

АННУЛЯЦИЯ-туристлар сафарини бекор қилиш.

БИРИНЧИ КЛАСС – бу ҳам нисбатан юқори даражали хизмат кўрсатиш бўлиб, 4-5 юлдузли меҳмонхоналарга жойлаштириш, бизнес класс даражадаги самалётларда учишни, обрўйли ресторанларда овқатланишни, индивидуал трансфертни, гид хизматларини назарда тутати.

БОТЕЛ- Мос равишдаги жиҳозланган кичик кема сифатида фойдаланувчи сувдаги унча ката бўлмаган меҳмонхона.

БУЮРТМАЛИ ТУР. Буюртмали турларни сотишда дастурни шакллантириш ва хизматлар таркибини яхлитлаш турист хоҳишига биноан, унинг бевосита иштирокида амалга оширилади.

ГУРУҲЛИ ТУРИЗМ. Нисбатан арзон, кўп сонли туристлар учун ҳамёнбоп, аммо гуруҳли туризмда гуруҳнинг барча аъзолари ўрнатилган тартибга бўйсу-нишлари лозим.

ГЎЗАЛ ТОҒЛИ МАВЗЕЛАРГА САЁҲАТ, тоғларда сайр қилиш, гузал жойларни томоша қилиш. Масалан: Гранд Канон, Тош бармоқлар водийси (Австралия), Улкан шаршаралар (Ниагара, Виктория). Туристлар учун уларни томоша қиладиган майдончалар, мосламалар ўрнатилган.

ДИНИЙ ТУРИЗМ- (ҳаж сафари Маккаю Мадина ва Умра сафар, зиёрати) ҳозирги вақтда жуда юқори талабга эга бўлиб, оммавий тус олмоқда.

ИЖТИМОЙ ТУРИЗМ – бу давлат томонидан ижтимоий эҳтиёжларга ажратиладиган маблағлар ҳисобидан саёҳат қилиш ҳисобланади. Ижтимоий туризмнинг мақсади фойда олиш эмас, балки даромади кам бўлган кишиларни дам олишга бўлган ҳуқуқини амалга ошириш учун уларни қўллаб қувватлаш ҳисобланади.

ИЛМИЙ ТУРИЗМ. Ўқиш, таълим олиш мақсадида, малака ошириш мақсадида сафар қилиш халқаро туризмнинг нисбатан янги турлари сафига киради.

ИНДИВИДУАЛ ТУР. Туристларга кўпроқ эркинлик ва мустақил ҳаракатланиш имконини беради. Гуруҳли турларга нисбатан қимматроқ, чунки индивидуал турлар таркибига кирувчи ички маршрутдаги транспорт, гид хизматлари ва баъзи бошқа хизматлар учун тўлов тўлиғича турист зиммасига тушади.

ИНКЛЮЗИВ ТУР (ИТ) Бу олдиндан режалаштирилган ва дам олишнинг ёки туризмнинг маълум тури, ҳамда туристларнинг маълум ижтимоий гуруҳига ва унинг ёнига йўналтирилган қатъий хизматлар тўпламидир.

ИЧКИ ТУРИЗМ - ўз давлати чегараси доирасида доимий яшовчи фуқароларни вақтинчалик ташриф буюровчи жойда (тўланадиган фаолиятсиз) туристик мақсадларда саёҳат қилиши.

ИҚТИСОДИЙ БЎҒИН (КЛАСС) МЕҲМОНХОНАСИ- Кичик ёки ўрта сифимли корхоналар (150 ўринли ва ундан ортиқ) магистрал йўл ёқаларида жойлашади. Хизматлар тўпламини чекланганлиги, оддий ва тез хизмат кўрсатиш билан ажралиб туради. Истеъмолчилари – кўрсатилган (истеъмол қилинган) хизматлар учун ҳақиқий тўловни амалга оширишга интилувчи ва тўлиқ пансионга мухтож бўлмаган бизнесменлар, хусусий туристлар учун мўлжалланган.

ИХТИЁРИЙ СЕРТИФИКАТЛАШ қўйидаги ҳолатларда қўлланилади, учинчи шахслар ёки қўшма корхонадаги чет эл шериклари ишлаб чиқариладиган товарлар ва тақдим этиладиган хизматлар учун қўшимча сертификатни талаб этган вазиятларда фойдаланилади.

КИРУВЧИ ТУРИЗМ- фаолияти тўланмайдиган туристлик мақсадларда доимий яшамайдиган шахсларни ўзга мамлакат ҳудудига ташрифи, саёҳати.

КЎНГИЛ ОЧАР ТУРЛАР– (entertainment) туризм дастурларида маълум маънода туристлар учун қўшимча хизмат кўрсатишга йўналтирилган. «Туристнинг яхши кўнгили очиши» учун хизматларнинг барча қирраларини очишда ёрдам беради. Бу фаол ўйинлар (гольф, крикет, кегли), отларда сайр қилмоқ, аттракционларга бориш (тематик боғлар, масалан, Диснейленд, Делфи қари, зоопарклар), ресторанлар, дангсинглар, диско клублар, магазинлар, казино ва бошқалар шулар жумласига киради.

ЛЮКС КЛАСС. Ушбу класс бўйича турларни ташкил қилишда одатда энг юқори даражали хизматлар жалб қилинади: 5 юлдузли хашаматли меҳмонхоналар, биринчи класс ва бизнес авиация самалётларида учиш, хашаматли ресторанларда овқатланиш, алоҳида транспорт люкс класс машиналарида, алоҳида гид хизматлари ва ҳ.к. Бундай турлар VIP-хизмат кўрсатиш туркуми (разряди) бўйича тақдим этилади.

МАЛАКАВИЙ ИШ ТУРИЗМИ. Туризмнинг мазкур турига иш мақсадлари билан сафарлар киради. Ҳозирги замонавий тараққий этган жамиятда ҳаёт халқаро алоқаларни боғлаш заруриятини чиқармоқда. Сўнги йилларда ишчан соҳа вакиллари, тадбиркорларнинг ташрифлари оммавий тус олмоқда.

МАРОСИМ ТУРИЗМИ – (ritual tour) одатда қариндошларнинг қабрлари ёки жангларда вафот этганлар дафин этилган жойларга уюштирилади. Қариндошлар ёки яқинлар қабрлари ва мақбараларини зиёрат қилиш маросим туризмнинг асосини ташкил этади.

МЕҲМОНХОНА-АПАРТАМЕНТ (АПАРТ-ОТЕЛ)- Сифими бўйича кичик ёки ўрта ўлчамли (400 ўрингача) йирик шаҳарнинг доимий бўлмаган аҳолиси учун хосдир. Вақтинчалик турар жой сифатида кўп йилларда ўз-ўзига хизмат кўрсатишдан фойдаланиладиган квартира (ижара) типидан ташкил топади. Меҳмонхонани мазкур типда нархлар қоидага кўра жойлашув муддатига

боғлиқ равишда (турланиб) туради. Узоқ муддатга тўхтаб ўтувчи оилавий туристлар, бизнесменлар ва ижарачиларга хизмат кўрсатади.

МЕҲМОНХОНА-ҲОВЛИ- Отеллардан сиғими, хизмат кўрсатиши, содда стандартлиги билан ажралиб турувчи корхона, учрашувлар ва меҳмонлар ташрифи учун қатор жамоа хоналарини мавжуд эмаслиги билан ажралиб туради. Меҳмонхона-ҳовли таркиби (структураси)да ресторан ёки барни мавжуд бўлиши мажбурийдир.

МОТЕЛ-Шаҳар ташқарисида, шаҳар бўйида, магистрал йўл ёқаларида жойлашган оддий бир ёки икки қаватли бинолар. Бу кичик ёки ўрта корхоналардир (400 ўрингача). Кам сонли ходимларни ўрта даражали хизмат кўрсатиши характерлидир. Мижозлари бўлиб ҳаваскор автотуризмга урғу берилган турли категориядаги туристлар ҳисобланади.

ОТЕЛ-ГАРНИ- Мижозларга чекланган миқдордаги хизматларни: жойлашув ва континентал нонуштани тақдим этувчи корхоналар.

ОТЕЛ-ЛЮКС- Ўз сиғими бўйича меҳмонхонани мазкур типи кичик ёки ўрта корхоналар сафига киради. Одатда шаҳар марказида жойлашади. Яхшигина таълим олган персонал-ходим конференция, хизмат учрашувлари иштирокчилари бизнесменлар бўлиб ҳисобланган талабчан мижозларга сервисни жуда юқори даражасини таъминлайди. Барча мумкин бўлган хизмат турларини ўз ичига олувчи номерларни нархлари анча қиммат туради.

ОТЕЛ-КУРОРТ- Ўз сиғими бўйича меҳмондорчиликни тўлиқ хизматлар тўпламини таклиф этиш билан ажралиб турадиган корхона. Бундан ташқари, бу ерда парҳез таомлар ва махсус тиббий хизмат кўрсатиш комплексини олиш мумкин. Курорт минтақаларида жойлашади.

ПАНСИОН - бу уч марталик овқатланишдир. Қимматбаҳо хизмат кўрсатиш вариантларида бутун кун давомида ва хаттоки тунда исталган вақтда ва исталган миқдорда овқатланиш ҳамда ичимликлар (спиртли ичимликларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда) ичиш имконияти назарда тутилиши мумкин.

ПИЁДА – (walking or hiking tour) – туристлик йўналишлари. Traking tour - пиёда йўналиш ёки сайр қилиш туризмидир. Одатда йўналишнинг узунлиги 2–6 км.дан хаттоки 20-50 км.гача чўзилиши мумкин.

РЕКРЕАЦИОН ТУРИЗМ – дам олиш мақсадидаги туризм бўлиб, қатор давлатлар учун туризмнинг оммавий шакли бўлиб ҳисобланади. Испанияга, Италияга, Францияга, Австрияга чет эл туристларини ташрифи аввало мана шу мақсадни кўзда тутади.

РОТЕЛ- Тунаш учун мўлжалланган креслолар жойлаштирилган бир ёки икки ўринли вагонлардан ташкил топувчи ҳаракатланадиган меҳмонхонадир. Хожатхона, ошхона, музлатгич ва кейиниш учун мўлжалланган хоналар мавжуд.

САРГУЗАШТЛИ ТУРИЗМ – ўзига хос тарзда дам олишни бир тури бўлиб, туристларни нафақатгина улар учун жалб қилувчи жойлар билан таъминлаш, балки ғалати, ғайритабiiй фаолият тури билан шуғулланишга жалб қилади.

САФАРИ SAFARY TOUR- кўриқхонага ҳайвонларни томоша қилиш учун сайр, овчилик, балиқ ови мақсадидаги саёҳат, фотоовчилик, Кения ёки ЖАР кўриқхоналарига сайр, табиатда ажойиб ҳайвонларни эркин ҳолда

кўриш мақсадидаги сайрлар.

СЕРТИФИКАТЛАШ – бу аҳоли саломатлигини ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида тайёрланган корхона маҳсулотлари ёки хизматлари сифатини тартибга солиш жараёнидир. Туризм ва меҳмонхона хизматлари сертификатлашда мажбурий ҳисобланади.

СОҒЛОМЛАШТИРУВЧИ ДАМ ОЛИШ ТУРИЗМИ ўта шахсий индивидуал характер касб этади. Лекин кўпгина ҳолатларда, кира ҳақида чегирмалар олиш мақсадида ҳамкорлик учун туристлар бирлашадилар. Туризмни бошқа турларига нисбатан даволаниш учун турлар одатдаги муддатлардан кўпроқ бўлиб 24-28 кунни ташкил этади.

СОҒИНИШ, ҚЎМСАШ ТУРИЗМИ. Туризмни мазкур тури қариндошлариникига, туғилган жойларга ва яқинлариникига ташриф қилиш эҳтиёжига асосланган ва халқаро туристлик алмашувда муҳим ўринни эгаллайди.

СУВДА САЁҲАТ ҚИЛИШ МАРШРУТЛАРИ – (water tour) шулардан энг кўп тарқалгани сув сайёҳлиги - boat tour - қайиқларнинг ҳар - хил турларида, яхталарда, пороход-кемаларда сайр қилиб, дам олишни ўз ичига олади.

ТАНИШУВ (ЭКСКУРСИОН) ТУРИЗМ. Туризмни бу тури ўз ичига танишув (билиш, кўриш ва эшитиш) мақсадлари билан боғлиқ ташриф ва саёҳатларни ўз ичига олади.

ТАШКИЛ ЭТИЛГАН ТУРИЗМ – бу тур ташкилотлар томонидан ташкил этилаган алоҳида шахсларни ёки бир гуруҳ туристларнинг саёҳатидир. Ташкил этилган туристлар, туристлар йўлланмасини ҳарид қилиш йўли билан саёҳат ҳуқуқини қўлга киритадилар.

ТЕМИРЙЎЛ ТУРИСТЛИК МАРШРУТИ – (rail adventure tour) – бунда туристлар сафар давомида кўпгина жой ва минтақалар билан танишадилар, бу даврда улар вагонларнинг жуда ҳам қулай купеларида яшайдилар, кўчиб юрувчи ресторанларда овқатланадилар.

«ТУНАШ ВА НОНУШТА» ХИЛИДАГИ ХУСУСИЙ МЕҲМОНХОНА-АҚШда кенг тарқалган. Бу меҳмонхона кичик (баъзида ўрта) сифимли. Шаҳар атрофида ёки қишлоқ жойларда жойлашган. Хизмат кўрсатишга, қоидага кўра, нонушта ва уй шароитидаги енгил тамадди киради. Мижозлари бўлиб уй шароитига интиладиган тижоратчилар ва йўналишдаги туристлар ҳисобланади.

ТУР - муайян йўналиш бўйича туристик хизматлар мажмуи (жой бандлаш, жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, рекреация, экскурсия хизматлари ва бошқа хизматлар) билан таъминланган аниқ муддатлардаги туристик саёҳат.

ТУРИЗМНИНГ ПАССИВ ТУРИГА туристлик сайёҳликнинг тинчроқ ва кам куч сарф қилинадиган, жисмоний зуриқишга хос бўлмаган тури киради.

ТУРИЗМ СТРАТЕГИЯСИ туризмни ривожлантириш ва қайта ташкиллаштириш соҳасидаги давлат фаолиятини белгилайди. Бу фаолият аввало амалга ошириш учун вақт ва каттагина молиявий ресурсларни талаб

этувчи мақсадли дастурлар ва ривожланишнинг умумий концепциясини ишлаб чиқишга қаратилган.

ТУРИСТИК АГЕНТЛИК- хориж ёки мамлакат ичида туристик сафарларга тайёргарлик кўришда маълум ишларини бажарадиган ташкилот.

ТУРИСТЛИК КЛАСС 2-3 юлдузли меҳмонхоналарда жойлаштиришни доимо авиарейсларнинг иқтисод классларида учишни, швед столи бўйича овқатланишни, гуруҳли трансфертни назарда тутувчи энг оммалашган хизмат кўрсатиш туридир.

ТУРТЎПЛАМ (турпакет) – истеъмолчиларга гуруҳли ёки индивидуал вариантлар бўйича тақдим этиладиган хизматлар тўпламига киради.

ТУРИЗМ ТАКТИКАСИ – бу аниқ шароитларда қўйилган мақсадга эришиш усуллари ва аниқ чора тадбирлардир (масалан, халқаро туризм фаолиятини лицензиялаш тартиби, туризмда нархни шакллантириш, солиққа тортиш ва ҳ.к.). Туризм тактикасининг мақсади мазкур хўжалик вазиятида янада мақбул ечимни танлашдан иборатдир.

ТУРИСТЛИК ТАЛАБ -тўлаш имкониятига эга бўлган аҳолининг турмаҳсулотга бўлган талаби тушинилади. Туристлик талаб амалдаги нарх-наволарда аҳоли томонидан аниқ бир туристлик-экскурсия хизматларини сотиб олиши билан белгиланади

ТУРИЗМДА ТАКЛИФ-бозордаги талабга мувофиқ вужудга келади, яъни турист учун унинг дам олиши ва саёҳати жараёнида лозим бўлган турли хилдаги хизматлар шулар жумласига киради. Таклифлар-бу маҳсулот ишлаб чиқарувчининг бозорга талаб қилинадиган аниқ маҳсулотни етказиб бериш учун идеал тайёргарлик ва аниқ имкониятга эга бўлиши тушунилади.

ФЛАЙТЕЛ- АгрOMEҳмонхона ёки «учувчи отел». Фавқулодда қиммат ва меҳмонхонани камёб тури ҳисобланади. Қўниш майдончаси ва метеорологик хизмат алоқалари билан жиҳозланган.

ФЛОТЕЛ- Кўп ҳолларда «сувдаги курорт» деб номланувчи катта меҳмонхона. Туристларга кенг турдаги хизматларни тақдим этувчи шинам номерлар: бассейн, сув чанғилари, балиқ овлаш учун шароит яратадиган, сув остида сузиш, сув ости ови, тренажер заллари, конференция ва конгресслар учун заллар, кутубхона, турли-туман таъминотлар (телефон, телефакс, телетайн, телевизор, ва ҳ.к.).

FAMILIARIZATION TRIP ЁКИ FAMTRIP, яъни таништирувчи, реклама сафари. Маршрутни қайтадан батафсил ишлаш ва унинг шартлари билан танишиш учун рекламали саёҳатларга асосан турли дилерлар ва туроператорлар ёки туристлик агентликлар ишчилари боришадилар. Улар бутун маршрутни тўлалигича босиб ўтишади ва яшаш шароитларини, экскурсия дастурларини, овқатланиш асосини, трансферни, маданий ва кўнгил очар дастурларни аниқлашадилар.

ХАЛҚАРО ТУРИЗМ –вақтинчалик келган жойида фаолияти тўланмайдиган, доимий яшайдиган мамлакат чегарасидан ташқарига туристлик мақсадларда сафар қилиши.

ЧИҚУВЧИ ТУРИЗМ – бир мамлакат ҳудудида доимий яшовчи шахсни бошқа мамлакатга фаолияти тўланмайдиган саёҳати, ташрифи.

ШАХСИЙ ЁКИ ИЖАРАДАГИ АВТОМОБИЛЛАРДАГИ ТУРИЗМ (self drive itineraries) ўз машинасидан ажралмаган ҳолда саёҳат қиладиган туристлар гуруҳи ҳам мавжуд. Улар бир қанча транзит визалар олиб, мураккаб маршрутлар бўйлаб бир неча мамлакатларни кесиб ўтишади, айрим вақтларда улар машиналари орқасида кўчиб юрувчи уйларни судраб юрадилар, унда улар таом тайёрлашадилар, овқатланишадилар ва тунашадилар.

ШОП-ТУРЛАР Россия ва СНГ давлатлари учун хосдир. Хорижга ташрифнинг асосий мақсади бўлиб, олиб яна қайта сотиш учун халқ истеъмоли товарларини харид қилиш ҳисобланади (пойафзал, трикотаж ва бошқа товарлар – Туркияда, Италия, Португалия, Сурияда; ёзги тўқима кийимлар – Индонезияда; пустинлар – Греция ва Аргентинада; мебел – Полша ва Италияда; теле-радио маҳсулотлар БАА да; автомашиналар Германияда, Швецияда, Финландияда, Галландияда).

ЭКЗОТИКА (ҒАЛАТИ, АЖИБ) ТУРИЗМИ. Кейинги йилларда ўзининг ажиблиги билан таажубланарли турлар пайдо бўла бошлади. Булар қаторига кўйидагиларни киритса бўлади: «Манос тревел» номли грек турфирмаси Ойга саёҳатни режалаштиради.

ЭКОТУРИЗМ атроф муҳитни сақлашда иқтисодий раҳбатлантириш учун шароит яратади. «Экотуризм» тушунчаси саёҳатларни жуда кенг қирраларини қамраб олади, яъни, ўқувчилар учун унча катта бўлмаган танишув турларидан тортиб, то миллий парклар ва қўриқхоналарларга узлуксиз туристлик саёҳатларни қамраб олади.

ЯРИМ ПАНСИОНДА (икки марта овқатланиш) эрталабки нонушта ва тушлик ёки кечки овқат назарда тутилган бўлади.

ЎРГАНУВЧИ ТУРИЗМ - CONNOISSCUR TOUR. Туризм марказларига бирор нарса ўрганиш учун боришдан иборат. Булар дунёга машҳур Нью-Йорк (ҳар йили 32 млн турист бу ерга ўрганиш мақсадида боришади), Париж, Мадрид, Рим, Петербург, Қоҳира, Сингапур, Гонгконг, Рио-де-Жанеро ва шу каби шаҳарлардир. Туристларнинг қизиқиш объекти бўлиб қадимги жойлар, музейлар, ҳайкаллар, шаҳарларнинг чиройли ландшафтлари хизмат қилади.

ЎРТА (КЛАСС) БЎҒИНЛИ МЕҲМОНХОНА- Ўз сиғими бўйича отелдан катта (400-200 ўринли) шаҳар марказида ёки шаҳар атрофида жойлашган. Етарли даражада кенг хизматлар турини тақдим этади, улардаги нархлар у жойлашган минтақа даражасига тенг ёки ундан бир мунча юқорироқ бўлиши мумкин. Бизнесменлар, хусусий туристлар, конгресс, конференция иштирокчиларни ва ҳакозоларни қабул қилиши мумкин.

ҚИШЛОҚ ТУРИЗМИ - FARM TOUR, RIRAL TOUR. Дам олиш вақти ҳар қандай шаҳарлик учун қишлоқдами ёки дала ховлидами жуда ҳам мароқлидир. Бу ҳаёт талаби бўлиб, доимо дала ховлиларини ёки бошқа жойларни кўп йиллар давомида синалган ва текширилган жойларда дам олиш учун ижарага олинади

ҚУМСАШ ТУРИЗМИ – бу асосан қариндош ёки дўстларини зиёрат қилишга мўлжалланган бўлиб, ўз мамлакатларидан айрим сабабларга кўра кўчиб кетган кишилар билан боғлиқ.

ҲАВО ОРҚАЛИ ТАШИШ ТУРИЗМИ. Ташишнинг каттагина қисмини ҳаво орқали ташишлар ташкил этиб, улар узоқ масофаларга ташишга асосий эътиборни қаратади. Бундан ташқари қитъалараро, океанлар орқали ташиш ҳам киради. Йўловчиларни ташишга мўлжалланган юқори тезликка эга ва хавфсиз ҳаво лайнерларининг яратилиши билан туристларни қитъалараро ташиш ошиб кетди. Туристларни ташишда мавжуд маршрутлар билан бир қаторда «чартер» йўналишлари ҳам амалга оширилади.

ҲАЙВОНЛАР БИЛАН ҲАРАКАТЛАНАДИГАИ МАРШРУТЛАР (фил, туя, эшак, от, итларда). Horse riding tour - от билан сайр қилиш туристлик маршрути кенг тарқалган. Туристлар техника воситалари билан бориш қийин бўлган табиатнинг диққатга сазовор жойларига ана шу воситалар ёрдамида боришлари мумкин.

10. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА РЕФЕРАТ МАВЗУЛАРИ

1. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари.
2. Туристик ресурсларнинг ижтимоий – иқтисодий мазмуни ва унинг туризмни ривожланишидаги аҳамияти.
3. Туристик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи.
4. Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар.
5. Туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш.
6. Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари.
7. Диний туризмни ривожлантириш ресурслари.
8. Агротуризмни ривожлантириш ресурслари.
9. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни самарали фойдаланиш.
10. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари.
11. Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.
12. Ўзбекистоннинг туристик районларининг тавсифи.

11. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИНИНГ АХБОРОТ- УСЛУБИЙ ТАЪМИНОТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонун // «Халқ сўзи» газетаси, 1999 й 14 сентябр
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 2003 й 12 ноябр
3. «2006-2010 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳаси ва сервисни жадал ривожлантириш ҳақида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. 2006 й.
4. И. Каримов Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда. :Ўзбекистон, 1999г.
5. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. СПб.; «Издательский дом Герда», 2006 -512 с.
6. Дурович А.П., Бондаренко Г.А., Сергеева Т.М.и др. Организация туризма. Учеб, пособие. Мн: Новое знание, 2005– 640 с.
7. Драздов А.В. Основы экологическая туризма. М.; 2005
8. Христов Т.Б. Религиозный туризм. Учеб. пособие. М.; «Академия», 2005 – 288 с.
9. Рябовой И.А., Забаев Ю.В., Драчевой Е.Л. Экономика и организация туризма. Учебного пособие. М.; «Кнорус» 2006.
10. Тухлиев И.С. ва бошқалар. Туризм асослари. Ўқув қўлланма - Самарқанд, СамИСИ, 2010- 247 б.
11. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. Маърузалар курси. Сам ИСИ — 2006.
12. Ибадуллаев Н.Э. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари. Маърузалар курси. – Самарқанд, СамИСИ, 2008. -114 б.
13. Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. Самарқанд – 2005.
14. Комилова Ф.Қ. Халқаро туризм бозори. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2006 й. 191 б.
15. Тухлиев И.С., Кудратов Ғ.Х, Пардаев М.Қ. Туризмни режалаштириш.
16. Тошкент – «ИҚТИСОД - МОЛИЯ» 2010 – 264 б.

Қўшимча адабиётлар:

1. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник – М.: Финансы и статистика, 2003 672 с.
2. Квартальнов В.А. Экономика туризма. Учебник. М.; «Финансы и статистика» 2001.
3. Tuxliyev I.S., A.B.Bektemirov, Z.I.Usmanova. Turizmda strategik marketing Samarqand 2010 y.- 136 b.
4. Тухлиев Н. Экономика большого туризма. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2001.
5. Пугач И. Экспортный потенциал туризма в Узбекистане. // Экономическая обозрение. № 6 (69) 2005. с.23-28.

6. Шомуротова Н. Ўзбекистонда экологик туризм имкониятлари. // Экология хабарномаси. № 5, 2005.

Интернет сайтлари:

1. www.lex.uz
2. www.stat.uz
3. www.tourism.uz/
4. www.tour.uz/
5. www.tours.ru/country/uz/
6. www.ref.uz
7. [www. Uzbektourism.uz](http://www.Uzbektourism.uz)

**13. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Н.Э.Ибодуллаев

**«ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК
РЕСУРСЛАРИ»**

(маърузалар матни)

САМАРҚАНД – 2008

Мундарижа:

	Кириш.....
1-Мавзу.	Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари.....
2-Мавзу.	Туристтик ресурсларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни уларнинг туризмни ривожлантиришдаги аҳамияти.....
3 -Мавзу.	Туристтик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи.....
4 -Мавзу.	Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир етувчи омиллар.....
5 -Мавзу.	Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш.....
6 -Мавзу.	Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари.....
7 -Мавзу.	Диний туризмни ривожлантириш ресурслари.....
8 -Мавзу.	Агротуризмни ривожлантириш ресурслари.....
9-Мавзу.	Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш.....
10-Мавзу.	Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари.....
11-Мавзу.	Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш.....
12-Мавзу.	Ўзбекистонни туристик районлаштириш хусусиятлари.....
	Фойдаланилган адабиётлар.....
	Иловалар.....

КИРИШ

Туризм бугунги кунда жаҳондаги энг кўп фойда келтирувчи соҳага айланди. Сўнгги йилларда унинг жаҳондаги товарлар ва хизматлар савдосининг 10 % тўғри келмоқда. Шунинг учун кўпгина мамлакатларда бу соҳага алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мамлакатнинг ижтимоий – иқтисодий ривожланишида аҳолига хизмат кўрсатувчи соҳаларнинг ўрни ва роли ҳолат сезиларли бўлиб, бунда туризмнинг аҳамияти бошқа хизмат кўрсатиш соҳаларига қараганда юқори суръатлар билан ривожланиш даражаси билан белгиланади. Шунинг учун ҳам кейинги йилларда Ўзбекистонда туризмни ривожланиши билан боғлиқ бўлган масалаларга жуда ҳам катта эътибор берилиб, унинг туристик салоҳиятидан самарали фойдаланиш йўллари шаклланимоқда ва қарор топмоқда. Мамлакатимиз туризмни ривожлантиришнинг барча имкониятларига эга. Биринчи навбатда, бой тарихий мероси, анъаналари, ўзига хос табиати, яъни туристик ресурсларга бойлиги бунинг тасдиғидир.

Республикаимиз Президенти Ислон Каримов Сингапур Республикасига Давлат ташрифи арафасида шу мамлакатнинг марказий нашрлаидан бири “ТОДАЙ” (“Бугун”) газетаси мухбирининг саволларига берган жавобларида Ўзбекистон туризмнинг катта салоҳиятга эга эканлигини таъкидлаб, кўйидаги фикрларни билдирди: “Гўзал географик ва табиий шароитлар Республика ҳудудида экологик туризмни ривожлантириш учун ҳолат қулайдир. Бу борада мамлакатнинг тоғли ҳудудларида жойлашган, замонавий жиҳозланган сайёҳлик мажмуаларида киши ва ноёб сайёҳлик дастурлари ташкил этилган. Сайёҳликнинг янги йўналиши – йирик қўриқхоналар ва боғлар ҳудудида ташкил этилган табиатшунослик туризми ривожланимоқда...”⁷.

Албатта туризмни шаклланиши ва ривожланиши туристик ресурсларнинг салоҳиятига боғлиқдир. Мамлакат қанчалик турли – туман туристик ресурсларга эга бўлса, туризмни ривожланиши шунча осон кечади. Туризм республикаимиз иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт ва бошқа макроиқтисодий тармоқлар қатори ўзининг муносиб ўрнига эга бўлишига эришишимиз ҳозирги куннинг асосий вазифасидир.

Ҳозирги кунда туризм бўйича мутахассисларни талаб даражасида тайёрлаш муҳим масаладир. Шунга кўра ўқув режасига «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани киритилган бўлиб, мазкур фанда туризмни ташкил этишга асос бўлувчи мамлакатимизнинг туристик ресурслари ўргатилади.

Мазкур яратилган маърузалар курси биринчи галда туризм йўналишларида таҳсил олаётган талабаларга мўлжалланган бўлиб, бу фан бўйича яратилган биринчи адабиёт ҳисобланади. Албатта маърузалар курси сифатли яратилишига ҳаракат қилинди. Шундай бўлсада айрим нуқсонлар эга бўлиши мумкин, шу сабабдан олдиндан китобхонлардан узра сўраймиз.

⁷ “Халқ сўзи” газетаси, 2007 йил 26 январ, №19

I.Мавзу. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети, мақсади ва вазифалари

Режа:

- 1.1. Ўзбекистонда туризмни моҳияти ва уни мамлакат иқтисодиётига таъсири.
- 1.2. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети ва объекти.
- 1.3. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг мақсади ва вазифалари.

1.2.Ўзбекистонда туризмни моҳияти ва уни мамлакат иқтисодиётига таъсири

Туризм ҳам республикаимиз иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт ва бошқа макроиқтисодий тармоқлар қатори ўзининг муносиб ўрнига эга бўлиши учун етарлича ресурсларга эга. Мамлакатимизда туризмни ривожлантириш имкониятлари бўйича Марказий Осиё давлатлари ичида етакчи ҳисобланади. Чунки мамлакатимиз жаҳон цивилизация ўчоқларидан бири сифатида, ўзининг асори-атиқалари билан машҳурдир. Бизнинг маданиятимиз дунё халқлари санъат, архитектура, шаҳарсозлик ва кўпгина соҳаларга ўлкан ҳиссани қўшган. Тарихда маълумки, минтақанинг ривожланишида маълум даражада туризмнинг ҳам ҳиссаси бўлган. Чунки, мамлакатимиз «Буюк ипак йўли» марказида жойлашган, шунинг учун савдо-сотиқ ва бошқа ижтимоий-иқтисодий алоқалар ривожланган бўлиб, улардан тушган дароматлар мамлакат хазинасига катта улуш қўшган.

Мустақкам кўп тармоқли иқтисодиётга эга бўлиш учун иқтисодий қарам бўлмасликкина эмас, балки ҳар бир давлат ўз иқтисодиётини мустақил яратишга ва ривожлантиришга ҳаракат қилиши лозим. Бу жараён даврида ушбу давлат халқнинг турмуш даражаси ёмонлашмаслиги, ҳамда жамоатчиликдан талаб қилинадиган сарф харажат жуда кам миқдорни ташкил қилишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди. Ҳар қандай давлат учун эса туризм ана шундай амалий йўналишлардан бири ҳисобланади, айниқса халқаро туризм иқтисодиётнинг бошқа муҳим манбаа тармоқларига нисбатан катта сармоя талаб қилмайди.

Айни вақтда миллий иқтисодиётимизда туризмнинг ўрнига назар ташласак, шу нарса аён бўладики мавжуд ресурслардан ҳар доим ҳам самарали фойдаланишга эришилмаяпти. Мамлакатимизда туризм ривожланиши жамиятнинг янгиланиш даврига тўғри келиб, у аста-секинлик билан содир бўлаётган ўзгаришлар жараёнини ҳисобга олган ҳолда унинг сифатини янада яхшилашга тўғри келмоқда. Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, иқтисодиётнинг ривожланиши туризм соҳаси билан ҳам боғлиқ. Шунинг учун ҳам, бозор иқтисоди асосида хўжалик юритишга ўтаётган мамлакатларда халқаро туризмга катта эътибор қаратиш катта аҳамиятга эга.

Ўзбекистон шароитида туризмни ҳозирги замон талабларига жавоб бера оладиган даражада ривожлантириш учун етарлича туристик ресурс имкониятлари борлигини ҳисобга олсак, у ҳолда бу соҳани иқтисодиёт учун, умуман жамиятнинг ривожланиши учун ғоят муҳим аҳамияти борлиги маълум бўлади. Айни вақтда, республикаимизда туризмни ривожланиши амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларга, ҳамда мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш билан бевосита боғлиқдир.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейинги дастлабки йиллардан бошлаб иқтисодиётнинг барча тармоқларида туб ислохотлар ва янгиланишлар бошланди. Шу ўтган давр мобайнида, мамлакатимиз ўз иқтисодиётини ривожлантиришда жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланмоқда. Шу ўринда туризм соҳасида ҳам туб ислохотлар олиб борилиб, давлат томонидан катта имкониятлар яратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 27 июлдаги «Ўзбектуризм» миллий компаниясини ташкил этиш», 1995 йил июлдаги «Буюк ипак йўлини тиклаш ва халқаро туризмни ривожлантиришда Ўзбекистон Республикасининг фаол қатнашишини таъминлаш»га оид фармонлари, 1997 йил Бутунжаҳон Туристик Ташкилоти (БТТ) экспертлар гуруҳи билан «Ўзбектуризм» миллий компанияси ҳамкорлигидаги «Ўзбекистонда туризмни барқарор ривожлантириш режаси», 1999 йил қабул қилинган «Туризм тўғрисида»даги қонун ҳамда

«Туризмни 2005 йилгача ривожлантириш дастури», Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йилдаги «Чимён-Чорвоқ курорт зонасида табиат бойликларини сақлаш, соғломлаштириш ва дам олишни ривожлантиришни тартибга солишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори туризм соҳасини ривожланишига катта йўл очмоқда.

Юқоридаги қарор ва Фармонлар асосида шу давр мобайнида республикамизнинг кўпгина минтақаларидаги тарихий, диний обидалар, буюк сиймолар қабрлари, даҳмалари, масжиду мадрасаларини қайтадан тиклаш ва таъмирлаш ишлари кенг миқёсда амалга оширилди. Бунинг натижасида туристик ресурсларимиз янада кўпайди ҳамда яхшиланди.

Туризм фаолиятини яхшилаш мақсадида ташкил этилган ягона сиёсатни амалга оширувчи махсус давлат органи – «Ўзбектуризм» миллий компанияси қошида вилоят ва минтақа филиаллари очилди. 1993 йил Бали (Индонезия) шаҳрида бўлиб ўтган Бутунжаҳон туристик ташкилотини (БТТ) 10 сессиясида «Ўзбектуризм» миллий компанияси ушбу нуфузли ташкилотга тўла ҳуқуқли аъзо бўлди (Тўхлиев, 1996).

1995 йил БТТнинг қоҳирада ўтказилган навбатдаги 11- сессиясида ўзбекистон «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш кометети»га аъзо бўлди ва Истамбулдаги 12-сессиясида эса Марказий Осиё минтақаси «Буюк ипак йўли» дастурида мамлакатимизнинг ўрни алоҳида таъкидлаб ўтилди. Шунингдек, ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги қароргоҳи, маданият вазирлиги ва Фанлар акамецияси билан ҳамкорликда «Мерос» дастури асосида «Буюк Ипак йўли»да жойлашган тарихий, архитектура, археологик ва бошқа ёдгорликларни тиклаш, таъмирлаш ва илмий ўрганиш бўйича амалий ишлар қилиниши бевосита республикада туризм ривожланиши учун катта туртки бўлди (А.С.Солиев, М.Р.Усмонов, 2005).

жадвал - 1

Ўзбекистоннинг туристик салоҳияти

Ноёб маданий-тарихий мерос	Хилма хил ноёб табиий - иқлимий кўркем жойлар
Жаҳон цивилизация марказларидан ҳисобланган, «Буюк ипак йўли»нинг марказида жойлашганлиги сабабли буюк тарихий меросга эга эканлиги. Самарқанд, Бухоро, Хива каби тарихий шаҳарларнинг мавжудлиги ва бошқалар.	Минтақада табиатнинг турли кўринишлари – чўллар, даштлар, воҳалар, тоғ ва музликларнинг мавжудлиги. Ундан ташқари ноёб ўсимлик ва ҳайвонот олами муҳофаза этиладиган миллий боғ, кўрикхона ва буюртмаларнинг фаолият кўрсатаётгани туризмни ривожлантириш ресурслари ҳисобланади.
Рекреацион-гидроминерал ресурслар	Диний – тарихий диққатга сазовар жойлар
Мамлакатимиз бир қанча минерал сув манбаларига эга. Бу ўз навбатида соғломлаштиришга имкон беради. Жумладан, Жанубий Оламушук шаҳарчаси ва Полвонтошда (Андижон вилояти) , Бухородаги “Ситораи Моҳи Хосса” Жиззах вилоятидаги Гагарин ва Ғаллаорол шаҳарларида, Муборак шаҳарчасида (Кашқадарё вилояти), Каттақўрғон шаҳри Нагорный темирйўл станциясида (Самарқанд вилояти) санатория-курорт, профилактика муассасаларида бу ресурс туридан кенг фойдаланилмоқда.	Диёримиз Улуғ Ислон дини ривожланишига ҳисса қўшган уламонлар ватани ҳисобланади. Имом Ал-Бухорий, Ал-Мотрудий, (Самарқанд), Ат-Термезий (Сур-хондарё), Накшбандий (Бухоро) каби улуғ қадамжоларнинг мавжудлиги диний туризмни ривожланиши учун асос ҳисобланади

Ноёб халқ урф-одатлари, маросимлари

Бой ўтмишга эга халқимизнинг такрорланмас урф-одат, анъаналарга эга. Халқ ижодиёти намуналари, хунармандчилик маҳсулотлари ҳеч кимни бефарқ қолдирмайи. Ундан ташқари фольклоршуносликни ривожланганлиги сайёҳларни ўзига жалб қилади.

Денгиз ва океанларга чиқиш имконига эга бўлиш, саёҳатчиларнинг давлатларга жалб этилишида алоҳида ўрин тутати, бироқ Ўзбекистон бундай имкониятларга эга бўлмаслигига қарамай, у Марказий Осиёнинг йўллар тугуни чорраҳасида жойлашган. Бу эса нафақат ҳаракатларнинг, товар алмашиш, технологиялар ва ускуналар айирбошлаш учун, балки туризмни ривожлантириш учун ҳам қулай имкониятлар яратати. Масалан, Бухоро, Самарқанд, Хива, Қўқон, Шахрисабз каби қадимий шаҳарларимиз бугунги кунда бутун дунёга машҳур Республикамиз ҳудудидаги 4 мингдан ортиқ архитектура ёдгорликлари ЮНЕСКО ҳимоясига олинган. Ўзбекистоннинг рекреация ресурслари йил мобайнида саёҳатчиларнинг қабул қилиш ва улар учун турли хилдаги саёҳат йўналишларини ташкил этиш имконига эга. Кўпгина хорижий экспертларнинг фикрига кўра, Марказий Осиё минтақаси, айниқса, Ўзбекистон кучли туристик потенциалга эга, бу эса кўпгина саёҳатчиларни оқимини ўзига жалб этади. Бу эса ўз навбатида, бизнинг республикага келадиган хорижий туристлар сонини кўпайтириш, уларга юқори малакали сервис хизматларини ташкил қилишга эмас, балки ватандошларимизнинг бошқа давлатларга туристик йўналишлар бўйича чиқишлари учун қулай шароитларни ҳам яратати. Бизнинг давлатимизда туризм фақатгина тарихий обидалари борлиги учунгина эмас, балки ҳукуматимиз томонидан эътиборни кучайтирилганлиги, туристик бизнес соҳасига оид бир қатор меъёрий – ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилинаётгани сабабли ҳам ривожланиб бориши лозим.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда туризмни иқтисодийнинг муҳим тармоғи сифатида шакллантириш учун ҳозирги кундаги қилинадиган харажатлар албатта келажакда ўз самарасини беради. Албатта, бунда Ўзбекистонга келадиган сайёҳларнинг қанча вақт туриши ёки давомийлиги ҳам катта аҳамиятга эга. Шунинг учун туристик ресурсларни аниқлаш ва ундан самарали фойдаланиш туристик инфратузилмани шакллантириш ва туристик маршрутларни кенгайтириш, туристик хизматларни яхшилаш каби кўплаб муаммоларни ҳал этишимиз керак. Ўзбекистон кўпгина туристик ресурсларга эга минтақадир. Улардан маданий – тарихий, экологик туризм ресурслари ҳамда диний туризм ресурслари алоҳида ажралиб туради.

1.2. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг предмети ва объекти

Маълумки, жаҳон туризми бугунги кунда иқтисодий соҳалари ичида даромад келтириши бўйича энг юқори ўринлардан бирини эгаллайди, меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан банглигини таъминлаб, ижтимоий – иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини юқори бўлишини тақозо этади ва шу жиҳатдан ҳам у ҳар доим барқарор ривожланишга мойил. Шунинг учун ҳам туризм соҳаси жадал ривожланаётган мамлакатлар, биринчи навбатда, бу соҳани ҳаракатга келтирувчи мавжуд туристик ресурслардан самарали фойдаланиш йўлларини қидирмоқда ва уни барқарор ривожланиш жараёнарига эътиборини қаратишмоқда. Шунинг ҳисобига у ёки бу мамлакатга турист сифатида ташриф буюрувчилар сони йилдан – йилга кўпайиб бормоқда. Ва бу жараён ҳар доим ўзининг объектив ва субъектив ривожланиш қонуниятига эга бўлиб, ундан мақсадли фойдаланиш лозим бўлади. Бунга амал қилган кўпгина мамлакатларда туризмнинг ривожланиши юқори самара бериб келмоқда.

Мустақилликнинг дастлабки даврларидан бошлаб, Ўзбекистонда ҳам туризмни шакллантириш ва қарор топтиришга катта аҳамият берилиб, бу жараёнда туристик

ресурслардан, айниқса минтақа худудларида мавжуд бўлган салоҳиятдан самарали фойдаланиш йўл – йўриқлари кидирилмоқда ва унинг имкониятлари ўрганилмоқда.

Туризм ҳам республикаимиз иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт ва бошқа макроиқтисодий тармоқлар қатори ўзининг муносиб ўрнига эга бўлиши учун етарлича ресурсларга эга. Мамлакатимизда туризмни ривожлантириш имкониятлари бўйича Марказий Осиё давлатлари ичида етакчи ҳисобланади. Республикаимиз тарихий, археологик, архитектура, санъат, мусиқа ва бошқа туристик ресурсларга бой ҳисобланади. Бундан ташқари мамлакатимизнинг бетакрор табиати, тоғ ва текислик, дарёлари, чўл ва ваҳолари, кўп ва турли ландшафт зоналари асосий рекреация ресурсларидир. Мамлакатимизда ёш тармоқ ҳисобланган туризм, кундан кунга ривожланмоқда. Бу эса, кўпгина иш ўринлари очиш имконияти мавжудлигини билдиради.

Ўзбекистонда тарихий – маданий, архитектура, археология аҳамиятидаги 7 мингдан ортиқ объектлар мавжуд. Эксперт Б. Тўраев фикрича улардан 545 таси – архитектура, 578 таси – тарихий, 1457 таси – санъат ёдгорликлари ва 5500 дан ортиғи археологик аҳамиятига жалб этилган. 200 дан ортиқ объектлар таъмирланмоқда, 500 таси эса таъмирланишга муҳтож. Кўп мамлакатлар таърибасига кўра, таъмирланиш жараёнини ўзи туристлар учун қизиқарли ҳисобланади. Ундан ташқари республикаимизда 300 дан ортиқ мезейлар, 1200 та халқ ижодиёти ташкилотлари мавжуд. Туристик зиёрат объектлари миқдори бўйича Тошкентда -144 та, Самарқандда – 118 та, Бухорода -201 та, Хива -310 тани ташкил этади. Аммо асосий туристик ресурсларимиздан туризм мақсадида фойдаланиш ташкил этилмаган. Шу сабабдан миллий маданий ва табиий меросимизни туризм фаолияти мақсадида ҳар жиҳатдан ўрганиш ва муҳофаза этиш ўта муҳимдир. ЮНЕСКОнинг «Бутунжаҳон маданий ва табиий меросини муҳофаза қилиш» конвенциясида ҳар бир давлат ўз худудидаги маданий ва табиий меросини муҳофаза этиши, уни тарғибот этиши, бунда ўзининг самарали сиёсатини олиб бориши лозимлиги таъкидланади.

Ўзбекистоннинг туристик ресурслар фанининг объекти сифатида мамлакатимиздаги барча туризм фаолиятида фойдаланиш мумкин бўлган туризм объектлари ҳисобланади.

Мамлакатимизнинг бетакрор табиат гўшалари, яъни тоғ водийлари, чўлу-даштлари, бой маданий-тарихий мероси, ажойиб тарихий архитектура ёдгорликлари, урф-одатлари, миллий ресурсларнинг бисёрлигидан дарак беради.

Фаннинг объектидан келиб чиқиб, мазкур фаннинг предмети келиб чиқади. Бу фаннинг предмети туристик ресурсларни, турлари ва моҳиятини, ижтимоий-иқтисодий мазмуни, худуд бўйича жойланиш хусусиятларини, миллий иқтисодиётда самарали фойдаланишни, экологик-иқтисодий хусусиятларини, туризм фаолиятида фойдаланиш ва муҳофаза қилишни ўрганишдан келиб чиқади.

1.3.Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фанининг мақсади ва вазифалари

Ҳозирги даврда иқтисодиётимизни ривожлантириш, аҳолини ижтимоий – иқтисодий аҳволини яхшилашда янги иш ўринларини очиш катта аҳамиятга эга. Шунинг учун қайси тармоқларда янги иш ўринлари очиш имконияти бўлса, ундан самарали фойдаланиш лозим. Бугунги кунда туризм жаҳондаги энг кўп фойда келтирувчи бизнес кўринишларидан бирига айланган. У бозор иқтисодиётининг ажралмас қисми бўлиб, данининг кўпгина мамлакатларида тезкорлик билан ривожланиб бораётган тармоққа айланди. Туризм соҳаси жаҳон хўжалигининг транспорт, алоқа, савдо-сотиқ, қурилиш индустрияси, қишлоқ хўжалиги, истеъмол моллари ишлаб чиқарувчи саноат тармоқлари билан чамбарчас ҳолда ривожланиб, жаҳон иқтисодиётида ўз ўрнига эга бўлмоқда. Иқтисодиётимизда туристик ресурслардан самарали фойдаланишда соҳада янги иш ўринлари очиш катта аҳамиятга эга.

Ҳар бир ҳудудда туризм шакллари экан, бу ҳудудда туризм фаолиятида фойдаланилаётган туристик ресурслар мавжуд бўлади. Бу ресурсларни туризмни ташкил этиш асоси десак бўлади. Лекин, ҳар бир ҳудуднинг ресурс салоҳияти ресурсларнинг миқдор ва сифат жиҳатида кўра фарқ қилади. Шу сабабли туристик ресурсларни ҳар жиҳатдан ўрганиш, баҳолаш, умуман олганда туризм фаолиятида фойдаланиш имкониятларини, таҳлил этиш маълум минтақада туризмни ривожлантириш истиқболлини белгилайди. Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқиб бу фаннинг мақсади мамлакатимизнинг туризм салоҳиятини белгилаш нуқтаи назаридан туристик ресурсларимизни ҳар тарафлама ўрганиб чиқишдир. Шу жиҳатдан келиб чиқиб туризм фаолиятида туристик ресурслардан самарали фойдаланиш, уни иқтисодий асосларини яратиш бу фаннинг асосий вазифасидир. Ундан ташқари, Ватанимизнинг келажаги ҳисобланган ёшлар онгида Миллий меросимизга, жумладан, маданий-тарихий, табиий ёдгорликлар ва миллий анъаналаримизга бўлган муносабатни шакллантириш фаннинг асосий мақсадидир. Халқимиз миллий бойлигимиз ҳисобланган туристик объектларимизни, табиатимизни қанчалик асраб-авайласа, шунчалик мамлакатимизда туризмни ривожлантириш имкониятлари ошиб боради. Фаннинг вазифаси - туристик ресурслар ҳақида тушунча бериш, туристик ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятларини ўрганиш, Ўзбекистоннинг туристик ресурсларини минтақалар бўйича жойланиши, туристик районлаштириш ҳамда, мамлакатимиз туристик ресурсларини муҳофаза қилиш тадбирлари тўғрисида талабаларда тасаввур ҳосил қилишдир.

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш моҳияти нимада.
2. Туризмни мамлакат иқтисодиётига таъсири қандай.
3. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фаннинг предмети ва объекти.
4. Ўзбекистоннинг туристик ресурслари фаннинг мақсади ва вазифалари нималардан иборат.

II. Мавзу. Туристик ресурсларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни уларнинг туризмни ривожлантиришдаги аҳамияти.

Режа:

- 2.1. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни.
- 2.2. Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти.
- 2.3. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти.

2.1. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмуни ва уни жамиятдаги ўрни

Туризм бугунги кунда жаҳондаги энг кўп фойда келтирувчи соҳага айланди. Сўнгги йилларда унинг жаҳондаги товарлар ва хизматлар савдосининг 10 % тўғри келмоқда. Шунинг учун кўпгина мамлакатларда бу соҳага алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистонда ҳам туризмни ривожлантиришга давлат даражасида қараб, барча имкониятларни ишга солмоқда. Мамлакатимиз туризмни ривожлантиришнинг барча имкониятларига эга. Биринчи навбатда, туристик ресурсларга бойлиги бунинг тасдиғидир.

Албатта туризмни шаклланиши ва ривожланиши туристик ресурсларнинг салоҳиятига боғлиқдир. Мамлакат қанчалик турли – туман туристик ресурсларга эга бўлса, туризмни ривожланиши шунча осон кечади.

Туристик ресурсларнинг туризмдаги аҳамияти унинг ижтимоий – иқтисодий мазмунидан келиб чиқади. Туризм ижтимоий соҳанинг бир қисми бўлиб, унинг асосий фаолиятларида истеъмолчига истеъмол жараёнида моддий ва номоддий муҳитни яратиш учун хизматлар қилиш, дам олиш ва фаолият ишларини ўзгартириш, алмаштириш учун

шароитлар яратиш, соғлиқни муҳофаза қилишни таъминлаш, шунингдек, аҳолининг умумий маълумоти ва маданий – техник даражасини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирги вақтда туристик ресурслар орқали дам олишни ташкил қилиш, инсоннинг ҳаётий кучларини тиклаш, бўш вақтдан унумли, тўғри фойдаланиш таъминланади. Шунингдек, туристик ресурслар шахснинг ривожланишида, баркамоллигида, саёҳатчининг интеллектуал даражасини оширишда, асабий ҳолатини яхшилашда, шахс сифатида тавсифини беришда халқаро, давлатлараро ва шаҳарлараро муносабатларига ижобий таъсир қилади. Ундан ташқари туристик ресурслар туризмни ижтимоий самарадорлигини таъминлайди. Бу соҳа бевосита аҳолининг ижтимоий соҳага муҳтож қатламини, яъни мактаб ўқувчиларини, нафақахўрларни, талаба – ёшларни, ногиронларни, кекса нуронийлари каби аҳолининг шундай тоифасини саёҳат қилдириш тушунилади. Энг муҳими ушбу соҳага қўйилган инвестиция фойда учун эмас, балки ижтимоий қўллаб – қувватлаш учун мўлжалланган бўлади).

Аҳолининг саломатлиги ва атроф-муҳит сифати ўртасида бевосита ва билвосита алоқалар мавжуд. Масалан, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташилотининг маълумотларига кўра, аҳоли саломатлиги 50-50% уларнинг иқтисодий таъминоти ва яшаш тарзи, 18-20 % атроф муҳитнинг ҳолатига, 20-30% тиббий хизмат даражасига боғлиқ бўлади. Хавонинг ифлосланиши аҳоли саломатлигининг 43-45 % ёмонлашувига сабаб бўлади. Замонавий гигиена фани атроф-муҳитнинг ифлосланиши аҳоли касалланишининг ўртача даражаси 20% га ошишини аниқлаган. Бундай вазиятда рекреация фаолияти ижтимоий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг муҳим тармоғига айланган бўлиб, у аҳолининг ишдан бўш вақтидан фойдаланишни яхшилашга ва дам олишини ташкил этишга хизмат қилади. Рекреация инсон тамонидан юқори баҳоланадиган ва ижтимоий натижа берадиган кенг йўналишни қамраб олади. Унда дам олиш ва соғломлаштириш, билиш ва ижод, одамлар ва табиат билан танишиш, таълим ва тарбияни такомиллаштириш ва бошқалар биргаликда ўз ифодасини топади. Бундай эҳтиёжларни қондириш, соғломлаштириш, умрни ўзайтириш, инсоннинг жисмоний ва маънавий даражасини ошириш, шахсни баркомаллаштириш, билим ва малакаларни ошириш ва бошқа қатор ижтимоий натижаларга эришишга имкон беради. Табиий омилларга асосланган рекреация фаолияти (туризм) шаҳар ва қишлоқ аҳолиси орасида кенг тарқалган касалликларнинг оммавий профилактик воситаси ҳисобланади. У фақатгина иш қобилиятини тиклашни ва меҳнат унумдорлигини оширишнигина таъминлаб қолмай, балки 20-50 % га юрак-томир, асаб, нафас олиш, ошқозон, суяк касалликлари патологияси пайдо бўлишининг олдини олишни таъминлайди.

Ўзбекистоннинг қулай иқлим шароитлари ва ўзига хос ландшафтини инобатга олганда спорт ва экологик туризмнинг ривожланиши учун барча асослар мавжуд. Фарғона водийси ва Тошкент вилояти ажойиб тоғ тизимлари, гуллаган водийлар ва ажойиб тоғ дарёларига бой. Тоғнинг тоза ҳавоси, йил давомида қуёшли кунларнинг кўплиги, ажойиб тоғ манзаралари нафақат Ўзбекистон фуқароларининг, балки Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон каби қўшни мамлакатларнинг аҳолиси ҳам ташриф буюрувчи туризм объектларига айланишига имкон беради. Ўзбекистон ҳудудида минерал сувларнинг турли хил турлари кенг тарқалган, мамлакатдаги 300 дан ортиқ шифобахш ер ости минерал сув манбаларига кўплаб одам ташриф буюради. Ҳозирги кунда бу манбалардан 121 таси фаолият юритмоқда. Чимён ва Тўрткўл каби тоғ - чанғи спортини ривожлантириш мумкин бўлган бир қанча тоғ масканлари мавжуд. Баланд қорли тоғлар альпинизм, спелеотуризм, дарё туризми каби турли тоғ туризми турларини амалга ошириш имконини беради. Шифобахш гиёҳларнинг кўплиги турли хил экологик турлар, турли гиёҳлар ва ўсимликлар йиғиш учун турларни ташкил этишга икмоният яратади. Бу эса кўплаб чет эллик туристлар орасида қизиқиш уйғотади.

Туристик ресурслар халқ маданияти, урф-одатлари, русумлари, маънавиятини кўрсатувчи, белгиловчи миллий бойликдир. Хаттоки, буюк соҳибқирон бобомиз Амир Темур “Бизни қудратимизни билмоқчи бўлсангиз, биз қурдирган иншоотларга боқинг”

деб бежиз таъкидламаган. Ана шу қадимий архитектура ёдгорликлари, маданий объектлар ҳамда атроф-муҳит, табиатнинг қай аҳволда эканлигига қараб ўша жойнинг аҳолисининг маънавий-маданий даражасини белгилаш мумкин.

2.2.Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ва иқтисодиётдаги аҳамияти

Туризмни барқарор ривожланишида туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни ётади. Ҳозирги кунда кўпгина мамлакатларда туризм миллий иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланмоқда.

Ҳозирги даврда жаҳон ҳўжалигида бу соҳада банд ишчи кучининг улуши йилдан – йилга ошмоқда. Бутунжаҳон сайёҳлик ва туризм кенгаши (World Travel and Tourism Council) маълумотларига кўра 1996 йил туризм соҳасида 225 млн. иш ўрни мавжуд бўлган бўлса, 2006 йилга келиб, яна 130 млн. иш ўрни ортди. Ҳозирги вақтда туризм соҳасида жаҳондаги мавжуд ҳар 10 та ишчи кучининг бири банд. Айрим мамлакатларда бу кўрсаткич янада юқори. Масалан, Испанияда туризм соҳасида иқтисодий фаол аҳолининг 8,3 фоизи, Барбадосда – 10,5 фоизи, Мальтада – 15 фоизидан ортиғи банд.

Туризм ҳам республикаимиз иқтисодиётида қишлоқ ҳўжалиги, саноат, транспорт ва бошқа макроиқтисодий тармоқлар қатори ўзининг муносиб ўрнига эга бўлиши учун етарлича ресурсларга эга. Мамлакатимизда туризмни ривожлантириш имкониятлари бўйича Марказий Осиё давлатлари ичида етакчи ҳисобланади.

Туризм туристлар эҳтиёжини қондиришга қаратилган фаолиятдир. Мутахассислар туристларни 6 та асосий эҳтиёжларини ажратади:

1. Рекреация, дам олиш
2. Оғайни ва танишларини кўриш бўйича;
3. Иш ва профессионал мақсадлар бўйича;
4. Даволаниш;
5. Диний ва зиёратчилик бўйича;
6. Инсонларнинг жисмоний, иқтисодий ва руҳий эҳтиёжларидан келиб чиқиб ва бошқа мақсадлар бўйича.

Юқоридаги эҳтиёжларни қондиришга туристик фаолиятни амалга ошириш ётади. Бу ўз навбатида иқтисодий туризм ҳисобланиб, уни қўйидагилар асосида шакллантирилади:

- туристик хизматларни ишлаб чиқиш;
- туристик маҳсулотни шакллантириш;
- туристик маҳсулотни сотиш;
- туристик эҳтиёжни қондириш.

Туризм иқтисодий категория бўлиб, давлатлардан келган туристларга маҳаллий хизматни сотади, ўз ишчиларига иш-жой шароитини яратади, кириб келаётган валютадан даромат олади. Бир томондан туризм соҳаси туристларга бевосита хизмат қилувчи тармоқни таклиф қилади, иккинчи томондан туризм бозорига йўналтирилган хизмат қилиш ва моддий ишлаб чиқариш каби бир-бирига қўшилган тармоқларнинг ўзаро боғланган тизимни белгилайди.

Туризм – бу ишлаб чиқариш ва истеъмолчининг яқдил жараёнидир. Истеъмол объекти туристик товар ва хизматлар ҳисобланиб, истеъмол даврида истеъмолчининг бу товарлар ва хизматлар қониқтириши лозим. Бунда туризмнинг истеъмол қиймати фойдали буюмлар товарлар, қулайлик ва табиат манзаралари ва хизматнинг ҳар хил усулидан келиб чиқади.

Туристик истеъмол бир томондан товарга ва пуллик хизматга эга бўлиши, иккинчи томондан товарлар кўринишига эга бўлмаган жой, яхши муҳитни ўз ичиг олади.

Туризмни иқтисодий самарали келувчи туристлар сони билан бевосита боғлиқ. Туристлар сонни ошиб бориши билан, туризм орқали келаётган даромад ҳам ошиб

боради. Ўз навбатида туристлар сонини ошириш туристик қизиқшни орттирадиган объектларга туристик ресурсларга боғлиқдир.

Туризмнинг ривожланиши давлат учун ҳам жуда фойдалидир. Хусусан у туризмни ривожлантириш эвазига ўз иқтисодийётининг юксалишига эришади, давлат бюджетига тушумларнинг кўпайишини таъминлайди, табиий ресурсларни асраб-авайлашга эришади, мамлакатнинг ижтимоий барқарорлигини таъминлашга ҳаракат қилади ва унга эришади, халқаро алоқаларга эришади, маданий алоқалар кенгаяди, валюта тушуми кўпаяди ва ҳ.к. Туризм иқтисодийётнинг таркибий қисми сифатида туристлар қабул қилувчи мамлакатга даромадни келтиради, қаттиқ валюта тушумини таъминлайди, аҳолини иш билан бандлик даражасини оширади. Туристларга хизмат қилиш учун меҳмонхона керак бўлади. Бу ерда улар овқатланиши лозим. Турли шоу дастурларда қатнашадилар. Буларнинг ҳаммаси нақд пул, кўп ҳолларда агар улар хорижий туристлар бўлса, валюта тушумининг кўпайишини таъминлайди. Шу сабабдан туристик ресурсларнинг туризм фаолиятида иқтисодий мазмунини ошириб боради.

Шундай қилиб, туристик ресурслар иқтисодийётнинг таркибий қисми сифатида ўзига хос хусусиятларга эга. Булардан ташқари ресурслар мамлакат ҳаётига сезиларли даражада таъсир қилади. Бунинг маҳаллий аҳоли учун ҳам катта фойдаси бор. Улар иш билан таъминланади, турли миллат, элат ва халқ вакиллари билан мулоқотда бўладилар ва уларнинг турли анъана ва қадриятлари билан танишадилар, доимий даромад олиб туриш имконияти, маҳсулотларни сотиш имкониятига эга бўладилар, маҳаллий аҳоли имкон қадар ўзларининг анъана ва қадриятларини намойиш қилиш учун уни сақлаб қоладилар ва унитилганларини тиклайдилар.

Туристик ресурсларнинг иқтисодий аҳамияти яна шундан иборатки, мамлакат табиати ҳам туризмни ривожлантириш катта фойда беради. Хусусан, мамлакат экологик барқарорликни таъминлаш тадбирлари қўлланилади, табиат ресурсларидан туристларнинг роҳатланиши учун фойдаланлади, манзарали майдонларнинг яратилиши имкониятини туғдиради, сув, ҳаво, ўрмонларнинг табиий ҳолда сақланиши учун ҳаракат қилиниб, туристларни жалб қилинади.

2.3. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти

Ўзбекистоннинг қулай иқлим шароитлари ва ўзига хос ландшафтини инобатга олганда спорт ва экологик туризмнинг ривожланиши учун барча асослар мавжуд. Фарғона водийси ва Тошкент вилояти ажойиб тоғ тизимлари, гуллаган водийлар ва ажойиб тоғ дарёларига бой. Тоғнинг тоза ҳавоси, йил давомида қуёшли кунларнинг кўплиги, ажойиб тоғ манзаралари нафақат Ўзбекистон фуқароларининг, балки Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон каби қўшни мамлакатларнинг аҳолиси ҳам ташриф буюрувчи туризм объектларига айланишига имкон беради. Ўзбекистон ҳудудида минерал сувларнинг турли хил турлари кенг тарқалган, мамлакатдаги 300 дан ортиқ шифобахш ер ости минерал сув манбаларига кўплаб одам ташриф буюради. Ҳозирги кунда бу манбалардан 121 таси фаолият юритмоқда. Чимён ва Тўрткўл каби тоғ - чанғи спортини ривожлантириш мумкин бўлган бир қанча тоғ масканлари мавжуд. Баланс қорли тоғлар альпинизм, спелеотуризм, дарё туризми каби турли тоғ туризми турларини амалга ошириш имконини беради. Шифобахш гиёҳларнинг кўплиги турли хил экологик турлар, турли гиёҳлар ва ўсимликлар йиғиш учун турларни ташкил этишга имконият яратади. Бу эса кўплаб чет эллик туристлар орасида қизиқиш уйғотади. Туризмнинг ҳозирги ҳолатини баҳолаб эканмиз, шуни қайд этиш муҳимки, Ўзбекистонда инфратузилманинг ривожланиш даражаси чет эллик туристларнинг эҳтиёжларини тўлиқ қондира олмапти. Инфратузилманинг ривожланмаганлигига рақобат ва такомиллаштишни рағбатлантириш имконини бермаган аввалги маъмурий-бўйруқбозлик тизими сабабчи ҳисобланади. Инфратузилма етарлича ривожланмаган тақдирда туристлар оқимини кўпайтириш ва

шунга мос равишда валюта тушумини кўпайтириш мумкин эмас. Бундан келиб чиққан ҳолда инфратузилманинг аҳоли туризмнинг ривожланиши ва мамлакат имиджини шакллантиришга бевосита таъсир кўрсатади. Аввало, шунинг алоҳида қайд этиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришмагунча туризмга етарлича эътибор қаратилмаган. Республиканинг туристик салоҳияти тўғрисида объектив маълумотлар ва реклама умуман бўлмаган. Туристлик имкониятлар собиқ структураларнинг тор манфаатлари орқали бир томонлама ёритилган. Натижада туризм, хизмат кўрсатиш ва кўнгилочарлик инфратузилмаси ривожланмаган, туристларга хизмат кўрсатиш даражаси паст бўлиб, жаҳоннинг етакчи туристик корхоналари билан алоқалар кўнгилдагидек эмас. Ўзбекистон ҳудудида туризм инфратузилмаси бир текисда тақсимланмаган. Тошкент шаҳри ва вилоятида республика туризм салоҳиятининг 36 % қисми жамланган. Йирик инфратузилма салоҳиятига тўрт вилоят (Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хоразм) ва Тошкент шаҳри эга, Фарғона водийси 19 % туризм инфратузилмасига эга.

Туризмга фақат бўш вақтида дам олиш, уни фаол ўтказиш усули сифатида қаралиши ҳам унинг ўзига хос хусусиятларидандир. Кўп ҳолларда бошқа ҳудудларга сайр қилиш, томоша, ўрганиш каби ҳолатлар одамларни хизмат сафарига жўнатганда ҳам содир бўлиши мумкин. Лекин бу ерда мақсад маълум ишни битиришга қаратилганлиги туфайли уни туризмга киритиб бўлмайди. Бунда бу нарсага урғу бериш керакки, туризм билан боғлиқ тадбирлар одамларнинг бўш вақтида содир бўлиши лозим экан. Хулоса қилиб айтганда, одамларимизнинг бўш вақтини бошқа жойда ўтказиши (пул топиш мақсадидаги ҳаракат бунга кирмайди) туризмга кирар экан.

Туризм иқтисодийнинг таркибий қисми сифатида туристлар қабул қилувчи мамлакатга даромадни келтиради, қаттиқ валюта тушумини таъминлайди, аҳолини иш билан бандлик даражасини оширади. Туристларга хизмат қилиш учун меҳмонхона керак бўлади. Бу ерда улар овқатланиши лозим. Турли томошалар қиладилар. Ҳаммаси нақд пул, кўп ҳолларда агар улар хорижий туристлар бўлса, валюта тушумининг кўпайишини таъминлайди.

Туризм нафақат иқтисодий, балки муҳим ижтимоий соҳаси ҳамдир. Бунинг иқтисодий самарадорлиги билан бирга маънавий, руҳий ва интеллектуал аҳамияти ҳам жуда катта. Шу туфайли ушбу соҳага давлат алоҳида эътибор бериб маълум имтиёзлар ҳам белгилайди. Одамлар бу имтиёзлардан фақат турист бўлганликлари учун фойдаланадилар. Бу ҳам туризмнинг ўзига хос хусусияти ва катта ижтимоий-иқтисодий аҳамиятидан далолат беради. Имтиёзлар туристларнинг божхона постларидан ўтишда, солиқ тўлашда, четга чиқишда паспортига рухсат беришларида, авиа ва темир йўл транспортларига чипталар олишда, уларни расмийлаштиришларда намоён бўлади.

Шундай қилиб, туризм иқтисодийнинг таркибий қисми сифатида ўзига хос хусусиятларга эга экан. Булардан ташқари туризм мамлакат ҳаётига сезиларли даражада таъсир қиладди.

Туризмдан биринчи галда туристлар учун фойда қиладилар, яъни уларнинг дунёқараши кенгаяди, жисмоний жиҳатдан соғломлашади ва маънавий бойлиги кўпаяди, атроф муҳитни идрок қилиш билан улардан таъсирланиш орқали роҳатланади.

Туризмнинг маҳаллий аҳоли учун ҳам катта фойдаси бор. Улар иш билан таъминланади, турли миллат, элат ва халқ вакиллари билан мулоқотда бўладилар ва уларнинг турли анъана ва қадриятлари билан танишадилар, доимий даромад олиб туриш имконияти эга бўладилар, маҳсулотларни сотиш имкониятига эга бўладилар, маҳаллий аҳоли имкон қадар ўзларининг анъана ва қадриятларини намоён қилиш учун уни сақлаб қоладилар ва унитилганларини тиклайдилар, меҳмон кутишнинг жозибадор анъаналарини тиклаш билан бирга меҳмондорчилик анъаналарини такомиллаштириб борадилар. Охир оқибатда маҳаллий аҳолининг дунёқараши, маданий савияси ҳам мутассил ўсиб борадилар.

Туризмнинг ривожланиши давлат учун ҳам жуда фойдалидир. Хусусан у туризмни ривожлантириш эвазига ўз иқтисодийнинг юксалишига эришади, давлат бюджетига

тушумларнинг кўпайишини таъминлайди, табиий ресурсларни асраб-авайлашга эришади, мамлакатнинг ижтимоий барқарорлигини таъминлашга ҳаракат қилади ва унга эришади, халқароалоқаларга эришади, маданий алоқалар кенгайди, валюта тушуми кўпаяди ва ҳ.к.

Атроф муҳитга ҳам туризмни ривожлантириш катта фойда беради. Хусусан, мамлакатнинг биомайдони асл ҳолида сақланишига ҳаракат қилинади, экологик барқарорликни таъминлаш тадбирлари қўлланилади, табиат ресурсларидан туристларнинг роҳатланиши учун фойдаланлади, манзарали майдонларнинг яратилиши имкониятини туғдиради, сув, ҳаво, ўрмонларнинг табиий ҳолда сақланиши учун курашилади.

Туризм маҳаллий аҳоли ҳаётига ижобий ҳамда салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Ижобий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- иш ўринларини яралиши;
- даромадни кўпайиши, маҳаллий аҳолини яшаш даражасини ошириши ;
- урбанизация жараёнини тезлаштириши, шаҳарча хизмат, инфраструктура, маданият ташкилотларини ривожлантириши;
- ижтимоий ва маданий жараёнларини тезлаштириши;
- маҳаллий маданият ўчоқларининг яралиши, халқ ижодиёти, анъаналари, русумларини ривожлантириши;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва маҳаллий ишлаб чиқарилган товарларга талабни ошириши;
- маҳаллий маданий ёдгорликларни тикланиши ва муҳофазаси;
- табиий комплексларни кенгайтириши
- минтақа жозибдорлигини ошириши;
- маҳаллий маданий ҳаётни жонлантириши;

Салбий хусусиятлари қуйидагилар:

- малакасиз меҳнат улушининг ўсиши;
- умумжамиyat нормасини бузулиши ошириши; (ичкилик, фoҳишабозлик, безорилик)
- оила “эрозияси” (оилавий ажралишлар, ёшларни ҳаётга енгил қараши);
- маҳаллий аҳоли ва туристлар ўртасидаги келшмовчиликлар ва бошқалар.

Назорат саволлари:

1. Туристик ресурсларнинг ижтимоий мазмунини тушунтиринг.
2. Туристик ресурсларнинг жамиятдаги ўрни нимада.
3. Туристик ресурсларнинг иқтисодий мазмуни тушунтиринг.
4. Туристик ресурсларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти.
5. Ўзбекистоннинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётида туристик ресурсларнинг аҳамияти нимада.

III. Мавзу. Туристик ресурсларнинг моҳияти ва таснифи

Режа:

- 3.1. Туристик ресурслар тушунчаси, моҳияти.
- 3.2. Туристик ресурслар таснифига ёндошувлар.
- 3.3. Туристик ресурслар турлари.

3.1. Туристик ресурслар тушунчаси, моҳияти

Ҳозирги вақтда кўпгина тармоқлар каби туризм индустрияси ҳам тез ривожланиб бормоқда. Туристик бизнесни мавжуд капитал, технология, ҳамда малакали ишчи –

ходимлар орқалигина шакллантириб бўлмайди. Бунинг учун биринчи навбатда туристик ресурсларга эга бўлиш лозим.

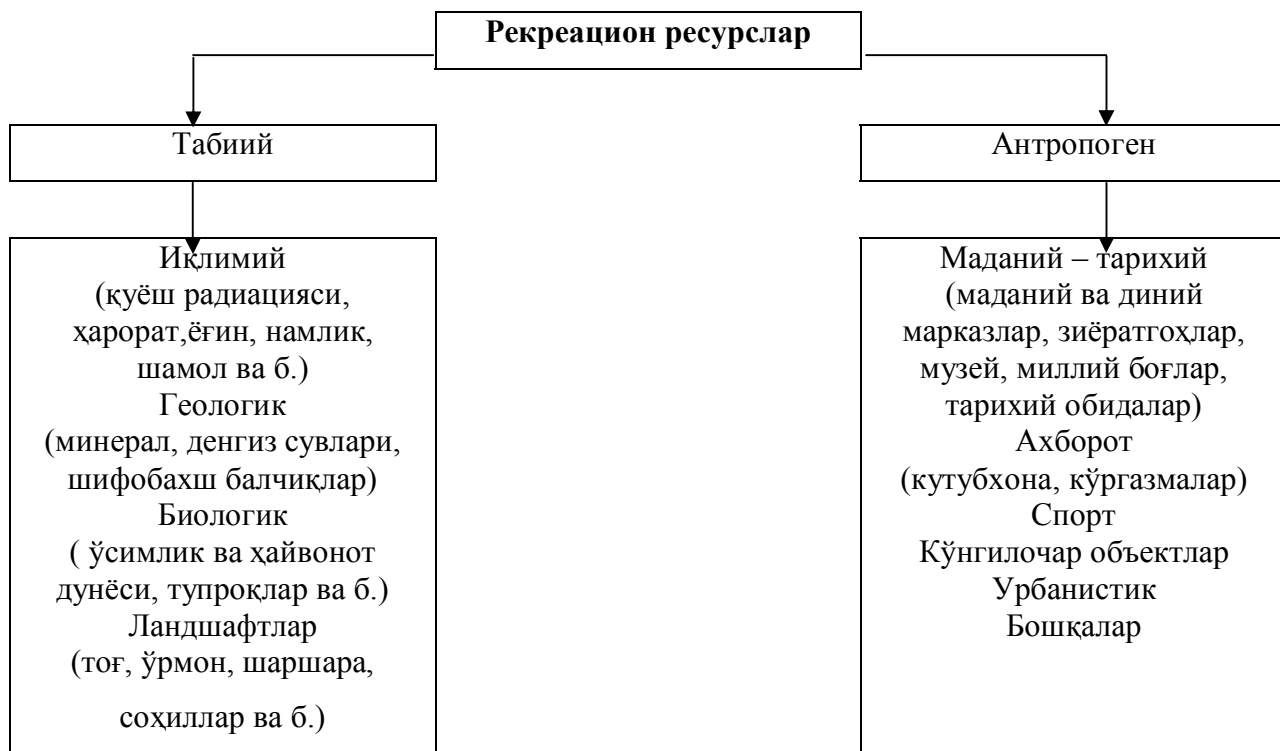
Мутахасислар туристик ресурсларга қуйдагича таъриф беришган: туристик ресурслар – табиий, тарихий, ижтимоий – маданий ва бошқа туристларни саёҳатга қизиқтирадиган, инсоннинг жисмоний, руҳий ва ақлий кучини тиклаши ва ривожланиши эҳтиёжларини қондиришга қодир объектларга айтилади. Рекреация фаолияти нуқтаи назардан туристик ресурсларга табиий ва антропоген геосистемалар киради, табиат манзаралари, рекреация фаолияти эҳтиёжи қийматига ва маиший хусусиятга эга, инсонларни кўрсатилган вақтда маълум технологиялар ёрдамида соғлигини тиклаш ва дам олишида фойдаланиш мумкин бўлган, рекреация фаолияти қобилятига эга ресурслар киради.

Туристтик ресурсларнинг моҳияти шундан иборатки, туристик маҳсулот шаклланишига асос ҳисобланади. Умумий қилиб айтганда, аниқ ҳудудда туристик фаолиятда фойдаланиш мумкин бўлган барча объектлар киради. Туризмни рекреациянинг кўриниши сифатида олсак, «туристик ресурслар» тушунчаси «рекреация ресурслари» билан биргаликда уйғунлашади.

Туристтик ресурсларнинг асосини рекреация ресурслари ташкил этади. Рекреация ресурслари бу - турли компонентлар бирикмасидан иборат, инсоннинг дам олиши ва даволаниши эҳтиёжларини қондиришда хизмат қиладиган воситалардир. Келиб чиқиши ва фойдаланиш хусусиятларига кўра рекреацион ресурслар икки гуруҳга ажратилади: **табиий ва антропоген** рекреацион ресурслар (1-чизма).

Табиий рекреацион ресурсларга, ҳудудий табиий компонентлар бирикмасидан иборат, гўзал табиат гўша(ландшафт)лари киради. Улар дарё, кўл, денгиз бўйлари, тоғ этакларидаги ўсимлик дунёси, хилма – хил манзарали жойлар, минерал сувли шифобахш масканлар бўлиши мумкин. Ундан ташқари аҳолининг дам олиши, спорт билан шуғулланиши, ов қилиши имкониятлари учун кенг ҳудудлар, шаҳар атрофидаги яшил минтақалар, парк ва боғлар ёки кўриқхона ва миллий боғлар ҳам табиий рекреация ресурсларидир.

1-чизма

Турли даврларда инсон ақл – заковати билан яратилган тарихий, археологик ва санъат обидалари, ёдгорликлар, музейлар ҳамда рекреация мақсадида фойдалиш мумкин

бўлган ижтимоий объектлар, антропоген рекреация ресурсларига киради. Ундан ташқари, рекреацион ресурсларни қўйидаги асосий белгиларига кўра ажратиш мумкин:

- ландшафт – иқлимий хусусияти;
- табиий ресурслар потенциал захираси;
- жозибadorлик ва сайёҳлик аҳамияти;
- қўлайлик ва фойдаланиш имконияти;
- манзара ва экологик хусусияти;
- ижтимоий – демографик хусусияти.

3.2. Туристик ресурслар таснифига ёндошувлар

Туристик ресурслар таснифига бир қанча ёндашувлар мавжуд. Улардан поляк иқтисодчиси М.Труаси (1963й) ва француз иқтисодчиси П.Деферем (1972й) таклиф қилган таснифи анча такомиллашган.

Труаси туристик ресурсларни уч гуруҳини ажратади:

1. Табиий туристик ресурслар, «туристик капитал потенциали» сифатида унга иқлим, ҳаво, манзара, денгиз, кўл, дарёлар, тоғлар, ўрмон ва бошқалар киради. Бошқача қилиб айтганда, бу ресурсларни табиий – иқлимий ресурслар деб аташ мумкин.
2. Инсон томонидан яратилган туристик ресурслар, яъни архитектура бинолари, ёдгорликлар, маданий объектлар ва бошқалар. Булар экскурсия объектлари ҳисобланади.
3. «Кўшимча» туристик ресурслар, инсон меҳнати томонидан яратилган маълум минтақадаги барча туристларни қабул қилувчи ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ҳисобланади. Бу ресурслар орқали туристларга хизмат кўрсатиш даражасини баҳолаш мумкин.

Лекин, Россиялик мутахассислар М.Э.Немоляева ва Л.Ф.Ходорков қабул қилувчи ва хизмат кўрсатувчи корхоналари туристик ресурсларга қўшиш мумкин эмас деб ҳисоблашади. Чунки, бу корхоналар мавжуд туристик ресурслардан фойдаланган ҳолда иш юритадилар, акс ҳолда бир бутун туристик саёҳатни камраб олган ҳолда хизмат кўрсата олмайдилар.

Дефер барча туристик ресурсларни 4та гуруҳга ажратади: **гидром, фитом, литом** ва **антропоном**.

Гидром – бунга сув билан боғлиқ туристик ресурслар киради. Бу гуруҳ таркибига кўл, дарёлар, денгиз бўйи, музликлар, минерал сув манбалари, гидроэлектрстанциялар, шаршаралар ва бошқалар киради. Мисол учун, машҳур Ниагара шаршараси, Амозонка дарёси, Испаниядаги денгиз бўйи пляжларини киритиш мумкин.

Фитом – табиий туристик ресурслар, бунинг таркиби икки турда бўлиши мумкин: табиий равишда яратилган (ўрмон, тоғлар, чўккилар, вўлқонлар, табиий манзаралар) ва инсон томонидан яратилган (миллий боғлар, парклар).

Литом – инсон томонидан яратилган ва ўзи ёки белгиларига кўра туристлар қизиқишини орттирадиган ресурслар бўлиб, унинг таркибига архитектура ёдгорликлар, қадимги инсонлар яшаш жойлари, очиқ осмондаги музейлар киради. Ундан ташқари литомларга замонавий қўрилмалар: кўприклар, аэропортлар, спорт мажмуалари, университетлар, аквариумлар, обсерваториялар ва бошқалар киради.

Антропоном – туристик қизиқишни орттирадиган барча инсон фаолияти кўринишларини киритиш мумкин. Антропоном элементларига инсоннинг ўзи, унинг ҳаёти, урф – одатлари, юқолган ёки юқолиш арафасида турган, яъни миллий халқ байрамлари, фолкрод, миллий мусиқа ва кийимларни киритиш мумкин. Ундан ташқари антропономга саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналари, ўқув даргоҳлари ва ижтимоий – маиший объектларни ҳам киритиш мумкин. Мисол учун Рио-де-Жанейродаги машҳур карнавал, Франциянинг Шампань провенциясидаги машҳур узумзорлар ва вино ишлаб чиқаришни

кўрсатиш мумкин. Дефер таснифини хусусияти шундаки, унда айрим туристик ресурслар бир неча гуруҳда бирданига учратиш мумкин.

Россиялик мутахасис Христов Т.Т. туристик ресурсларни 5 та асосий турларини ажратган. Уларга табиий – рекреацияли, экскурсияли, иқтисодий, инфраструктура ва ахборот берувчи ресурсларни киритган. Бу ресурсларни ўзи яна бир қанча гуруҳларга бўлинган. Масалан, экскурсияли ресурслар қўйидаги гуруҳларга бўлинган: маданий – тарихий мерос, ижтимоий, ижтимоий – маданий ва этнографик ресурслар. Бу туристик ресурслар танишув туризмида кенг қўлланилади. Бунда маданий – тарихий ресурслар гуруҳига ёдгорликлар, турли тарихий архитектура обидалари кирса, ижтимоий ресурслар гуруҳига диний байрам, маросимлар, инсонларнинг турли анъана ва русумлари киради. Ижтимоий – маданий ресурслар негизини турли музейлар, ярмаркалар ташкил этади.

Инфраструктура ресурс сифатида қўйидаги гуруҳларни ўз ичига олади: транспорт таъминоти, жойлаштириш тизими, овқатлантириш тизими, сувенир маҳсилотлари ишлаб чиқариш тизими. Ҳозирги кунда туризмни ривожланишини туризм инфраструктурасини жадаллашувисиз кўриш мумкин эмас. Чунки мавжуд туристик ресурслардан самарали фойдаланишда бу ресурсларнинг ўрни бениҳоя катта.

Яна бир рус олими А.Д. Чудновский туристик ресурсларни табиий – ҳудудий туристик муасссалар асосида уларни *табиий – қуруқлик* ва *табиий – сувлик* ресурсларига, уларни ўз навбатида *табиий* (қўриқхона, дарё водийлари ва б.) *табиий – антропоген* (боғлар, миллий боғлар ва б.) ва *ноёб* ресурсларга бўлган⁸. Туристтик ресурслар турли туристик дастурлар ва маршрутлар яратишга асос ҳисобланади. Ана шу нуқтаи – назардан саёҳатчилар мақсадига кўра олим, ресурсларни шартли равишда 4 та гуруҳга бўлишни таклиф этган:

1. Курортли;
2. Рекреацияли;
3. Диний – маданий;
4. Ахборот – иш юзасидан.

Умуман олганда туристик ресурсларга турлича карашлар мавжуд. Шунинг билан бирга, туризм мақсадида туристик ресурслардан тўғридан – тўғри фойдаланиб бўлмайди. Бунинг учун кўпгина қўшимча хизматлар, яъни жойлаштириш, овқатлантириш, саёҳат ва транспорт хизмати ташкиллаштириш каби хизматлардан фойдаланиш орқалигина туристик ресурслардан туризм фаолиятида фойдаланиш мумкин.

Туристтик ресурслар турлари

Туристтик ресурсларни фойдаланиш хусусиятига кўра *бевосита* ва *билвосита* турларга бўлинади. Бевосита турдаги ресурсларга туристларни ўзлари тўғридан – тўғри фойдаланидиган табиий ва тарихий – маданий ресурслар киради. Билвосита турдаги ресурсларга бевосита туристик ресурслардан фойдаланиш асос бўладиган ижтимоий – иқтисодий ресурслар – моддий, молиявий, меҳнат, ахборот берувчи ресурслар киради.

В.С.Боголюбов ва В.П.Орловскаялар (Экономика туризма. М.2005,151б.) туристик ресурсларда алоҳида ажралиб турувчи қўйидаги асосий белгиларни ажратишган:

- Қўлайлик (жозибаторлик);
- Иқлимий шароит;
- Ўрганганлик даражаси;
- Сайёҳлик аҳамияти;
- Манзара ва экологик хусусиятлари;
- Ижтимоий – демографик хусусиятлари;
- Потенциал заҳираси;
- Фойдаланиш имконияти ва бошқалар.

⁸ А.Д. Чудновский. Управление индустрией туризма России в современных условиях. М.: КНОРУС, 2007.

Туристик ресурслардан соғломлаштириш, туристик, спорт ва танишув мақсадида фойдаланилади. Ундан ташқари туристик ресурсларни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин: **табiiй ва инфраструктурали**. Туристик бизнесни ривожланишида юқоридаги икки гуруҳни ҳам аҳамияти юқори. Ҳар қандай юқори туристик ресурс потенциалидан, коммуникация, алоқа воситалари, хизмат кўрсатиш соҳаларисиз фойдаланиб бўлмайди.

Умуман олганда, бутун туристик ресурслар мажмуасини табiiй – иқлимий, маданий – тарихий, ижтимоий – иқтисодий, ахборот берувчи ресурсларга бўлиш мумкин.

Табiiй туристик ресурслар. Табiiй туристик ресурсларни асосий аҳамияти шундан иборатки, инсонларнинг жисмоний ва руҳий қобилиятларини тиклашда фойдаланиш воситалари бўлиб хизмат қилади. Туристлар асосий эҳтиёжларини табиатдан қондирадилар. Туристик фаолиятни ташкиллаштиришда ландшафтлар, иқлим, сув объектлари, денгизлар, минерал сув ва даволовчи ботқоқлар асосий ресурс вазифасини бажаради. Бу ресурслар ўзи ёки инсон томонидан қайта тикланиши мумкин. Бу ресурсларни географик, биологик, геологик ва бошқа жиҳатларга кўра баҳолаш мумкин. Дам олишни ташкил этиш учун табiiй туристик ресурсларни таҳлил этишни талаб қилади. Табiiй ресурслар сифатида алоҳида табиат компонентлари ёки бир бутун табиат компелксларини олиш мумкин. Барча табiiй ресурсларни рекреация ёки туристик потенциал нуқтаи назардан қараш лозим. Аммо табiiй ресурслардан фойдаланиш даражаси минтақа ихтисослашувигв кўра ҳар хил бўлиши мумкин.

Табiiй туристик ресурсларнинг таснифи мавжуд бўлиб, у иккиёклама хусусиятга эга, бир томондан табiiй келиб чиқиши билан боғлиқ, иккинчи томондан туризм учун иқтисодий аҳамияти томонидан акс этишидир.

Табiiй туристик ресурслар орасида асосий ўринни рекреация ресурслари эгаллайди, улар мамлакат аҳолисини, ҳамда туристларни дам олиши ва даволаниши учун асос бўлиб хизмат қилади. Бунда **ноёб табиат ёдгорликлари** асосий туристик объектлар ҳисобланади. Ноёб табиат ёдгорликлари, бу – муҳофаза қилинадиган объект турларидан ҳисобланади. Айрим ҳолларда табiiй объектларни муҳофаза қилиш учун катта майдонларни ишғол қилинадиган кўриқхоналар ташкил қилиш мақсадга мувофиқ бўлмайди. Шунинг учун кичикроқ майдонлардаги табiiй объектлар «табиат ёдгорликлари» деб қилинади ва муҳофаза остига олинади. «Табиат ёдгорликлари» терминини дастлаб А.Гумболт таклиф қилган. Ўтган асримизнинг бошларидаёқ Европада табиат ёдгорликларини муҳофаза қилиш бошланган эди.

Табiiй ресурсларнинг гуруҳланиши

жадвал – 2

Келиб чиқишига кўра:
• табiiй - (геологик, иқлимий, гидрологик, термал сувлар); • биологик – тирик табиат (тупроқ ресурслари, флора, фауна); • ахборот берувчи - табиатдан ўзига хос майдон ва ландшафт сифатида фойдаланиш бўлиб, бу ресурслар маданий, зиёратли каби туризм турларини ривожлантиришга асос бўлиб хизмат қилади.
Рекреация сифатида фойдаланиш турига кўра:
• минерал сувлар; • ботқоқлар; • тузлар; • ўрмонлар.
Ресурсларнинг тугаши даражасига кўра:

• тугайдиган табиий ресурслар, улар ўз навбатида янгиланиб турадиган (чучук сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси) ва янгиланмайдиган (минераллар) турларга бўлинади. • тугамайдиган табиий ресурслар, уларга қуёш энергияси, шамол, денгиз тўлқинлари, сувлар киради.
Ўзи қайта тикланиши ва ўсиши имкониятига кўра:
• қайта тикланадиган ресурслар, бунга ўрмонларни мисол келтириш мумкин, ўртача 50 йилда қайта тикланади. • қайта тикланмайдиган ресурслар.

Табиат ёдгорликлари табиатнинг ўзгариши ва унда содир бўлаётган жараёнлар ҳақида маълум даражада аниқ гувоҳлик беради. Табиат ёдгорликлари илмий – тарихий ва маданий – эстетик аҳамиятга эга.

Умумий характериға кўра, табиат ёдгорликлари **геологик – геоморфологик, ботаник, палеонтологик, астрономик ва ландшафт ёдгорликларига** бўлинади.

Геологик – геоморфологик ёдгорликларға нодир геологик тоғ жинслари, карст воронкалари, рельеф шакллари, ғорлар, иссиқ сувли минерал булоқлар киради. Мамлакатимиздаги Килси (Қирқтоғда), Қорлуғ (Кўхитанг тоғида), Ҳазратидовут (Зирабулоқ тоғида), Амир Темур ғорлари, Зарафшон тизмасидаги карстларни мисол келтириш мумкин.

Ботаник ёдгорликларға юз йиллик дарахтлар, йўқолиб кетаётган реликт ўсимликлар киради. Бу ёдгорликларға Сурхондарё вилоятидаги, Ургут туманидаги минг йиллик чинорларни киритиш мумкин.

Палеонтологик ёдгорликларға тошға айланган организм ва қирилиб кетган ҳайвонларнинг излар қолган жойлар киради.

Ландшафт ёдгорликларига ажойиб қоялар, шаршаралар, даралар, ажойиб булоқлар, хушманзара жойлар киради. Бунга Илонўтди (Темурланг) дараси, Кўксув дарёсидаги шаршара, Нурота ва Ургутдаги булоқлар, Катта ва Кичик Чимён сойлиги, Оқтош сойлиги ва бошқалар киради.

Астрономик табиат ёдгорликларига йирик метеоритлар тушиб изи қолган жойлар киради.

Табиий туристик ресурслар орасида асосий ўринни рекреация ресурслари эгаллайди, улар мамлакат аҳолисини, ҳамда туристларни дам олиши ва даволаниши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ундан ташқари табиий ресурслардан тўғридан – тўғри фойдаланиш натижасида бир қанча муаммолар ҳам келиб чиқмоқда. Бунда табиатдан нотўғри фойдланиш, кўплаб қурилишларни амалға ошириш туфайли бўлмоқда. Натижада экосистемалар мувозанати бузилиб, экологик муаммоларни келиб чиқишига сабаб бўлмоқда.

Маданий – тарихий ресурслар. Маълум ҳудудда туризмни ривожлантиришда у жойнинг тарихий – маданий ресурслари потенциали асосий уринни эгаллайди. Туристик хизматда маданий – тарихий ресурслардан кўп мақсадларда фойдаланиш мумкин. Маданий мажмуаларнинг жозибадорлиги уларнинг тарихий ва тасвирий баҳосига, фойдаланиш қўлайлигиға боғлиқ.

Мавжуд ресурслардан туризм фаолиятида интенсив фойдаланиш, яъни антропоген юкнинг ошиб бориши натижасида табиий туристик ресурсларнинг ифлосланишиға, тарихий обидаларнинг тез бузилишиға олиб келади.

Туризмға оид Гаага декларациясида қўйидаги таклифлар билдирилган:

- Туристларни мамлакат ичкарасида ёки чет элда борган жойларида маданий иерос ва атроф – муҳитни сақлашға, уларға нисбатан ҳурматда бўлишға ўргатиш, ҳамда тарғиб қилиш;
- Жойларда туристларни қабул қилиш даражасини аниқлаш, меъёрдан ортишиға йўл қўймаслик лозим деб таъкидланади.

Маданий – тарихий ресурсларга моддий ва маданий турли ёдгорликлари мажмуаси, маълум минтақанинг туристик қизиқиш объектлари ҳисобланади.

Минтақаларнинг архитектура ёдгорликларига бойлиги туризмни ривожланишига туртки бўлади. Аммо охириги пайтларда туристик оқимнинг ошиши айрим муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Бу ресурслардан туризм мақсадида сақлашни қуйидагича амалга ошириш таклиф қилинади:

- мавжуд тарихий жойлар, бинолар ва ёдгорликларни туристик қизиқиш объектлари сифатида қайта тиклаш;
- табиий ресурсларни муҳофаза қилишни фаоллаштириш;
- туристик эҳтиёжни қондириш мақсадида атроф – муҳит сақлаш ва яхшилашда бошқарув органлари маъсулиятини ошириш

Туристик ресурслар ичида жаҳон аҳамиятидаги маданий объект ва ёдгорликлар асосий ўринда туради. «Маданий мерос» дейилганда қўйидагилар тушинилади:

- *Ёдгорликлар*: архитектура бинолари, архиологик аҳамиятидаги жойлар, илмий, маданий ва тарихий аҳамиятга эга ғорлар, ёзувлар;
- *Ансамбиллар*: илмий, маданий ёки тарихий аҳамиятга эга ўзаро боғланган бинолар гуруҳи. Масалан, Регистон ансамбили;
- *Меҳмондўстлик жойлари*: инсон ёки табиат томонидан яратилган эстетик, этнографик, тарихий аҳамиятга эга бўлган, ўзига жалб қилувчи ўзига хос жойлар.

Бутунжаҳон маданий мероси руйхатида киритиладиган объектларнинг қўйидаги хусусиятлари ҳисобга олинади:

- Инсон ижодининг ноёб намуналари;
- Ажойиб маданий, архитектура объектлари, ҳамда маданий ландшафтларининг алоҳида аҳамиятга эга ҳудудлари;
- Замонавий цивилизациянинг ноёб намуналари, қурилишлари;
- Инсон тарихи билан боғлиқ бинолар ёки архитектура ансамбиллари, ландшафтлари.

Табиатнинг ноёб кўринишларини бутунжаҳон руйхатида киритиладиган хусусиятлари қўйидагилардан иборат:

- Ер тараққиётида геологик-геоморфологик жараёнлар асосида шаклланган ёдгорликлар;
- Турли-туман ўзига хос экосистемалар, ландшафтлар;
- Маълум минтақанинг ўзига хос ўсимлик ва ҳайвонлари;
- Камёб биологик турлари.

Ижтимоий – иқтисодий ресурслар. Туризм – кўплаб иқтисодиёт тармоқларини ўз ичига олган, қурилишдан бошлаб, транспорт хизматида бўлган фаолиятнинг ихтисослашган тури ҳисобланади. Шунинг учун туризм соҳасидаги банд ишчилар сонини баҳолашни қийинлаштиради. Ундан ташқари туризм иқтисодиётнинг кўплаб тармоқлари, қишлоқ хўжалиги корхоналари транспорт воситалари ишлаб чиқарувчи заводлар, мебель ишлаб чиқарувчи корхона ва бошқалар билан ўзаро алоқада ривожланади.

Меҳнат ресурслари. Туристик маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида инсонларнинг жисмоний ва ақлий меҳнати ишлатилади. Бунда инсонларни соғлиги ва жисмоний кучи, маълумоти ҳамда малакаси даражаси асосий ўринни эгаллайди. Меҳнат ресурсларининг миқдори, малакаси иқтисодий омил сифатида ката аҳамиятга эга.

Туризм жаҳон хўжалигининг меҳнат ресурсларининг кўп талаб қилувчи тармоқларидан ҳисобланади. Туризм соҳасидаги банд ишчи кучининг ўзига хос хусусияти шундаки, 80% меҳнат ресурслари малакасиз ҳисобланади. Уларнинг ярмидан ортиғи аёлларни ташкил қилади. Ундан ташқари туризм индустриясида ёшлар ва чет эл ишчи кучидан кенг фойдаланилади. Мисол учун Европа иттифоқи мамлакатларида ҳар

бир учинчи 16 ёшдан 21 ёшгача бўлган ўсмир туризмнинг хизмат кўрсатиш соҳасидаги ишлайди.

Бутунжаҳон меҳнат ташкилоти туризмда бандликни 3та асосий шакллarga бўлади:

1. Мавсумий иш, бунда асосан сайёҳлик мавсумида туристлар сони бир неча баробарга ошиб кетади, шунда қўшимча ишчи кучига талаб ошади.
2. Тўлиқсиз иш куни, бу асосан ривожланган мамлакатларнинг меҳмонхона ва ресторан хўжалигидаги банд ишчи кучлари киради. Турли мамлакатларда тулиқсиз иш куни билан ишлаётганлар бутун меҳмонхона бизнесида банд ишчи кучларининг 12% дан 52% гача ташкил этади.
3. Вақтинчалик иш билан бандлик (дам олиш кунлари, кўргазмалар ташкил этиш)

Сармоя ресурслари. Ишлаб чиқаришнинг биринчи омиллари ер ва меҳнат бўлса, уларни сармоялар асосида меҳнат кучи ёрдамида амлга оширилади.

Сармоя элементлари таснифи мутахасислар томонидан қуйидагича белгиланган:

- асосий бинолар: отеллар, бар, ресторан, клуб ва б.
- ёрдамчи бинолар: гараж, иситиш системаси ва б.
- иншоот ва қўрилмалар: йўллар, туристик поездлар, спорт майдонлари ва б.
- ўтказгич қўрилмалари: электроўтказгичлар, қувурлар ва б.
- машина ва жиҳозлар: трансформатор, компьютер ва б.
- транспорт воситалари: енгил автомобил, автобус ва б.

Туризм салмоғининг юқорилиги иқтисодий томондан дароматининг ошишига, янги иш ўринларини яратилишига ҳамда кичик бизнесни ривожланишига туртки бўлади.

Туристтик мамлакатларда 50 фоиздан ортиқ меҳнатга яроқли аҳоли туризм соҳаси билан тўғридан – тўғри ёки билвосита боғланган. Агарда уларда туристлар келиши қайсидир сабабга кўра камайса, ишсизлар сони ортиб боради. Лекин йирик индустриал мамлакатларда туризм соҳасида банд аҳоли 5 фоиздан ортмайди, аммо туризмнинг дунё бўйича ривожланиши туфайли бу мамлакатларда ҳам туризм соҳасидаги банд меҳнат ресурсларини салмоғи ортиб боради.

Туризм соҳасида миқдор жиҳатдан таҳлил қилишдан ташқари, бандликнинг сифат жиҳатдан таҳлили ҳам мавжуд. Маълумки туризмда асосан паст малакали ишчилар, яъни хизматчилар, юк ташувчилар, официантлар ишлашади. Булар билан юқори малакали гид – таржимон, бош ошпаз, менежерлар ҳам ишлашади. Албатта бу соҳани ҳам юқори малакали мутахасислар билан таъминлаш ката аҳамиятга эга. Туризмда банд ишчиларнинг жинсий таҳлили ҳам аҳамиятга эга бўлиб, меҳмонхона хўжалдигида аёл ишчиларнинг улуши 50 фоиздан ортиқ.

Туристтик ахборот ресурслари. Саёҳат вақтида ёки унга тайёргарлик кўришда туристлар эҳтиёжидан келиб чиқиб, уларга бериладиган маълум ҳудуд, объект тўғрисидаги маълумотлар мажмуаси туристик ахборот ресурслари ҳисобланади.

Мутахасислар туристик ахборот ресурсларига туристик маршрутда жойлашган ҳамда тарихий, илмий аҳамиятга эга объектлар бўйича маълумотларни киритишади. Ундан ташқари туризм аҳамиятига эга шаҳарлар, қишлоқлар, табиат манзаралари уларга боғлиқ афсона ва қиссалар, ҳар хил адабиётлар, хариталар, тасвирий албомлар, расмлар, аудио – видео маҳсулотларни ҳам киритишади. Кўпгина шаҳарларда туристик ахборот берувчи марказлар ишлаб турибди, улар истеъмолчиларга барча маълумотларни етказиб беришади.

Умуман олганда ҳозирги кунда туристлар учун информация асосий ўринни эгаллайди. Чунки турист бораётган жойи ҳақида қанча кўп билса, саёҳатини самарали ўтказди. Албатта ҳар қандай турист маълум вақт оралиғида иложи борица кўпроқ жойларга боришга ҳаракат қилади. Бунинг учун у албатта маълумотларга етарли даражада эга бўлиши керак.

Ахборот берувчи ресурсларга Интернет тармоғи, адабий ва тасвирий нашрлар ҳамда халқ этнослари, афсоналари ҳам кирази. Ахборот ташувчилар моддий объектлар – инсон ва ижодлари, номоддий объектлар – турли ахборот манбалари ҳисобланади. Диний туризмда моддий объектлар бўлиб, монах ва диндорлар, экскурсия олиб борувчилар, ҳамда диний марказ ва шаҳарларнинг фотоси, картаси, схемалари ҳисобланади.

Наорат саволлари:

- 1.Туристик ресурсларнинг моҳияти нимадан иборат.
2. Туристик ресурслар таснифига қандай ёндошувлар мавжуд.
3. Туристик ресурсларнинг қандай турлари мавжуд.
4. Табиий туристик ресурсларнинг хусусиятларини айтинг.
- 5.Ижтимоий – маданий туристик ресурсларнинг хусусиятларини айтинг.

IV.Мавзу. Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омиллар

Режа:

- 4.1.Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамияти.
- 4.2.Барқарор омиллар ва уларни турлари.
- 4.3.Ўзгарувчан омиллар ва уларни турлари.
- 4.4.Туризм инфраструктураси.

4.1.Туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этиш аҳамияти

Жаҳон бўйича халқаро туризмни ривожланиши минтақалар бўйича бир хил тақсимланмаган. Албатта, бу ўша минтақанинг туристик-рекреацион ресурсларга қанчалик эга эканлигига, ундан ташқари туризм инфратузилмаси ва индустрияси шаклланиши учун шарт- шароитнинг қанчалик қулайлигига ҳам боғлиқдир.

жадвал - 3

Ўзбекистонда туристик ресурсларга бўлган талаб ва ундан фойдаланиш.

Ресурслар	Маҳаллий саёҳатчилар талаби	Хорижий саёҳатчиларнинг талаби	Ресурс салоҳияти	Фойдаланиш даражаси
Рекреация ва экологик туризм ресурслари	паст	юқори	ўрта	паст
Маданий ва этнографик туризм ресурслари	ўрта	юқори	юқори	паст
Тарихий, меъморий ва археологик танишув ресурслари	ўрта	юқори	юқори	ўрта
Диний туризм	юқори	ўрта	юқори	ўрта

ресурслари				
Экзотик муҳит ва ҳар хил саргузашт ресурслари	паст	ўрта	ўрта	паст
Сервис сифати	паст	юқори	паст	паст

Туристик ресурслар асосий тузилишига кўра қўйидагича тавсифланади:

- жозибадорлиги, кўркемлиги;
- иқлимий шароити;
- бориш мумкинлиги;
- экскурсион аҳамияти;
- манзарали тузилиши;
- ижтимоий – демографик таркиби;
- қайта ишлаб чиқариш даражаси;
- фойдаланишга қодирлиги;
- ноёблиги ва бошқалар.

Юқори жадвалдан кўриш мумкинки, мамлакатимиз туристик ресурсларига бўлган талаб юқоридир. Шу сабабдан келиб чиқиб, туристик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни ҳар жиҳатдан таҳлил этиш ўта муҳимдир. Туризмни ривожланишига турли омиллар таъсир кўрсатади. Асосий омилларни икки гуруҳга бўлиш мумкин. Булар, **барқарор** ва **ўзгарувчан** омиллар.

4.2. Барқарор омиллар ва уларни турлари

Барқарор (ўзгармайдиган) омиллар вақт нуқтаи назардан кам ўзгариш характериغا эга. Бу омилларга табиий-иқлимий, географик, маданий-тарихий каби омиллар киради. Шулар ичидан географик омилларни таҳлил этадиган бўлсак, бу омиллар сайёҳлик маршрутларини тўғри танлаш, транспортнинг қулайлиги, рекреация ресурсларининг баҳоси, туризмни мавсумга қараб ривожлантириш каби жиҳатларга ўз таъсирини кўрсатади.

Ўз навбатида, географик омилларни икки гуруҳга бўлиш кенг тус олган. Булар:

- **табиий географик омиллар;**
- **иқтисодий географик омиллар.**

Минтақаларда халқаро туризмни ривожланишига табиий шароитнинг катта таъсири бор. Ҳозирги жамиятимизнинг ўта саноатлашиб бориши туфайли, инсонларнинг ёввойи табиатга бўлган қизиқиши ортиб бормоқда. Табиий географик омиллар кўпгина жиҳатлар билан баҳоланади. Қуйида асосийларига тўхталиб ўтамыз.

Иқлим, туризмни даврийлигига таъсир кўрсатиб, айрим соҳил бўйи дам олиш жойлари йил бўйи иссиқ иқлимга эга эканлиги (мисол тариқасида Маврикий ороллари кўрсатиш мумкин) туфайли, узлуксиз туристлар билан гавжум бўлишига олиб келган. Табиий иқлим шароити туризм ҳаракатини мавсумий характерга айлантирувчи асосий омил бўлиб ҳисобланади. Табиатда об-ҳавонинг ўзгариши, табиий офатларнинг тез-тез такрорланиш ҳодисалари, табиат инжиқликлари туристлар оқимининг кескин камайишига сабабчи бўлади. Шу сабабли туризмнинг энг ривожланган минтақалари ер шарининг мутадил иқлим зоналарига тўғри келади. Жумладан, Ўртаер денгизи, Қора денгиз, Кариб денгизи, Адриатика денгизи, Болтиқ денгизи, Япон денгизи, Жанубий Хитой денгизи қирғоқларида жойлашган мамлакатларда туризм халқаро аҳамиятга эга.

Ўсимлик ва ҳайвонот олами ҳам катта қизиқиш уйғотувчи омилдир. Ўрмонлар дам олувчи ва табиат қўйнига сайр қилувчи сайёҳларни ўзига тартади. Ўрмон ўзининг

кислородга бой заҳираси билан, соғлигини тикловчилар учун муҳим туристик объект ҳисобланади. Шу боис, ботаника боғлари, турли оромгоҳлар, миллий боғлар сайёҳларнинг гавжум жойлари ҳисобланади. Хорижий сайёҳларни ўзига кўпроқ жалб қилувчи омиллардан бири - бу экзотик (ғалати, ажойиб) ҳайвонлар яшайдиган жойлар қўриқхоналар, давлат буюртмалари, миллий боғлар, ов қилиш учун ажратилган махсус ҳудудлардир. Бундай ҳайвонат ва ўсимлик дунёсининг марказлари юздан ортиқ бўлиб, Африка, Осиё, Европа, Австралия, Америка (АҚШ, Канада) нинг сайёҳат қилиш минтақалари ва ҳудудлари ҳисобланади.

Сув ресурслари ҳисобланган океан ва денгизлар, дарёлар, кўллар ҳам катта туристик имкониятларга эга. Кейинги пайтларда дунё океани бўйлаб саёҳатга чиқувчилар сони ошмоқда. Дарё ва кўллар ҳам ўзига хос микроиклим хусусиятларига эга бўлиб, кишиларнинг асосан мавсумий дам олиши, сув спорти, балиқ тутиши учун объект вазифасини бажаради. Шунинг учун ҳозирги пайтда кўплаб дам олиш уйлари ушбу туристик объектларга қурилмоқда. Океан ва денгиз сувларининг чўмилиши учун кўлай бўлган қирғоқлари таркибига қуйидаги элементлар киради. Микроиклим, денгиз ва океан сувларининг қуруқликка туташ бўлган жойларида сувнинг ҳарорати, чуқурлиги, сув тўлқинлари, кўтарилиши, қайтиши, оқимлар, сувнинг шифобахшлиги, тозаллиги, тиниклиги, денгиз суви тагининг рельефи, сувдаги йиртқич қонхўр балиқлар (акула) ва ҳайвонларнинг бор-йўқлиги ҳ.к., қирғоқ чизикларининг тузилиши, пляжлардаги қумлар ва ётқирикларнинг сифати, ранги, шакллари ва қолаверса бир қатор омиллар таъсир этади.

Рельеф, икки хил таъсир кўрсатувчи характерга эга бўлиб, унинг ноқўлайлиги туфайли транспорт тармоқларини ривожлантиришга қийинчилик тўғдиради ва туризм инфратузилмасини тўлиқ шаклланишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Иккинчи томондан, тоғли ҳудудлар асосий рекреация ресурсларидан бири бўлиб хизмат қилади. Тоғли, ҳуш манзарали, мураккаб рельеф тузилишига эга бўлган ўлкалар туристлар оқимини ўзига кўпроқ жалб қилишади. Мураккаб тоғ рельефи ландшафти эстетик жиҳатдан текислик, ясси ҳудудларга нисбатан туристларни кўпроқ жалб этиш имкониятига эга. Тоғли ўлкалар ўзининг тоза ва соф ҳавоси билан ажралиб, тоғ спортини ривожлантириш имконини туғдиради. Швейцария, Франция, Австрия, Германия, Италия, Чехия мамлакатларида жойлашган дунёга машҳур альп сайёҳлик курортлари бунга тасдиқ бўлади.

Иқтисодий географик омилларга туризмнинг моддий техника базаси, яъни меҳмонхоналар фонди, умумий овқатланиш корхоналари (ресторан тармоқлари), спорт иншоотлари, томоша ва сайр қилиш, дам олиш, бир қатор сервис хизмати кўрсатиш объектлари ички ва ташқи коммуникация тармоқлари автомобил, темирйўл, ҳаво йўллари, денгиз ва дарё транспорти, алоқа воситалари, Интернет тармоғи киради. Иқтисодий географик омиллар мавжуд ресурслардан унумли фойдаланишга таъсир кўрсатиб, ўз навбатида қуйидагилар орқали аниланади:

- турстларни қабул қилувчи мамлакатлар, минтақалар, ҳудудларнинг иқтисодий-географик ўрни, жойланиши;
- сайёҳларни қабул қилувчи мамлакат (минтақа, район)нинг умумиқтисодий даражаси;
- ички туризмни ривожланиш даражаси;
- урбанизация даражаси;
- туристларни қабул қилувчи мамлакатларнинг меҳнат ресурслари билан таъминланиш даражаси (малакали кадрларнинг сони, уларнинг тайёргарлик даражаси);
- маълум бир ҳудудда рекреацион ресурсларнинг қиймати, транспорт хизматлари тури, озиқ-овқат маҳсулотларнинг нархи, меҳмонхоналарда жойлашиш нархлари (хизмат кўрсатиш тармоқларини савияси);
- транспорт, алоқа воситаларининг ҳудудда тутган ўрин ва ҳолати билан характерланади.

Юқоридагиларнинг ҳар бири ўзига хос аҳамиятга эга. Мисол учун, иқтисодий географик ўрнини қулайлиги, минтақанинг асосий туристик бозорлар, дунё транспорт тармоқларига нисбатан қулай жойлашганлигини билдириб, шу минтақа туризмини ривожланишига таъсир кўрсатади. Халқаро туризмни ривожлантиришда мамлакат ва ҳудуднинг **географик ўрни** яъни унинг денгиз ва океанга яқинлиги, қирғоқ чизиқларининг хусусияти, турли хил сув, автомобил ва темир йўллар билан кесишиш жойи, тоғли ва ўрмон манзарали жойларга яқинлиги, улар билан таъминланганлик даражасига ҳам боғлиқ бўлади.

Халқаро туризмнинг ривожланишида **маданий-тарихий шарт-шароитлар**, этник шарт-шароитлар билан қушилиб кетади. Архитектура объектлари, музейлар, расмлар галереяси, маҳаллий мусаввирлар ишлари, тарихий ёдгорлик, обидалари ҳам хорижий туристларни ўзига жалб қиладилар. Тарихий ёдгорликлар ва бошқа халқлар маданиятига қизиқиш халқаро туризмнинг энг муҳим стимулларида биридир.

4.3. Ўзгарувчан омиллар ва уларни турлари

Давр мобайнида ўзгарувчанликка эга омилларга **сиёсий, ижтимоий-демографик, молиявий-иқтисодий ва техникавий** омиллар киради.

Туристтик бизнесни ривожлантиришда, мамлакатдаги сиёсий вазиятнинг қай аҳволда эканлиги катта аҳамиятга эга. Чунки халқаро муносабатларнинг ривожланганлиги, хавфсизлик кафолати туризмни бир морамда ривожланишига олиб келади. Маълумки, мамлакатдаги ички вазиятнинг қай даражада турғунлиги кўп ҳолларда халқаро туризм оқимининг йўналишини белгилайди. Табиийки, давлатлараро туристларни алмаштиришда, мамлакатлар ўртасидаги ўзаро келишувчилик муносабатлари ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлади. Одатдаги дипломатик алоқалар, туризм соҳасидаги келишувлар, шартномалар, коммуникациялар ва транспорт воситаларидан ҳамкорликда фойдаланиш, туристик рекламаларни бир-бирлари билан алмаштириш-буларнинг ҳаммаси туризмнинг ривожига ижобий таъсир кўрсатади.

Демографик омиллар. Дунё мамлакатларида демографик жараёнлар (аҳолининг туғилиши, ўлими, табиий кўпайиши, аҳоли миграцияси кабилар) ҳам халқаро туризм соҳасининг ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Ер шарининг турли давлатларида, ҳудудларида ва минтақаларида аҳоли сонининг кўпайиб бориши, айниқса шаҳар аҳолиси агломерация доирасининг борган сари кенгайиб бориши кишиларнинг дам олиши ва сайёҳликка чиқишни тақазо қилади. Шу борада туризмнинг ривожланишига таъсир этувчи демографик омилларни қуйидагича ифодалаш мумкин:

- дунё халқларидаги бир-бирига ўхшашлик бўлиш умумий томонлари, уларнинг қизиқишлари ҳ.к;
- айрим малакавий соҳаларидаги кишиларнинг махсус сайёҳлик гуруҳда фаол иштирок этишнинг кучайиб бориши;
- туризм таркибидаги Хотин-қизлар ва ёшлар салмоғининг ортиб бориши;
- халқаро аҳамиятга эга бўлган курорт ва санаториялар тармоғининг кўпайиб бориши, уларда даволанишга маил бўлган касаллар сонининг ортиб бориши;
- кишиларнинг атроф муҳитга бўлган қарашлари, тушунчалари ва муносабатларнинг ўзгариб бориши ҳ.к.

Туризм ривожланишига, ҳар бир давлатнинг ички иқтисодий имконияти, барча иқтисодиёт тармоқларининг интеграциялашуви муҳим аҳамиятга эга. Бу ўз навбатида аҳолини ишга доир ҳаракатчанлигини ошириб, хизмат туризмни ривожлантиради. Одатда иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда халқ оммасининг турмуш фаровонлиги даражаси бир мунча юқори бўлганлиги сабабли, туризм ҳаракати оммавий тусга эгадир. Яъни бунинг асосий сабаби ишчиларнинг ойлик иш ҳақи миқдори, уларнинг татил пайтида оладиган татил пулининг кўплиги, нафақахўрларнинг нафақа пулининг юқори бўлиши билан характерланади.

Ижтимоий-демографик омиллар ўзига хос хусусиятларга эга. Туризм ривожланишига аҳоли сонининг ошиши, асосан шаҳар аҳолисининг кўпайиши таъсир кўрсатади. Психологларнинг фикрича, шаҳарча ҳаёт шаклида, ақлий меҳнатнинг кўплиги, ўта саноатлашиш, ёввойи табиатдан айрилиги шаҳар аҳолисини сайёҳликка интилишини кучайтиради. Ундан ташқари аҳоли ўртасида ўртача умр узунлигини ошиши ва туғилишнинг нисбатан пасайиши кузатилмоқда. Шунинг учун туризм индустриясини ташкиллаштиришда юқоридаги ҳолатларни эътиборга олиш лозим. Яъни қўшимча медицина хизмати, диетик овқатлар, маданий маросимлар, сайр қилишларни оширишга эътиборни қаратиш муҳим саналади.

Юқоридаги омиллардан ташқари халқаро туризмни ривожланишига ташқи ва ички омиллар таъсир кўрсатади. Бу омилларни қуйидаги 2-чизма орқали кўриш мумкин:

чизма - 2

Халқаро туризм ривожланишига таъсир этувчи омиллар

Юқорида қайд қилинган барча омиллар туризмни шаклланиши ва ривожланишига ўз таъсирига эга. Шунинг учун бу омилларни таҳлил қилиш, уларнинг қайси бирлари асосий аҳамиятга эга эканлигини аниқлаб иш юритиш, ўз навбатида туристик ресурслардан самарали фойдаланишимизга олиб келади.

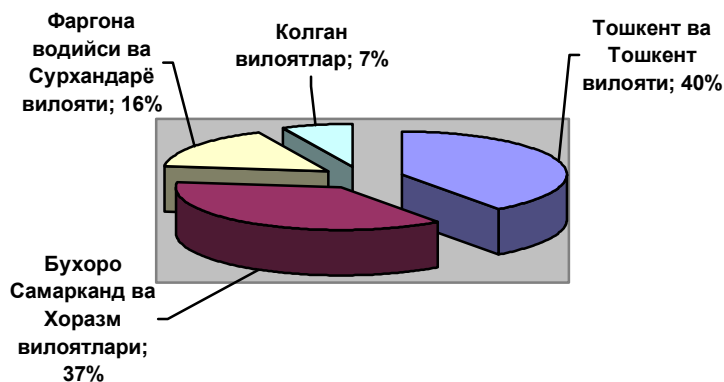
4.4.Туризм инфраструктураси

Туризмнинг ҳозирги ҳолатини баҳолаб эканмиз, шуни қайд этиш муҳимки, Ўзбекистонда инфратузилманинг ривожланиш даражаси чет эллик туристларнинг эҳтиёжларини тўлиқ қондира олмапти. Инфратузилма етарлича ривожланмаган тақдирда туристлар оқимини кўпайтириш ва шунга мос равишда валюта тушумини кўпайтириш мумкин эмас. Бундан келиб чиққан ҳолда инфратузилманинг аҳволи туризмнинг ривожланиши ва мамлакат имиджини шакллантиришга бевосита таъсир кўрсатади. Аввало, шуни алоҳида қайд этиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришмагунча туризмга етарлича эътибор қаратилмаган. Республиканинг туристик салоҳияти тўғрисида объектив маълумотлар ва реклама умуман бўлмаган. Туристлик имкониятлар собиқ структураларнинг тор манфаатлари орқали бир томонлама ёритилган. Натижада туризм, хизмат кўрсатиш ва кўнгилочарлик инфратузилмаси ривожланмаган, туристларга хизмат кўрсатиш даражаси паст бўлиб, жаҳоннинг етакчи туристик корхоналари билан алоқалар кўнгилдагидек эмас. Ўзбекистон ҳудудида туризм инфратузилмаси бир текисда тақсимланмаган. Тошкент шаҳри ва вилоятида республика туризм салоҳиятининг 36 % қисми жамланган. Йирик инфратузилма салоҳиятига тўрт вилоят (Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хоразм) ва Тошкент шаҳри эга, Фарғона водийси 19 % туризм инфратузилмасига эга.

Минтақада туризмни ривожлантириш учун мавжуд туристик ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлашга эришишимиз керак. Бунда минтақанинг туризм инфратузилмасини талаб даражасида ривожлантириш асосий ўринни эгаллайди.

Туризм инфратузилмаси деганда – туристларнинг туристик ресурсларидан фойдаланишни таъминловчи бинолар тизими, муҳандислик ва коммуникация тармоқлари, шу жумладан, йўллар, туризмнинг хилма-хил корхоналари ҳамда туризм корхоналарининг ишлатилишини таъминлашга имкон яратилиши тушунилади. Бу автомобил ва темир йўллар, йўл ҳаракатини, ҳаво йўлларини, денгиз ва дарё йўллари ҳаракатини тартибга солувчи тизимлар, иссиқлик, электр ва телефон алоқалари билан таъминлаш ва бошқалардир.

чизма - 3

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида “Туризм тўғрисида”ги қонун, ҳамда 2006-2010 йилгача Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш бўйича давлат дастури тўғрисида қатор меъёрий ҳужжатлар туристик инфратузилмаларни ривожлантириш учун кучли туртки бўлди. Республикада 20 дан зиёд туристик йўналишлар чет эллик туристларни ўзига жалб этиб келмоқда. Бу йўналишлар асосан ЮНЕСКО томонидан ишлаб чиқилган маданий танишувлар дастури асосида тайёрланган бўлиб, Ўзбекистон Марказий Осиёдаги мувофиқлаштирувчи марказлардан бири сифатида кўрсатилган.

Ўзбекистонда туризм инфратузилмасининг ривожлантиришда барча инфраструктура объектларини жаҳон андозаларига етказиб, туристлар талабини қондириш керак. Бунинг

учун туризм инфраструктурасининг таркибий қисмлари меҳмонхона, транспорт, озиқ-овқат, дам олиш, даволаш ва бошқа кўнгил очар хизматларни юкори даражада кўтаришимиз лозим.

Туристик ресурслардан самарали фойдаланишда **транспорт тузилмасининг** хиссаси катта. Ўзбекистонда туризмнинг ривожланишига «Ўзбекистон Ҳаво Йўллари» миллий авиакомпаниясининг ҳам хиссаси қўшилмоқда. Ҳозирга кунда миллий авиакомпаниямиз тасарруфида 12 та аэропорт мавжуд бўлиб, улардан бештаси — Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч ва Термиз аэропортлари халқаро мақомга эга.

Тошкент аэропорти 2001 йилда қайта таъмирдан чиқарилган бўлиб, унда соатига 1000 йуловчига хизмат кўрсатиш имконияти пайдо бўлди. Ҳар йили Тошкент аэропорти хизматларидан 2 миллион киши фойдаланади. Тошкент аэропортида йуловчилар қулайлиги учун кенг ва қулай мебеллар билан жихозланган кутиш майдонлари, куни бўйи ишловчи паспорт, божхона, чегара назорати хизматлари, маълумотхона, юкларни конвейерда ташиш хизматлари, халқаро телефон, чипталарни сотиб олиш ва бандлаш кассалари, Дутй—фрее дўконлари, ресторанлар, барлар, тамаддихоналар, валюта айирбошлаш пунктлари, ўта нуфузли меҳмонларга хизмат курсатиш ВІП майдони, қулайлиги оширилган СИР майдони кабилар ташкил этилган. Тошкент аэропортида дунёда ишлаб чиқарилаётган барча самолёт турларини қабул қилиш мумкин.

Самарқанд аэропорти соатига 400 йуловчига хизмат кўрсата олади. Самарқанддан Тошкент, Москва, Санкт-Петербург, Симферопол, Қозон шаҳарларига, шунингдек, Япония ва Европа мамлакатларига етиб бориш мумкин. Аэропортда ВІП — ва СИП — майдонлари, кутиш майдонлари, она ва бола хонаси, тиббиёт пункти, авиакассалар, почта хизмати хонаси, халқаро ва шаҳарларо телефон хизмати, барлар, ресторан, валюта айирбошлаш шоҳобчаси бор, янги «Дутй—фрее» дўкони очилиши устида иш олиб борилмоқда.

Янги Бухоро аэропорти 1997 йилда ишга туширилиб, халқаро мақомга 1999 йилда эришган, соатига 150 йўловчига хизмат кўрсатади. Унда кенг кутиш майдони, буфетлар, дуконлар, тиббиёт пункти, юкларни сақлаш хонаси, миллий анъаналарда безатилган ВІП— ва СИП— майдонлари мавжуд. Бухоро аэропортидан Тошкент, Москва, Санкт-Петербург шаҳарларига, шунингдек МДХ мамлакатлари ва бошқа давлатларга учиб мумкин.

Янги Урганч аэропорти соатига 300 йуловчига хизмат кўрсатади. Унда кутиш майдони, тиббиёт пункти, барлар, кафе, валюта айирбошлаш шоҳобчаси, сувенирлар дўкони мавжуд, аэропортдан Тошкент, Москва шаҳарларига ва дунёнинг бошқа мамлакатларига учиб бориш мумкин.

Ўзбекистон туризмнинг ривожланишига «Ўзбекистон темир йўллари» давлат хиссадорлик темирйул компанияси ҳам ўзининг хиссасини қўшмоқда. Бу ташкилот 1994 йилнинг 7 ноябрида ташкил этилган бўлиб, Ўзбекистон худуди бўйлаб 4000 километрга яқин узунликдаги темир йулларга эга. Ташкилот томонидан Тошкент-Самарқанд орасида шинам тезюрар поезд катнашининг ташкил этилиши туристлар учун катта қулайликлар яратиб берди. Ташкилот томонидан Самарқанддан Сурхондарё вилоятига ўтувчи темир йул тизими такомиллаштирилмоқда, бу ҳам туристларни ҳаракатланишини енгиллаштиради. Шунингдек, мустақил Ўзбекистон асосий тармоғи бўлиб ҳисобланган халқаро Трасека лойиҳаси асосида Тошкентдан Фарғона водийси орқали қўшни мамлакатларга чиқиб кетувчи темир йўлнинг қурилиши ҳам Ўзбекистонга келувчи халқаро туристик оқимини орттириши мумкин. Кейинги йилларда барпо этилган, умумий узунлиги 633 километрли ташкил қиладиган Навоий – Нукус, 233 километрлик Тошгузар – Бойсун – Қумқўрғон темир йўл магистраллари, Қамчиқ довони орқали ўтадиган тезкор автомобиль йўлининг ҳам чекка худудлардаги туристик ресурслардан фойдаланишга имкон беради.. Бу йўллар мамлакатимизнинг барча худудларини ягона транспорт тармоғига ишончли тарзда бирлаштириб, туризм инфратузилмасини ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлашга **меҳмонхона хизматларини** ривожлантириш асосий ўринни эгаллайди. Меҳмонхона хизматларининг сифатини бошқариш масалаларини хал қилишда меҳмонхона корхоналарини шинамлик даражасига караб таснифлаш катта рол уйнайди. Бундан ташқари, ходимларга ва уларнинг тайёргарлиги: маълумоти, малакаси, ёши, соғлиги, чет тилларни билиши, ташқи кўринишига ҳам бир қанча талаблар қўйилади. Мамлакатимизда ҳозирги кунда кўплаб меҳмонхоналар қурилмоқда. Айниқса хусусий туристик меҳмонхоналар сони ошиб борапти, жумладан Самарқанд вилоятида ҳозирги кунда 50 та замонавий ва миллий услубда қурилган меҳмонхоналар фаолият кўрсатмоқда. 2007 йил мобайнида замонавий ва миллий услубда қурилган 10та меҳмонхона ишга туширилиб, меҳмонхоналарни қабул қилиш қуввати яна 320 ўринга купайди. Бу ерда асосий ўринни сифатли хизмат кўрсатишни таъминлашдир.

Овқатлантириш инфраструктурасида ютуқларимиз кўпроқ, меҳмонхоналар қошидаги ёки якка тарзда ресторан, бар, кафелар, яхши ишлаб нафақат туристларга, балки маҳаллий аҳолига хизмат кўрсатмоқда. Айрим овқатлантириш объектларининг аҳволи, хизмат кўрсатиш даражаси талабга жавоб бермайди. Агар овқатлантириш объектлари санитария ҳолати назорат қилиниб, овқатлар ва хизмат кўрсатишнинг турли иш шакллари жорий этилса, ижобий ютуқларга эришган бўламиз.

Ҳозирги пайтда туризмни ривожланишида **банк ва молиявий ташкилотлар** хизматларининг ўрни катта. Туристлар саёҳатда ва дам олишда хилма-хил хизмат турларидан фойдаланишни хоҳлайдилар. Яъни, ўз хоҳиши бўйича бирор нарса сотиб олишни исташади. Бунда улар кўнгул очиш учун ҳар куни кўп микдорда пул сарфлашади. Шу сабабли бу хизмат турини такомиллаштириш туристларга қўлайликларни келтириб чиқаради.

Ахборот хизмати ҳам туристик ресурслардан унумли фойдаланиш учун жуда зарурдир. Турист саёҳатга тайёрланаётганда, ҳамда саёҳат вақтида ўзи борадиган жой ҳақида, ўша мамлакат ёки борадиган ҳудуднинг қонун-қоидалари, одатлари, меҳмондўстлиги ҳақидаги қўшимча маълумотларга, шунингдек, ўша жойнинг харитасига, транспорт магистраллари схемасига муҳтож бўлади. Саёҳат ва туристларнинг саргузаштлари ҳақидаги маълумотлар оммабоп ва махсус адабиётлар кўринишида чоп этилади ва бу ҳолат туристларни саёҳат қилишга чорлайди. Туризмда бўлажак туристларга бепул тарқатиладиган ахборотларни ранг-баранг кўринишида чоп этишга эътибор қаратиш лозим. Бунда туристлар ва туризм хизматлари учун ахборот СД РОМ дискларини чоп этиш катта самара беради.

Назорат саволлари:

1. Туристтик ресурслардан фойдаланишга таъсир этувчи омилларни таҳлил этишнинг аҳамияти нимада.
2. Барқарор омилларнинг хусусиятларини айтинг.
3. Ўзгарувчан омиллар ва уларни турларини изоҳланг.
4. Туризм индустриясига тушунча беринг.
5. Туризм инфраструктурасига тушунча беринг.

V.Мавзу. Туристтик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш

Режа:

- 5.1. Туристтик – рекреация ресурслари ва уларни белгилари.
- 5.2. Туристтик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти.
- 5.3. Туристтик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш.

5.1. Туристтик – рекреация ресурслари ва уларни белгилари

Ҳозирги вақтда кўпгина тармоқлар каби туризм индустрияси ҳам тез ривожланиб бормоқда. Туристтик бизнесни мавжуд капитал, технология, ҳамда малакали ишчи – ходимлар орқалигина шакллантириб бўлмайди. Бунинг учун биринчи навбатда туристик ресурсларга эга бўлиш лозим.

Туристтик ресурсларнинг асосини рекреация ресурслари ташкил этади. Рекреация ресурслари бу - турли компонентлар бирикмасидан иборат, инсоннинг дам олиши ва даволаниши эҳтиёжларини қондиришда хизмат қиладиган воситалардир. Келиб чиқиши ва фойдаланиш хусусиятларига кўра рекреацион ресурслар икки гуруҳга ажратилади: **табiiй** ва **антропоген** рекреацион ресурслар.

Табиий рекреацион ресурсларга, ҳудудий табиий компонентлар бирикмасидан иборат, гўзал табиат гўша(ландшафт)лари киради. Улар дарё, кўл, денгиз бўйлари, тоғ этакларидаги ўсимлик дунёси, хилма – хил манзарали жойлар, минерал сувли шифобахш масканлар бўлиши мумкин. Ундан ташқари аҳолининг дам олиши, спорт билан шуғулланиши, ов қилиши имкониятлари учун кенг ҳудудлар, шаҳар атрофидаги яшил минтақалар, парк ва боғлар ёки кўриқхона ва миллий боғлар ҳам табиий рекреация ресурсларидир.

Турли даврларда инсон ақл – заковати билан яратилган тарихий, археологик ва санъат обидалари, ёдгорликлар, музейлар ҳамда рекреация мақсадида фойдалиш мумкин бўлган ижтимоий объектлар, антропоген рекреация ресурсларига киради. Ундан ташқари, рекреацион ресурсларни қўйидаги асосий белгиларига кўра ажратиш мумкин:

- ландшафт – иқлимий хусусияти;
- табиий ресурслар потенциал заҳираси;
- жозибадорлик ва сайёҳлик аҳамияти;
- қўлайлик ва фойдаланиш имконияти;
- манзара ва экологик хусусияти;
- ижтимоий – демографик хусусияти.

5.2.Туристтик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти

Туристтик ресурслар турли табиий, маданий – тарихий, ҳамда ижтимоий – иқтисодий объектлар қўринишида бўлиб, туристик хизматлар кўрсатишга асос бўла оладиган ресурсларга айтилади. Ундан ташқари, туристик ресурслар туристик маҳсулотлар яратишга асос бўладиган табиий ҳамда, инсонлар томонидан яратилган объектлар мажмуасидан иборат.

В.С.Боголюбов ва В.П.Орловскаялар (Экономика туризма. М.2005,151б.) туристик ресурсларда алоҳида ажралиб турувчи қўйидаги асосий белгиларни ажратишган:

- Қўлайлик (жозибадорлик);
- Иқлимий шароит;
- Ўрганганлик даражаси;
- Сайёҳлик аҳамияти;
- Манзара ва экологик хусусиятлари;
- Ижтимоий – демографик хусусиятлари;

- Потенциал захираси;
- Фойдаланиш имконияти ва бошқалар.

Туристик ресурслардан соғломлаштириш, туристик, спорт ва танишув мақсадида фойдаланилади. Ундан ташқари туристик ресурсларни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин: **табиий** ва **инфраструктурали**. Туристик бизнесни ривожланишида юқоридаги икки гуруҳни ҳам аҳамияти юқори. Ҳар қандай юқори туристик ресурс потенциалидан, коммуникация, алоқа воситалари, хизмат кўрсатиш соҳаларисиз фойдаланиб бўлмайди.

Ҳар бир ҳудудда туризм шакллари экан, бу ҳудудда туризм фаолиятида фойдаланилаётган туристик ресурслар мавжуд бўлади. Бу ресурсларни туризмни ташкил этиш асоси десак бўлади. Лекин, ҳар бир ҳудуднинг ресурс салоҳияти ресурсларнинг миқдор ва сифат жиҳатига кўра фарқ қилади. Шу сабабли туристик ресурсларни ҳар жиҳатдан ўрганиш, баҳолаш, умуман олганда туризм фаолиятида фойдаланиш имкониятларини, таҳлил этиш маълум минтақада туризмни ривожлантириш истикболини белгилайди. Шу сабабдан мавжуд туристик ресурслардан туризм фаолиятида фойдаланишда уларни ҳар жиҳатдан *баҳолаш* ўта муҳимдир. Туристик ресурсларни баҳолаш бўйича ҳам турли ёндошувлар мавжуд. Туристик ресурсларнинг иқтисодий баҳоси бевосита ресурс турига, унинг сифатига, жойлашувига, фойдаланиш технологиясига ҳамда атроф – муҳит ҳолатига боғлиқ. Ҳозирги кунда туристик ресурслардан тўлалигича фойдаланиш учун туристик ресурсларни атрофлича таҳлил этиш ва баҳолаш катта аҳамиятга эга. Бунда уларни баҳолаш асосий ўринни эгаллайди. Баҳолаш орқалигина улардан фойдаланиш, муҳофаза қилиш меъёрини ўрнатиш мумкин.

5.3. Туристик ресурсларни миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш

Туристик – рекреация ресурсларини мутахассислар асосан **миқдор** ва **сифат** жиҳатдан баҳолашни таклиф этишган. Миқдор жиҳатдан баҳолашда туристик фаолиятда фойдаланиш мумкин бўлган туристик ресурслар ҳисоби олинади ҳамда баҳолашда қўйидаги ҳислатлар ҳисобга олинади:

1. Заҳира кўрсаткичи, яъни ҳудудий рекреацион тизимнинг қабул қилиш потенциали;
2. Мавжуд ресурсларни майдон кўрсаткичи, улардан рекреация мақсадида фойдаланиш имконияти;
3. Рекреация ресурсларидан мавсум сифатида фойдаланишнинг давомийлиги.

Бу баҳони Самарқанд вилояти мисолида кўрадиган бўлсак, биринчи навбатда вилоятнинг туристик объектларини ўрганишимиз лозим. Қуйида вилоятнинг туристик объектлари 4 - жадвал асосида кўрсатилган.

жадвал - 4

Самарқанд вилоятининг туристик объектлари

Туманлар	Туристик объектлар номи
Самарқанд шаҳри	Улуғбек абсерваторияси, Хўжа Дониёр пайғамбар зиёратгоҳи, Ишратхона, Қадимий Сиёб ариғи, Афросиёб археологик музейи ва харобалари, Хазрати Хизир масжиди, Шоҳи – Зинда мажмуаси, Бибихоним ансамбли, Сиёб бозори, Регистон ансамбли, Ал-Мотрудий мақбараси, Рухобод мақбараси, Амир Темур мақбараси, шаҳар бош жомъе масжиди, Ўлкашунослик музейи, Самарқанд бош тарихий музейи, Университет хиёбонидаги қадимий чинорлар ва бошқа дарахтлар, Алишер Навоий музейи, СамДУ археологик, зоологик музейлари, шаҳар истироҳат боғлари, шифобахш чашма булоқлар, қадимий маҳаллалар.

Самарқанд тумани	Хўжа Аҳрори Вали Зиёратгоҳи, Миронкул, Сазагон, Оҳалик Дам Олиш Масканлари, Оҳалик тоғи сойликларидаги хушманзара дам олиш масканлари, миллий анъаналар, ёғоч ўймакорлиги, металлга ишлов бериш, миллий урф одатлар.
Ургут тумани	Чор чинор, чинорлар ва булоқлар, Ғовсул Аъзам зиёратгоҳи, Хўжабол ота, Миққиллоқ тош, Тешиктош, Қайнар, Ширвоғота зиёратгоҳ ва дам олиш масканлари, «Тошқўй» табиий ҳайкали, Бугжаматош, Тошкелинчак, Гўримор табиий тош шакллари, Лев, Қайнарбулоқ, Роҳатбулоқ булоқлари, Омонқўтон дам олиш масканлари, Эски давон йўллари, тахти Қорачабегим саройи харобалари ва б.
Булунғур тумани	Қадимий Туятортар канали, Фозил Йўлдош ўғли уй музейи, халқ этнографик фолклор ансамбллари, маҳаллий ҳунармандчилик ва б.
Жомбой тумани	Холвойи қишлоғидаги қадимий чинорлар, Зарафшон дарёси ва унинг Оқдарё ва Қорадарёга ажралиши, Зарафшон қўриқхонаси, халқ миллий анъаналари ва урф-одатлари.
Иштихон тумани	Қорадарё соҳиллари, шайхлар қўрғони халқ миллий санъати, миллий анъаналар, урф-одатлар ва б.
Каттақўрғон тумани	Каттақўрғон сув омбори, Андокий зиёратгоҳи ва булоғи, «чўккан туя» шаклидаги табиий ёдгорликлар ва миллий анъаналар.
Нарпай тумани	Қўчқорли ота зиёратгоҳи, Қўтирбулоқ дам олиш маскани, шифобахш булоғи ва авлиё балиқлари, Қўштепа иккита табиий тош тепалик ва миллий анъаналар.
Нуробод тумани	Хазрати Довуд зиёратгоҳи ва ғори, Тим қишлоғидаги қадимий арчалар, Қарнобчўл эколандшафтлари, халқ ҳунармандчилиги, жумладан жун йиғириш, гилам тўқиш, кўпқари ўйинлари, миллий кураш, қадимий сардобалар ва б.
Оқдарё тумани	Маҳдуми Аъзам Дахбедий зиёратгоҳи, Оқдарё дарёси соҳиллари дам олиш масканлари, Миёнқол ороли эколандшафти, халқ миллий анъаналари.
Пайариқ тумани	Имом Бухорий масжид мажмуаси ва зиёратгоҳи, Наврўзтепа, Ғилмонсойтепа, Оқтепа табиий тепаликлари, халқ миллий анъаналари ва б.
Пастдарғом тумани	Қадимий Дарғом канали дам олиш масканлари, миллий анъаналар, миллий кураш, кўпқари ўйинлари ва б.
Пахтачи тумани	Добуссия қалъа харобалари, Зарафшон дарёси соҳиллари дам олиш масканлари, қадимий сардобалар.
Тайлоқ тумани	Тайлоқ ота қўрғони зиёратгоҳи, жомъе масжиди, истироҳат боғи, Бандикушон зиёратгоҳи ва б.
Қўшрабод тумани	Тоғ олди дам олиш масканлари, Қайнар авлиё булоғи, миллий анъаналар, урф-одатлари, миллий дostonчилик, бахшичилик, Эргаш Жуманбулбул ўғли дostonчилик мактаби ва б.

Манба: А.С.Солиев,М.Р.Усмонов Туризм географияси. Самарқанд-2005.

Жадвалдан кўриш мумкинки, қанчалик ҳудуд туристик объектларга бой ҳисобланса, туристик маҳсулотлар турини кўпайтириш имконияти яралади. Ҳар бир ҳудуд маълум тур туристик ресурсларга эга бўлади. Қайсидир ҳудуд тарихий обидаларга бой ҳисобланса, айримлари табиий туристик объектларга бой ҳисобланади. Туристлик фаолиятда барча туристик ресурслардан бир зайлда фойдаланиб бўлмайди, чунки объектларнинг жойлашишидаги қўлайлиги, жозибadorлиги турлича. Шунинг учун туристик ресурсларни сифат жиҳатдан баҳолаш муҳим саналади. Сифат жиҳатдан баҳолашда кўйидаги белгилар эътиборга олинади: таъсирчанлиги, улуғворлиги,

жойлашувидаги қулайлик, атроф-муҳит ҳолати, табиий рекреация ресурсларининг ўзига жалб қилиш қобилияти ва бошқалар.

Туристик – рекреация ресурсларини мамлакат миллий бойлиги сифатида баҳолаш лозим. Юқоридаги жадвалдан фойдаланиб, Самарқанд вилояти туманларини туристик ресурсларини сифат жиҳатдан баҳолаш мумкин. Агарда шартли равишда беш балли тизимда баҳоласак, табиий туристик ресурслари имконияти бўйича Самарқанд шаҳри, Самарқанд тумани, Ургут тумани - 5 баллга, Нуробод ва Қўшрабод тумани - 4 баллга, Пастдарғом, Пахтачи ва Тайлоқ туманлари – 2 баллга тенг. Тарихий обидалар ва диний қадамжолари объектларга эга ҳудудлар имконияти бўйича, Самарқанд шаҳри ва тумани – 5 баллга, Пайариқ ва Ургут тумани – 4 баллга, Булунғур ва Қўшрабод туманлари – 1 баллга баҳолаш мумкин. Миллий этнографик ва маданий обидалар ресурслари бўйича Самарқанд шаҳри ва Каттақўрғон туманлари – 5 баллга, Нуробод, Окдарё ва Ургут туманлари – 4 баллга, қолган туманларни - 3 баллга баҳолаш мумкин.

Юқоридаги маълумотлар асосида айтиш мумкинки, Самарқанд шаҳри ва тумани, Ургут ва Пайариқ туманлари туристик ресурсларга бой ҳисобланса, айрим туманларнинг туристик ресурс имконияти кам. Шу жиҳатдан туманларнинг туристик ресурслари потенциалини уч категория (юқори, ўртача, паст) асосида баҳолаш ҳам мумкин. Бу ерда, Самарқанд шаҳри ва тумани, Ургут ва Пайариқ туманлари юқори категорияга, Нуробод, Каттақўрғон, Нарпай ва Окдарё туманлари ўртача категорияга, қолган туманларни паст категорияга киритиш мумкин.

Табиий ресурсларни баҳолашни бир қанча турлари мавжуд. Булар: технологик – рекреация фаолиятининг у ёки бу турига ресурсларнинг *функционал яроқлилиги*, *физиологик – шинам, қўлайлик даражасига* кўра, *психологик – эстетик хусусиятига* кўра баҳоланади. Бу баҳолашга мисол тариқасида қўйидаги 2 – жадвални кўрсатиш мумкин.

жадвал – 5

Тоғ чанғиси учирни ташкил этиш учун рельеф баҳоси (Е.В.Колтовой, 1998)

Рекреация баҳоси	Трасса баландлиги, м	Меҳмонхона ва трасса орасидаги масофа, км	Трасса узунлиги, м	Ўртача айлана, градус	Қиялик юзасининг хусусияти	Кучки хавфи
Қўлай шароит	1000-2500	1	1000	12-18	Тошли ҳудуднинг юзаси текис ҳамда мустаҳкам	Айрим кучли қор ёғишидан кейин бўлиши мумкин
Қисман қўлай	1000;2500-3000	1-5	200-1000	18-20; 10-12	Тошли ҳудуднинг юзаси қисман текис, лекин қўшимча равишда ҳамда мустаҳкам	Кучли қор ёғишидан кейин бўлиши мумкин
Қўлай эмас	3000-4000	5-30	50-200	5-10; 20-25		Тез-тез бўлиб туради

Умуман олганда, минтақаларни туристик ресурсларини баҳолаш орқали, бу минтақаларда туризм индустриясини шакллантириш ва ривожлантириш имкониятларини белгилаш мумкин. Шундай экан, туристик ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятларини таҳлил этиш катта аҳамият касб этади.

Назорат саволлари:

1. Туристтик – рекреация ресурслари ва уларни белгилар нималардан иборат.
2. Туристтик ресурсларни баҳолашни туризмдаги аҳамияти нимада.
3. Туристтик ресурсларни миқдор жиҳатдан баҳолашни тушунтиринг.
4. Туристтик ресурсларни сифат жиҳатдан баҳолашни тушунтиринг.
5. Табиий ресурсларни баҳолашни турларини тушунтириб беринг.

VI. Мавзу. Экологик туризмни ривожлантириш ресурслари

Режа:

- 6.1. Экотуризм тушунчаси ва турлари.
- 6.2. Экотуризмнинг таркибий қисмлари.
- 6.3. Экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари.
- 6.4. Ўзбекистонда экотуризм ресурслари
- 6.5. Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш.

6.1. Экотуризм тушунчаси ва турлари

Дунё миқёсида туризмнинг энг янги йўналишларидан бири экологик туризм ёки экотуризмдир. «Экологик туризм» термини биринчи маротаба 1980 йил мексикалик иқтисодчи Г. Цебаллос –Ласкурейн таклиф қилган. Экотуризмнинг асосий мақсади саёҳат пайтида янги жойларни кўриш, табиат гўзаллигидан, тоза тоғ ёки ўрмон ҳавосидан баҳра олиш, «ёввойи» табиат бағрида дам олиш, шунингдек, бошқа халқлар урф-одати, маданияти, санъати, тарихий обидаларини кўришдан иборат. Туризмнинг бу кўриниши Канада, АҚШ, Ғарбий Европа давлатлари, Марказий ва Жанубий Америка, Япония, Хитой ва бошқа мамлакатларда тез ривожланмоқда. Экологик туризм айниқса Австралияда яхши ривожланган бўлиб, бу соҳа бўйича махсус дастурлар яратилган.

Экологик туризмни ташкил этиш ва ривожланиши учун объектлар бўлиб, қуйидагилар хизмат қилади:

- миллий боғлар, давлат буюртмалари, табиат ёдгорликлари;
- ботаник боғлар;
- даволаш-соғломлаштириш жойлари ва курортлар;
- кўрикхоналар.

Экотуризмнинг муҳим объекти бўлиб, экологик тоза ҳудуд, ажойиб табиат ва бошқа рекреация ресурслари ҳисобланар экан, мамлакатимиз бу ресурс турларига бой ҳисобланади. Республикамизда тарихий, археологик, архитектура, санъат, мусиқа ва бошқа туристик ресурслар мавжуд. Ўзбекистоннинг бошқа мамлакатларда учрамайдиган экзотик табиати, хилма-хил ландшафтлари, флора ва фаунаси бутун туристик регионнинг жозибадорлигини белгиловчи асосий омиллардир.

Ҳозирги вақтда тўрт хил экотуризм турлари ва экотурлар мавжуд.

1. Илмий туризм. Бунда туристлар дала шароитида кузатиш ишлари олиб борадилар, табиатда изланиш ишларида иштирок этадилар. Масалан Лотин Америкаси мамлакатларидан бири Колумбияда, у ердаги бой қўшлар оламини ўрганиш учун «Колумбия қўшлари» деган экотурлар ўтказилиб, унда бошқа давлатлардан келган орнитологлар ҳам қатнашиб илмий изланишлар олиб борадилар. Бунда туристлар актив ҳаракат усуллари қўллаб, табиий гўзалликдан баҳра оладилар. Илмий тушумга чет элга

бўлган илмий-текшириш экспедициялари ва табиий факультетларда ўқиётган талабаларнинг дала практикаси ҳам киради.

2. Табиат тарихини ўрганиш турлари. Бу атроф муҳитни ва маҳаллий маданиятни ўрганиш учун қилинган сайёҳатдир. Улар кўпинча қўриқхоналар ва миллий боғларда тақшил этилиши мумкин. Бу турлар табиат фенаментлари бор жойларда ҳам ташкил қилиниши мумкин. Бунга мактаб ўқувчиларининг походлари ҳам кириб, унда ўқитувчи, ўқувчиларга ўтилган жойларнинг табиати тарихи тўғрисида ҳикоя қилиб беради.

Самарканд шаҳридан жанубий – ғарбда Нуробод туманида қоратепа тоғ тизмаси жойлашган бўлиб, ундаги чўкки устида Хазрати Довут ғори жойлашган. Бу ғорга бориш йўли ободонлаштирилган ва унга ҳамма ҳам бориши мумкин. Лекин ғорга борган вақтда малакали экскурсовод раҳбарлик қилиб, у ғорни пайдо бўлиш тарихи ва сабабларини тушунтириб берса, унда мистикага йўл қолмас ва ғор тўғрисида афсоналарга изох берилган бўлар эди. Бундан ташқари экотуристлар олиб борган тозалаш ишларида ғор ва ташқарисининг кўриниши анча манзарали бўлиши мумкин.

3. Сарғузаит туризми. Бу тур туризм барча актив ҳаракатни турларини ўзида жамланган саёҳатларни ўз ичига олади ҳамда табиатда дам олиш турлари ҳам бунга кириб улардан мақсад янги хиссиётларни сезиш, таассуротларни бошдан кечириш, туристларни физик формасини яхшилаш ва янги спорт мувоффақитларга эришишидир. Бу тур туризмга альпинизм, қояларда юриш, тоғ ва пиёда юриш туризми, сув, чанғи ва тоғ-чанғи туризми, отда юриш туризми киради.

4. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиат ҳудудларга саёҳат (АМЭТҲС) этиш экотуризмнинг асосий тури ҳисобланади.

Экотуризм функцияларининг асосий фарқи ва ўзига хослиги.

Экотуризм ўзига хос хусусиятларга эга:

- маҳаллий аҳолининг ўз ҳудудларининг ижтимоий - иқтисодий ривожига иштирок этиши;
- туризм объектлари ичида табиийликни кўплиги;
- мутадил табиатдан фойдаланиш
- энергияни кам истеъмол этиши;
- Туристларни экологиядан билимли бўлиши

6.2. Экотуризмнинг таркибий қисмлари

1997 йил Бразилияда бўлиб ўтган Бутунжаҳон конгрессида эътироф этилган маълумотга кўра, дунё бўйича жами саёҳатга чиққанларнинг 12 фоизи экотуризмда яъни «яшил» саёҳатга чиқишган. Чет эллик олимлар баҳолашига 1993 йил экотуризмдан тушган даромад 30 млрд. АҚШ долларини ташкил этган, яъни халқаро туризмдаги жами даромаднинг 10 фоизини ташкил этган. Сайёҳатнинг бу тури асосан АҚШ, Канада, Австралия, Непал, Эквадор, Бразилия, Филиппин, Кения, ЖАР давлатларида тез ривожланмоқда.

Туристик саёҳатларга чиқишдан мақсад саёҳат вақтида янги жойларни кўриш, табиат гўзаллигидан, тоза тоғ ёки ўрмон ҳавосидан баҳра олиш, «ёввойи» табиат бағрида дам олиш шунингдек, ўзга халқ урф-одати, маданияти, санъати ва тарихий обидалар кўришдан иборатдир.

Экотуризмни рекреацион ресурсларга: табиат, тоғ ва текисликлар, дарёлар, чўл ва воҳалар, кўл ва турли ландшафт зоналари киради. Шулар асосида экотуризм қўйидаги таркибий қисмларга бўлинади.

- Денгиз ва океанлар экотуризми;
- Ўрмон ва сунъий боғлар зоналарига экотуризм;
- Дарё ва кўлларда экотуризм;
- Тоғ экотуризми;

- Тарихий обидалар экотуризм;
- Меъморчилик ёдгорликларига экотуризм;
- Археологик қазилмалар экотуризм;
- Экологик мушкул жойлар экотуризм;
- Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар экотуризм.

Юқорида таърифланган экотуризмнинг таркибий қисмлари ичида охиригиси алоҳида салмоқли ўрин тутади ва кўпчилик олимлар экотуризм тушунчасини фақат алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар экотуризм деб қўллашади.

6.3. Экотуризмнинг ўзига хос хусусиятлари

Экотуризмнинг ривожини натижасида унинг уч асосий хусусияти пайдо бўлиб, улар маҳаллий аҳолининг маънавий кайфиятига, иқтисодий аҳволига тўғридан-тўғри ёки бошқа жиҳатдан ўз таъсирини кўрсатади. Бўларга қуйидагилар киради:

1. Ижтимоий хусусияти
2. Иқтисодий хусусияти
3. Экологик хусусияти

Ижтимоий жиҳатдан олиб қарасак, экотуризмнинг ижобий томони шундаки, у маҳаллий аҳолига ўзининг юрти табиитини муҳофаза қилгани учун унга иқтисодий самара беради, уларни муҳофаза этилаётган ҳудудларида ҳамкорликда иш олиб боришга имконият беради. Кўпинча муҳофаза этиладиган ҳудудларни асосий муаммолари маҳаллий аҳолининг муҳофаза этиладиган табиат ҳудудлари билан ўзлари яшайдиган жойлардан фойдаланиш учун кураши натижасида келиб чиқади. Экотуризм қишлоқ аҳолиси учун, уларнинг иқтисодий манфаати учун курашда, табиатнинг нодир бурчакларини сақлаб қолган тақдирда, ундан махсус фойдаланиш йўли билан иқтисодий фойда олиш йўлини кўрсатади. Лекин, маҳаллий аҳоли ўртасида уларнинг олаётган иқтисодий фойдаси ўша ернинг табиитини сақланиши билан чамбарчас боғлиқлигини чуқур тушунтириш ишлари олиб бориш йўли билан исботлаш керак. Янги очилаётган кўриқхоналар ҳудудида ҳамиша маълум миқдорда шу ерда яшаб турган аҳоли қолади. Масалан, Китоб геологик кўриқхонаси ҳудудида айрим қишлоқлар қолиб кетган. Қишлоқларнинг кўп сонли аҳолиси азалдан кўриқхона майдонида деҳқончилик ёки мол боқиш билан шуғулланган. Кўриқхона чегараси аниқланган вақтда чарвачилик билан шуғулланаётган аҳолига икки шарт қўйилади, биринчидан кўриқхона майдонидан ташқарига чиқиб янги турар жойга кўчиш, иккинчидан, уларни шу вақтга қадар шуғулланиб келган деҳқончилик ёки чарвачилик ишларини қатъий тақиқлаш. Чунки кўриқхона талабига асосан, кўриқхоналар ва уларнинг муҳофаза минтақаларида уларга алоқаси бўлмаган ҳар қандай хўжалик ишлари олиб бориш тақиқланади. Кўриқхона майдонида экотуристлар маршрутлар ташкил этиш ёки туристлар талаби асосида, туристик истеъмолни қондириш, табиатни ўрганиш, табиат экосистемаларини муҳофаза этишда ўз ҳиссасини қўшиш йўли билан, маҳаллий аҳолининг қизиқишини ҳимоя қилган ҳолда, алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларда туризм ишларини олиб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Экотуризмнинг ривожини натижасида Ўзбекистоннинг жанубий – ғарбий ҳудудида табиатни муҳофаза этиш ишлари ривожланади, кўриқхона ҳудудида жойлашган қишлоқ аҳолиси иш билан таъминланиб, сифатли туристик фаолият атроф муҳитга зарар етказмаган ҳолда олиб борилади, туристик бозор таркиб топади ва қишлоқ жойларида янги иш жойлари ташкил этилади.

Туризм халқ хўжалиги тармоқларини ривожига ижобий таъсир этади, туристик инфраструктура шаклланиши ва ривожини тезлаштиради, ишлаб чиқариш кучларини бир текис жойлаштиришга ва хизмат кўрсатиш тармоқлари фақатгина аҳоли зич жойлашган юқори ривожланган ҳудудлардагина эмас, иқтисодий заиф ривожланган ҳудудларга ҳам таъсир этади.

Иқтисодий жиҳатдан, туризмнинг иқтисодий ривожланган давлатларда амалий аҳамияти кўпчиликка таниш. Туристлик фаолият натижасида келаётган иқтисодий фойда, кўп сабаблар натижасида пайдо бўлади ва юқори миқдорларга етиши мумкин. Туристлик ресурслардан ташқари, бу ерда катта ролни туризм инфраструктураси, реклама, хизмат кўрсатиш, келаётганлар сони, туристларнинг иқтисодий даражаси, солиқлар ва бошқалар эгаллайди.

Кўриқхоналар ва миллий боғлар рекреацион функциясини экологик баҳолаш маълум мураккабликка эга. У кўриқхона ёки миллий боғга келаётган туристларнинг хизмат кўрсатишдаги экологик самарадорлиги билангина эмас, балки келаётган фойда билан ҳам ўлчанади. Масалан, «Азчек» ва «Теберда» туристик базалари Теберда кўриқхонаси чегарасида жойлашиб, бир йилда 350 минг доллар, Литванинг миллий боғида жойлашган «Игнамена» турбазаси эса 76 минг доллар фойда келтиради.

Рекреацион фаолиятдан келаётган фойдани баҳолашда, унга қўшимча хизмат кўрсатаётган ва туристик маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қўшилган, ҳамда дам олувчиларга қўшимча хизмат кўрсатаётган корхоналар фойдаси ҳам ҳисобга олинади. Улар кўпинча кўриқхоналар ва миллий боғлардан келаётган фойдадан ҳам кўпроқ бўлиши мумкин. Масалан 27 минг туристларни Теберда кўриқхонасига олиб бораётган транспорт ташкилотларининг фойдаси «Азчек» ва «Теберда» турбазалари олаётган фойдадан 1,5 марта кўп бўлган.

Экологик жиҳатдан, муҳофаза этиладиган ҳудудларда табиатга саёҳат туризмни ривож, табиатга ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир этиши мумкин. Бир томондан туризм ривож дунёнинг кўп қисмларида нодир экосистемалар ва турлари ҳимоя қилиш учун кучли омил бўлиб хизмат қилади. Табиат қўйнида туризм экологик фаолиятнинг бир тури бўлиб, тирик табиат неъматларини ундан чиқариб олмайди (ов ва балиқ овлаш туризмидан ташқари). Халқаро экотуризм ривожланиши тарихида унинг шаклланишида табиатни ҳимоя қилишдаги ролини кўрсатувчи кўплаб мисоллар кўрсатиш мумкин. Туризм муҳофаза этиладиган кўплаб ҳудудларни иқтисодий ҳолатини кўтариб, унинг табиатини экологик ҳолатини яхшилайдди.

АҚШдаги Йеллоустон миллий боғи-дунёдаги табиий туризмнинг бешиги ҳисобланади. Бу ерда туризмнинг қарама-қарши ёндашувларини кўриш мумкин. Бир тарафдан Йеллоустон миллий боғини кўриш учун келаётган кўплаб туристлар миллий боғ жойлашган Монтана штатига катта иқтисодий фойда келтирилади, чунки келган туристлар штатнинг бошқа хизмат кўрсатиш тармоқлари, ресторанлари, бензен қўйиш станциялари, меҳмонхоналаридан фойдаланишади. Айни вақтда туризмнинг кучли ривожланиши атрофидаги шаҳарлар ҳаёт даражасини кескин ўзгартирди. Бир тарафдан штатдаги ҳаёт даражаси ошган бўлса ҳам, бошқа тарафдан янги йўллар кўрилиши, йўлларда автотранспортнинг ҳаддан ташқари ўсиши, шовқин сўроннинг ошиши, газ билан ифлосланишининг ўсиши, ер нархининг тез ўсиши каби муоммоларни пайдо қилади. Миллий боғ ҳудудида туристлар миқдори шунчалик кўпайдики, табиат билан мулоқатда бўлиши қийинлашди, нодир экосистемаларни сақлаб қалолмаслик хавфи пайдо бўлди.

Туризм жараёни давомида унинг табиат ресурсларидан фойдаланишни режалаштиришни ўрганиш, туристик оқимларни ва унинг потенциал таъсирини моҳирлик билан бошқаришни ўрганиш лозим. Туризмни ривожлантириш дастурини ишлаб чиқишда ҳаммавақт унинг салбий таъсирини ўйлаб кўриш ва ҳисобга олиш керак. Шунини алоҳида кўрсатишимиз керакки, агар туризм атроф – муҳитга салбий таъсир этса, у ҳақиқий экологик туризм бўлмайди. Искотланган ҳақиқий экологик туризм табиатни муҳофаза этувчи кучли қурол бўлиб, унинг вазифаси табиатга саёҳат вақтида бўлувчи салбий таъсирларни камайтириш ва ижобий томонларини юқори даражада кўпайтиришдир.

Мисол тариқасида кўрадиган бўлсак, Кениядаги Амбосели миллий боғида ҳар бир арслондан экотуризм объекти сифатида келтириладиган фойдаси 27000 \$. Шу йўл билан ҳар бир арслон умри давомида 500000 \$ Кения халқига фойда келтиради. Миллий боғ ишлаганга қадар ов туризмга рухсат этилган вақтда (21 кунлик тур) чет эллик овчи ҳар

бир отилган арслон учун 8500 \$ тулаган. Арслон терисини ишлаш 960-1325 \$ тушган. Демак ов туризмида бир арслон максимум 9825 \$ фойда келтирган ва ўзи ҳам курбон бўлган. Экотуризмда эса ҳар бир арслон 500 000 \$ фойда келтирган ва умрининг охиригача эркин юрган. Шу мисолни ўзи кўрсатиб турибдики экотуризм шубҳасиз бу жониворлардан иқтисодий фойда келтиришнинг энг қўлай йўли ва айнаи бир вақтда жониворни ўлдирилишига рухсат берилмайди.

Экотуризмда туризмни бошқа турларига қараганда камроқ маблағ сарф этиб кўпроқ фойда олинади. Шунинг учун унинг иқтисодий самарадорлиги анча каттадир.

Ҳозирги вазиятда экотуризм ривожининг табиат комплексларини сақлаб қолишда иштирокининг бир қатор устунликлари бор. Экотуризм кўпчилик қўриқхоналарда иқтисодий фаолиятнинг ягона тури бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистонда ва чет эл амалиёти шундан гувоҳлик берадики, экотуризм имконияти фойдаланилмаган тақдирда унинг «экологик ўрнини», албатта табиат учун ҳалокатлироқ бошқа шакл эгаллайди.

Кўпчилик маъсул туроператорлар ўз туристларининг саёҳатини сифатли ташкил этиш учун уларнинг бўлажак саёҳат объекти бўлган табиати алоҳида муҳофаза этиладиган ҳудудлар билан доимий алоқада бўлишади ва табиатни муҳофаза этадиган ташкилотлар билан ҳамкасбликда иш олиб боришади. Шундай қилиб экотуризмни тўғри ташкил этиш табиати муҳофаза этиладиган ерларнинг экологик, ижтимоий ва иқтисодий муаммоларини ҳал этишга ёрдам беради.

6.4. Ўзбекистонда экотуризм ресурслари

Ўзбекистон экологик туризм ва унинг саргузашт турларидан рафтинг, треккинг, миниладиган туризм (“доор оф роад”), агротуризм, альпинизм ва бошқа спорт турларини ривожлантириш учун бой имкониятларга ва ўзига хос хусусиятларига эга. Экотуристлар учун қизиқарли бўлган объектлар, яъни алоҳида муҳофазага олинган ҳудудлар доирасидаги турли табиий ва маданий вужудга келган ландшафтлар, ўсимлик ва ҳайвонот олами ресурслари, кам учрайдиган ва камайиб бораётган организмлар генофонди, ажойиб табиат комплекслари, табиат ёдгорликлари экотуризмни ривожлантиришнинг муҳим асоси ҳисобланади.

Экологик туризм нуктаи-назаридан алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар таянч ҳудудлар сифатида қаралмоғи лозим. Ғарбий Европа мамлакатлари ўзларининг табиий ландшафтларидан аллақачон махрум бўлганликлари сабабли, йилдан-йилга бошқа мамлакатларнинг табиатига бўлган қизиқиши тобора ортиб бормокда. Шунинг учун туристик ресурслардан самарали фойдаланишда табиат муҳофазасининг ўрни катта.

Экологик туризм ҳозирги кунга келиб жадал суръатларда ривожланиб бораётган туризм соҳасига айланди. Ўзбекистонда экотуризм ривожланиши табиатни муҳофаза қилиш, экотуристларни ватанизмга жалб этиш, ноёб ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсини сақлаш, кўпайтириш муаммоларини ҳал қилишга, балки маҳаллий аҳолини иш билан таъминлаб иқтисодиётимизни ривожлантиришига катта ҳисса қўшади. Экотуризм фаолиятидан келиб чиқиб алоҳида муҳофаза этилаётган табиий ҳудудларда амалга ошириш катта аҳамиятга эга. Маҳаллий, аҳолини эҳтиёжини қондириш кўпроқ табиатдан фойдаланиш турларига бориб тақалади.

Табиий ресурслардан ишлаб чиқаришда тобора кўпроқ фойдаланиш, жамиятнинг турли-туман эҳтиёжларини қондириш, инсон ҳаёти ва фаолиятини таъминлаш учун табиий муҳитдан фойдаланишнинг кучайиши табиатнинг айрим ҳудудларини табиий ҳолатда сақлаш заруратини келтириб чиқаради. Бундай участкалар алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар (акваториялар) бўлиб, улар экологик, генетик, асраш, муҳофаза қилиш, санитария-гигиена, соғломлаштириш, маданий-маорифий функцияларни бажаради ва улар фаол ҳўжалик ўзлаштирилишидан чиқарилади. Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар экологик балансни қўллаб-қувватлаш, табиий

ресурсларни такрор ишлаб чиқариш, экотизимлар ва организмлар генофондлари эталонларини сақлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва сақлаш, рекреация ва табиат муҳофазаси таълим–тарбияси, шунингдек, ҳам табиий шароитларда, ҳам инсон таъсирида кечадиган маҳаллий, минтақавий ва глобал табиий жараёнларни ўрганиш мақсадларига хизмат қилади.

Экологик туризмни ташкил этиш ва ривожланиши учун объектлар бўлиб, қуйидагилар хизмат қилади:

- миллий боғлар, давлат буюртмалари, табиат ёдгорликлари;
- ботаник боғлар;
- даволаш-соғломлаштириш жойлари ва курортлар;
- кўриқхоналар.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар статуси, функцияси, режими ва бошқаришни ташкил этишдаги фарқлари ҳисобга олиниб, қуйидаги категорияларга бўлинади (таснифланади):

1. Давлат табиат кўриқхоналари, шу жумладан, биосфера кўриқхоналари.
2. Миллий парклар.
3. Давлат миллий табиат парклари (боғлари).
4. Давлат табиат буюртма кўриқхоналари (заказниклар).
5. Давлат табиат ёдгорликлари.

6. Алоҳида муҳофаза қилинадиган бошқа табиий ҳудудлар: сув муҳофазаси минтақалари, курорт-соғломлаштириш табиий ҳудудлари, рекреация зоналари, ботаника боғлари, дендрология боғлари, кўриқланма (оралик) тегралари, ўрмонларнинг тақиқланган минтақалари, ҳайвонот боғлари, балиқчилик хўжалиги тегралари.

Бундан ташқари алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг бошқа шакллари – яшил зоналар, шаҳар ўрмонлари, шаҳар парклари, боғ-парк санъати ёдгорликлари, муҳофаза қилинадиган қирғоқ линиялари, муҳофаза қилинадиган дарё тизимлари, муҳофаза қилинадиган ландшафтлар, биологик станциялар, микрокўриқхоналар ва бошқалар ҳам ташкил этилиши мумкин.

Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизимининг роли атроф-муҳитнинг барқарорлигини таъминлаш, жамиятнинг ижтимоий талаблари ва моддий эҳтиёжларни таъминлаш билан белгиланади. Шунга мувофиқ алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар қуйидаги иқтисодий -экологик функцияларни бажаради:

- генофондни сақлаш;
- фундаментал экологик жараёнлар ва ҳаёт таъминоти тизимларини қўллаб-қувватлаш;
- илмий, билиш ва тарбиявий мақсадларда муҳофаза қилинадиган табиат комплекслари тўғрисидаги ахборот маълумотларини тўплаш ва илмий тадқиқотларни ўтказиш имкониятларини таъминлаш.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон ҳудудида – кўриқхоналар, миллий боғлар, табиатнинг нодир ёдгорликлари мавжуд. Бу ерда кўриқхона билан миллий боғ ва табиатнинг нодир ёдгорликлари ўртасида фарқ нима ва уларда экотуризмни қандай ривожлантириш мумкин деган савол туғилади.

Кўриқхоналар хўжалик фаолияти тақиқланган табиат комплекслари ва объектлари ҳисобланади ва улар табиатни муҳофаза қилиш, илмий, экологик аҳамиятга эга бўлган жойлар бўлиб, табиатнинг доимий ёки камёб ландшафтлар, ўсимликлар ва жониворлар оламининг генетик фонди сақаланадиган ерлар ҳисобланади. Ёки бошқача таърифлаганда давлат кўриқхоналари деб, табиатни кўриқланиши шарт бўлган илмий, экологик – маънавий аҳамиятли, табиий муҳит нишонлари типик ёки нодир ландшафтлар, ўсимлик ва жониворлар генетик фонди сақланадиган ва хўжалик фойдаланишидан тўлиқ чиқарилган табиий комплекслар ва объектлар тушунилади.

Кўриқхонада дам олиш ва туризм табиатга зарар етказиши мумкин, лекин олдиндан ҳисоблаб чиқарилган зарар етказа олмайдиган рекреацион босимга риоя қилиш, туризм орқали бўладиган салбий ўзгаришларни олдини олиш мумкин.

Миллий боғлар. «Миллий боғ» жумласи 19 асрда АҚШда алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларда пайдо бўлди (Йеллеустон боғи 1872 й). Уларни ташкил этишнинг асосий хусусияти нодир табиий объектларни одамларни эркин кириши ва айни вақтда оддий хўжалик мақсадида фойдаланишни тақиқлаш йўли билан пайдо бўлди. Миллий боғнинг кўриқхонадан фарқи шуки, унда инсоннинг хўжалик фаолиятдан фақат туризмга рухсат берилади, қолганлари тақиқланади.

Шу мақсадда миллий боғларнинг фаолиятини ҳар бир ҳудуд учун типик гўзал ландшафтларни, шу ердаги тарих, маданият, архитектура ёдгорликлари билан сақлаб қолиш, ҳамда флора ва фаунанинг генетик фондини кўпайтириш асосида олиб бориш муҳимдир. Асосийси туризмни ривожини табиатга зарар етказмасдан олиб бориш асосида ишлаб чиқиш лозим. Миллий боғларда илмий текшириш, маърифий ишларни ташкил этиш ва улар табиат муҳофазасининг назарий ва амалий томонлари масалаларини ечиш, аҳолини турли ёдгорликлар ва эътиборга молик жойлари билан таништириш ишларини олиб борилади.

Зомин миллий боғи, 10,5 минг гектар ерни эгаллайди ва зомин тоғ ўрмон кўриқхонаси сифатида 1960 йил Туркистон тоғ системасининг ғарбий қисмидаги табиат комплексларини муҳофаза қилиш учун ташкил этилди. Кейинроқ бой туристик ресурслари эътиборга олиниб миллий боғга айлантирилди. Миллий боғга характерли ўсимлик арча (зарафшон, туркистон ярим шарсимон турлари) ҳисобланади.

Миллий боғда яёв юриш ва тоғ туризмни ривожлантириш учун имконият катта. Бу жойнинг шифобахшлик хусусиятидан фойдаланиб, даволаш туризмни ривожлантириш мумкин. Лекин миллий боғ Самарқанд, Тошкент, Бухоро ва бошқа Жиззах каби шаҳарлардан бир мунча узоқ бўлганлиги ва унга борадиган йўллари яхши бўлмагани учун унинг туристик имкониятидан тўлиқ фойдаланила олинмаяпти.

Заказниклар майдонида табиатнинг объектларининг бир қисминигина хўжалик томонидан ишлатилади ва бу ишлатилиши, маълум муддатларда, маълум мавсумларда ҳамда табиатга зарар етказмайдиган даражада амалга оширилади. Овчилик буюртмалардан ташқари охирги йилларда ботаник- ландшафт, гидрологик ва бошқа мақсадли ҳамда комплекс табиат заказниклари (кўриқлар) ажратила бошланди.

Комплекс ландшафт заказниклари (кўриқлар) деб муҳофаза этиладиган табиат майдонларни кўриқловчи муҳим табиат ҳудудлари тушунилиб, унда ҳ турли хил табиат комплекслари муҳофаза этилади ва айни бир вақтда унда хўжаликнинг бошқа фаолиятлари тўхтатилмайди.

Табиат ёдгорликлари. Ноёб табиат ёдгорликлари, бу – муҳофаза қилинадиган объект турларидан ҳисобланади. Айрим ҳолларда табиий объектларни муҳофаза қилиш учун катта майдонларни ишғол қилинадиган кўриқхоналар ташкил қилиш мақсадга мувофиқ бўлмайди. Шунинг учун кичикроқ майдонлардаги табиий объектлар «табиат ёдгорликлари» деб қилинади ва муҳофаза остига олинади. «Табиат ёдгорликлари» терминини дастлаб А.Гумболт таклиф қилган. Ўтган асримизнинг бошларидаёқ Европада табиат ёдгорликларини муҳофаза қилиш бошланган эди.

Табиат ёдгорликлари табиатнинг ўзгариши ва унда содир бўлаётган жараёнлар ҳақида маълум даражада аниқ гувоҳлик беради. Табиат ёдгорликлари илмий – тарихий ва маданий – эстетик аҳамиятга эга.

Умумий характерига кўра, табиат ёдгорликлари геологик – геоморфологик, ботаник, палеонтологик, астрономик ва ландшафт ёдгорликларига бўлинади.

Ўзбекистон ҳудудининг муҳофаза этилаётган табиий ҳудудлар таркибида 2164 км² майдонни ташкил этган 9 та давлат кўриқхонаси, 6061 км² майдонни ташкил этган 2 та миллий боғ ва ноёб турларга кирувчи ҳайвонларни кўпайтириш “Жайрон экомаркази”, 12186 км² майдонни ташкил этган 9 та давлат буюртмахоналари мавжуд. Муҳофаза

этиладиган табиий ҳудудларни умумий майдони 20520 км², ёки Ўзбекистон ҳудудининг 5,2 % ни ташкил этади. Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларда етарли даражада шарт – шароитлар, инфратузилма, ҳамда моддий – техник базасининг, сервис хизматларини яхши яратилмаганлиги мамлакатимизда экотуризмни ривожланишига тўсқинлик қилмоқда. Шу муносабат билан, Президентимизнинг 2006 йил 17 – апрелда “Ўзбекистон Республикаси 2006 – 2010 йилларда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги 325 сонли қарори чиқди. Бу бўйича Республикамизда айрим ишлар бошланган. Масалан, ҳозирги кунда Ўзбекистонда экотуризм йўналишлари «Экосан» халқаро жамғармасининг экотуризм бўлинмаси томонидан ишлаб чиқилмоқда.

Йўналишлар ҳозирча Зомин миллий боғи ва Нурота қўриқхоналарига уюштирилган. Ундан ташқари экотуризмни ривожлантириш мақсадида Табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси “Ўзбекистон Республикасида экологик туризмни ривожлантириш Концепцияси ва унинг яқин келажақдаги истикболлари”ни ишлаб чиқди. Албатта, бу мавжуд имкониятлардан унумли фойдаланишимиз учун бир қанча ишларни амалга оширишимиз лозим деб ҳисоблаймиз:

- қўриқхоналар ва миллий боғлар сонини ошириш;
- мавжуд қўриқхоналар ва миллий боғларни туристик ресурс сифатида илмий жиҳатдан ўрганиб чиқиш;
- экотуристтик ресурсларни баҳолаш ва уларни кадастрини олиб бориш;
- мавжуд қўриқхоналар ва миллий боғлардан экотуризм объекти ва рекреацион ресурс сифатида фойдаланиш учун керакли инфратузалмани шакллантириш;
- экотуризм объекти сифатида мавжуд табиат гўшаларидан тартибли фойдаланиш;
- экотуризм бўйича мутахассисларни тайёрлаш;
- экологик туризм ривожланган мамлакатлар малака ва тажрибасини ўрганиш;
- табиат муҳофазасига алоҳида эътибор қаратиш ва бошқалар.

Миллий боғлар ва давлат қўриқхоналари табиатни муҳофаза қилиш муассасаси бўлиб, уларнинг ҳудудлари экологик, тарихий ва эстетик қимматга эга бўлган ҳамда табиатни муҳофаза қилиш, рекреация, маърифий, илмий ва маданий мақсадларда фойдаланишга мўлжалланган табиий мажмуаларни ўз ичига олади. Бу ҳудудларда табиат неъматларидан фойдаланилган ҳолда табиий хизмат кўрсатиш соҳасини (сервис)ни йўлга қўйиш, комплекс ривожлантириш ва турли тематик маршрутларни ташкиллаштириш, экотуризмни ривожланишида муҳим аҳамиятга эга.

6.5. Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш

Мамлакатимизда ҳам бир қанча қўриқхоналар, буюртмалар ташкил этилган. Биз бу алоҳида қўриқланадиган ҳудудлардан фақатгина илмий мақсадларда эмас, экотуризм мақсадида фойдаланишимиз катта иқтисодий самара беради. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда экотуризм йўналишлари «Экосан» халқаро жамғармасининг экотуризм бўлинмаси томонидан ишлаб чиқилмоқда. Йўналишлар ҳозирча Зомин миллий боғи ва Нурота қўриқхоналарига уюштирилган ҳолос. Албатта, бу мавжуд имкониятлардан яхши фойдаланмаяпмиз.

жадвал - 6

Ўзбекистоннинг махсус қўриқланадиган табиий ҳудудларида туризмни ташкил этиш хусусиятлари

Асосий мақсадлар	Ташкил этиш асослари	Ҳуқуқий асослари
- маҳаллий ва хорижий туристларни жалб этиш; - янги иш ўринларини яратиш; - аҳолини яшаш даражаси-	- келувчилар томонидан табиий зоналар биохилма-хиллигига булган салбий таъсирларига йул қўй - маслик;	- Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисидаги” қонуни (20.08.1999); - Ўзбекистон Респуб

ни ошириш; - биохилмахилликни сақлаш; - туризм воситаси орқали янги табиий зоналарни яратиш; - маҳаллий аҳолини табиат ресурсларидан фойдаланишини камайитириш ва уларга альтернатив даромат манбаларини яратиш; - табиий зоналарни бюджетдан ташқари воситалар орқали молиялаштириш; - аҳолини экологик ўқитиш, табиат билан алоқа маданиятини ошириш; - инсонлар дам олишини имконият яратиш; - маълум минтақаларнинг ижтимоий – иқтисодий ривожланишига кўмаклашиш.	- келувчиларни табиий зоналарга бўлган ҳатти ҳаракатини кузатишни таъминлаш, туристик маршрутларда турли тартибларни жорий этиш; - табиий зона ҳудудларида туристик фаолиятни иқтисодий самандорлигини таъминлаш; - табиатни сақлаш тадбирлари ва акцияларида қатнашиш ва б.	ликасининг “Табиатни муҳофаза қилиш” қонуни (9.12.1992); - Ҳаммаси бўлиб, 15 та табиатни муҳофаза қилишга оид қонунлар, 550 та қонун асосидаги табиатни қўриқлаш аҳамиятига эга актлар, стандартлар амал қилмоқда.
---	--	---

Манба; Н.Тухлиев, Т. Абдуллева *Менежмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана. Т.; 2006.*

Бунинг учун ўз навбатида қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим:

- қўриқхоналар ва миллий боғлар сонини ошириш;
- мавжуд қўриқхоналар ва миллий боғларни туристик ресурс сифатида илмий жиҳатдан ўрганиб чиқиш;
- мавжуд қўриқхоналар ва миллий боғлардан экотуризм объекти ва рекреацион ресурс сифатида фойдаланиш учун керакли инфратузалмани шакллантириш;
- экотуризм объекти сифатида мавжуд табиат гўшаларидан тартибли фойдаланиш;
- экологик туризм ривожланган мамлакатлар малака ва тажрибасини ўрганиш;
- табиат муҳофазасига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Ўзбекистоннинг табиий шароити ва уларнинг экологик ҳолатини инобатга олиб, туристик объектларни ўрганиш ва аниқлаш, туристик йўналишларни белгилаш, уларнинг ҳудудийлик ва мажмуавийлик жиҳатларидан келиб чиққан ҳолда табиий хизмат кўрсатиш соҳасини йўлга қўйиш шу куннинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларида бюджет камомади мавжуд бўлгани сабабли экотуризмнинг иқтисодий роли аҳамиятга эга. Шуниси ҳам муҳимки экотуризмнинг ривож қиммат ва кенг инфраструктураси талаб этмайди. Демак экотуризм бўлажакда кичик харажатлар ҳисобида, катта фойда келтирадиган манбага айланиши мумкин.

Ўзбекистон шароитида Китоб геологик қўриқхонаси экологик туризм билан отда юриш ва пиёда туристларга хизмат кўрсатиш тажрибаси бор. Туризм учун яроқли бўлган ёзлик мавсумда тоғ зоналарида апрел ойидан октябргача 7 ойга чўзилади. Пиёда юрувчиларнинг бир гуруҳи (10 одам) учун кириш баҳоси ҳар бир кишига бир кунга 50

доллар, отда юрувчилар учун 70 доллар деб ҳисобланса, бир кунда 10 киши x 50 \$ = 500 \$ ёки 10 киши x 70 \$ = 700 \$ даромат олиш мумкин.

Май ойидан бошлаб сентбр ойига қадар отда юриш маршрутлари ўтказилади. Келаётганлар сони бир ойда ўртача беш гуруҳ (10 кишидан)ни ташкил этса, 50 киши 70\$дан 3500 \$, 5 ойда эса 17500 \$ни ташкил этади. Демак, бир мавсумда пиёда саёҳатчиларни ҳам ҳисобга олсак, тахминан 30-35 минг доллар даромат олиш мумкин. Ундан ташқари қўшимча хизмат кўрсатиш тармоқлари орқали дароматни яна ҳам ошириш имкониятлари мавжуд.

Экотуризмнинг ва экологик экскурсияларнинг яна бир аҳамияти у экологик билим беришнинг муҳим шакли бўлиб хизмат қилади, табиатни муҳофаза қилиш ишини олиб боради, алоҳида муҳофаза этиладиган табиат ҳудудларининг жамоат ичидаги обрўини оширишга хизмат қилади. Ҳозирги кунларда кўпчилик муҳофаза этиладиган ҳудудлар ўз фаолиятларини жамоатчиликни қўллашишисиз олиб бориши қийин ҳисобланади. Жамоатчилик ёрдамида муҳофаза этиладиган ҳудудларга қаратиш йўли бу одамларни нодир ландшафтларни сақлаб қолишда иштирокчиларини ташкил этишдир. Кўпинча кўриқхоналар томонидан турли ташкилотлар учун ташкил этган турлари уларнинг узок муддатли ҳамкорлиги учун йўл очиб беради. Ундан ташқари чет эллик экотуристлар ўзлари келиб кўрган кўриқхоналари учун ёрдам фондлари ташкил қилиши мумкин.

Назорат саволлари:

- 1.Экотуризм тушунчасига изох беринг.
2. Экотуризмни қандай турлари мавжуд.
3. Экотуризмнинг қандай ўзига хос хусусиятлари мавжуд.
4. Ўзбекистонда экотуризм ресурсларини изохланг.
- 5.Ўзбекистонда экотуризм имкониятларидан самарали фойдаланиш нималардан иборат.

VII.Мавзу. Диний туризмни ривожлантириш ресурслари

Режа:

- 7.1.Диний туризм тўғрисида тушунча.
- 7.2. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари.
- 7.3. Ўзбекистоннинг ислом обидалари.

7.1.Диний туризм тўғрисида тушунча

Маълумки, туристик ресурсларнинг турлари кўп бўлиб, саёҳатдан мақсад асосан танишув, дам олиш ва соғломлаштириш, соғлиқни тиклаш ва спорт ҳамда диний зиёрат ва бошқа мақсадларни кўзда тутати. Туризмнинг қадимий ва актив турларидан бири бу диний туризм ҳисобланади. Мазкур тармоқнинг географияси назар ташлайдиган бўлсак, жаҳоннинг турли мамлакат, минтақаларида диний туристик ресурслар турлича таъминланган. Айни пайтда эса ҳамма жойда ҳам диний туристик объектлар мавжуд эмас. Бинобарин, жаҳон миқёсидаги, яъни дунё динлари ҳисобланган христианлик, ислом ва буддизм ҳамда маҳаллий динларга ер шари аҳолиси эътиқод қилади. Диний зиёрат мақсадида саёҳатлар қадимдан ривожланган, хатто ҳозирги кундаги энг актив “турмигрция” ҳисобланади.

Ҳозирги кунда дунё бўйича ҳар йили 200 млн.дан ортиқ кишилар айнан зиёрат мақсадида жаҳондаги турли зиёратгоҳ, ўзлари учун муқаддас ҳисобланган масканларга бориб, диний туристик саёҳатларга чиқмоқдалар. Статистик маълумотларга назар ташлайдиган бўлсак, йилига 150 млн. христианлар, 45 млн.мусулмонлар, 40 млн.

буддистлар, синтоистлар, 30 млн. индуистлар диний зиёрат мақсадида саёҳат уюштирган (Александрова, 2002). Демак, дунёда диний туристик миграцияси актив ҳисобланиб, саёҳлар асосан руҳан покланиш, буюрилган амалларни бажариш, муқаддас масканларни зиёрат этишади. Туристик оқимларга диний мотивациялар сезиларли таъсир ўтказиши. Диний туризм илдишлари узоқ асрларга бориб тақалади. Илк саёҳатлар тўғрисида маълумотлар Антик даврга тааллуқлидир. Энг машҳур илоҳий марказ Оллада Дельфада жойлашган. У ўз диний пешволари билан умумий Греция аҳамиятига эга бўлган. Кўп сонли зоҳидлар, сайёҳлар бу ерга башоратчи Пифиянинг қароматларини кутиш учун келишган.

Диний мотивлар бўйича миграция Ўрта асрлар даврига тўғри келади, у тараққий этиш давом қилди, янги қирралар пайдо бўлди. Зиёрат Солб юриши шаклида ўзига хос оммавий ҳаракат касб этади. У шаккоқларга (мусулмонлар) қарши кураш байроғи остида, христианларнинг муқаддас жойларини улардан озод қилиш шиори остида ўтказилган.

Зиёрат ҳаракатлари XV ва XVI асрларда сезиларли кенгайган. Унинг кўлами кенгайиши билан оқимлари ҳар хиллиги ҳам кучайди. Муқаддас ерга бораётганларнинг кўпчилиги ўз мақсадлари ва қизиқишларини диний зиёрат билан ниқоблашган. Улар орасида қуддусда Худо қабрига ўзини бағишлаган аслзодалар ҳам, авлиёлик билимларни эгаллашни орзу қилганлар ҳам, ижод аҳлилари ҳам бўлган масалан, Юстус Тепеллус ва Вельгелм Постел – Франция қироли Франциска II топширишга кўра, Фаластинда Париж кутубхонаси учун кўлёмалар йиғилган, савдо-сотиқ мақсадида саёҳатга чиққан савдогарлар ҳам бўлган.

XIX асрда «Муқаддас саёҳатлар» ташкилий шакл касб этди. 1861 йилдан бошлаб ҳар йили Францияда республика ҳукуматининг черковга қарши жиноятлари учун тавба-тазарри қилиш белгиси остида зиёратчилар қарвони ташкил қилинган. Унинг иштирокчилари сони 300-400 кишига етган. 1870 йиллар охиридан францискачилар Венадан ва Мюнхендан ҳам худди шундай қарвонлар жўната бошладилар.

Бугун ҳам кўп асрлар аввалгидек диний эътиқод саёҳат бош мотивларидан бири ҳисобланади. Ҳар йили 200 млн. киши дунё бўйлаб зиёратга боради. Улардан 150 млн. христианлар, 20-30 млн. ҳиндлар, 40 млн. буддистлар, мусулмонлар, синтоистлар ва бошқалардан, зиёратчилар руҳий хотиржамлик, оғир изтироблардан ҳолос бўлиш, маънавий яқин кишилари билан бир бўлиш умидида муқаддас жойларни тавоб қиладилар.

Улар яшаш ва ҳаёт мазмунини ато этган яратганга шукрона айтиш учун йўлга отланадилар. Бу билан ўз имон – эътиқодларига содиқ эканликларини изҳор қиладилар.

Зиёратчининг кенг ва хилма-хил географиясини ўрганиш учун районлаштиришдан фойдаланилади. Жаҳонда зиёратнинг 11 макро ҳудуди ажралиб туради:

- Христиан Европаси;
- христианлик ва бошқа кўпсонли динлар билан мустаҳкам ўрин эгалловчи Шимолий Америка;
- Христианлик ва анъанвий динлар билан Лотин Америкаси;
- Ислонни қабул қилган Шимолий Африка;
- Ислон ҳукмрон ва алоҳида христианлик ва анъанавий динлар мавжуд ғарбий ва Шарқий Африка;
- Буддизм ислон, христианлик ва ҳиндуизмни эгаллаган Жанубий-Шарқий Осиё;
- Буддизм билан (асосан ламаизм) мустаҳкамланган Марказий Осиё;
- Ислон ҳукмрон Ўрта Осиё;
- Ғарбий Осиё ислон ва христианлик, иудизм билан мустаҳкамланган;
- Жанубий Осиё иудизм ва буддизм тарқалган, шунингдек христианлик, жайнизм, сикхизм ва ислам мавжуд.

Ҳар бир макроҳудуд энг аввало зиёратнинг жаҳоний марказлари билан машҳур. Улар эътиқодчиларнинг халқаро оқимини қабул, қиладилар ва кўпинча диний ихтисослаштиришнинг маъмурий, саноат, маданий ва туристик марказлари функциялари

билан қўшилиб кетадилар. Бундан ташқари, макроҳудудларда миллий ва маҳаллий аҳамиятга эга диний сиғиниш объектлари мавжуд. Қуддус-жаҳоннинг йирик диний маркази. Қуддус уч дин этиқодчилари ислом, христианлик, иудизм учун муқаддас марказ. Жаҳон илоҳий марказлари орасида алоҳида ўрин эгаллайди. Иудизмга сиғинувчи яҳудийлар, анча илгариги монотеист динларидандир. Улардан кўпчилик христианликка мансуб – муқаддас тоққа, йиғи деворларига борадилар. Бу ерда девор олдидаги унча катта бўлмаган майдонда улар қачонлардир араблар томонидан вайрон қилинган ибодатхонага қатъу билдирдилар. Қора кийинган зиёратчилар қўл ушлашиб бир оҳангда чайқалган ҳолда Худо Яхвега илтижо билан мурожат қиладилар. Христианлар учун қуддус Исо пайғамбарни ерда бўлиши билан боғлиқ. Уларнинг зиёрат программасида энг муҳим манзил тирилиш ибодатхонаси:

- жаҳон христиан оламининг бош муқаддас жойи ҳисобланади. Ҳар бир сиғинувчи бу ибодатхонага ташриф буюришга интилади. Унинг Голгофе бутига, Помозония тошига, тангрининг тириклик нишон тобутига сажда қиладилар. Худонинг ўғли дафн этилган жой рамзи;
- хочга михланган сиймо турли христиан ибодатлари буюмлари билан зич қуршалган. Рим католиклари худога қайғули сукутда турган армон руҳонийлари каторида тоат-ибодат қиладилар. Худди шу ерда суриялик сиғинувчиларнинг шивирлаб ибодат қилганлари эшитилиб қолади.

Рухий хотиржамликка лиммо-лим қалб ва хор қўшиқнинг Африка оҳангларига хос овози остида эфиопияликлар ўз маросимларини бажо келтиришади. Бошқа қўшни жойлашган хорда греклар ибодат қиладилар. Ҳеч ким, ҳеч кимга ҳалақит бермайди, ҳамманинг диққати ўз ибодатига қаратилган. Мусулмонлар қуддусда ўз байроғларига эга. Улар тўпланадиган жой – бизнинг кўпларгача сақланиб қолган илоҳий иншооти – Умар мочити ҳисобланади. Гумбази муқаддас қоя тимсоли, диний тасаввурларга кўра Муҳаммад пайғамбар ундан арш-аълога кўтарилиб кетган. Муаззаининг динамиклар ёрдамида кучайтирилган овози ҳар куни беш маротаба қадам шаҳар ўзра янграб мусулмонларни намозга чорлайди.

Бу макроминтақаларни биз мавжуд диний зиёратгоҳлар салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда ажратдик. Улар ичида энг муҳим минтақа Европада Ватикан, Ғарбий Осиёда Саудия Арабистонидаги Макка ва Мадина ва Қуддус шаҳарлари ҳисобланади. Ўрта Осиёда эса Ўзбекистоннинг қадимий Бухоро ва Самарқанд, Тошкент, Термиз, Хива ва бошқа шаҳарларида диний туристик ресурслар мавжуд.

7.2. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари

Дарҳақиқат, Ўзбекистон туристик ресурсларнинг бойлиги билан ажралиб туради. Ўзбекистонда диний туризм, яъни азиз қадамжоларни зиёрат қилиш масканларига жуда бой ҳисобланади. Жумладан, Марказий Осиёда, қолаверса жонажон Ўзбекистонимизда ҳам азиз авлиёлар яшаб, дафн этилган қадамжолар, зиёрат масканлари беқиёс кўп. Кўпгина авлиёларнинг дафн этилган жойлари ва қабрлари қайтадан таъмирланиб, асл ҳолатига келтирилмоқда. Улар каторига Баҳовиддин Нақшбандий, Ғиждувоний, Имом ал-Бухарий, Маҳтуми Аъзам, Шоҳизинда, Мотрудий, Ҳаким ат-Термизий, Зангиота каби азиз авлиёлар ва имомлар макбаралари мусулмон аҳлининг беқиёс, гўзал зиёрат қиладиган ва маънавий руҳланадиган жойларига айлантирилди. Айниқса, Имом Ал-Бухорий мажмуасини муҳим зиёратгоҳга айлантириш халқаро аҳамиятга эгадир. Чунки, бу зиёратгоҳ мусулмон оламида Макка ва Мадина шаҳарларидан кейин энг муҳим саждагоҳ ҳисобланади. Шу сабабли зиёрат қилиш учун қулай шарт - шароит яратиш, яъни инфратузилмани шакллантириш бугунги куннинг муҳим масаласи ҳисоланади. Бу ерда асосий вазифа хориж мамлакатлар фуқароларининг ортиқча қийинчиликларсиз зиёрат қилиб кетишларига эришишимиздир. Бунинг учун Самарқанд шаҳри аэропортини жаҳон андозаларига яраша бўлиши, масалани асосий ечимидир.

Мустақаллик йилларида диний қадамжоларга давлат томонидан катта эътибор берилмоқда. Буюк аجدодларимиз кўним топган масканларни қайта тиклаш, ободонлаштириш, таъмирлашга жиддий эътибор берганлиги туфайли зиёратгоҳ масканлар 1.5 млрд. Мусулмон дунёсини ўзига тортмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда диний туризмни ҳудудий ташкил этиш ва ривожлантиришга жиддий эътибор қаратиш лозим. Хусусан, Жануби – Шарқий Осиё ва Ғарбий Осиё мамлакатлари зиёратчиларни жалб этиш мақсадида тадбирлар ишлаб чиқиш керак. Бунинг учун ҳар бир вилоят, туман ва қишлоқлардаги кишилар томонидан муқаддас ҳисобланиб келинаётган зиёратгоҳларни аниқлаш, умумлаштириш, республика ва вилоят диний туристик карталарини яратиш ҳамда зиёратчиларга зарур шароитлар яратиш, йўл қуриш, транспорт имкониятларни ўрганиш мақсадида мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Диний зиёратгоҳлар кам маблағ ҳисобига катта даромад манбаига айланиши шубҳасиз. Мамлакатимизнинг барча вилоятларидан ўнлаб, юзлаб диний қадамжолар мавжуд. Аммо уларни зиёрат этиш маршрутлари аниқ тузилмаган. Ачинарли ҳолати шундаки, ислом дунёсида катта хизмат қилган, авлиё даражасига кўтарилган сиймоларимиз абадий кўним топган масканларини фақатгина маҳаллий даражада, яъни туман ёки вилоят миқёсидаги биламиз, холос. Бинобарин, бундай муқаддас зиёратгоҳларни республика ва халқаро даражадаги диний зиёратгоҳ объектларига айлантириш мумкин.

Хулоса ўрнида шуни айтиш лозимки, диний туризм ҳамма вақт саёҳатнинг энг актив тури бўлиб келган. Инсоният борки, у эътиқод қилади, сиғинади, руҳан ва маънавий жиҳатдан покланишга ҳаракат қилади. Шунинг учун у диний зиёратни ҳохлайди. Бунинг учун муқаддас зиёратгоҳ бўлиши шарт. Ваҳоланки, мамлакатимиз диний зиёратгоҳларга бой минтақа ҳисобланиб, келажакда диний туризмни ривожлантиришга янада эътиборни янада кучайтириш ҳам моддий, ҳам маънавий юксалишида муҳим аҳамият касб этади.

7.3. Ўзбекистоннинг ислом обидалари

Ҳозирги кунда халқаро туризмнинг энг муҳим тармоқларидан бири диний яъни зиёратчилик туризми бўлиб ҳисобланади. Зиёратчилик туризмнинг шаклланиш тарихи узок ўтмишга бориб тақалади. Яъни унинг илк бор вужудга келиши антик даврига тўғри келади. Зиёратчилик туризмнинг асосий пайдо бўлган масканлари қадимги греклар ва римликлар ватани бўлиб ҳисобланади. Қадимда греклар ва римликлар ибодатхоналар ва черковлар қуриб, уларда сиғинишганлар. Зиёратчиларнинг сайёҳат қилишидан асосий мақсади азиз авлиё жойларга қадам ранжида қилиши, сиғиниш чоғида руҳий жиҳатдан енгиллашиши, кўнгилларнинг покланиши, оғир касалликлардан холос бўлмоқлиги, қилиб қуйган гуноҳ ишларини оллоҳдан сўраб кечиришларини, сафар чоғида сафдошлари билан маънавий яқинликда бўлишни орзу-умид қилишадилар. Зиёратчи сайёҳлар сафарга чиқишида ўз орзу умидларига эришиш, яратганга шукронлар айтиб унинг иззат ҳурматини бажо келтиришни ўз кўнгилларидан ўтказадилар.

Ҳозирги кунга келиб дунёда зиёратчилик сайёҳлигининг 10 дан ортиқ йирик марказлари мавжуд бўлиб, улар ер шарининг деярли ҳамма қитъаларида жойлашгандир.

Мусулмон оламида зиёрат қилиш маконлари ҳам анчагина. Жумладан, Марказий Осиёда, қолаверса жонажон Ўзбекистонимизда ҳам азиз авлиёлар яшаб, дафн этилган қадамжолар, зиёрат масканлари бекиёс кўп. Улар қаторига Жанубий Қозоғистон вилояти, Туркистон шаҳридаги Аҳмад Яссавий мақбараси; Тошкент вилояти Зангиота туманидаги Зангиота мажмуаси; Тошкент шаҳридаги Шайх Хиванда Тахур мақбараси, Қалдирғоч-бия мақбараси, Юнусхон мақбараси; Ҳазрати Имом мажмуаси; Абубакр Муҳаммад Каффал Шаши мақбараси; Шайх Зайниддин бобо мақбараси; Самарқанд вилояти Пайариқ тумани Хартанг қишлоғидаги Имом Аль-Бухорий мажмуаси; Оқдарё тумани Даҳбед кўрғонидаги Махтуми Аъзам мақбараси; Самарқанд шаҳридаги Шоҳи Зинда, Амир Темур, Руҳобод, Хўжа Дониёр, Мотрудий, Мурод авлиё, Хўжа Ахрор Вали, Оқ сарой, Чўпонота

мақбаралари; Бухоро шаҳридаги–Исмоил Самоний, Чашмаи Аюб, Садриддин Бухарзи, Боҳовуддин Накшбандий, Буён Кулихон, Чор Бакр мақбаралари; Хоразм вилоятида Уч авлиё, Саид Алловуддин мақбараси; Қашқадарё вилоятида–Жаҳонгир, Дорус Саодат, Дорут Тиловат мажмуаси, Кўк гумбаз масжиди; Сурхондарё вилоятида - Ҳаким ат-Термизий мажмуаси; Султон Саодат ибодатхона ёдгорлиги, Фаёзтепа ибодатхонаси; Жиззах вилоятида–Садр Ваҳс авлиё (Авлиёта) мажмуаси; Фарғона вилоятида Дахмон Шахон гўрхонаси, Мозорихон мақбараси кабилар зиёратчи сайёҳларни ўзига жалб қилиб келадиган масканлар бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистондаги ислом обидалари тўғрисидаги тўлиқ маълумотларни 3 – иловадан олишингиз мумкин.

Назорат саволлари:

1. Диний туризм тўғрисида тушунча беринг.
2. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш имкониятлари қандай.
3. Ўзбекистоннинг ислом обидаларига таъриф беринг.
4. Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш масаласида қандай тадбирлар амалга оширилмоқда.

VIII. Мавзу. Агротуризмни ривожлантириш ресурслари

Режа:

- 8.1. Агротуризм тушунчаси ва турлари.
- 8.2. Қишлоқ жойларида туризм ресурслари.
- 8.3. Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятлари.

8.1. Агротуризм тушунчаси ва турлари

Ҳозирги даврнинг муҳим масаласи иқтисодий ривожлантириш, аҳолини ижтимоий – иқтисодий аҳволини яхшилашдир. Республикамиз аҳолисининг 60% дан ортиқ қисми қишлоқ жойларида истиқомат қилади. Шунинг учун меҳнат ресурсларига бой ҳисобланган қишлоқ жойларида янги иш ўринларини очиш, аҳолини фаровон яшашида асосий омил бўлиб ҳисобланади. Бу борада 2007 йил 12 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йилда ижтимоий – иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2007 йил иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган мажлисида республикамиз президенти И.А. Каримовнинг «Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир» деб номланган нутқида қишлоқ аҳолисини яшаш тарзини янада яхшилаш, бунинг учун янги иш ўринларини очиш муҳимлигини таъкидладилар.

Бугунги кунда туризм жаҳондаги энг кўп фойда келтирувчи бизнес кўринишларидан бирига айланган. У бозор иқтисодиётининг ажралмас қисми бўлиб, данининг кўпгина мамлакатларида тезкорлик билан ривожланиб бораётган тармоққа айланди. Туризм соҳаси жаҳон ҳўжалигининг транспорт, алоқа, савдо-сотиқ, қурилиш индустрияси, қишлоқ ҳўжалиги, истеъмол моллари ишлаб чиқарувчи саноат тармоқлари билан ҳамбарчас ҳолда ривожланиб, жаҳон иқтисодиётида ўз ўрнига эга бўлмоқда.

Туризм ҳам республикамиз иқтисодиётида қишлоқ ҳўжалиги, саноат, транспорт ва бошқа макроиқтисодий тармоқлар қатори ўзининг муносиб ўрнига эга бўлиши учун етарлича ресурсларга эга. Мамлакатимизда туризмни ривожлантириш имкониятлари бўйича Марказий Осиё давлатлари ичида етакчи ҳисобланади. Республикамиз тарихий, археологик, архитектура, санъат ва бошқа туристик ресурсларга бой ҳисобланади. Бундан

ташқари мамлакатимизнинг бетакрор табиати, тоғ ва текислиги, дарёлари, чўл ва ваҳолари, турли ландшафт зоналари асосий рекреация ресурсларидир. Мамлакатимизда ёш тармоқ ҳисобланган туризм, кундан кунга ривожланмоқда. Бу эса, кўпгина иш ўринлари очиш имконияти мавжудлигини билдиради. Айни кунларда республикаимизда иқтисодий фаол аҳолининг туризм соҳасида бандлик улуши жуда ҳам оз. Бу борада қишлоқ аҳолисининг иштироки умуман кам.

Ҳозирги кунда жаҳон тажрибасида туризмнинг агротуризм шакли кенг ривожланмоқда. Агротуризмни мамлакатимизда ривожланиши истикболлари порлоқ ҳисобланади. Чунки, мамлакатимиз аграр-индустриал хўжаликка эга бўлиб, асосий меҳнат ресурсларимиз қишлоқ хўжалигида банд. Ундан ташқари, мамлакатимиз рекреация ресурсларига бой ҳисобланиб, рекреация фаолияти тармоқларини ривожлантириш мумкин. Бозор иқтисодиётига ўтувчи мамлакатлар учун молиявий ресурс манбалари ўта зарур ҳисобланади. Шу жиҳатдан оладиган бўлсак, агротуризм юқори даромат келтирувчи хизмат кўрсатиш соҳаси ҳисобланади. Мутахассислар агротуризмни беш турини ажратишади:

- Спорт;
- Маданий – танишув;
- Фермерчилик;
- Иш юзасидан фаолият;
- Экологик.

Бунда, биринчи иккитаси ижтимоий аҳамиятга, кейинги иккитаси ишлаб чиқариш аҳамиятига эга. Фермерчилик асосида агротуризмни ташкил этиш асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш фаолияти ётса, иш юзасидан агротуризм илмий – техник ҳамкорлик, қўшма корхоналар ташкил этиш ва бошқа фаолиятларда шаклланади.

Агротуризмни ривожлантиришни ўзига хос хусусиятларига эга. Буларга қуйидагилар ҳисобланади:

- қишлоқ жойларида жойлашиш ва овқатланиш шаҳарга нисбатан 2-2,5 маротаба арзонлиги;
- қишлоқ жойларининг экологик жиҳатдан тозаллиги;
- экологик тоза овқат турларининг мавжудлиги;
- этнографик туризм объекти сифатида, қишлоқ жойларида миллийликни кўпроқ сақланиб қолганлиги ва бошқалар.

8.2. Қишлоқ жойларида туризм ресурслари

Қишлоқ туризми ҳақида гапирадиган бўлсак, XX аср бошларида Санкт - Петербург аристократлари ва улар қаторига ўзларини кўювчи бйлар ҳам Баден – Баденда дам олишга қурблари етмаган. Бундай кишилар ўша вақтларда курорт район ҳисоблаган Мартишкино (петербургнинг жанубий қисми)да ёки Финляндия пойтахтига 30 км. лик йўл бўлган Териокода арзон дала ҳовлиларни дам олиш учун ижарага олишган. Сабаби, у ерда хориж паспортларини расмийлаштириш керак бўлмаган. Бундай дала ҳовлиларни ижарага олувчи талабдорлар асосан зиёлилар бўлган.

Дам олиш вақти ҳар қандай шаҳарлик учун қишлоқдами ёки ҳовлидами жуда ҳам мароқлидир. Бу ҳаёт талаби, меъёридир. Ҳар қачон ҳам дала ҳовлиларни ёки бошқа жойларни кўп йиллар давомида ишонганва текширилган жойларда дам олиш учун ижарага олинган. Қишлоқ туризмнинг ўзига хос томонлари шундаки, масалан, Сицилиянинг аграр вилоятларида ишчи кучи керагидан ортиқлиги камбағал туристларни ёки талабаларни иш ҳақи тўламасдан, бошрана ва овқат учун ишга йўллаш мумкин. Бундай «дам олувчи» ўша ерга бориб қайтиши учун маблағ топса бўлгани. Йўл-йўлакай бир-икки кун плажларда чўмилиш, музейларни, ёдгорликларни ва бошқаларни кўриши мумкин.

Ҳозирги вақтда қишлоқ туризми алоҳида даромад келтирилган тур ҳисобланиб, дунё туризм бозорида алоҳида қатъий ўрин тутади.

Қишлоқ туризми денгиз курортлари каби катта ҳажмлар билан рақобатлаша олмаса ҳам, туризм соҳасида муайян ўрин тутади. Уни ўрганиб ривожлантириш алоҳида эътиборга лойиқ. Республикаимиз қишлоқ туризми йўқ даражада. Қишлоқдаги аҳолининг камлиги, табиатнинг тозолиги, экологик жиҳатдан қулайлиги туфайли унинг келажаги бор.

Айтиш жоизки, қишлоқларда турист бўлиб туриш, курорт зоналариёки машҳур туристик марказларга нисбатан анча арзон. Ҳамма ҳам қимматбоҳо туристик марказларда дам ололмайди, шу жиҳатдан қишлоқ туризмни ривожланиш катта аҳамиятга эга. Қишлоқ туризми қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

- қишлоқ жойларда аҳолида категория одамлар учун уларнинг пул маблағлари микдорига қарамай, масалан, оиланинг анъаналарига кўра;
- врач маслаҳатига биноан қишлоқ иқлим шароитларида соғломлаштиришни олиб боришга кўра;
- табиат билан яқинлик, кўпроқ вақтни тоза ҳавода ўтказиш мақсадига;
- экологик тоза ва арзон маҳсулотлар билан озиқланиш мумкинлиги учун;
- қишлоқ хўжалиги ишлари билан банд бўлиш, ишлаш учун реал имконлар борлиги;
- ҳаёт учун зарур бўлган керакли нарсаларни топиш мақсадида минглаб километр масофани босиб ўтирмаслик учун;
- бошқа ижтимоий гуруҳидаги одамлар билан мулоқотда бўлиш, уларнинг маданияти, урф-одати билан танишиш, байрамлари ва ўйинларида қатнашиш имкониятини мавжудлиги.

Юқорида таъкидлаганимиздек, мамлакатимиз рекреация ресурсларига бой ҳисобланади. Рекреация ресурслари бу - турли компонентлар бирикмасидан иборат, инсоннинг дам олиши ва даволаниши эҳтиёжларини қондиришга хизмат қиладиган воситалардир. Келиб чиқиши ва фойдаланиш хусусиятларига кўра рекреация ресурслари икки гуруҳга ажратилади: **табиий** ва **антропоген** рекреация ресурслари.

Табиий рекреация ресурсларига, худудий табиий компонентлар бирикмасидан иборат, гўзал табиат гўша(ландшафт)лари киради. Улар дарё, кўл, денгиз бўйлари, тоғ этакларидаги ўсимлик дунёси, хилма – хил манзарали жойлар, минерал сувли шифобахш масканлар бўлиши мумкин. Ундан ташқари аҳолининг дам олиши, спорт билан шуғулланиши, ов қилиши имкониятлари учун кенг худудлар, шаҳар атрофидаги яшил минтақалар, парк ва боғлар ёки кўрикхона, миллий боғлар ҳам табиий рекреация ресурсларидир.

8.3.Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятлари

Туризмни шаклланишига асос бўлувчи туристик ресурслар асосан қишлоқ жойларида жойлашган. Бу ҳолатни Самарқанд вилояти буйича таҳлил этадиган бўлсак, вилоятнинг ер ости ва ер усти гидрологик сув ресурслари, тоғ, тоғ олди этаклари ҳамда тоғ оралиғи сойларида табиий равишда ҳосил бўлган ландшафтлар (табиат манзаралари), ям-яшил ўрмонзорлар (Омонқўтон), тоғу-тош жинс шакллари (Қоратепа), тоғ даралари (чуқурликлари), ғорлар (Ҳазрати Довуд, Келси, Лев), ноёб табиат ёдгорликлари (Камонгарон, Ғус), шифобахш булоқлар, Юқори чинор (Мингчинор), Қайнар булоқ, Роҳатбулоқ, ажойиб кўллар (Муз булоқ, Алвасти кўллари), гўзал шар-шаралар (Ғуссой, Камангарон) ва ҳакозолар минтақамиз туризм имкониятларини янада оширади. Зарафшон дарёси қадимий туристик объектларга бой яхлит сайёҳлик мажмуаси ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, вилоятнинг тоғ, тоғ олди худудларида мавжуд бўлган беқиёс шифобахш, тиббиёт ва бошқа соҳаларда кенг кўламда фойдаланадиган чашма ва булоқ сувлари ўзининг экологик жиҳатдан тозаллиги, хилма-хил кимёвий элементарларга

бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Улар аҳоли соғлигини тиклаш, соғломлаштириш, дам олиш учун қўлай имкониятларни яратади ва минтақамизда рекреация (соғломлаштириш, ҳордиқ чиқариш) туризмнинг аҳамиятини оширади. Бундай табиий масканлар вилоятимизнинг Ургут, Самарқанд, Нуробод, Қўшробод ва бошқа туманлари тоғ, тоғолди ҳудудларида тарқалган бўлиб, улардан туризм мақсадида фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга бўлади. Вилоятнинг яна бир қатор туманларида ва қишлоқларида минг йиллик даврга тенг қадимий ноёб дарахтлар (арчалар, чинорлар) ханузгача сақланиб қолган. Улар қаторига Ургут шаҳридаги юқори Чор Чинор (1020 йиллик), Каттакўрғон тумани Қорадарё қишлоғидаги чинор (565 йиллик), Нуробод тумани Тим қишлоғидаги арча 1000 йиллик, Жомбой тумани Холвойи қишлоғидаги минг йиллик арчаларни мисол келтириш мумкин. Айниқса, Жомбой туманида жойлашган Зарафшон дарёси қайирида жойлашган Зарафшон кўриқхонаси бетакрор ўсимлик ва ҳайвонат дунёсининг хилма-хиллиги билан алоҳида ажралиб туради ва мавсумий ҳамда қисқа муддатли сайёҳликни ташкил қилиш учун қулай имкониятлар яратади. Вилоятнинг чала чўл ва чўл ҳудудлари ҳам эса ўзига хос ҳайвонат ва ўсимлик дунёсига эга. Уларда судралиб юрувчилар туркумидан турли хил заҳарли илонлар, чўл тошбақалари, қушлардан тўрғай, қарчиғой, сут эмизувчилардан сариқ сассиқ кўзан, кабилар учрайди. Мазкур ҳудудлар ўсимлик ва ҳайвонат дунёсига қизиқувчи **экотуризм** ишқивозлари учун янги туристик маршрутларни ташкил этишни талаб қилади.

Агротуризмни маълум бир минтақанинг ўзига хос деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини етиштириш жараёнини кўрсатиш мақсадида ташкил этиш мумкин. Бу тажриба Европанинг бир қанча давлатларида ривожланган. Масалан, Франция ва Португалия мамлакатларида узумни етиштиришдан бошлаб, ундан турли ичимликлар олишгача бўлган бир бутун жараён тур сифатида таклиф этилган. Худди шундай жараёнларни мамлакатимизда ҳам ривожлантириш имкониятлари кенг. Мамлакатимизнинг халқаро даражада ихтисослашган тармоғи ҳисобланган пахтачилик тармоғида ҳам бир қанча турларни ишлаб чиқиш мумкин. Бу жараённи қуйидаги кетма - кетликда амалга оширса бўлади:

Пахта майдони → пахта қабул қилиш пункти → пахта тозалаш заводи → ип-йигирув корхонаси → тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхона.

Бу турда, биринчи навбатда пахта майдонига борилади, унда ҳосилни йиғиб олиш жараёни кўрсатилишидан бошлаб, тайёр маҳсулотга бўлган бир бутун фаолиятни қамраб олинади. Юқоридаги схемага ўхшаб қишлоқ хўжалигини бошқа тармоқларида ҳам турли турларни ишлаб чиқиш мумкин.

Соғломлаштириш ва соғлиқни тиклаш туризми бевосита рекреация ресурслари билан боғлиқ бўлиб, кишиларнинг меҳнат таътили вақтларида ўз саломатлигини ва иш қобилиятини тиклашга қаратилган фаолиятидир. Юртимиздаги ҳавоси тоза, ўзига хос табиатига эга жойларга бой. Бу минтақаларда санатория – соғломлаштириш мажмуи ҳисобланган курортларни ташкил этиш катта аҳамиятга эга. Ундан ташқари қишлоқ жойларимиз диний туризм, яъни азиз авлиёлар қадамжоларини зиёрат қилиш масканларига жуда бой ҳисобланади. Биргина Самарқанд вилояти Пайариқ туманида жойлашган Имом Ал-Бухорий зиёратгоҳи мисолида оладиган бўлсак, бу мажмуа мустақилликдан кейинги бунёдкорлик натижасида муҳим зиёратгоҳга айланди. Бу зиёратгоҳ мусулмон оламида Макка ва Мадина шаҳарларидан кейин энг муҳим саждагоҳ ҳисобланади. Шу сабабли зиёрат қилиш учун қулай шарт - шароит яратиш, яъни инфратузилмани шакллантириш бугунги куннинг муҳим масаласи ҳисобланади. Бу ерда асосий вазифа хориж мамлакатлар фуқароларининг ортиқча қийинчиликларсиз зиёрат қилиб кетишларига эришишимиздир. Бунинг натижасида хизмат кўрсатиш соҳалари кенгайиб, янги иш ўринлари яратилади.

Қишлоқ жойларидаги экологик тоза ҳудуд, ажойиб табиат ва бошқа рекреация ресурслари экотуризмни муҳим объекти бўлиб ҳисобланади. Экотуристлар учун

қизиқарли бўлган объектлар, яъни алоҳида муҳофазага олинган ҳудудлар (миллий боғ ва кўриқхона) доирасидаги турли табиий ва маданий вужудга келган ландшафтлар, ўсимлик ҳамда ҳайвонот олами ресурслари, ажойиб табиат компелкслари, табиат ёдгорликлари экотуризмни ривожлантиришнинг муҳим асоси ҳисобланади. Бу ҳудудларда табиат неъматларидан фойдаланилган ҳолда табиий хизмат кўрсатиш соҳаси (сервис)ни йўлга қўйиш, комплекс ривожлантириш ва турли тематик маршрутларни ташкиллаштириш соҳани ривожда ҳамда қишлоқ жойларида кўпгина янги иш ўринларини яралишига замин бўлади. Ундан ташқари тоғли ҳудудлардаги хушманзара жойлар нафақат маҳаллий аҳолини, балки чет эллик сайёҳларни ҳам ўзига жалб қилади. Бу имкониятлардан қишлоқ жойларида самарали фойдаланиш учун қуйидаги талабларни амалга оширишимиз лозим:

- мавжуд кўриқхоналар, миллий боғлар ва тоғлардаги хушманзара ва ноёб табиат гўшаларини туристик ресурс сифатида илмий жиҳатдан ўрганиб чиқиш;
- мавжуд кўриқхоналар, миллий боғлар ва тоғлардаги хушманзара ва ноёб табиат гўшаларини экотуризм объекти ва рекреация ресурси сифатида фойдаланиш учун керакли инфратузалмани шакллантириш;
- экотуризм объекти сифатида мавжуд табиат гўшаларидан тартибли фойдаланиш;
- ҳудудларни туристик районлаштириш ва уларни экотуристтик нуқтаи назардан баҳолаш;
- табиат муҳофазасига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Қишлоқ жойларимиз туризмни ривожлантириш ресурсларига бой экан, фақат ундан самарали фойдаланишда туристларни жойлаштириш ва овқатлантириш, транспорт хизматини кўрстиш, умуман олганда хизмат кўрстиш соҳаларини шакллантириш асосий омил ҳисобланади. Бу соҳаларнинг ривожланиши натижасида қуйидагиларга эришамиз:

- қишлоқ манзилгоҳларида янги иш ўринлари очилиб, меҳнат ресурслари иш билан таъминланади;
- аҳоли саломатлиги яхшиланади;
- қишлоқ манзилгоҳларидаги туристик – рекреация ресурсларидан самарали фойдаланиш катта иқтисодий фойда келтиради ва шу жойнинг экологик ҳолатини яхшилаш имкониятлари яратилади;
- қишлоқ манзилгоҳларида туризм ривожланиб, туристик инфратузилма шаклланади ва ҳ.к.

Назорат саволлари:

1. Агротуризм тушунчасига таъриф беринг.
2. Агротуризмни қандай турлари мавжуд.
3. Мамлакатимизда қишлоқ жойларида қандай туризм ресурслари мавжуд.
4. Ўзбекистонда агротуризм ресурслари ва имкониятларини изоҳланг.

IX.Мавзу. Миллий иқтисодийни ривожлантиришда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш

Режа:

- 9.1.Миллий иқтисодийни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни.
- 9.2.Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш.
- 9.3. Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари.
- 9.4.Туристтик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари.

9.1.Миллий иқтисодийни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни

Ҳозирги даврда иқтисодийтимизни ривожлантириш, аҳолини ижтимоий – иқтисодий аҳолини яхшилашда янги иш ўринларини очиш катта аҳамиятга эга. Шунинг учун қайси тармоқларда янги иш ўринлари очиш имконияти бўлса, ундан самарали фойдаланиш лозим. Бугунги кунда туризм жаҳондаги энг кўп фойда келтирувчи бизнес кўринишларидан бирига айланган. У бозор иқтисодийтининг ажралмас қисми бўлиб, данининг кўпгина мамлакатларида тезкорлик билан ривожланиб бораётган тармоққа айланди. Туризм соҳаси жаҳон хўжалигининг транспорт, алоқа, савдо-сотик, қурилиш индустрияси, қишлоқ хўжалиги, истеъмол моллари ишлаб чиқарувчи саноат тармоқлари билан ҳамбарчас ҳолда ривожланиб, жаҳон иқтисодийтида ўз ўрнига эга бўлмоқда. Иқтисодийтимизда туристик ресурслардан самарали фойдаланишда соҳада янги иш ўринлари очиш катта аҳамиятга эга.

Ҳозирги даврда жаҳон хўжалигида бу соҳада банд ишчи кучининг улуши йилдан – йилга ошмоқда. Бутунжаҳон сайёҳлик ва туризм кенгаши (World Travel and Tourism Council) маълумотларига кўра 1996 йил туризм соҳасида 225 млн. иш ўрни мавжуд бўлган бўлса, 2006 йилга келиб, яна 130 млн. иш ўрни ортиши башорат қилинган эди. Ҳозирги вақтда туризм соҳасида жаҳондаги мавжуд ҳар 10 та ишчи кучининг бири банд. Айрим мамлакатларда бу кўрсаткич янада юқори. Масалан, Испанияда туризм соҳасида иқтисодий фаол аҳолининг 8,3 фоизи, Барбадосда – 10,5 фоизи, Мальтада – 15 фоиздан ортиғи банд.

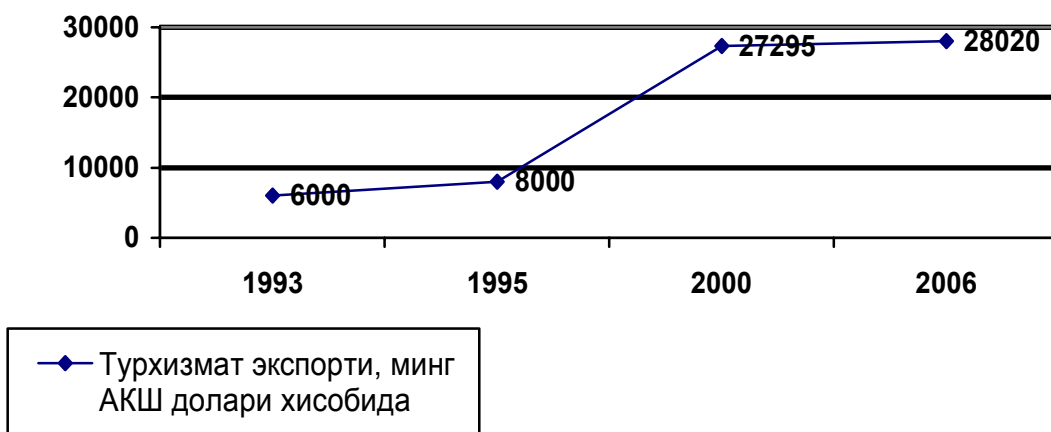
Мустаҳкам кўп тармоқли иқтисодийга эга бўлиш учун иқтисодий қарам бўлмасликка эмас, балки ҳар бир давлат ўз иқтисодийтини мустақил яратишга ва ривожлантиришга ҳаракат қилиши лозим. Бу жараён даврида ушбу давлат халқнинг турмуш даражаси ёмонлашмаслиги, ҳамда жамоатчиликдан талаб қилинадиган сарф харажат жуда кам миқдорни ташкил қилишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди. Ҳар қандай давлат учун эса туризм ана шундай амалий йўналишлардан бири ҳисобланади, айниқса халқаро туризм иқтисодийнинг бошқа муҳим манбаа тармоқларига нисбатан катта сармоя талаб қилмайди. Демак, иқтисодийнинг ана шу тармоғини ривожлантириш учун бошланғич манба бўлиши шарт. Бироқ бу харажатларнинг ўрни кейинроқ тўлдирилади, чунки туризмнинг ривожланиши хорижий инвестицияларнинг келишини таъминлайди, бу эса ўз навбатида давлат бюджетининг валюта резервини кўтарилишига олиб келади.

Денгиз ва океанларга чиқиш имконига эга бўлиш, саёҳатчиларнинг давлатларга жалб этилишида алоҳида ўрин тутади, бироқ Ўзбекистон бундай имкониятларга эга бўлмаслигига қарамай, у Марказий Осиёнинг йўллар тугуни чорраҳасида жойлашган. Бу эса нафақат ҳаракатларнинг, товар алмашиш, тхнологиялар ва ускуналар айирбошлаш учун, балки туризмни ривожлантириш учун ҳам қулай имкониятлар яратади. Масалан, Бухоро, Самарқанд, Хива, Қўқон, Шахрисабз каби қадимий шаҳарларимиз бугунги кунда бутун дунёга машҳур Республикаимиз ҳудудидаги 4 мингдан ортиқ архитектура ёдгорликлари ЮНЕСКО ҳимоясига олинган. Ўзбекистоннинг рекреация ресурслари йил

мобайнида саёҳатчиларнинг қабул қилиш ва улар учун турли хилдаги саёҳат йўналишларини ташкил этиш имконига эга. Кўпгина хорижий экспертларнинг фикрига кўра, Марказий Осиё минтақаси, айниқса Ўзбекистон кучли туристик потенциалга эга, бу эса кўпгина саёҳатчиларни оқимини ўзига жалб этади. Бу эса ўз навбатида, бизнинг республикага келадиган хорижий туристлар сонини кўпайтириш, уларга юқори малакали сервис хизматларини ташкил қилишга эмас, балки ватандошларимизнинг бошқа давлатларга туристик йўналишлар бўйича чиқишлари учун қулай шароитларни ҳам яратади. Бизнинг давлатимизда туризм фақатгина тарихий обидалари борлиги учунгина эмас, балки ҳукуматимиз томонидан эътибор кучайтирилганлиги, туристик бизнес соҳасига оид бир қатор меърий – ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилинаётгани сабабли ҳам ривожланиб бормоқда.

чизма - 4

Ўзбекистонда туризм ривожланишининг иқтисодий натижалари (1992-2006 йилларда "Ўзбектуризм" МК бўйича)

4 - чизмадан кўриниб турибдики, мамлакат экспортида турхизмат экспорти ўтган йилларга нисбатан ўсиб борган. Лекин шу аҳволда ҳам ЯИМда туризмнинг улиши юқори эмас. Ҳозирги кунда Ўзбекистон ЯИМда туристик хизматларнинг улуши 0,4 дан 0,6% гачани ташкил этади. Бу кўрсаткич ҳам мавжуд туристик ресурслардан самарали фойдалана олмаётганлигимизни билдиради.

Туризм ҳам республикаимиз иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт ва бошқа макроиқтисодий тармоқлар қатори ўзининг муносиб ўрнига эга бўлиши учун етарлича ресурсларга эга. Мамлакатимизда туризмни ривожлантириш имкониятлари бўйича Марказий Осиё давлатлари ичида етакчи ҳисобланади. Республикаимиз тарихий, археологик, архитектура, санъат, мусиқа ва бошқа туристик ресурсларга бой ҳисобланади. Бундан ташқари мамлакатимизнинг бетакрор табиати, тоғ ва текислик, дарёлари, чўл ва ваҳолари, кўп ва турли ландшафт зоналари асосий рекреация ресурсларидир. Мамлакатимизда ёш тармоқ ҳисобланган туризм, кундан кунга ривожланмоқда. Бу эса, кўпгина иш ўринлари очиш имконияти мавжудлигини билдиради.

Ўзбекистонда тарихий – маданий, архитектура, археология аҳамиятидаги 7 мингдан ортиқ объектлар мавжуд. Эксперт Б. Тўраев фикрича улардан 545 таси – архитектура, 578 таси – тарихий, 1457 таси – санъат ёдгорликлари ва 5500 дан ортиғи археологик аҳамиятига жалб этилган. 200 дан ортиқ объектлар таъмирланмоқда, 500 таси эса таъмирланишга муҳтож. Кўп мамлакатлар тажрибасига кўра, таъмирланиш жараёнини ўзи туристлар учун қизиқарли ҳисобланади. Ундан ташқари республикаимизда 300 дан ортиқ мезейлар, 1200 та халқ ижодиёти ташкилотлари мавжуд. Туристик зиёрат

объектлари миқдори бўйича Тошкентда -144 та, Самарқандда – 118 та, Бухорода -201 та, Хива -310 тани ташкил этади. Аммо асосий туристик ресурсларимиздан туризм мақсадида фойдаланиш ташкил этилмаган.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда туризмни иқтисодийнинг муҳим тармоғи сифатида шакллантириш учун ҳозирги кундаги қилинадиган харажатлар албатта келажакда ўз самарасини беради. Албатта, бунда Ўзбекистонга келадиган сайёҳларнинг қанча вақт туриши ёки давомийлиги ҳам катта аҳамиятга эга. Шунинг учун туристик ресурсларни аниқлаш ва ундан самарали фойдаланиш туристик инфратузилмани шакллантириш ва туристик маршрутларни кенгайтириш, туристик хизматларни яхшилаш каби кўплаб муаммоларни ҳал этишимиз керак.

Кўйидаги 7 - жадвал орқали кўриш мумкинки, Ўзбекистон кўпгина туристик ресурсларга эга минтақадир. Улардан маданий – тарихий, экологик туризм ресурслари ҳамда диний туризм ресурслари алоҳида ажралиб туради.

жадвал - 7

Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида туризмни ривожлантириш имкониятлари

Туризм турлари	Шаҳар	Шаҳардан 10-20 км ўзқликда	Қишлоқ жойлари	Одамлар яшамайдиган ҳудудлар
Тарихий – танишув	3	2	1	0
Археологик туризм	2	3	3	2
Экологик туризм	0	2	2	3
Саргузашт туризми	1	2	2	3
Фермерлик ёки қишлоқ туризми	0	2	3	1
Сув (денгиз) туризми	0	0	2	3
Этнографик туризм	1	2	3	0
Конгресс – бизнес туризм	3	1	1	0
Ихтисослашган туризм	1	2	2	2
Курорт ва санаториялар	1	3	3	3
Диний туризм	3	3	2	0
Ёшлар туризми	1	2	2	3
Геронтологик туризм	2	3	2	1
Шоп - турлар	3	2	1	0

Изоҳ: 3 - юқори даражада имконият, 2 - ўрта даражада имконият, 1 - паст даражада имконият, 0 – умуман имкониятнинг йўқлиги.

Манба: Н.Тухлиев, Т.Абдуллаева. *Национальные модели развития туризма. Т.: 2006.*

Айни кунларда республикаимизда иқтисодий фаол аҳолининг туризм соҳасида бандлик улуши жуда ҳам оз. Бу соҳада янги иш ўринларини очиш учун ресурслар етарли. Аммо туризмда хизмат турларини такомиллаштириш шу куннинг асосий вазифаси бўлиб қолмоқда. Бу жиҳатлар, Ўзбекистонда туризм сервисини ривожлантириш борасида олиб бораётган сиёсатида ҳам ўз таъкидини топган. Туризмда хизмат турлари 4 гуруҳга бўлинади :

- Меҳмонхона хизмати;
- Транспорт хизмати;
- Овқатлантириш;
- Экскурсия хизмати.

Бу хизмат турларини ривожланиши билан бир қанча туризм соҳалари шаклланади, ҳамда янги иш ўринлари очилади. Мамлакатимиз меҳнат ресурсларига бой ҳисобланган ҳолда, туризм соҳасида ҳам малакали ишчи кучига талаб ошмоқда. Бу борада Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети ҳамда Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтида туризм соҳаси бўйича йўналишларни очилиши катта аҳамиятга эга. Бунда, янги етишиб чиқаётган бу малакали мутахассислардан самарали фойдаланиш, яъни уларни ўз ўрнига қўйиш катта натижа беради.

Туризм соҳасида иш ўринларини очишнинг яна бир асосий манбаи тадбиркорликдир. Ҳозирги кунда республикамызда тадбиркорликни ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда. Туризмда тадбиркорликни ривожлантиришда кўпгина жиҳатларга эътибор қаратиш лозим. Бунда:

- бозор муносабатлари шароитида туризмда тадбиркорликни ривожланиши учун шароит яратиш;
- хизмат турлари шу жумладан, аудиторлик, консалтинг, турагентлик, туроператорлик фаолияти билан боғлиқ хизмат турларини ҳажмини ошириш;
- кўп маблағ талаб қилмайдиган хизмат кўрсатиш тармоқларини йўлга қўйиш;
- кичик ва хусусий фирмаларни ишга тушириш керак бўлади.

Тизимнинг ислох қилиниши туфайли кўплаб янги иш ўринлари очилади, ҳамда туризм индустриеси ривожланади. Ҳозирги даврда туризм жаҳон иқтисодиётида жуда тез ва жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган соҳалардан бири бўлиб ҳисобланади. Мамлакатимизда бу соҳага эътибор йилдан – йилга ошмоқда. Шунинг учун республикамызда туристик бозорни шакллантириш ўта муҳим ҳисобланади. Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишнинг иккинчи жиҳати бу, туристик бозорни шакллантириш ҳисобланади.

Туристтик бозорга тушунча берадиган бўлсак, туристик бозорга тайёрланаётган ёки шу бозорда ҳаракат қилаётган корхона учун бозор тушунчасининг аниқ бўлишлиги ўта муҳимдир. Шунга кўра бозорнинг фаолият кўрсатиш давридаги аниқ ва доимий рақобатчиларни, талабгорларни ва сотиладиган маҳсулотларни аниқлаш мумкин бўлади. Туристтик бозорни ҳозирги вақтда ва аниқ манзилга қаратилган туристик маҳсулотларни олди-сотди борасидаги талаб ва таклифларни бирлаштирувчи жамоавий иқтисодий бир ҳолат сифатида белгилаш мумкин.

Умуман олганда туристик бозорни таърифлашда қуйидаги ҳолатларни ҳисобга олиш зарур:

- харид қилиш ва сотишнинг асосий предмети хизматлар эканлиги ;
- сайёҳлик бозорининг механизмига сотувчи ва харидордан ташқари талаб ва таклифларни таъминловчи бир қатор воситачи (ўртада турувчи) қисмлар мавжудлиги;
- туристик хизматларнинг моддий имкониятларига қараб истеъмолчиларнинг турлилиги;
- туристик таклифлар, шунингдек, сайёҳлик маҳсулотларнинг ва хизматларнинг уч хил хусусиятда (табiiй ресурслар, яратилган ресурслар, туристик хизматлар) намоён бўлиши.

Бунга кўра сайёҳлик бозорининг қуйидаги турлари юзага келади:

- ички туризм бозори (миллий туризм), мавжуд мамлакатдаги ички сайёҳлик алмашинуви;
- халқаро туризм бозори, мамлакат ташқарисидаги сайёҳлик ва четдан келган сайёҳликни ўз ичига олади.

9.2.Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш

Ҳозирги кунда мамлакатимизда хусусий тадбиркорликка катта эътибор берилмоқда. Шу каби туристик бозорни ривожланишида хусусий тадбиркорликка кенг ўрин бериш, катта иқтисодий самара беради. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда туризм индустрияси шаклланаётган даврда туристларга хизмат кўрсатиш асосан хусусий фирмаларга тўғри келмоқда. Статистик маълумотларга кўра 2008 йилнинг бошига келиб, 400 дан ортиқ ташкилот туристик фаолият кўрсатишга рухсат берувчи лицензияга эга бўлган. Улардан 350 таси хусусий фирмаларни (87,5%) ташкил қилади. Хусусий бизнес зиммасига туристлар оқимининг 95%, уларга кўрсатилган хизматнинг 90%га яқини тўғри келмоқда. Ўзбекистонга келган ва чикиб кетаётган туристларга кўрсатилаётган хизматлар сони ўсиб бораётган бўлса ҳам соҳа хизматларининг ўзоқ муддатли рентабиллиги пасайиб бормоқда. Хусусий бизнес учун асосий йўналтирувчи омил даромаддир. Аммо агар 90- йилларда ҳар бир туристдан даромаднинг учдан бир қисми соф фойда ҳисобланса, бугун ўша даромад жуда кам.

Туризм соҳасидаги асосий мулк(аввало йирик меҳмонхоналар) туризмга қарашли давлат корхоналари ва ташкилотлари қулида бўлиб, у ерда бошқарувнинг ута марказлашганлиги ва энг асосийси бор мулкдан самарадорликни ошириш учун қилинган ҳаракатдан манфаатдорликнинг йўқлиги, менежмент даражасининг пастлигига олиб келган . Экспертлар фикрига кўра Ўзбекистон туризм бозори олдига қўйилган бу муаммоларни бартараф этиш, белгиланган вазифани тез ва самарали ҳал қилиш учун соҳада қуйидаги ислохотларни амалга ошириш лозим деб ҳисобланади:

- Иқтисоднинг бу соҳасини келажакда ривожлантириш ва такомиллаштириш мақсадида чора – тадбирлар комплексини амалга ошириш;
- Туризм бозорида кичик корхоналар иштирокини фаоллаштириш.

Бугун Ўзбекистондаги барча туристик ташкилотлар фаолиятини бошқариш ва назорат қилиш вазифаси МК «Ўзбектуризм» зиммасига юклатилган. Бошқарувдаги мавжуд тизим меҳмонхона хизматларини баҳолашга ҳам таъсир қилади. Агар «Ўзбектуризм» тизимига қарашли отеллар нарх белгилаш масаласида мустақил бўлганларида эди, республикага келаётаган сайёҳлар оқими анча қўпайган булар эди. Аммо ҳозирча туристик классдаги меҳмонхоналар хизмати учун нарх суммасини юқори ташкилотлар томонидан белгиланади.

9.3.Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари

Туризм инфратузилмаси деганда – туристларнинг туристик ресурсларидан фойдаланишни таъминловчи бинолар тизими, муҳандислик ва каммуникация тармоқлари, шу жумладан, йўллар, туризмнинг хилма-хил корхоналари ҳамда туризм корхоналарининг ишлатилишини таъминлашга имкон яратади. Бу автомобил ва темир йўллар, йўл ҳаракатини, ҳаво йўлларини, денгиз ва дарё йўллари ҳаракатини тартибга солувчи тизимлар, иссиқлик, электр ва телефон алоқалари билан таъминлаш ва бошқалардир.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида “Туризм тўғрисида” ги қонун 2006-2010 йилгача Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш бўйича давлат дастури тўғрисида қатор меъёрий ҳужжатлар туристик инфратузилмаларни ривожлантириш учун кучли туртки бўлди. Республикаимизда 20 дан зиёд туристик йўналишлар чет эллик туристларни ўзига жалб этиб келмоқда. Бу йўналишлар асосан ЮНЕСКО томонидан ишлаб чиқилган маданий танишувлар дастури асосида тайёрланган бўлиб, Ўзбекистон Марказий Осиёдаги мувофиқлаштирувчи марказлардан бири сифатида кўрсатилган.

Ўзбекистонда туризм инфратузилмасининг ривожлантиришда барча инфраструктура объектларини жаҳон андозаларига етказиб, туристлар талабини қондириш керак. Бунинг учун туризм инфраструктурасининг таркибий қисмлари меҳмонхона, транспорт, озиқ-овқат, дам олиш, даволаш ва бошқа кўнгил очар хизматларни юқори даражада кўтаришимиз мумкин.

Ҳозир 24 мамлакат бўйича 44 маршрутда халқаро рейсларни ҳафтада 5-6 марта мунтазам бажармоқдалар. Транспорт инфраструктураси Ўзбекистон миқёсида яхши ривожланмаган. Масалан, “Ўзбекистон ҳаво йўллари” Миллий Авиакомпанияси структурасидаги барча вилоятлар марказини боғловчи 12 та аэропортдан фақат 5 таси халқаро андозаларга жавоб бермайди, лекин ушбу аэропортларда ҳозирда таъмирлаш ва замонавий технологиялар билан жиҳозлаш ишлари олиб борилмоқда.

Овқатлантириш инфраструктурасида ютуқларимиз кўпроқ, меҳмонхоналар қошидаги ёки яққа тарзда ресторан, бар, кафелар, яхши ишлаб нафақат туристларга, балки маҳаллий аҳолига хизмат кўрсатмоқда. Айрим овқатлантириш объектларининг аҳволи, хизмат кўрсатиш даражаси талабга жавоб бермайди. Агар овқатлантириш объектлари санитария ҳолати назорат қилиниб, овқатлар ва хизмат кўрсатишнинг турли иш шакллари жорий этилса, ижобий ютуқларга эришган бўламиз.

Туризмни ривожлантиришда мамлакатимизнинг диққатга сазавор жойлари фаолиятини кенгайтириш муҳимдир. Шунинг учун ҳам тарихий ва замонавий архитектура объектлари аҳолини сақлаш ҳар биримизнинг бурчимиздир. Агар Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкент шаҳарларида халқаро туризм учун махсус очиқ иқтисодий ҳудудлар ташкил қилиш бўйича қонунлар амалда жорий этилса, тарихий обидаларимизни реконструкциялашга жиддий эътибор берилади. Чунки бу обидалар мамлакатимизнинг буюк ўтмиши, алломалари ва унитилмас тарихидан далолат беради.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда туризм бозорида жуда кескин рақобат вазияти ҳукм сурмоқда, шунинг учун иқтисодий қонунлар, менежмент, маркетинг билимларини ўрганмасдан туриб, бизнесдаги рақобат курашида ғолиб бўлиш мумкин эмас. Айнан шу билимлар туристик бизнес мутахассисларига зарур қарорларни қабул қилишга, фаолиятини режалаштиришга хатоликларга йўл қўймасликка, корхонани гуллаб яшнашга имкон яратади.

Ўзбекистонда 4000 туристик объектлардан фақат 500 га яқини хизмат кўрсатиб, қолганлари эса реставрациялаш дучун йирик миқдордаги инвестицияни талаб қилади. Шунинг учун ҳам туризм моддий-техника базасини ривожлантириш, кўрсатилаётган сифати ва даражасини ошириш учун “Ўзбектуризм” Миллий компанияси инвестицион программа ишлаб чиққан бўлиб, у 1998-2005 йилларни ўз ичига олган эди.

9.4.Туристлик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари⁹

Ўзбекистон халқаро туристларни қабул қилиш ва барча хизматларини кўрсатиш имкониятига, туризм ташкилотлари керакли ресурслар билан таъминланган. Халқаро туристларнинг Ўзбекистонга ойма-ой келишини таҳлил қилиш натижасида қуйидаги мавсумий ўзгарувчанлик аниқланди. 10-, 9-, 1-ойларида халқаро туристларнинг келиши паст бўлиб 6-, 7-, 8-ойларда эса анча юқори. Республика бўйича бу кўрсаткич 2000-2006 йилларга ҳисобланган.

Туристларнинг келиши Ўзбекистонда мавсумий бўлиб, 10-ойда ва 8-ойда энг кўп таширлар қайд этилади. Янги йил олдида халқаро туристларнинг келиши дам олиш туризмнинг мотивларига асосан юқори кўрсаткичларда эга.

Туризмнинг мавсумийлиги таҳлилининг илмий натижалари: биринчидан, туристларни қабул қилиш бўйича 1-5-ойларида резервлар мавжуд бўлиб, улардан унумли

⁹ Изоҳ: Келтирилган маълумотлар Т.Тошмуродовнинг «Халқаро туризм» китобидан фойдаланилди.

фойдаланиш мумкин; иккинчидан, Ўзбекистонга келувчи туристларга 9-, 10- ойларида турмаҳсулот баҳосини 30-50% камайтириб, кўпроқ турист қабул қилиши мумкин.

Чет элларда Ўзбекистон туристик маҳсулотига бўлган талаб юқори бўлиб, бир-икк ҳафталик турмаҳсулот сотилиши тавсия қилинади. Халқаро туристлар Ўзбекстонда кам келган пайтларига ички туризмни ривожлантириш мақсадида 1- 3 кунлик, дам олиш кунлари учун алоҳда туризм маҳсулотларини сотиш самарали ҳисобланади. Ўзбекистонда фаолият кўрсатувчи туризм ташкилотлари туристларга хизмат кўрсатиш, туристларни қбул қилиш ва жўнатиш бўйича бажарган асосий натижалари қуйидаги жадвалда ифодаланган.

жадвал - 8

Ўзбекистон Республикасида туризм хизматининг 2001-2006 йиллардаги ўсиши
(минг киши)

Йиллар	Қабул қилиш		Жўнатиш			Жами
	Халқаро туристлар	Миллий туристлар	Узоқ хорижий давлатлар	МДХ давлатларига	Ўзбекистон Республикасига	
2001	231,4	298,5	36,8	8,4	117,6	712,8
2002	198,1	247,4	39,9	21,4	202,3	709,2
2003	230,4	240,9	53,0	16,3	179,2	720,0
2006	262,8	254,7	32,8	22,7	165,7	738,7

Ўзбекистон жами туристлар сони 2001-2006 йилларда 103,6% га ошган. Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, туристларнинг келиши йил сайин ўсаяпти бу Ўзбекистонда маълум даражада валютани келишига ижобий таъсир қилади. Туристлар сони 2001-йилгача келиши, қабул қилиш ва жўнатиш турлари бўйича ҳам кўпайган. Ўзбекистон бўйича туристлар келишининг молиявий таъсирининг таҳлиллари, асосий туризмнинг (Тошкент, Самарқанд ва Хоразм) вилоятлари бўйича таҳлил қуйидаги жадвалларда ифодаланган.

жадвал - 9

Ўзбекистонда туризм ривожланишининг иқтисодий натижалари (1992-2006 йилларда «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси бўйича)

№	Кўрсаткичлар	1993-й	1995-й	2000-й	2006-й
1.	Туризм хизмати, жами млн.сўм	11,3	811,1	6882,1	17549,8
2.	Фойда, жами млн.сўм	2,1	236,7	443	58,3
3.	Хизмат кўрсатиш, минг туристлар	461,02	458,4	770,2	738,7
	<i>Шу жумладан:</i>				
	Қабул қилиш	332,82	305,8	552,8	480,5
	Хорижий турист	92,35	92,02	278	868,8
	Жўнатиш	125,22	152,6	217,4	128,6
	Чет элга	34,35	43,36	49,04	59,2
	МДХга	36,64	14,52	14,3	18,8
	Давлат ичида	54,23	94,62	154,06	180,2
4.	Турист - кун	1526,2	1315,0	1741,3	1406,0
5.	Турхизмат экспорти, минг АҚШ \$	6000	8000	27295	28020

Халқаро ва ички туристларнинг ўзгаришига асосан қуйидаги омиллар таъсир қилади:

1. талаб ва таклиф ўзгариши ва туризм хизматларининг сифатини ошириш.

2. турмахсулотга бўлган баҳони оптималлаштириш ва инфляция жараёни пасайтириш.
3. туристларнинг келишини таъсир қиладиган асосий тўсиқларни камайитириш.
4. турмахсулотга бўлган мавсумийликни енгиллаштириш.
5. туризм конъюктурасини ўрганиб, халқаро туризм бозорларида миллий турмахсулотни сотиш.
6. туризм соҳаси учун иқтисодий, халқаро бизнес, халқаро ҳуқуқ ва маркетинг билимларига эга бўлган мутихасислар тайёрлаш.

Кўпгина мамлакатлар ва минтақалар ўз ҳудудларида туризмни ривожлантиришда манфаатдор бўладилар, лекин ҳамма ҳам бунинг учун имкониятга эга эмас. Саёҳатчи учун ҳатто Антарктика ёки космос ҳам жозибадор бўлиши мумкин, аммо бунинг учун анча капитал маблағлар зарур бўлади. Бунда инфратузилма ва экология муҳим рол ўйнайди. Туризмнинг ривожланиши минтақа иқтисодиёти учун ҳам, шунингдек, аҳоли учун ҳам фойдалидир. Энг аввало, янги иш ўринлари ва корхоналар очилади. Ўзбекистонда 350 га яқин корхоналар (хусусий сайёҳлик операторлари, меҳмонхоналар, автотранспорт корхоналари) туризм билан шуғулланиши мумкин.

«Ўзбектуризм» МКнинг маълумотларига кўра, фақат 2006 йилда бевосита сайёҳлик соҳасида 30 минг, шу жумладан, компаниялар таркибида 5,6 минг киши, транспорт хизматида 4,7 минг савдо хизматида 3,8 минг сайёҳлик объектлари қурилишида 2,6 минг, маданий муассасаларда 30 минг, ёдгорликлар ва табиатни муҳофаза қилишда 1,7 минг, кичик қўшма ва хусусий сайёҳлик корхоналарида 2.2 минг киши ишлайди. Яқин келажакда бандларнинг сони 5-8 %га ошади. Туризм соҳаси республиканинг иқтисодий жиҳатдан фаол аҳолининг (хунармандлар, озиқ-овқатда ишловчи ходимлар, тикувчилар, шифокорлар, авиация, рассомлар ва бошқаларнинг) камида 5%ни иш билан билвосита таъминлайди. Халқаро ташкилотлар маълумотларига кўра жаҳонда дитта сайёҳга 3 та ишчи жойи тўғри келади. Шундай қилиб, агар 2005 – йилда жаҳонда 625 млн ташриф бўлган бўлса, 1,8 млрд киши уларга хизмат кўрсатишда бевосита ёки билвосита банд бўлган.

Ўзбекистонда туризм инфратузилмаси шакллантириш ва ривожлантиришга (асосан жойлаштириш соҳасига) чет мамлакатлар хусусий сектори инвестицияларини жалб қилиш бу тармоқ индустриясини капитал маблағлар билан таъминлашнинг қулай ва самарали воситаси бўлиб ҳисобланади. Эски меҳмонхоналар имконият туғилиши билан тегишли инвесторларга сотилиши зарур. Улар келажакда туризм фойдасига ҳамда ўзларининг хусусий тадбиркорлик манфаатини ҳисобга олиб, меҳмонхоналарни таъмирлаши ва фойдаланишдаги лаёқатларини намоёиш қилишлари мумкин. Сотишнинг шартлари белгиланган вақт давомида реал инвестициялаш ва замонавий таъмирлашни тугатиш бўлиши лозим. Замонавийлаштириш барча номерларни, умумий биноларни, ресторан, барлар савдо қаторлари хизмат кўрсатиш бюрolari, дам олиш жойлари, иншоотларнинг ташқи кўрилишлари ва бошқа барча инфратузилмаларни тўлиқ янгилашни ўз ичига олади.

Назорат саволлари:

1. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда туристик ресурсларни ўрни қандай.
2. Туристтик ресурслардан самарали фойдаланишда хусусий тадбиркорлик ўрнини тушуниринг.
3. Ўзбекистонда туризм инфраструктураси ҳолати ва уни яхшилаш чора – тадбирлари нималардан иборат.
4. Туристтик маҳсулотларига бўлган талабнинг мавсумийлигини оптималлаштириш йўллари тушуниринг.

Х.Мавзу. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик – иқтисодий хусусиятлари

Режа:

- 10.1. Рекреация ресурслари тушунчаси.
- 10.2. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари.
- 10.3. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари.
- 10.4. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш

10.1. Рекреация ресурслари тушунчаси

Рекреация деб, инсонлар соғлигини ва меҳнатга қобилиятини дам олиш объектларида қайта тиклаши, сайёҳлик йўли билан табиатнинг турли масканларига бориши, архитектура ва тарихий ёдгорликларни бориб кўришига айтилади. Рекреация соҳалари бир қанча бўлиб, уларга курорт – санатория ва бошқа саломатлик объектларида соғликни тиклаш, сайёҳлик йўли билан табиатнинг гўзал гўшаларига (дарё, кўл, ўрмон, тоғ, ғорлар, шаршара ва б.) бориш, спорт билан шуғулланиш, ҳамда ноёб тарихий ва архитектура ёдгорликлари билан танишишлари киради. Рекреация ва даволаш соғломлаштириш зоналарида уларнинг ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳит муҳофазаси катта аҳамиятга эга. Рекреация зоналарига аҳолининг ташкил этилган ва оммавий дам олиши ва туризмга мўлжалланган ер ва сув муҳитининг табиий ёки маданий ҳудудлари киради. Шундай зоналар таркибига шаҳарнинг айрим ҳудудлари, шаҳар атрофи ва яшил зоналар, ўрмонлар, парклар, миллий, табиий парклар (боғлар), ботаника, зоология боғлари, дендрологик парклар, туристик маршрутлар, дам олиш уйлари ва базалари ҳудудлари, кўриқхона ва буютмаларнинг аҳоли бориб кўриши учун ажратилган маълум жойлари киради. Рекреацияга мўлжалланган ерлар табиат муҳофазаси ерларининг алоҳида тури бўлиб, уларга табиат муҳофазаси, соғломлаштириш, тарихий - маданий мақсадларга мўлжалланган ерлар ажратилади. Ўрмонлар ҳам рекреация учун катта аҳамиятга эга. Даволаш-соғломлаштириш зоналарига фуқораларни даволаш ва саломатлигини тиклашга мўлжалланган ер ва сув муҳитлари ҳудудлари, уларга курорт ва санатория зоналари киради.

Рекреация фаолияти бевосита рекреация ресурслари асосида шаклланади. Рекреация ресурслари табиий ва маданий, иқтисодий, тарихий ресурсларнинг бир қисмларидан иборат бўлиб, келиб чиқиши ва фойдаланиш хусусиятларига кўра рекреация ресурслари икки гуруҳга ажратилади: **табиий** ва **антропоген** рекреация ресурслари.

Табиий рекреация ресурсларга, ҳудудий табиий компонентлар бирикмасидан иборат, гўзал табиат гўша(ландшафт)лари киради. Улар дарё, кўл, денгиз бўйлари, тоғ этакларидаги ўсимлик дунёси, хилма – хил манзарали жойлар, минерал сувли шифобахш масканлар бўлиши мумкин. Ундан ташқари аҳолининг дам олиши, спорт билан шуғулланиши, ов қилиши имкониятлари учун кенг ҳудудлар, шаҳар атрофидаги яшил минтақалар, парк ва боғлар ёки кўриқхона ва миллий боғлар ҳам табиий рекреация ресурсларидир. Турли даврларда инсон ақл – заковати билан яратилган тарихий, археологик ва санъат обидалари, ёдгорликлар, музейлар ҳамда рекреация мақсадида фойдалиш мумкин бўлган ижтимоий объектлар, антропоген рекреация ресурсларига киради.

Рекреация фаолияти дунёнинг кўп мамлакатларида даромат манбаига айланган иқтисодиёт соҳаси ҳисобланади. Мамлакатимиз ҳам рекреация ресурсларига бой ҳисобланиб, нафақат дам олиш, сайёҳлик, соғликни тиклаш, шунингдек чет эл сайёҳларини қабул қилиш имкониятларига эга.

10.2. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари

Аҳолининг саломатлиги ва атроф-муҳит сифати ўртасида бевосита ва билвосита алоқалар мавжуд. Масалан, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташилотининг маълумотларига кўра, аҳоли саломатлиги 50-50% уларнинг иқтисодий таъминоти ва яшаш тарзи, 18-20 % атроф муҳитнинг ҳолатига, 20-30% тиббий хизмат даражасига боғлиқ бўлади. Хавонинг ифлосланиши аҳоли саломатлигининг 43-45 % ёмонлашувига сабаб бўлади. Замонавий гигиена фани атроф-муҳитнинг ифлосланиши аҳоли касалланишининг ўртача даражаси 20% га ошишини аниқлаган. Бундай вазиятда рекреация фаолияти ижтимоий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг муҳим тармоғига айланган бўлиб, у аҳолининг ишдан бўш вақтидан фойдаланишни яхшилашга ва дам олишини ташкил этишга хизмат қилади. Рекреация инсон тамонидан юқори баҳоланадиган ва ижтимоий натижа берадиган кенг йўналишни қамраб олади. Унда дам олиш ва соғломлаштириш, билиш ва ижод, одамлар ва табиат билан танишиш, таълим ва тарбияни такомиллаштириш ва бошқалар биргаликда ўз ифодасини топади. Бундай эҳтиёжларни қондириш, соғломлаштириш, умрни ўзайтириш, инсоннинг жисмоний ва маънавий даражасини ошириш, шахсни баркомаллаштириш, билим ва малакаларни ошириш ва бошқа қатор ижтимоий натижаларга эришишга имкон беради. Табiiй омилларга асосланган рекреация фаолияти (туризм) шаҳар ва қишлоқ аҳолиси орасида кенг тарқалган касалликларнинг оммавий профилактик воситаси ҳисобланади. У фақатгина иш қобилиятини тиклашни ва меҳнат унумдорлигини оширишнигина таъминлаб қолмай, балки 20-50 % га юрак-томир, асаб, нафас олиш, ошқозон, суяк касалликлари патологияси пайдо бўлишининг олдини олишни таъминлайди.

Ўзбекистон табиати ранг – баранг бўлиб, йилнинг иссиқ вақтларидан ташқари, қиш ва куз фаслларида ҳам дам олишни ташкил этишни имконияти мавжуд. Мисол учун тоғли ҳудудларда қишқи спорт – дам олишни амалга ошириш мумкин. Тошкент вилоятида жойлашган Чимён спорт – дам олиш мажмуаси ката имкониятларга эга. Худди шундай мажмуаларни Қашқадарё, Сурхондарё вилоятлари тоғли минтақаларида ҳам ташкил этиш мумкин. Соғлиқни тиклаш манбаси ҳисобланган минерал сув ва балчиқлар сони мамлакатимизда 200 дан ортади. Бу ер ости сувлари кимёвий таркиби, тиббий – биологик ва бошқа хусусиятларига кўра бир – биридан фарқ қилади. Шунинг учун бу жойларда турли шифохоналар, санаторий – курортлар ва бошқа соғломлаштириш муассасалар қуриш мумкин. Қашқадарё, Сурхондарё, Зарафшон, Сангзор, Охангарон ва бошқа бир қанча дарёларга оқиб тушувчи тоғ сойликлари рекреация ресурсларига бой бўлиб, бу минтақаларда дам олиш оромгоҳларини ташкил этиш кўпайса, биринчидан, аҳолини саломатлиги яхшиланади, иккинчидан, шу жой аҳолиси иш билан таъминланиб, иқтисодий даромат ошади.

10.3. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари

Демак, табиат қўйниларида дам олиш ва соғломлаштириш муассасаларини қуришнинг аҳамияти юқори экан, лекин масаланинг бошқа томони ҳам бор. Яъни дам олишнинг ҳам ўзига яраша мезонлари мавжудки, уларни тулиқ ҳисобга олиш рекреация ресурсларидан самарали фойдаланишга олиб келади. Бу мезонларга мавжуд ресурслардан рекреация фаолиятида фойдаланишнинг экологик хусусиятлари киради.

Рекреация фаолияти (дам олиш, соғломлаштириш) маълум ҳудудда амалга оширилади. Мазкур ҳудуд ҳордиқ чиқаришга келганларни экологик нуқтаи назардан сиғдира оладими ёки йўқ, бу **экологик сиғим** мезони билан аниқланади. Экологик сиғим бу, дам олувчилар митқдори мазкур экологик майдонга тўғри келишини кўрсатувчи ўртача меъёр ҳисобланади. Бу борада маълум андоза ва меъёрий кўрсаткичлар ишлаб чиқилган. Бунга қуйидаги жадвални мисол келтириш мумкин.

Сув ҳавзаларида чўмилишни ташкил этишда меъёрий кўрсаткичлар

Сув ҳавзаси тури	Чўмилувчилар сони	Меъёрий кўрсаткич, м ²
Денгиз пляжи	1	5
ички сув ҳавзаси	1	8
жумладан, болаларга	1	4
дарёлар	1	5-10
оқмас сув ҳавзалари	1	10-15

***Манба:** А.А.Рафиқов ва бошқалар. Экология. Т.:2004*

Жадвалдан кўриш мумкинки, агарда сув ҳавзаси майдонига нисбатан чўмилувчилар сони ошиб кетса, у ҳолда сувнинг ифлосланиши ортиб, инсонларда турли касалликларни келтириб чиқариши мумкин. Баҳор ойларида тоғ ёнбағрлари, қирлар, адирларда дам олувчилар сони кескин ортади. Бунда дам олиш ҳудудига нисбатан дам олувчилар сони анча ортиқ бўлади. Бу жараёнда турли гиёҳли, манзарали ўсимликларга зиён етказилади, атроф – муҳит турли чиқиндилар билан ифлосланади, натижада экологик мувозанат бузилади.

Рекреация фаолиятининг ана шундай самарадорлиги табиий омилларнинг фойдали таъсири ва бундай фаолиятни ушбу омиллар мавжуд ҳудудларда ташкил этиш билан боғлиқдир.

Рекреация соҳасини ривожлантириш ва жойлаштириш, унинг самарадорлигини ошириш муаммоларини ҳал этишда қуйидаги вазифаларни ҳал этишга алоҳида аҳамият берилади:

- туманлар ва ҳудудларда рекреацияда табиатдан фойдаланиш имкониятларининг оптимал структурасини шакллантириш;
- туманлар ва ҳудудларда рекреацияда табиатдан фойдаланиш ва бошқа соҳаларда табиатдан фойдаланишни таққослаб баҳолаш;
- табиий рекреация ресурсларини муҳофаза қилиш, улардан рационал фойдаланиш, уларни такрор ишлаб чиқариш бўйича ҳўжалик тадбирларини баҳолаш;
- табиий рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг самарадорлигини баҳолаш.

Рекреация самарадорлигини аниқлашда қуйидагилар ҳисобга олинади ва таърифланади:

1. *Тадбирлар мақсади*, яъни рекреация фаолиятининг кутилаётган ва эришиш мумкин бўлган натижалари.

2. Рекреация фаолиятининг конкрет минтақавий ва ижтимоий- демографик хусусиятларини энг пастки даражадаги шароитларини таърифловчи тегишли *ижтимоий стандартлар*.

3. *Тадбирлар натижаси*, яъни тадбирларнинг ҳар бирига асосланиб ташкил этиш мумкин бўлган вариантлари ёки қуйилган мақсадга эришишнинг муқобил йўллари.

4. Тадбирлар вариантининг ҳар бирини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган *ресурслар харажати* (табиий рекреация ресурсларини қўшиб).

5. Ҳисоб-китоб шароитларида қўйилган мақсадларга эришишга йўналтирилиши мумкин бўлган (ресурслар бўйича чекловлар) *ресурслар* ва айниқса кўриб чиқиладиган ҳудудларнинг табиий рекреация ресурслари.

Кўрсатилган беш гуруҳ таърифлар самарадорликни баҳолаш мақсадида иқтисодий-математик моделларни шакллантириш учун етарлидир. Бундан ташқари улар тадбирлар натижаларини қўйилган мақсадлар, реал ажратилиши мумкин бўлган ресурслар билан талаб қилинадиган ресурслар харажатида таққослашга имкон беради. Булар йўл қўйиш

мумкин бўлган қарорларни шакллантиришга ва вариантларни йўл қўйиш мумкинлиги нуқтаи назаридан дастлабки баҳолашга ёрдам беради.

Барча бешта гуруҳ таърифлар ёки натижаларнинг (1-3 – гуруҳлар) ёки харажатларнинг (4 ва 5 - гуруҳлар) тарифини беради.

Рекреацияда табиатдан фойдаланиш фаолиятининг ижтимоий ва ижтимоий-иқтисодий натижаларини ҳўжалик тадбирлари натижаларининг айрим томонларини ифодалайдиган натурал-моддий, сифат ва қиймат тавсифларининг ўзаро боғлиқ кўрсаткичлари тизимида акс эттирилади.

Натурал кўрсаткичларда қўйидагилар ифодаланади:

- рекреацияда табиатдан фойдаланиш соҳасида амалга ошириш мўлжалланаётган тадбирларнинг аҳолини камраб олиши (ҳисобланган контингент одамлар)- хизмат кўрсатиладиган одам-кун миқдори ёки бир йилда хизмат кўрсатиладиган аҳоли сони, хизмат кўрсатиш ва сифати (категорияси) бўйича алоҳида ҳисоблар;

- маршрут, дам олиш дастури, ҳудудлар ёки барпо этиладиган объектларнинг қуввати (қанча киши қабул қилиш имконияти);

- ижтимоий натижаларга имкон берадиган рекреация фаолиятига аҳоли сарфлайдиган вақт;

- аҳолининг рекреация фаолиятига кирадиган вақт сарфининг қисқариши билан боғлиқ бўлган вақтини тежаш (рекреация хизматини кутиш).

Нисбий кўрсаткичларда хизмат кўрсатиш сифатининг эксперт баҳоси, ҳудудлар ва объектларнинг хоссалари (функционаллиги қулайлиги билан бирга, шинамлиги, нафосати, ташқи кўринишининг ўзига жалб этиши, атроф-муҳит билан уйғунлигини ҳам қўшиб) ифодаланади (одатда балларда ҳисобланади).

Қиймат кўрсаткичларида қуйидагилар акс эттирилади:

- белгиланган баҳоларда маҳсулотлар ва хизматларни реализация қилишнинг йиллик ҳажми ва уларни реализация қилишдан олинган фойда;

- соғлиқни сақлаш муассасаларида касалланишнинг камайиши билан боғлиқ бўлган харажатларнинг шартли – ҳисобланган камайиши;

- меҳнат унумдорлигининг ошиши ходимлар квалификациянинг ошиши билан боғлиқ бўлган ижтимоий инфратузилмани барпо этиш ва унинг хизматига харажатларнинг камайиши;

- аҳоли вақтни тежашининг қиймат баҳоси.

Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари, мавжуд ресурслар асосида дам олиш, соғломлаштириш учун қулай шарт – шароит яратиш билан боғлиқ. Бу биринчи жиҳатдан, тегишли инфратузилмани ташкил этишни талаб этади. Рекреация инфратузилмаси – дам олиш объектлари (санатория, курорт, пансионат ва б.) транспорт коммуникациялари, электр энергия, табиий газ ва бошқа хизмат кўрсатиш тармоқлари (спорт майдони, сув ҳавзаси, овқатлантириш тармоқлари, клуб, телефон тармоғи ва б.) билан таъминланган мажмуадир. Рекреация инфратузилмаси қанчалик такомиллашган бўлса, дам олувчи ва соғлигини тикловчилар учун қулай шароитга эга эканлигини билдиради, ҳамда бу ерга келувчилар сонини ошишига олиб келади. Бу эса ўз навбатида иқтисодий самарадорликка олиб келади.

Иккинчи жиҳатдан, дам олиш масканларининг малакали мутахассислар билан таъминланиши катта самара беради. Мамлакатимиз рекреация ресурсларига бой бўлсада, улардан талаб даражасида фойдалана олмаяпмиз. Бу эса, қанчадан – қанча иқтисодий дароматдан қолаётганимизни билдиради. Шунинг учун айни вақтда қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз:

- Ҳудудий рекреацион тизимнинг қабул қилиш потенциали аниқлаш;
- минтакалар бўйича дам олиш ва даволаниш муассаларни табиий – иқлимий шароит, минерал сув ва бошқа рекреация ресурсларидан келиб чиқиб жойлаштириш;

- овқатлантириш, коммунал ва маданий хизмат кўрсатиш тармоқларини, ҳамда сувенир маҳсулотлари таъминотини яхшилаш;
- замонавий транспорт, йўл тармоқлари ва алоқа воситаларини ривожлантириш;
- меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш;
- рекреация мақсадида фойдаланишда табиат муҳофазасига эътибор қаратиш.

10.4. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш

Ноёб табиат ёдгорликлари, бу – муҳофаза қилинадиган объект турларидан ҳисобланади. Айрим ҳолларда табиий объектларни муҳофаза қилиш учун катта майдонларни ишғол қилинадиган қўриқхоналар ташкил қилиш мақсадга мувофиқ бўлмайди. Шунинг учун кичикроқ майдонлардаги табиий объектлар «табиат ёдгорликлари» деб қилинади ва муҳофаза остига олинади. «Табиат ёдгорликлари» терминини дастлаб А.Гумболт таклиф қилган. Ўтган асримизнинг бошларидаёқ Европада табиат ёдгорликларини муҳофаза қилиш бошланган эди.

Табиат ёдгорликлари табиатнинг ўзгариши ва унда содир бўлаётган жараёнлар ҳақида маълум даражада аниқ гувоҳлик беради. Табиат ёдгорликлари илмий – тарихий ва маданий – эстетик аҳамиятга эга.

Умумий характериға кўра, табиат ёдгорликлари геологик – геоморфологик, ботаник, палеонтологик, астрономик ва ландшафт ёдгорликларига бўлинади.

Геологик – геоморфологик ёдгорликларға нодир геологик тоғ жинслари, карст воронкалари, рельеф шакллари, ғорлар, иссиқ сувли минерал булоқлар киради. Мамлакатимиздаги Килси (Қирқтоғда), Қорлуг (Кўхитанг тоғида), Ҳазратидовут (Зирабулоқ тоғида), Амир Темур ғорлари, Зарафшон тизмасидаги карстларни мисол келтириш мумкин.

Ботаник ёдгорликларға юз йиллик дарахтлар, йўқолиб кетаётган реликт ўсимликлар киради. Бу ёдгорликларға Сурхондарё вилоятидаги, Ургут туманидаги минг йиллик чинорларни киритиш мумкин.

Палеонтологик ёдгорликларға тошға айланган организм ва қирилиб кетган ҳайвонларнинг излар қолган жойлар киради.

Ландшафт ёдгорликларига ажойиб қоялар, шаршаралар, даралар, ажойиб булоқлар, хушманзара жойлар киради. Бунга Илонўтди (Темурланг) дараси, Кўксув дарёсидаги шаршара, Нурота ва Ургутдаги булоқлар, Катта ва Кичик Чимён сойлиги, Оқтош сойлиги ва бошқалар киради.

Астрономик табиат ёдгорликларига йирик метеоритлар тушиб изи қолган жойлар киради.

Ҳозирги кунда республикаимиз ҳудудида 400 дан ортиқ табиат ёдгорликлари қайд қилинган ва муҳофазага олинган. Бундан буён жамоатчилик кучи билан табиат ёдгорликларини ҳисобга олиб чиқиш, уни тарқилиш харитасини яратиш жуда муҳим ҳисобланади.

Республикаимиз бўйича 35 та ноёб тоғ ўрмонзорлари муҳофаза қилинмоқда. Шулардан бири Самарқанд шағридан 40 км жануби – ғарбида, ўни Зарафшон тизмасининг ғарбидаги Омонқўтон тоғ ўрмонидир. Омонқўтон ўрмон хўжалиги 1887 – йилда ташкил этилиш бошланган бўлиб, 2158 га майдонни эгаллайди. Ўрмоннинг амалий аҳамиятидан ташқари ажойиб рекреацион ресурс ҳисобланади. Шунинг учун дам олиш кунлари шаҳар аҳолисини хордиқ чиқаришини ташкил этиш катта ижтимоий аҳамиятга эга. Бу борада тоғ ўрмонини табиий ҳолатини, уларнинг бой ҳайвонот дунёсини сақлаб қолиш ва яхшилаш, ундан ташқари дам олиш учун келадиган кишиларға махсус жойларни ажратиш, маршрутлар тизимини ишлаб чиқиш, ҳамда муҳофаза қилишни фаоллаштириш керак бўлади.

Назорат саволлари:

1. Рекреация ресурсларига тушунчаберинг.
2. Ўзбекистоннинг рекреация ресурсларига бой минтақалари.
3. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий хусусиятлари нималардан иборат.
4. Рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг экологик хусусиятлари нималардан иборат.
5. Ноёб табиат ёдгорликларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тадбирлари.

XI. Мавзу. Ўзбекистоннинг маданий-тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш

Режа:

- 11.1. Маданий – тарихий меросини муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрни.
- 11.2. Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш.
- 11.3. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни.
- 11.4. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш.

11.1. Маданий – тарихий меросини муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрни

Жаҳон маданияти ва туристик фаолиятда бошқариш ва стандартлашда асосий ролни ЮНЕСКО ва БТТ ўтказди. Мазкур ташкилотлар турли турли ўтказиладиган анжуманлар, тадбирларда мазкур ресурслардан фойдаланиш бўйича тавсиялар бериб боради.

Кўпгина тарихий обидалар ЮНЕСКО тасарруфида бўлиб, улар муҳофаза остига олинган. Бу ккби меросларни сақлаш, муҳофаза қилиш бўйича Мехико (1981 й) декларацияси қабул қилинган.

Кўпгина ҳудудлар ўзига хос қадимий шаҳарлар, архитектура, тарихий маданий ёдгорликларга бой ҳисобланади. Туристик инфраструктура ривожланиши тарихий ўзликни манзараси бузилмаслиги керак. Ҳар бир ташкил этилаётган янги туристик марказ (объект) Миллийлик билан уёғунлашган, қайтарилмас ўзига хосликка эга бўлиши лозим. Албатта, тарихий-маданий, архитектура ва маданий мажмуаларни миллий кадр-қиймати, тарихий баҳосини тиклаш ва муҳофаза қилиш орқалигина туристлар қизиқишини орттириш, бу орқалди туризмни ривожлантириш мумкин.

Маданий-тарихий мажмуаларни қайта тиклашда умумий (ансамбл) ва якка (индивидуал) услубида лойиҳалаштириш қабул қилинган.

Маданий тарихий ва табиий меросни қуйидагича категорияларга бўлишни мутахасислар қўйидагича таклиф этган:

- асосан туристлар ишлатадиган объектлар (фестиваллар, намоишлар, ёдгорликлар ва ҳ.к.)
- аралаш фойдаланиладиган объектлар (камига тарихий ёдгорликлар ва музейлар, театрлар, кўрикхоналар ва б;)

- асосан маҳаллий аҳоли фойдаланиладиган объектлар (фуқаролар иншоотлари, маданий объектлар, кинотеатрлар, кутубхона ва б.);

Маданий ва туризм соҳасида асосий йўналишларида турли ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорлигини аниқлаб олиш жуда муҳим саналади.

Туристик ривожланиш сиёсати қуйидаги талабларни келтириб чиқаради:

- туристик ресурслар руйхатини тайёрлаш, туризмни ривожланиши учун маданий тарихий, табиий меросни таснифлаш муҳим объектларни ажратиш;
- туристик аҳамиятга эга жой ва асосий туристик ҳудудларни ажратишни ҳамда тегишли маҳаллий маданий, тарихий ва табиий ёдгорликларни муҳофаза қилишни таъминлаш;
- миллий бойлик ҳисобланган сунъий ва табиий, моддий ва номоддий объектлар ҳамда маҳаллий аҳоли яшадики (санъат, фолькор ва б.) туризм мақсадида фойдаланиш;

Минтақа маданий меросига нисбатан ҳурмат билан қарашга маҳаллий аҳоли ва туристларни тарбиялашга йўналтирилган тадбирларни ўтказиш.

Ҳозирги кунда жамиятда иқтисодий ижтимоий ва маданий ривожланиш жадваллик билан кечмоқда. Бу эса ўз навбатида мисолларда иш юзасидаг ҳаракати, дам олиш кунларини кўпайиши натижасида туристик фаолиятга эҳтиёж ошмоқда.

Анъанавий туризм шаклларига янгича ёндошишга талаб ошмоқда. Яъни турларнинг маданий таркибига маҳаллий диққатга сазовор жойлар билан танишини ҳам киритиш катта самара бериб, саёҳатни мазмунли ва узоқ вақтга чўзилишига сабаб бўлади. Туризм ҳудуд учун фойда беришдан ташқари, маҳаллий аҳолини ўзининг ажратиб меросидан фарқланишига олиб келади. Бу жиҳатдан фойдаланиб туристик ресурслардан туризм мақсадида самарали фойдаланиш тизимини яратиш мумкин.

11.2. Ўзбекистон шаҳарларининг архитектура ёдгорликлари ва улардан фойдаланиш

Миллий маданий мерос объектларини ижодий ва эҳтиёжли қондирадиган ҳолатда намоиш қилиш керак. Ҳозирги илмий техник ривожланиш натижасида ҳамма минтакаларда бир хил маданий кўринишларни намоён қилган. Шунинг учун ҳар бир ҳудуд бошқа жойлардан ажралиб турадиган ўзига хос хусусиятларга эга бўлиши лозим. Шундагина улар туристик бозорга таклиф этувчи маҳсулотларга эга бўлади.

Маданий мерос объектларига қуйидагилар киради:

- археологик ёдгорликлар;
- маданий архитектура;
- ландшафт архитектура ёдгорликлари;
- катта ва кичик тарихий шаҳарлар;
- қишлоқ жойлари;
- музейлар, театрлар, кўргазма заллари ва б.;
- сациомаданий инфратруктура;
- этнография объектлари, халқ удумлари ва анъаналари амалий маданият марказлари;
- техник комплекслар ва асбоб - анжомлар.

Мамлакатга келувчи чет эллик сайёҳлар ўртасида катта талаб билан фойдаланиладиган йўл кўрсаткичларни чет тилларда чиқаришда ташаббус кўрсатиши рус, инглиз, француз ва немис тилларга устунлик бериш лозим. Диққатда сазовор жойлар тўғрисидаги маълумотлар ёнида шу тилларда ёзма ёки овоз тасвиридаги тушунтиришлар берилиши лозим. Меҳмонхоналар ва сайёҳлар учун йўналиш берувчи ахборот марказларини шакллантириш туризм ривожига муҳим аҳамият касб этади. Самарқанд шаҳрида туристик ахборотлар марказини вужудга келтириш, меҳмонхоналарни таклиф

қилиш, диққатга сазовор жойлар ҳақидаги материалларни кўрсатиш ва асосий эътиборга лойиқ ҳудудларни реклама қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Марказ тижорат асосида ишлаши ҳам мумкин (кириш бадали, турлар, йўл кўрсаткичлар ва бошқа хизматларга, меҳмонхонада жойларни брон қилиш ҳисобига ҳақ олиш, ёдгорлик буюнларини сотиш ва ҳ.к). Бунда қўйидаги ишларни амалга ошириш керак:

Мавжуд диққатга сазовор жойларни мустаҳкамлаш:

- ахборот лавҳалари, плакатлар, кўргазмалар ва бошқа шу каби воситалар ёрдамида туристларни асосий малумотлар билан таъминлаш бўйича дастурларни амалга ошириш. Мумкин бўлган барча жойларда оддий варақалардан фойдаланиб бир неча тилларда маълумотларни етказиб бериш;
- айрим асосий шаҳарларда аудио-турларни ташкил қилиш;
- музей экспозицияларини кенгайтириш ва археологик казишмалар амалга оширилаётган жойларда (энг қизиқарли пунктларда тўхтаб ўтиш билан) пиёда сайир қилишни ташкил қилиш жуда муҳим.

Янги диққатга сазовор жойлар:

- ипак тўласи ишлаб чиқариш базасида ташриф буюришнинг янги жойларни ташеил қилиш;
- ипак тўкишдан бошдаб, тайёр маҳсулотгача жараёнлар ҳақида ҳикоя қилиш билан эскурсиялар уюштириш;

Бунинг учун жуда мос жой Марғилон бўлиши мумкин. У ерда пиллага ишлов беришдан бошлаб, ипак матолар ишлаб чиқариш билан тудалланадиган барча босқичларни ўз ичида олган жуда қизиқарли ипакка қўлда ишлов бериш фабрикаси мавжуд. Бунга қўшимча равишда Ирак тўласи етиштиришнинг барча жараёнларини кўрсатадиган ва фабрикали ишлаб чиқариш босқичларини анча тўлиқ тушунтириб берадиган Марказ ташкил қилинча янада мақсадга мувофиқ бўлади. Экскурсия мавсуми ипак тўласи етиштириладиган хўжалик (ферма)ларга ташриф буюриш билан бошланиши мумкин. Экскурсиянинг яқунловчи босқичи тайёр маҳсулотлар кўргазмаси ҳисобланади. Бу ерда ипакдан тайёрланган буюмларни таклиф қилиб, уларнинг ҳадид қилиш имкониятини ҳам яратиш мумкин.

Миллий туристик маҳсулот инфратузилмасини шакллантириш инвестициялар барқарорлигини ва унинг даражасини ўстиришни тақозо қилади. Бу давлатда миллий туристик маҳсулотни ривожлантиришга ва туризмнинг барқарор ўсишига ёрдам кўрсатишни талаб этади.

Миллий туристик маҳсулотни ривожлантиришнинг хусусий секторига ва Ўзбекистонда туризм инфратузилмаси шакллантириш ва такомиллаштиришга халқаро инвестицияларининг жалб қилиш ва жойлаштириш туризм индустриясини ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади.

жадвал - 11

Ўзбекистонга чет элликларнинг сегментар бўйича ташриф буюриши (1998-2006 йиллар, минг киши)

№	Сегментлар	1998 й	2000 й	2006 й
Барқарор сегментлар				
1.	Маҳнат таътилида келувчи турист (сайёҳ)лар	21	36	54
2.	Халқаро тадбиркорлар	25	33	40
3.	Конференция қатнашчилари	48	75	101
	Жами(I)	94	144	195
Иккинчи даражали сегментлар				
1.	Хусусий тартибда таътилга келтирувчилар	14	24	35
2.	Савдогар ва бошқалар	80	132	150

3.	Қариндошлариникида ва диний мақсадларда келувчилар Жами(II)	212 306	350 650	420 605
	Жами (I ва II)	400	650	800

11.3. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни

Ўзбек халқи бой тарихий ўтмишга эга. Ўзоқ ривожланиш даврида у Ўрта Осиёнинг бошқа халқларига ўхшаш, инсониятга илм ва санъатнинг буюк намоёндаларини берди. Асрлар давомида бой ўзига хос маданият яратилди. Ўрта Осиёнинг кўпгина босқинчилиги натижасида ўтмиш ёдгорликларида турли қадимий маданиятлар-юнон, хинд, эрон, араб-таъсири кўринади. Аммо бу таъсирлар ўзбек маданиятини бойитиб, унинг ўзига хослигини йўқотмади. Ўзбек халқининг санъати ўзининг бадиий анъаналарини, усталик қонунларини, ифодалаш воситаларини ишлаб чиқди. Халқ ижодининг турли жанрлари яратилди. Бу бир-бирига таъсир қилиш ва бир бирини бойитиш жараёни асрлар давомида Ўзбекистонга ўзининг бадиий маданиятини кейинги ривожланишига имконият яратади.

Моддий маданият ёдгорликлари (қоядаги нақшлар, монументал хайкаллар, барельефлар, хайкалчалар ва б.), шунингдек бизгача етиб келган ёзма манбалар (м.а. 2 аср), ўзбек халқининг мусиқа меросининг ашула, рақс ва кийимлар қадимий манбаларига гувоҳлик беради. Уларнинг Ўрта Осиё халқлари ҳаётидаги муҳим роли ҳақида м.а. 5 асрда Юнон олими Геродот ёзиб қолдирган.

Мусикий санъатнинг юқори намуналари оғзаки халқ шерий ижодидир. Фольклорнинг ғоявий бойлиги ва жанрининг турли туманлиги руҳий ва бадиий қимматидир. Унда халқ тарихи, ҳаёти акс эттирилиб, энг яхши инсоний сифатлар, дўстликка, севгига содиқлик тасдиқланади. Қурғоқчиликда дехқонлар «Сус хотин» (ёмғир ёғишини сўраш) ашуласини, кучли шамол бўлганида «Мой-мома» (шамолга мурожаат) ашуласини айтиш билан борадиган удумни бажаришади. Халқ озаки ижоди доим ривожланади, унинг кўп асарлари аجدодларнинг дунё қараши, ижтимоий, хўжалик ва оилавий турмушини акс эттиради. Халқ шеърият ижодининг асосий хусусияти асар яратиш ва ижро этишнинг оммавий характеридир.

Ўзбекистоннинг маънавий ва маданий ҳаёти Ўрта Осиё халқларининг ҳаёти билан бирликда шаклланди. Халқимизда афсоналар, қабила тўғрисидаги битиклар кенг тарқалган. Жун ишлаб чиқишнинг ривожланиши кигиз, палас, жундан қилинган гиламлар ва юпқароқ жун матоларининг-сидирга, нақшли, суратли-чиқаришни ошишига олиб келди. Маҳаллий халқлар кийимининг ўзига хослиги, аввалдан иқлим, турмуш шароити мослашганлиги туристлар учун жуда қизиқарлидир. Ўрта Осиё халқларининг рақс санъати, ашула саънати ҳам хорижий туристларни бефарқ қолдирмайди. Шу сабабли миллий санъатчилик асосида турли шоулар ташкил этиш орқали туристларни янада жалб қилиш лозим.

11.4. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан фойдаланиш

Турли коллекцияга эга бўлган музейларнинг мавжудлиги Ўзбекистоннинг ижтимоий ва маданий ривожланишини хусусиятларини акс этдиради. Музейлар маданий, тарихий, бадиий меъросимиз, халқлар дини ва эътиқоти, уларнинг анъаналари билан таништириб, ёшларимизни ватанпарварликка ва буюк аجدодларимиз билан фахрланишга ўргатади. Давлатимиз мезейларни ривожланиши, ёдгорликларни тикланишга катта аҳамият беради. Темурийлар тарихи музейининг яратилиши бунга мисол бўла олади. Республика музейларининг ичида 3 та музей-қўриқхона: Самарқанд, Бухоро, Хива

(«Ичан-Кала»); 3та йирик бадий музейлари: Ўзбекистон Давлат санъат музейи (Тошкент шаҳари); Давлат халқ-амалий санъти музейи, Нукус шаҳаридаги Савицкий номидаги Давлат санъат музейи мавжуд.

Ўзбекистонда ягона бўлган (Тошкент ш.) Табиат музейи 120 йилдан бери мавжуддир. Музей жамгармасида 1.5 млн. эконатлар бор. Қадимий музейлардан бири-Ўзбекистон халқларининг тарихи музейи республика тарихини ўрганиш бўйича илмий текширувлар олиб борапти. А.Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи жуда катта китоб ва қўлёзма жамгармасига эга. Ўзбекистон тиббиёт музейи (Тошкент) тиббиёт билимлари ташвиқоти, экология муаммолари, санитария ва гигиена тарихи билан таништиради. Абу Али ибн Синога бағишланган зали бор.

Тошкентда Олимпия шон-шарафи музейи, Уруш ва меҳнат шарафи музейи, кино санъати музейи ташкил қилинган; бадий кўргазма дирекцияси, РТВЦ «Ўзэкспоцентр», У.Тансиқбаев, Тамара хонум, А.Қаҳҳор, Ғафур Ғулом музейлари ишлайди. Ҳар бир вилоятда ўлка музейлари мавжуд. Ангрен, Сирдарё, Урганчда бадий галереялар очилган. Республика музейлари шунингдек турли экскурсия, маъруза, адабиёт кечалари, Мустақилликка, «Наврўзга» бағишлаган этнографик кўргазмалари ва б. ўтказилади.

Ўзбекистон маданияти вазирлиги халқаро «Олтин мерос» хайрия фонди, Бадий академияси билан биргаликда музейларнинг келажак фаолиятини яхшилаш дастурини яратди. Республиканинг маданий ҳаётидаги ютуқларини ташвиқот қилиш мақсадида «Мозийдан садо» журнали яратилди. Хориж тажрибасидан маълумки музейлардан туризм фаолиятида кенг фойдаланилади. Шу сабабдан мавжуд музейларимизни кенг тарғибот қилиш орқали туризм мақсадида фойдаланиш ҳозирги куннинг долзарб масаласидир.

Назорат саволлари:

1. Маданий – тарихий меросини муҳофаза қилиш ва сақлашда ЮНЕСКО ва БТТнинг ўрни қандай.
2. Ўзбекистоннинг архитектура ёдгорликларига бой шаҳарларидан самарали фойдаланиш масалалари.
3. Ўзбекистон маданий меросида этнография, урф – одатлар ва анъаналарни тутган ўрни.
4. Ўзбекистонда мавжуд музейлар ва улардан туризм мақсадида фойдаланиш хусусиятлари.

ХII.Мавзу. Ўзбекистонни туристик районлаштириш хусусиятлари

Режа:

- 12.1. Ҳудудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва ҳудудий туристик мажмуалар (ХТМ).
- 12.2. Туристик – рекреация жиҳатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари.
- 12.3. Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар.
- 12.4. Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи.
- 12.5. Ўзбекистонда эктуристик районлаштириш хусусиятлари.

12.1. Ҳудудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва ҳудудий туристик мажмуалар (ХТМ)

Рекреация жиҳатдан районлаштириш бу – рекреация сифатида фойдаланиш мақсадида шу белгилар асосида ҳудудларни ажратишдир.

Соғломлаштириш ва дам олишни ташкиллаштириш, ҳамда ҳудудлардан самарали фойдаланишда рекреация мақсадида районлаштиришни катта аҳамияти бор. Бунда, ҳудудий рекреация тизимлари (ХРТ), ҳамда ҳудудий туристик мажмуалар (ХТМ) асосий

ўринни эгаллайди. ХРТ – ҳудудий табиий ва маданий инфраструктурали мажмуа. У турли ихтисосга эга бўлиб, асосий вазифасига кўра икки гуруҳга бўлинади: **ижтимоий** ва **тиббий – биологик**. Ундан ташқари инсонларни даволаниши ва дам олиши хусусияти келиб чиқиб, мутахассислар ХРТнинг 4 та гуруҳини ажратишади:

- Даволаниш;
- Соғломлаштириш;
- Спорт;
- Танишув.

ХРТнинг биринчи гуруҳида, инсонларнинг даволанишига қаратилган бўлиб, унда минерал сувлар, шифобахш балчиқлар, иссиқ кумлар мавжуд жойлар асосида хизмат кўрсатиш амалга оширилади.

ХРТнинг иккинчи (соғломлаштириш) ва учинчи (спорт) гуруҳи эса, инсонларнинг соғлигини тиклаш ҳамда, дам олишига қаратилган. Бунда, дам олишнинг актив турларидан, саёхат, экскурсия ва чўмилиш билан шуғулланиш амалга оширилади.

Тўртинчи гуруҳ, инсонларнинг дам олишини мазмунли ўтказишда мақсадида, турли табиий ва маданий объектларга саёхат ташкил этиш орқали, инсонларнинг руҳий – психологик соғлигини тиклашга қаратилган.

ХРТ – бу мураккаб ҳўжалик тизими бўлиб, яъни соғломлаштириш ва даволаниш муассалари (турли санаториялар, дам олиш ташкилотлари, мотельлар, кемпенглар, лагерлар) спорт билан шуғулланиш муассалари, экскурсия объектлари, ҳамда йўл – транспорт тармоқларидан иборат. ХРТ шаклланишида ҳудудда барча ҳўжалик тармоқларини биргаликда ривожланишини ташкилантиришни талаб этилади. Бунда, бир қанча муаммоларни ҳал қилиш лозим бўлади. Буларга қуйидагилар киради:

- минтақалар бўйича дам олиш ва даволаниш муассаларни табиий – иклимий шароит, минерал сув ва бошқа ресурслардан келиб чиқиб жойлаштириш;
- рекреация ресурсларидан тизимли равишда самарали фойдаланиш;
- инфраструктурани шаклланишида тармоқлар ўртасида тўғри ихтисослаштириш ташкил этиш;
- овқатлантириш, коммунал ва маданий хизмат кўрсатиш тармоқларини, ҳамда сувенир маҳсулотлари таъминотини яхшилаш;
- замонавий транспорт, йўл тармоқлари ва алоқа воситаларини ривожлантириш;
- меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш;
- рекреация мақсадида фойдаланишда табиат ландшафтларини муҳофаза қилиш.

Ундан ташқари рекреация мажмуаларининг 5 типи ажратилади: 1) Санатория – курорт типигади; 2) Туристик – соғломлаштириш типигади; 3) Санатория - туристик – соғломлаштириш типигади; 4) Ов қилиш - балиқ тутиш типигади; 5) Туристик – соғломлаштириш типигади - ов қилиш - балиқ тутиш типигади.

Ҳудудий туристик мажмуаларга А.С. Солиев ва М.Р. Усмоновлар (Туризм географияси, 386.) қуйидагича таъриф беришган: ХТМ – маълум бир ҳудудда ягона инфратузилма асосида турли туристик объектларнинг ўзаро алоқадорликда ривожланиши ва уни бошқаришини англатади. ХТМ ва ХРТ билан ўзаро чамбарчас боғлиқ, аммо улар ўртасидаги тафовут кўпроқ уларнинг ҳудудий жиҳатдан қандай масштабни эгаллашида ётади.

12.2. Туристик – рекреация жиҳатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари

Рекреация мақсадида районлаштиришда рекреация ресурслари хусусиятларини, ҳамда минтақани рекреация сифатида қабул қилиш сиғимини ўрганиш талаб этилади. Бу мақсадда районлаштириш ишлари билан бир қанча олимлар шуғулланишган. Котлярев

Е.А туристик – рекреация жихатдан районлаштиришда куйидаги белгиларни асос қилиб олишни таклиф қилган:

1. Маълум ҳудудни курорт – соғломлаштириш хўжалигини ихтисослашуви жихатдан ифодалаш.
2. Курорт – туристик – соғломлаштириш хўжалигини моддий ишлаб чиқариш тармоқлари билан алоқаси уйғунлигида ифодалаш.
3. Бутун аҳолига нисбатан, меҳнат ресурсларидан курорт – туристик – соғломлаштириш хўжалигида банд меҳнат ресурслари улуши жихатдан белгилаш.

Котлярев Е.А. кўламига кўра туристик – рекреация районларни 4 гуруҳга ажратади: республика (ўлка, вилоят), район, рекреацион жой (ҳудуд), рекреацион микрорайон.

Рус олимларидан А.М.Ветитнев ва Л.Б.Журалевалар эса туристик – рекреация жихатдан районлаштиришда 4 жихатга эътибор беришган:

1. Ижтимоий
2. Иқтисодий
3. Географик
4. Экологик

Ижтимоий нуқтаи назардан аҳолини жисмоний, маънавий эҳтиёжларини қондириш ҳисобланса, иқтисодий нуқтаи назардан туристик хизмат кўрсатишни бошқа халқ хўжалиги тармоқлари билан алоқада, мажмуа сифатида шаклланиши ҳисобга олинади.

Географик жихатдан туризм соҳаларида ҳудудий меҳнат тақсимоли шаклланиши, ҳудудда рекреация ресурсларининг фойдаланиш даражасига эътибор қилинади. Экологик жихатдан олганда, районлаштиришда инсонни ўраб турган атроф – муҳит ва рекреация ресурсларидан самарали фойдаланиш ва муҳофаза қилиш назарда тутилади.

Умуман олганда, районлаштиришда объект ҳудудий узлуксиз кўринишида ёки ҳодиса ва воқелик ҳудуднинг айрим жойларида мавжуд бўлади. Шу жихатдан туристик районлаштириш кўп жихатларга боғлиқ. Буларга:

- табиий ландшафтларни жозибadorлиги нуқтаи назардан;
- ижтимоий – иқтисодий нуқтаи назардан;
- маданий – тарихий нуқтаи назардан қарашга боғлиқ.

Туристик районлаштиришда табиий ландшафтларни жозибалиги ҳисобга олинганда географик омиллар (рельеф, иқлим, чўл, тоғ, воҳа ва бошқа ландшафт районлари) асос вазифасини бажаради. Бундай районлаштириш бутун мамлакатни қоплаб олади. Ижтимоий – иқтисодий ҳамда маданий – тарихий нуқтаи назардан туристик районлаштиришда, археологик ёдгорликлар, архитектура ҳамда шаҳарсозлик объектлари, зиёратгоҳлар ва бошқа туристик объектлар ҳудуднинг фақат айрим жойларида учрайди. Шунинг учун ижтимоий – иқтисодий ва маданий – тарихий объектларни туристик жихатдан районлаштиришда мураккабликлар мавжуд.

12.3.Ўзбекистонда туристик районлаштиришда ёндошувлар

Туристик районлаштириш соҳавий ёки тармоқ районлаштириш туркумига киради. Бундай районлаштиришда ҳудудий меҳнат тақсимоли ва ҳудудий ихтисослашув асос қилиб олинади. Туристик районни шакллантирувчи омиллар сифатида табиат ландшафтлари, ижтимоий – иқтисодий, маданий – тарихий объектлар ва туристик инфраструктура хизмат қилади (А.С.Солиев, М.Р.Усмонов, Туризм географияси. 2005).

Ўзбекистонда туристик районлаштириш мутахассислар томонидан кейинги йилларда амалга оширилмоқда. Бу борада ҳам турли қарашлар мавжуд. Масалан, М.Р.Усмонов ўзининг тадқиқотларида мамлакатимизда бта туристик районни ажратган (Тошкент, Мирзачўл, Фарғона, Зарафшон, Жанубий, Қўйи Амударё туристик районлари).

А.Н.Норчаев эса ўз тадқиқотларида 7та туристик районни ажратган (Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Фарғона, Жиззах - Сирдарё, Қашқадарё - Сурхондарё туристик районлари). Биз юқоридаги медалогик асосларга кўра мамлакатимизни қуйидагича районлаштиришни таклиф қилдик:

1. Тошкент туристик райони (Тошкент вилояти);
2. Фарғона туристик райони (Фарғона, Наманган, Андижон вилоятлари);
3. Мирзачўл туристик райони (Жиззах, Сирдарё вилоятлари);
4. Самарқанд туристик райони (Самарқанд вилояти);
5. Бухоро – Қизилқум туристик райони (Бухоро, Навоий вилоятлари);
6. Жанубий туристик райони (Қашқадарё, Сурхондарё вилоятлари);
7. Қуйи Амударё (Хоразм вилояти ва Қорақалпоғистон Республикаси).

12.4.Ўзбекистоннинг туристик районлари тавсифи

Тошкент туристик райони Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятидан иборат минтақа ҳисобланади. Тошкент шаҳри – Марказий Осиёнинг энг йирик шаҳри – Ўзбекистоннинг Республикаси пойтахтидир. Тошкент қадимий шаҳарлардан ҳисобланиб, у ҳақидаги дастлабки маълумотлар эрамыздан олдинги ИИ асрдаги Хитой солномаларида учрайди. Ҳозирги кунда Тошкент йирик транспорт тугуни сифатида (ҳаво, темир йўл, автомобиль) ўзида мамлакатимизнинг тарихий ўтмишини эслатиб турувчи тараққий топган замановий саноат шаҳридир. Шунингдек, Тошкент туристик райони туристик ресурсларга бой ҳисобланиб, маҳаллий ва халқаро аҳамиятдаги сайёҳликни ривожлантириш имкониятларига эга. Мазкур районда маданий – тарихий, табиий рекреация ресурслари мавжуд. Бу ерда Октош, Хумсон, Ғазалкент, Товоқсой, Болдирсой, Чорбоғ, Чимён, Кумушкон, Сўқоқ, Охангарон, Янгиобод, Эртош, Кўксарой, Қизилчи каби дам олиш ва даволаниш ресурсларига эга. Районнинг турли текислик ва тоғли қисмида экскурсия объектлари ва шифобахш масканлари кўп. Бу районда Ботаника, Турон, Чинобод, Тошкент минерал суви, 8 март, Қибрай, Бўстон, Зангчи ота каби бир қанча санатория ва курорт зоналари жойлашган. Юқоридаги табиий рекреация ресурсларидан келиб чиқиб экологик туризмни ташкил этиш имкониятлари бисёр. Айни кунда Чотқол давлат кўриўхонасига турли маршрутларни яратиш катта самара беради. Ўз навбатида Тошкент туристик райони маданий-тарихий ҳамда ижтимоий-иқтисодий объектларга бой ҳисобланади. Тошкент шаҳрида кўплаб музейлар мавжуд. Масалан, Тасвирий санъат музейи ҳайкаллар, расмлар ва турли ҳунармандчилик маҳсулотларининг йирик тўпламига эга. Ўзбекистон Амалий Санъат музейи 30 мингдан ортиқ ҳунармандчилик маҳсулотлари ва қимматбаҳо тақинчоқларига эга. Ундан ташқари ХВИ асрнинг ажойиб ёдгорлиги Бароқхон мадрасаси, ХИВ асрга оид Кўкалдош мадрасаси каби қадимий архитектура ёдгорликлари ва замонавий Амир Темур хиёбони, Мустақиллик майдони каби турли боғ ва майдонлар ҳам туристларни жалб қилувчи объектлардир.

Мазкур туристик районда туризм инфратузилмаси бошқа районларга нисбатан анча ривожланган. Хусусан, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти тоғолди минтақаларидаги туристик объектларда меҳмонхона ва дам олиш масканларида туристларга хизмат кўрсатиш даражаси йилдан – йилга яхшиланмоқда. Бу албатта юқори даражада урбанизациялашган ҳудуд учун айниқса муҳимдир.

Тошкент шаҳрини 2007 йил «Ислом маданияти пойтахти» деб эълон қилиниши натижасида пойтахтимизнинг довуғи янада ошди ва у билан бирга ҳукуматимиз ташаббуси билан кўпгина қадимий ёдгорликлар қайта таъмирланиб ўз жозибадорлигини янада оширди. Бу шундан далолат берадики, мазкур туристик районда туризмни ривожланиши истиқболлари яна ҳам кенгайиб боради.

Фарғона туристик райони республикаимизнинг уч вилоятидан иборат (Фарғона, Андижон, Наманган), энг сўлим, табиати гўзал маскандир. Район ўзоқ тарихга эга ҳунармандчиликнинг йирик маркази сифатида ҳозир ҳам аҳамиятини юқотмаган.

Қадимий шаҳарлардан ҳисобланган Қўқон шаҳрида бир қанча архитектура ёдгорликлари мавжуд. Масалан, Қўқоннинг охириги хони Худоёрхон саройи, Модарихон мақбараси шулар жумласидандир. 2700 йил ёшга кирган Марғилон (2007й) X асрда ўзининг ипак матолари билан машҳур бўлган. Марғилоннинг монументал ёдгорликларидан безатилган, масжид, минора, мақбара ва каптархонадан иборат бўлган Каптарлик композицияси (ХВЙИИ) ҳамда Шоуда масжидини кеблтириш мумкин. Юқорида таъкидлаганимиздек туристик районда миллий ҳунармандчилик тараққий этган. Шу ўринда Марғилон ипаклари, шойилари ва дўппилари, Чуст пичоқчилиги, чармдўзлиги, Риштон кулолчилик маҳсилотлари ҳамда Андижон, Асака, Поп, Қўқон, Шаҳрихон каби шаҳарлари ҳам маълум ҳунармандчилик турлари билан туристларини жлб қилиш имкониятига эга. Ёзёвон чўллари ноёб чўл ландшафти бўлса, Ахси, Эски Поп, Тупроққалъа экотуристтик обидалар ва район этнографияси, санъати, маданияти, урф-одатлари (туйлари, миллий уйинлар) ҳамда чойхоналари туристик кизиқишни орттирувчи ресурслардир.

Туристтик район табиий – рекреация ресурсларига ҳам бойдир. Ҳозирги кунда мазкур туристик районда 55 га яқин ноёб табиий туристик объектлар ҳисобга олинган. Дам олиш ва даволаниш масканларига Чортоқ, Чимён, Шохимардон, Водил кабиларни мисол келтириш мумкин. Ундан ташқари Наманган вилоятидаги Чортоқ, Гулшан дам олиш ва даволаниш сихатгоҳлари, Балиққўл, Нанай, Гова, Мавлоно Лутфулло, Парда Турсун каби дам олиш масканлари ва зиёратгоҳлари, Андижон вилоятидаги Ширмонбулоқ, Хонобод, Дилкушод дам олиш масканлари, Қутайба Ибн Муслим, Имом ота, Қамбар ота ва бошқа диний зиёратгоҳлар районни туристик ресурслар салоҳиятини белгилайди. Водийда 50 дан ортиқ минерал сув манбалари мавжуд. Мисол учун турли касалликлар даволанаётган Чортоқ минерал суви 1946 йилда очилган.

Ҳозирги кунда районда маҳаллий туризм анча ривожланган бўлиб, аммо чет эл туристларини жалб қилиш нисбатан паст даражада. Чунки, биринчидан, район туристик нуктаи назардан яхши ўрганилмаган, иккинчидан, туристик инфратузилма юқори даражада такомиллашмаган. Агарда юқоридаги муаммолар ўз ечимини топса, минтақа мамлакатимизнинг туристларни қабул қилувчи асосий марказларига айланади.

Мирзачўл туристик райони ўзининг табиий рекреация ресурслари, ўзига хос ландшафт зоналари ва қадимий манзилгоҳлари билан машҳур. Жиззах вилоятининг Моргузар ва Туркистон тоғ тизмаларидаги табиий ва рекреация масканлари, Сангзор дарёси ҳавзасининг ландшафт зоналари ушбу районнинг туризм имкониятларини оширади. Ундан ташқари Зомин ва Бахмал тоғ ва тоғолди минтақалари азиз кадамжолар ҳамда дам олиш масканларига бой ҳисобланади. Туристтик районда экологик туризмни ривожлантириш борасида амалий ишлар бошланган. «Экосан» халқаро жамғармасининг экотуризм бўлинмаси томонидан Жиззах вилоятининг Зомин миллий боғи ва Нурота кўрикхоналарига маршрутлар ишлаб чиқилган. Зомин миллий боғи Тошкентдан 250 км ўзоқликда бўлиб, вилоятдаги Туреистон тоғ тизмасининг шимолий ёнбағрида жойлашган. Боғнинг умумий майдони 24,1 минг га, шундан 12,1 минг га ўрмонлар ва 16,7 минг га ўрмон билан қопланган ерлардан иборат. Миллий боғ рекреацион зоналардан иборат. Унга экологик туризмни сойлар бўйлаб, ҳамда табиатнинг ажойиб объектларига пиёда ва отларда уюштирилади.

Нурота давлат кўрикхонаси Жиззах вилояти Фориш туманида Нурота тоғ тизмасининг ёнбағрида жойлашган. Умумий майдони 17,7 минг га бўлиб, туристик маршрутлар пиёда ва отларда уюштирилади. Маршрутлар асосан ибтидоий жамиятнинг тошларга чизилган расмлари, реликт дарахтлар, Северцов кўйларининг табиатдаги популяциясини ўрганиш ва томоша қилишга асосланган.

Ундан ташқари Жиззах вилоятининг Бахмал тумани сўлим гўшалари, ҳамда мукаддас зиёратгоҳларга бой ҳисобланади. Бунда Ғаллаорол туманидаги Садир Ваққос авлиёсини кўшиб ҳисоблаганда 11 та мукаддас жойларни зиёрат қилиш қўлай ҳисобланади. Бу зиёратни Қирққиз авлиё – Дўлана авлиё – Ўснат ота – Новқа ота – Мир

Саид Аҳмад – Боғимазор ота – Жўм-Жўм ота – Азизлар – Теракли ота – Хўжа Кўндаланг – Садир Ваққос авлиё йўналишида ташкил этиш мумкин.

Мазкур туристик районда туризмни ривожлантиришнинг асосий муаммоси туризм инфратузилмасини яхшилашдир. Минтақада туристик хизмат кўрсатишнинг барча тармоқларини ривожлантириш талаб этилади. Шунда, мазкур минтақада иқтисодиётида туризм ўз ўрнига эга бўлади.

Самарқанд туристик райони мамлакатимизнинг асосий туризм марказидир. Туристик район маъмурий жиҳатдан Самарқанд вилоятидан иборат бўлиб, республикамызда табиий ва иқтисодий географик жиҳатдан қулай минтақада жойлашган. Район табиий шарт-шароити, ер усти тузилиши географик жиҳатдан чегараланиши, яъни унинг жануб ва шимол ҳамда шимоли-шарқ томонлари тоғ ва тоғликлардан иборатлиги ҳам туризм соҳасида жуда катта мазмун касб этади. Унинг чегаралари шимолда Нурота тоғлари (Оқтов, Қора тоғ, Ғўбдин тоғ, Қўйтош тоғи), жанубдан Зарафшон тоғ тизмалари (Чақилқалон, Қоратепа, Зиёвуддин, Зирабулоқ х.к.) билан ўтади.

Вилоятнинг асосий ер усти тузилиши ўзига хос бўлган табиий ва ландшафт хусусиятлари рекреация ресурсларининг ривожланишига сабаб бўлган. Унинг текислик қисмида яъни Зарафшон дарёси соҳилларида, Қарнабчўл ва Жом каби чўл ҳудудларида сайёҳликнинг каби экотуризм турларини ташкил этиш мумкин.

Вилоятнинг ер ости ва ер усти гидрологик сув ресурслари, тоғ, тоғ олди этаклари ҳамда тоғ оралиғи сойларида табиий равишда ҳосил бўлган ландшафтлар (табиий манзаралари), ям-яшил ўрмонзорлар (Омонқўтон), тоғу-тош жинслар шакллари (Қоратепа), тоғ даралари (чуқурликлари), ғорлар (Ҳазрати Довуд, Келси, Лев), ноёб табиат ёдгорликлари (Камонгарон, Ғус), шифобахш булоқлар, Юқори чинор (Мингчинор), Қайнар булоқ, Роҳатбулоқ, ажойиб кўллар (Муз булоқ, Алвасти кўллари), гўзал шар-шаралар (Ғуссой, Камангарон) ва ҳақозолар минтақамиз туризм имкониятларини янада оширади. Зарафшон дарёси қадимий туристик объектларга бой яхлит сайёҳлик мажмуаси (комплекси) ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, вилоятнинг тоғ, тоғ олди ҳудудларида мавжуд бўлган беқиёс шифобахш, тиббиёт ва бошқа соҳаларда кенг қўламда фойдаланадиган чашма ва булоқ сувлари ўзининг экологик жиҳатдан тозаллиги, хилма-хил кимёвий элементарларга бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Улар аҳоли соғлигини тиклаш, соғломлаштириш, дам олиш учун қўлай имкониятларни яратади ва минтақамизда рекреация (соғломлаштириш, хордиқ чиқариш) туризмнинг аҳамиятини оширади. Бундай табиий масканлар вилоятимизнинг Ургут, Самарқанд, Нуробод, Қўшробод ва бошқа туманлари тоғ, тоқолди ҳудудларида тарқалган бўлиб, улардан туризм мақсадида фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Вилоятимиз ўзининг гўзал табиати, ўсимлик ва ҳайвонат дунёси билан ҳам мамлакатимизнинг бошқа минтақаларидан алоҳида ажралиб туради. Вилоятимизга ташриф буюрадиган сайёҳларни тарихий архитектура-қурилиш иншоотлари, қадимий обидалардан ташқари минг йиллик тарихга эга бўлган чинорлар ва бошқа яшил дарахтлар беқиёс кўпдир. Вилоятнинг тоғ, тоғолди ҳудудида жойлашган Омонқўтон ўрмонзорларида (майдони 2188 гектар бўлиб, 1887 йилда дастлабки кўчатлар экилган) ўзига хос табиий ландшафт шакллари вужудга келган. Омонқўтон ҳудудининг иқлими ва ўсимлик дунёсининг ўзига хослиги бу жойда кўплаб дам олиш зоналари, оромгоҳлар қуриш имконини беради. Аммо сайёҳларга Омонқўтон ҳавзасидаги ўрмонзорларни кўрсатиш учун қўлай шарт-шароитлар яратиш, махсус йўлакчалар қуриш лозим бўлади. Вилоятнинг яна бир қатор туманларида ва қишлоқларида минг йиллик даврга тенг қадимий ноёб дарахтлар (арчалар, чинорлар) ҳанузгача сақланиб қолган. Улар қаторига Ургут шаҳридаги юқори Чор Чинор (1020 йиллик), Каттақўрғон тумани Қорадарё қишлоғидаги чинор (565 йиллик), Нуробод тумани Тим қишлоғидаги арча 1000 йиллик, Жомбой тумани Холвойи қишлоғидаги минг йиллик арчаларни мисол келтириш мумкин. Айниқса, Жомбой туманида жойлашган Зарафшон дарёси қайирида жойлашган Зарафшон

кўриқхонаси бетакрор ўсимлик ва ҳайвонат дунёсининг хилма-хиллиги билан алоҳида ажралиб туради ва мавсумий ҳамда қисқа муддатли сайёҳликни ташкил қилиш учун қулай имкониятлар яратади.

Вилоятнинг чала чўл ва чўл ҳудудлари ҳам эса ўзига хос ҳайвонат ва ўсимлик дунёсига эга. Уларда судралиб юрувчилар туркумидан турли хил заҳарли илонлар, чўл тошбақалари, кушлардан тўрғай, қарчиғой, сут эмизувчилардан сариқ сассиқ кўзан, кабилар учрайди. Мазкур ҳудудлар ўсимлик ва ҳайвонат дунёсига қизиқувчи *экотуризм* ишқивозлари учун янги туристик маршрутларни ташкил этишни талаб қилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, бозорлар билан сайёҳларнинг танишиши жуда катта иқтисодий ва ижтимоий географик мазмун касб этади. Чунки, бозорлар, айниқса шарқ бозорлари минтақа ва ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларини, унинг бойлиги, ихтисослашуви, аҳолининг миллий таркиби, урф-одатлари, миллий қадриятлари ва анъаналарини ўзида мужассамлаштиради. Шундай экан, тарихий ёдгорликлар, қабристонлар каби бозорлар ҳам сайёҳлар учун жуда муҳим туристик объект бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бозорларнинг санитария ҳолатларини юқори даражага кўтариш ва уни доимо назорат қилиш шу куннинг энг муҳим муаммоларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ҳозирги кунда вилоятимизда туризм соҳасида ўз ечимини кутаётган бир қатор муаммолар борки, уларни босқичма-босқич ҳал этиш келажақда ушбу соҳани минтақа иқтисодиётининг етакчи тармоғига айлантиришга хизмат қилади. Чунончи, Самарқанд туризмини юксалтиришда сайёҳлар айирбошлашни, туризм бозорини яхши йўлга қўйиш энг муҳим муаммолардан ҳисобланади.

Бухоро - Қизилқум туристик райони республикамизнинг асосий туризм марказларидан ҳисобланади. Бу районга Бухоро ва Навоий вилоятлари киради. Туристик ресурсларга энг бой шаҳар бу Бухоро шаҳридир. Шаҳар ўзининг 170 тадан ортиқ бебаҳо, такрорланмас тарихий архитектура ёдгорликлари билан жаҳонга машҳур. Ҳозирги кунда шаҳарнинг умумий майдони 710 гектардан ортиқ бўлиб борган сари гўзаллашиб бормоқда ва сайёҳлар оқимининг кўпайишига имконият кенг очилмоқда.

Шуни таъкидлаш жоизки, Бухоро Марказий Осиёнинг бошқа шаҳарларидан фарқли ўлароқ у ўзида такрорланмас қадимий шарқона шаҳар тузилиши қиёфасини ханузгача сақлаб келмоқда. У Ўрта Осиё меъморчилигининг минг йиллик тарихини ўзида акс эттирган чинакам йилномадир. Шаҳардаги ҳар бир тарихий ёдгорлик ва обидалар ўз сукунатида олис ўтмиш сирларини сақлаб қолган. Бухоро шаҳри ҳақиқатда “Музей шаҳар” мақомига эга бўлиб, у диққатга сазовар тарихий ёдгорликлар ва обидаларга жуда бой ҳисобланади. Бухорои шарифга ташриф буюрувчи ҳар бир хорижий сайёҳ ўзини сайёҳатини биринчи бўлиб, шаҳарнинг энг муҳим тарихий ёдгорликларидан бири Арк-қаъласидан бошлайди.

Арк-қаъла 2000 йиллик тарихга эга. У сайёҳлар қадами ўзилмайдиган туристик объект бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги кунда мавжуд бўлган қурилиш объектлари ХВЙИ аср охири ва XX аср бошларида қурилган. Арк-қаъла шаҳарнинг ғарбий қисмида қад кўтарган. Унинг умумий майдони 3,16 гектар бўлиб, деворларнинг узунлиги 790 метрдан ортади. Арк-қаъла ҳудудида жуда катта бинолар мажмуаси жойлашган бўлиб, улардан бири Чилдухтарон масжиди ханузгача сақланиб қолган. Қаълада сайёҳларнинг эътиборини жалб қиладиган яна бир нарса-бу қадимги зиндондир. Ҳозирги Арк-қаъла ҳудудида Бухоро вилояти тарихий ўлкашунослик музейи жойлашган. Қаъланинг шарқий қисми эса археологик ёдгорлик сифатида сақланиб келинмоқда.

Минораи Калон Бухоро шаҳрининг кўркидир. У Марказий Осиёдаги машҳур архитектура ёдгорликларининг энг баланди (46.5 метр) салобатли ва чиройли минораси бўлиб, ҳисобланади. Минораи Калон яқин атрофида Калон масжиди ва Мир Араб мадрасаси каби архитектура ёдгорлик ансамбли (Пой Калон) жойлашган. У ХВЙ асрга келиб қайтадан таъмирланди. Масжид биносидан 208 та устунлар бўлиб, умумий майдони

бир гектардан ортади. Бу масжид Марказий Осиёдаги энг йирик иншоатлардан бири ҳисобланиб, Самарқанддаги Бибиҳоним масжидидан кейин иккинчи ўринда туради.

Мир Араб мадрасаси 1536 йилда қурилган бўлиб, Калон масжиди билан бирга туташиб кетган. Мадраса марказий қисмида Убайдуллахон қабри, унинг бош қисмида эса Мир Араб қабри жойлашган. Ҳозирги кунда Мир Араб мадрасаси ҳудудида Бухоро диний билим юрти фаолият кўрсатиб келмоқда.

Шаҳарда хорижий сайёҳлар диққатга сазовар жойлардан яна бири-бу Улуғбек мадрасасидир. У 1417 йилда қурилган. Бу мадраса буюк астроном олим Мирзо Улуғбек номи билан чамбарчас боғлиқ. Шаҳарда мусулмон оламидаги энг ажойиб тарихий ёдгорликларидан бири Исмоил Самоний мақбараси бўлиб ҳисобланади. У шу кунга қадар жуда яхши сақланиб, бизга етиб келган тарихий обидалардан биридир. Бу бино ўрта асрнинг илк даври меъморчилигининг энг яхши ютуқларини ўзида мужассамлаштирган иншоотдир.

Шаҳарда яна бир қатор туристик объектлар борки, улар қаторига Мадорихон мадрасаси (1566-1567 йиллар), Абдуллахон мадрасаси (1588-1590), Хўжа Зайниддин хонақаси (шайх Зайниддин қабри), Чашма Аюб мавзолейи (1330-1385 йиллар), Абдулазизхон мадрасаси (1652 йил), Чор Минор мадрасаси (1807 йил), Кулба Қўқалдош мадрасаси (1568-1569 йиллар), Нодир Девонбеги мадрасаси (1622 йил), Сайфиддин Бухарзи мавзолейи (ХВ-ХВИ асрлар), Буён Кулихон мавзолейи (1358 йил), Магоҳи Атторий масжиди (ХИИ аср), Токи Заргарон заргарлик бозори растлари (ХВИ аср), Токи Телпак Фурушон бош кийим (дўппи) бозори (ХВИ аср), Токи Саррафон майда-чуйдалар (атторлик) бозори (ХВИ аср), Магоки – Аттарон масжиди (ХИИ аср), Лаби ҳавуз ансамбли (ХВИ-ХВИИ асрлар), Қўқалдош мадрасаси (1622 йил) ни киритиш мумкин.

Шу манзилгоҳлардан бири Бухоро хонининг ёзги қароргоҳи Ситораи Мохи-Хосадир. Бу қароргоҳ Бухоро шаҳрининг шимолий-шарқий қисмида 4 км узоқликда жойлашган ёзги боғ сарой ХИХ аср охири ва ХХ аср бошларида барпо этилган. Мохи-Хоса саройи Шарқона ва Европа услубида қурилган иншоат бўлиб ҳисобланади. Иккинчи муҳим туристик объект-бу Баҳовуддин Нақшбандий мажмуаси бўлиб, у шаҳардан чамаси 15 км узоқликда жойлашган. Бу мажмуа ХВИ асрда қурилган. Шаҳар атрофидаги муҳим тарихий ёдгорликларидан Чор Бакр, Намозгоҳ масжиди, Варахшон саройи жойлашган.

Туристик райондаги муҳим хорижий туристик объектлар қаторига Қизилқум чўлини киритиш мумкин. У энг катта ҳудудни эгаллаб, вилоят туристик йўналишидаги энг узоқ масофали (450 км) маршрут ҳисобланади. Бу маршрут Қизилқум чўли ва Амударё қирғоқлари бўйлаб ўтади. Уни автомобил воситасида сайр қилиб ўтиш ўзгача завқ беради.

Қизилқумда ўсимлик ва ҳайвонат дунёсини асл ҳолида сақлаб қолиш мақсадида Бухоро вилояти ҳудудида Қизилқум давлат қўриқхонаси (1971 йил) ташкил этилган. Вилоят ҳудудида ноёб экзотик, ёввойи ҳайвонларни кўпайтирадиган «Жайрон» экомаркази Қорақўл. Қорақир-майдони 300 кв.км; Денгизқўл Варданзи Давлат табиат ёдгорликлари қаби масканлар экотуризм янада ривожлантиришга жуда катта имкониятлар яратади. Мазкур сайёҳлик объектларидан бири Когон ва Қораулбозор туманлари ҳудудида жойлашган.

«Жайрон» экомаркази бўлиб у, ноёб олачипор жайронларни махсус ўрчитидиган илмий даргоҳ бўлиб ҳисобланади. Бу объект вилоят туризмида янги маршрутлар рўйхатини киритиш лозим бўлади.

Жанубий туристик район маъмурий жиҳатдан Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларидан иборат бўлиб, тарихий ва табиий туристик ресурсларга эга. Қашқадарё вилояти ўзининг қадимий шаҳарларига эга. Қадимда йирик савдо ва ҳунармандчилик маркази ҳисобланган Шаҳрисабз шаҳри Амир Темур қурдирган Оксарой ансамбли кўплаб диний зиёратгоҳларга бойдир. Вилоят маркази ҳисобланган Қарши бир неча архитектура ёдгорликларга эга. Булар: Қўкғумбаз масжиди (1463й), Жомеъ масжиди, Минорали Қўрғонча, Хўжа Абдулазиз мадрасаси, Қиличбой мадрасаси, Захох – Морон шаҳарчаси харобалари ва Қашқадарё дарёси устидан ўтган қадимий кўприк кабилар. Мазкур

шаҳарнинг 2006 йилда 2700 йиллик юбилейи муносабати билан юқоридаги архитектура обидаларнинг жозибадорлиги янада ошди.

Туристик районнинг яна бир қадимий шаҳарларидан бири Термиздир. Термиз шаҳри эрамиздан олдинги III-IV асрларда Ҳиндистонни Марказий Осиё орқали Европа билан боғловчи корвон йўлларининг чорраҳасида пайдо бўлган. Термиз ёнида эрамиздан олдинги III-IV асрларда Юнон – Бактрия давлатига тегишли турар жойлар топилган. Қоратепда Будда маданиятига тегишли турли ёдгорликлар, Фаёзтепада Будда ибодатхонаси харобалари мавжудлиги, бу жойларга шарқий Осиёлик туристларни жалб қилмоқда.

Туристик район табиий – иқлимий туристик ресурсларга ҳам бой ҳисобланади. Минтақанинг табиий гўзал ва ўзига хос табиати, рельефи туризмни турли йўналишлари ривожлантириш имкони беради. Айниқса, Ҳисор тоғининг гўзал манзараси ва ундаги кўплаб шифобахш булоқ ва чашмалар аҳолини дам олиш ва саломатлигини тиклашда аҳамияти катта. Яна райондаги алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар ҳисобланган Китоб геологик қўриқхонаси, Ҳисор, Сурхондарё, Пайғамбаророл давлат қўриқхоналарида экологик туризмни ривожлантириш имкониятлари мавжуд. Шунингдек, бу минтақада яшаётган халқнинг ўзоқ ўтмиш анъаналари, санъати, маданияти ва урф – одатлари маҳаллий ҳамда хориж туристларини қизиқтириши шубҳасиздир.

Қўйи Амударё туристик райони Ўзбекистон Республикасининг энг ғарбий қисмида, маъмурий жиҳатдан Хоразм вилояти ва Қорақалпоғистон Республикасидан иборат. У ўзининг маданий – тарихий обидалари, археологик ёдгорликлари, хунармандчилиги ва санъатининг ўзига хослиги, ҳамда табиий – рекреация ресурслари билан бошқа ҳудудлардан ажралиб туради. Албатта бу туристик районнинг ўзагини Хоразм воҳаси ташкил этади. Бу воҳа ўзининг қадимий маданияти, илму – фан ва санъати билан машҳурдир. Бу ўринда Хива шаҳри ўзининг қадимий архитектура ёдгорликлари билан юртимизда алоҳида ажралиб туради. Хивада Ичан қалъа 2.5 км узунликдаги деворга, Ота дарвоза, Шимолий, Шарқий, Жанубий, Бухоро ва Тошдарвозаларга эга бўлиб, чет эл туристларини ўзига жалб қилади. Шаҳарда Паҳловон Маҳмуд мақбараси (1835 й), Муҳаммад Аминхон мадрасаси (1850-1855й), Кўна Арк, Тош ҳовли, Оллоқулихон карвонсаройи (1855 й) ва бошқалар муҳим туристик объектлардир.

Шу каби Қорақалпоғистон Республикасида ҳам бир қанча туристик ресурсларга эга. Хусусан қадимий шаҳар ва қалъа харобаларини сайёҳлик йўналишларига киритиш мумкин. Орол денгизи ва унинг фожиаси билан қизиқувчилар учун экотуристик маршрутларни яратиш ҳисобига, бу минтақада туризмни ривожлантириш имкониятларини яратиш мумкин. Бошқа районлардаги каби бу туристик районда ҳам юқорида қайд қилинган ресурслардан туризм мақсадида фойдаланилмаяпти. Шу ўринда бу минтақани туристик жиҳатдан илмий ўрганиш, хизмат кўрсатиш соҳаларини такомиллаштириш асосий вазифа ҳисобланади. Яна шуни таъкидлаш лозимки, минтақа туризм соҳасини малакали кадрлар билан таъминлаш ҳам муаммони ечимларидан биридир.

жадвал -12

Туристик районларнинг туристик ресурслари салоҳияти

Минтақалар	Туристик ресурслар ва объектлар
Тошкент	Кўкалдош мадрасаси, Каффол Шоший мақбараси, Ҳазрати Имом архитектура мажмуаси, Абулқосим мадрасаси, Барокхон мадрасаси, Жомеъ масжиди, Амир Темур музейи ва хиёбони, Мустақиллик майдони, Халқлар дўстлиги майдони, Жасорат монументи, Хаста Имом майдони, Тилла Шайх масжиди, Хадра майдони, Сўфи Ота мақбараси.
Самарқанд	Афросиёб археологик мажмуаси, Мирзо Улуғбек расадхонаси, Шоҳи Зинда архитектура мажмуаси, Ҳазрати Ҳизр масжиди, Бибиҳоним масжиди, Улуғбек мадрасаси, Шердор мадрасаси, Тиллакори мадрасаси,

	Руҳобод макбараси, Оксарой макбараси, Гўри Амир макбараси, Намозгоҳ масжиди, Ишратхона макбараси, Ҳожа Аҳрор мажмуаси, Ҳожа Абду Дарун қабристони
Бухоро	Арк, Боло – Ҳовуз мажмуаси, Исмоил Сомоний макбараси, Чашмаи – Аюб, Абдуллоҳон мадрасаси, Модари – Хон мадрасаси, Масжиди Баланд, Гавкушон мажмуаси, Зайниддин Ҳожи хонақоси, Пойи – Калон мажмуаси, Лаби – Ҳовуз мажмуаси, Кўкалдош мадрасаси, Нодир Девонбеги хонақоси, Улуғбек мадрасаси, Абдулазизхон мадрасаси, Болоҳовуз масжиди, Сайфиддин Боҳарзий макбараси, Баёнқулихон макбараси, Файзобод хонақоси, Чорминор мадрасаси, Бухоро амирининг Ситораи Моҳи – хоса ёзги саройи, Чор – Бақр мажмуаси.
Хоразм	Ичан қалъа, Саидбой масжиди ва мадрасаси, Полвон Дарвоза, Оллоқулихон мадрасаси, Қутлуғмурод – иноқ мадрасаси, Оллоқулихон Тими ва Карвонсаройи, Абдуллоҳон мадрасаси, Анушхон масжиди ва ҳарами, Тошҳовли, Оқмасжид, Жума масжиди ва минораси, Саид Оловуддин макбараси, Муҳаммад Аминхон мадрасаси, Калтаминор, Кўна Арк, Тўрамурод минораси, Шерниёзхон мадрасаси, Боғланди масжиди, Арабхона мадрасаси.
Қашқадарё	Оксарой, Дорус – Саодат мажмуаси, Ҳазрати Имом масжиди, Жаҳонгир макбараси, Дор – ут – Тиловат архитектура мажмуаси, Кўк Гумбаз масжиди, Гумбази Саидон, Шамсиддин Кулол макбараси.
Сурхондарё	Қирқ – қиз саройи, Термиз ҳукмдорлари саройи, Ҳаким ат Термизий архитектура мажмуаси, Султон – Саодат архитектура мажмуаси, Қоратепа ибодатхонаси, Фаёзтепа ибодатхонаси.
Фарғона	Худоёрхон саройи, Ғиштлик масжиди, Жомеъ масжиди ва минораси, Мулқобод масжиди, Саида Аҳмадхожи мадрасаси, Чокар масжиди, Хўжа Мағиз макбараси, Мулло Қирғиз мадрасаси, Ахсикент қадимий шаҳарчаси.

12.5. Ўзбекистонда экотуристтик районлаштириш

Ўзбекистон экологик туризмни (экотуризм) ривожлантиришни кенг имкониятларига эга. Туризмни бу соҳасини ривожлантириш учун районлаштиришни амалга ошириш катта аҳамиятга эга. Экологик туризм нуқтаи назардан экотуристтик районлаштириш – маълум бир ҳудудни унинг экотуристтик ҳолати, имконияти ва келажак истиқболларига кўра ажратишдир.

Экотуристтик районлаштиришнинг илмий асоси сифатида қўйидаги геоэкологик таснифий белгилар олинди:

- ҳар бир табиий географик комплекс қайтарилмас экотуристтик имкониятларга, яъни регионаллик хусусиятларига эга ;
- экотуристтик объект чегараси доимо ҳам маъмурий чегара тўғри келавермайди, яъни табиий географик комплекс таъсир доирасида туради ва шунинг учун ҳам ундан комплекс фойдаланиш имконияти очиб берилиши лозим. Табиатга уюштирилган сайёҳлик моҳиятида табиатни муҳофаза қилиш, туристларнинг экологик онги ва маданиятини кўтариш, бузилган табиат комплексларини қайта тиклаш масалалари туриши лозим;
- экотуристтик районларнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш ва унинг жозибадорлигини намоён этиш учун экотуристтик маршрутлар, тарихий, табиий, маънавий-маърифий, диний каби туристик саёҳатлар билан бирга олиб бориш имкониятларини ҳисобга олиш, экотуристларни миллий ғоя руҳида тарбиялаш имкониятини юзага чиқариш ва ҳ.к.

Юқорида айтиб ўтилган илмий принцип ва асосларга биноан А.Ниғматов ва Н.Шомуратовалар Ўзбекистон ҳудудини 14 та экотуристлик районга ажратган.

I. Устюрт экотуристлик райони. Устюрт - Ўзбекистоннинг шимолий-ғарби – Қорақалпоғистонда жойлашган плато (ер юзаси кам парчаланган ясси текислик). Унинг майдони жуда катта (200 минг км²), йўллари асфалтсиз, ўнқир-чўнқир йўللardan иборат бўлгани учун ҳам экотуристлик маршрутлар “джип” русумдаги машиналар, самолёт ёки вертолётларда олиб борилгани мақул. Устюртнинг сайёҳларни ўзига жалб қиладиган экотуристлик объектларига :

- “чинк”- дунёда энг катта ва ягона 60-150 метрлик тик қояли жарлар билан ўралган плато, доимий оқар сувларга эга бўлмаган, лекин ер ости сувларига эга супасимон текислиги;
- даволаш хусусиятига эга бўлган жуда катта (1000 км²) тузли Борсакелмас шўрхоки. Унда ўсимлик дунёси деярли йўқ. Ош тузи ва балчикли тузнинг қатлами 16-27,5 м гача боради. Янги очилган Қўнғирот сода заводи айнан Борсакелмас тузлари ҳисобига қурилган ;
- неолит давридан қолган “устюрт макони”. Унда 60 яқин қадимий одамлар яшаган табиий объектлар аниқланган. Уларнинг ичида ҳам тарихий ҳам экотуристлик аҳамиятга мойили “Темпа” макони бўлиб, ундан археолог С.П. Толстов бошчилигидаги Хоразм экспедицияси 1300 дан ортиқ чакмоқтош қуроллари топилган.

II. Орол ва Оролбўйи райони экологик инқирозли экотуристлик ҳудуд бўлгани учун ҳам унда юзага келган экологик инқироз ҳолати асосий экотуристлик объект бўлиб ҳисобланади. Экотуристлик маршрутлар бир пайтнинг ўзида ҳам Оролнинг қурилган, ҳам унинг таъсирида турган Орол атрофи ҳудудларини қамраб олиши зарур. Экотурлар нафақат треккинг (пиёда) ёки туя ва отларда, балки самолёт ва вертолётлар орқали ҳам амалга ошириш лозим. Зеро у масофадан туриб катта ва текис майдонни юқоридан туриб визуал кузатиш имкониятини беради. Орол денгизининг шимолий ғарбий қисмида жойлашган ва кундан кунга катталашиб бораётган Борсакелмас ороли инсонларни атроф табиий муҳитга салбий таъсирини акс эттирувчи экотуристлик объектдир. Унда Қозғистон Республикаси Борсакелмас қўриқхонаси ташкил қилган.

III. Амударё райони. Амударёнинг ўзанига яқин ҳар иккала соҳилларида тўқайзорлар мавжуд бўлиб, улар экотурлар учун жуда қизиқарли ноёб ландшафт кўринишлардан бўлиб ҳисобланади. Қуйи Амударёнинг ўнг соҳилида тўқай ландшафтидаги қушлар ва ҳайвонларни муҳофаза қилиш учун Бадайтўқай қўриқхонаси ташкил этилган. Унга маърифий-маънавий мақсадда ташриф буюришни уюштириш мумкин. Орнитафаунани сақлаш учун Хоразм буюртмахонаси ташкил этилган. Булардан ташқари Қизилқумнинг ғарбий қисмида, Амударёнинг ўнг қирғоғида, кембрий ва кембрийгача бурмаланган тоғ жинслари очилмаларидан иборат, баландлиги 485 метрлик Султон Увайс тоғларига экотурлар уюштириш мумкин. Амударё районида Ўзбекистоннинг кўҳна шаҳарларидан бири Хоразм жойлашган. Хоразмдаги архитектура ёдгорликлари тарихий туризм марказларидан бири ҳисобланади. Экотурларни тарихий турлар билан комплекс олиб бориш тавсия этилади.

IV. Қизилқум райони чексиз қумликлардан иборат бўлсада, лекин бой ўсимлик ва ҳайвонот оламига эга. Бу ерда эолрелеф шакллари – қум марзалари, дўнг қумликлар факатгина шу ерга хос бўлган гўзал табиат манзараларига эга. У “сахро кемаси” — туяларда экскурсиялар уюштириш экзотик туризмни эслатади. 1971 йилда ташкил этилган ва 10.3 мингга майдонда жойлашган Қизилқум давлат қўриқхонасида тўқай ва чўл ландшафига хос булган ўсимлик ва ҳайвонларни муҳофаза этади. Экотуристлик объектлардан бири булган қўриқхонада бухоро бўғуси (хонгул), тунғиз, қирғовул, эчкемар, жайрон, қум чархилони, туркистон кобрасини ва хаттоки, Пращивальский отлари сақланади. Кўркем табиат ўртасидаги овулларда меҳмон бўлиб, юлдузли осмон остида кечани ўтказиш сайёҳларга завқ бағишлайди. Қизилқумда баҳор ойларида кишиларга

эстетик завқ бериб, хордиқ чиқарадиган чиройли гулли ўсимликлар – лола, чучмома, эремурус, лолақизғалдоқ, бойчечак кабилар ўзгача гўзаллик касб этади. Қизилқум райони йилнинг барча фаслларида ажойибдир. Туялар карвони эса унга янаям экзотик тус беради, ҳамда уни жозибадорлигини ортиради.

VI. Нурота райони ўзининг ажойиб табиат манзаралари, тарихий архитектура ёдгорликлари билан кишиларни мафтун этади. 1975 йилда ташкил этилган ва майдони 17,8 минг га бўлган Нурота тоғ ёнғоқзор - мева қўриқхонаси мавжуд. Бу қўриқхонага "Экосан" қошидаги "Экосантур" фирмаси томонидан кўплаб маршрутлар уюштирилган. Оқтоғнинг жанубий ён бағрида жойлашган шамол таъсирида тебраниб турувчи баҳайбат харсанг тошли «Самжигумон», «Кориз қолдиқлари» каби табиат ёдгорлиги экотуризмнинг мўҳим объектларидан бўлиб ҳисобланади.

Нурота тоғ олдида жойлашган "Чашма бўлоғи" кўп асрлардан буён Нурота шаҳри ва унинг атрофидаги қишлоқларни сув билан таъминлаш билан бир қаторда диний зиёратгоҳдир. Булоқ яқинида "Чилистун" масжиди, Мадраса, Абул Хасан Нурий мақбараси ва қалъаси жойлашган Чашмадаги балиқлар илоҳий ҳисобланади. Балиқдан таралаётган нур инсон нигоҳини лол қолдиради.

Қоратоғ тизмасининг жанубий ён бағрида «Сармиш дараси»даги қояларда авлодларимизнинг ҳаёти ва маданиятини акс эттирувчи лавҳалар, расмлар ишланган.

Жанубий Нурота тизмасида узунлиги 110 м, абсолют баландлиги 1060 м, майдони 163 м² келадиган "Майдон карст ғори", Шимолий Нурота тизмасидаги узунлиги 130 м, абсолют баландлиги 1100 м. майдони 70 м² келадиган «Хонаихудо карст ғор»да спелеотуризмни ривожлантириш мумкин. Булардан ташқари, XII асрда бунёд этилган ва ХВІІІ аср бошларигача турган "Работ Малик карвонсаройи" сайёҳларнинг тухташ жойи, шунингдек савдогарларнинг савдо қилиш жойи бўлган. Работ Малик ёнида минг йиллик тарихга эга бўлган маданият ёдгорлиги - сардоба учрайди. Ер ичига 12 м. ботирилган сардобада бутун ёз бўйи муздек ва тоза сув сақланган.

VI. Зарафшон районида Зарафшон дарёлари қайирларида жойлашган туқай ландшафти, ундаги ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш учун ташкиллаштрилган "Зарафшон қўриқхонаси" мавжуд. Бухоро вилоятининг Шофриконт ўрмон хужалиги ҳудудига жойлашган кум чўл ландшафти, у ердаги ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳамда тарихий ёдгорлик (Варданза шаҳар харобалари) давлатнинг алоҳида эътибори билан қўриқланади. "Варданза қўриқхонаси", "Тўдакул флора ва фаунасини бойитиш буюртмахонаси", Қоравулбозор хўжалигида жойлашган "Жайрон-экомаркази", сув ва ботқоққа мослашган қушларни қупайтирувчи "Денгизкул буюртмахонаси", Зарафшон тоғ тизимларидаги Омонкутон ва Темурланг карст ғорлари кабилар. Зарафшон экотуристик районда Ўзбекистоннинг қадимги шаҳарлари Самарқанд ва Бухоро жойлашганлиги туфайли ҳам экотурлар яқини тарихий-диний архитектура ёдгорликлари қилинадиган сафарлар билан олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

VII. Айдаркўл районидаги кўллар тизимининг пайдо бўлиши бевосита Мирзачўлнинг ўзлаштирилиши билан боғлиқдир. Сизот сувлари ҳамда зовур-дренаж сувларининг Айдаркўл ботиғи томон ҳаракатланиши натижасида ботикдаги Тузконт кўлининг кенгайиши Арнасой ҳамда Айдаркўл кўллариининг пайдо бўлишига олиб келади. Ботикдаги кейинги динамик ўзгаришлар Чордара сув омборидаги (1969) ортикча сувларнинг ташланиши билан боғлиқ. Бу сувларнинг тўпланиши натижасида Арнасой кўллари бирлашиб ягона Айдаркўллар тизимини ва ундаги фаунани бойитиб берувчи "Арнасой буюртмахонаси"ни ташкил этилишига олиб келди.

VIII. Сирдарё райони Сирдарё ўзанидаги туқайзорлари билан ажралиб туради. Сирдарёнинг баъзи жойларида доимий ёки мавсумий оролчалар мавжуд бўлиб, унда жуда кўп қушлар йиғилади ва манзарали экотуристик объект бўлиб ҳисобланилади.

IX. Чирчиқ - Оҳангарон тоғли экотуристик районда халқаро экологик резерват жойлашгани учун ҳам унинг ҳуқуқий мақоми табиатга ара-лашмаслик принципига мослаштирилиши лозим. Ундаги экотуристик саёҳатда вертолёт ва самолётлардан

фойдаланишга рухсат берилмайди. Экотурлар олдиндан белгилаб берилган кичик йўлакчалар оркали, кам сонли туристик гуруҳчаларга бўлинган тарзда, йилнинг ҳайвонот оламини урчимайдиган ва кўпаймайдиган даврларида пиёда ва отларда айланиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур экотуристтик маршрутларда маҳаллий аҳолининг хизматидан атрофлича фойдаланиш уларни нозекологик йўналтирилган турмуш тарзини ижобий томонларга ўзгартиради.

X. Фарғона райони экотуризмни ривожлантиришда муҳим аҳамиятга касб этади. Чунки ундаги ландшафтларининг турли-туманлиги марказдаги чўллардан тортиб, то мафтункор тоғ чўккилари барчани ўзига жалб этади. Тоғлардаги тез оқар ва баъзида кечув қийин бўлган дараларда рафтларда оқиш (рафтинг), Жанубий Фарғонадаги баландлиги 10 м келадиган, дам олаётган туяларни эслатувчи экзотик рельеф шакиллари ҳамда «Ёзёвон давлат табиат ёдгорлиги»даги ажойиб табиий қум массиви (1994 йилда ташкил этилган ва майдони 1,9 минг га) пиёда турлар уюштириш мумкин. Коксу водийсида 120 йил аввал вужудга келган, оқ, кулранг қоялар билан уралган тоза, муздек сувли кўк ва яшил кўллар ҳам экотуризм объектидир.

Фарғона водийсида миллий хунармандчилик жуда ҳам ривожланганлиги туфайли уни экотуризм билан ўйгунликда олиб бориш мумкин. Риштонда авлоддан-авлодга ўтиб келувчи кулолчилик санъати, Чустда дўппидузлик, пичоқчилик ва темирчилик, Марғилонда атлас тўкиш каби миллий хунармандчилик асрлар давомида тараққий этиб келмоқда.

XI. Туркистон районида экотурларни алоҳида муҳофаза этиладиган ҳудудларда уюштириш мақсадга мувофиқдир. Чунки бу районда Туркистон тизмасининг шимолий ёнбағрида 1959 йилда ташкил этилган, абсолют баландлиги 1760-3500 м. умумий майдони 21735 га бўлган "Зомин давлат қўриқхонаси". Майдони 24110 га бўлган ноёб тоғ-арча экосистемаларини тиклаш ва рекреация мақсадларида фойдаланиш учун 1978 йилда ташкил этилган "Зомин миллий боғи" мавжуд.

XII. Қашқадарё райони Ўзбекистоннинг жанубий қисмида жойлашган бўлиб, у чўл, дашт, тоғолди ва тоғли ҳудудлардан иборат. Бу районда ёз ва баҳор ойларида чўл ва даштларда, йилнинг барча фаслларида эса тоғ олди ва тоғли ҳудудларига экотурлар уюштириш мумкин. Қашқадарё районида 1979 йилда ташкил этилган, 3938 га майдонга эга бўлган, МДХ давлатлари ичида ягона - "Китоб давлат геология қўриқхонаси", 1992 йилда ташкил этилган "Муборак буюртмахонаси", 1992 йилда ташкил этилган "Сеченкўл буюртмахонаси" мавжуд. Қашқадарё районида экотуризмни тарихий, диний туризм билан биргаликда олиб бориш учун бирқанча архитектура ёдгорликлари ва диний қадамжойлар мавжуд.

XIII. Ҳисор районида 1983 йилда ташкил топган Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув вазирлигига қарашли, абсолют баландлиги 1150-4349 м. бўлган, 870 хил ўсимлик, 140 хил ҳайвонот оламига эга, майдони 80,9 минг га бўлган Ҳисор давлат қўриқхонаси мавжуд. Бу районда экотурларни маҳаллий аҳолининг маданиятини акс эттирувчи "Бойсун" этнографик-фольклор ансамбли чиқишлари билан ўйгунликда олиб бориш саёҳларни ўзига кўпроқ жалб қилиш имкониятини беради.

XIV. Сурхондарё районида Кухитанг тоғли ҳудудда 1987 йил ташкил этилган 53,7 минг га майдонда 800 хил ўсимлик ва 290 та қуш ҳамда 20 дан ортиқ ҳайвон турларини муҳофаза қилишга йўналтирилган "Сурхон давлат қўриқхонаси" мавжуд. Сурхондарё райони Республикаимизнинг ўзига хос районларидан бири ҳисобланиб, бу ерда курук субтропик иқлим минтақаси ҳукмрон. Шунинг учун ҳам йилнинг кўп ойларида экотурлар уюштириш имконияти бор.

Хулоса қилиб айтганда, экотуристтик районлаштиришни жойнинг геоэкологик хусусиятларидан келиб чиққан тарзда амалга ошириш табиат ва жамият ўртасидаги муносабатларни ўйгунлаштиришга хизмат қилади.

Назорат саволлари:

- 1.Худудий рекреация тизимлари (ХРТ) ва худудий туристик мажмуалар (ХТМ) ҳақида тушунча беринг.
- 2.Туристтик – рекреация жиҳатдан районлаштиришнинг белгилари ва хусусиятлари.
- 3.Ўзбекистонда туристик районлаштиришда қандай ёндошувлар мавжуд.
- 4.Ўзбекистоннинг туристик районларига таъриф беринг.
- 5.Ўзбекистонда эктуристик районларига таъриф беринг.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни. // «Халқ сўзи» газетаси, 1999 йил 14 сентябрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 27 июлдаги “Ўзбектуризм Миллий компаниясини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони. // «Халқ сўзи» газетаси, 1992 й. 28 июль.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Буюк ипак йўлини қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. // «Халқ сўзи» газетаси, 1995 й. 3 июнь.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфраструктурасини барпо қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 1995 й. 4 июнь.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Сайёҳлик ташкилотлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 1998 й. 9 август.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2005 йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришга оид давлат дастури тўғрисида»ги Фармони. // «Халқ сўзи» газетаси, 1992 й. 16 апрель
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида меҳмонхона бизнеси ва халқаро туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 2002 й. 3 сентябрь.
8. Каримов И.А. Биздан озод ва ватан қолсин. 2-том. Т.: Ўзбекистон 1996, - 380 б.
9. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т.: Ўзбекистон 1996, - 366 б.
10. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлида 4-том. Т.: Ўзбекистон 1996, - 349 б.
11. Балабанов И.Т. Балабанов А.И. Экономика туризма. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 176 с. Боголюбов В.С., Орловская В.П. Экономика туризма. М.:2005. – 151 б.
12. Биржаков М.Б. Введение в туризм. С.Пб.: Издательский Торговый Дом «Герда», 2006 г.
13. Биржаков М.Б. Введение в ТУРИЗМ.- издание 9-е, переработанное и дополненное. – СПб.: 2007. – 576 с.
14. География туризма: учебник / кол. авторов; под ред. А. Ю. Александровой.- М.: КНОРУС, 2008. -592 с.
15. Гольшева Е. Мировые тенденции и развитие туристского потенциала Узбекистана. // Экономическое обозрение. 2004. №10. -54 с.
16. Данилов С. Туризм региона: программный подход. // Бозор, Пул ва Кредит. 2008. №3. 57 б.
17. Драздов А.В. Основы экологическая туризма. М.; 2005
18. Драчева Е.Л. Специальные виды туризма. Лечебный туризм: учебное пособ. – М.: КНОРУС, 2008. – 152 с.
19. Дурович А.П. Маркетинг в туризме. Минск: ООО “Новое знание”, 2001. – 489 с.
20. Квартальнов В.А. Туризм. – М: Финансы и статистика, 2003.-316 с.
21. Квартальнов В.А., Теория и практика туризма. М., «Финансы и статистика».2003.
22. Комилова Ф.Қ., Халқаро туризм бозори. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2006 й. -191 б.
23. Косалопов А.Б. Теория и практика экологическая туризма. М.: 2005
24. Котляров Е.А. География отдыха и туризма. Формирование и развитие территориальных рекреационных комплексов. М.: Мысль, 1978.- 238 с.
25. Назарова К., Камилова Ф. Ўзбекистонда туризм имкониятларини кенгайтириш. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, №9, 2000. - 48-49 б.
26. Ниғматов А., Шомуродова Н. Ўзбекистонни экотуристлик районлаштириш тажрибаси. // Экология хабарномаси. №2, 2007

27. Норчаев А.Н. Қутлимуротов Ф.С. Халқаро бозорда миллий туризм. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. №2.-52-53 б.
28. Организация туризма. Под.ред. А.П. Дуровича. Учеб. пособ. Минск. «Новое знание», 2006.
29. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристтик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. Маърузалар курси. Сам ИСИ — 2006.
30. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туризм асослари. Маърузалар курси. Сам ИСИ — 2006. -78 б.
31. Пугач И. Что мешает частному турбизнесу. // Экономическое обозрение. 2005. №6. - 23-30 с.
32. Пугач И. Экспортный потенциал туризма в Узбекистане. // Экономическое обозрение. 2005. №6. -32-40 с.
33. Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. Самарқанд: СамДУ, – 2005. -131 б.
34. Таксанов А. «Жемчужина восток» в древнем Самарканде. // Экономические вестник Узбекистана. №9.1999. -32-40 с.
35. Ташмуродов Т. Халқаро туризм. Т.: «Турон – Иқбол», 2007 й.- 320 б.
36. Тураев Б.Х. Туристско-рекреационный потенциал Самаркандской области. // Рынок, деньги и кредит. -2004. -№10. -51-54 с.
37. Тураев Б.Х. Теоретико – методологические основы развития туризма. Т.: изд. «Фан», 2008. – 166 с.
38. Тухлиев И.С. Туризм асослари: Услугий қўлланма – С.: СамИСИ, 2008- 226 б.
39. Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Экологический туризм: сущность, тенденции и стратегия развития. Т: ГНИ «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006.- 416 с.
40. Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. Т: ГНИ «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006.
41. Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Менежмент и организация бизнеса в Республике Узбекистана. Т: ГНИ «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006. – 368 с.
42. Қудратов Ғ.Х., Тухлиев И.С. «Туризм иқтисодиёти». СамИСИ., С.: 2007.
43. Хамидов О. Сколько стоит турпродукт. // Экономическое обозрение. 2005. -№6. -41-43 с.
44. Хошимов М.А. Религиозные памятники Центральной Азии. Алматы. САГА, 2001. - 237 с.
45. Хошимов М., Усмонов И.У., Ибодуллаев Н.Э. Экологик туризмнинг ўзига хос жиҳатлари. // Ўзбекистон: Сервис ва туризм Бошқариш ва ривожлантириш муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман. 4-6 сентябр 2007 й.
46. Храбовченко В.В. Экологический туризм: учеб.-метод. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 208 с.
47. Христов Т. Т. Религиозный туризм: учеб. пособ. — 3-е изд., испр. — М.: Издательский центр «Академия», 2007. — 288 с.
48. Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма России в современных условиях: учеб. пособ. – М.: КНОРУС, 2007. – 416 с.
49. Шомуротова Н. Ўзбекистонда экологик туризм имкониятлари.// Экология хабарномаси. № 5, 2005.

Минтақалар бўйича меҳмонхона ва бошқа жойлаштириш воситалари (2006 йил)

Минтақалар	Жойлаштириш воситалари сони		Номерлар сони		Жойлар сони	
	жами	шундан, кичик ташкилот ва микро- фирмалар	жами	шундан, кичик ташкилот ва микро- фирмалар	жами	шундан, кичик ташкилот ва микро- фирмалар
Қорқалпоғис- тон Республикаси	5	2	136	49	244	71
Андижон вилояти	5	2	177	42	309	97
Бухоро вилояти	36	33	914	329	1753	637
Жиззах вилояти	5	3	275	92	454	160
Навоий вилояти	6		217		413	
Наманган вилояти	6		128		430	
Самарқанд вилояти	40	29	1153	343	2242	638
Сурхондарё вилояти	14	8	476	244	661	311
Тошкент вилояти	14	1	462	24	1032	200
Фарғона вилояти	13	8	458	249	1057	707
Хоразм вилояти	14	9	530	162	993	299
Қашқадарё вилояти	14	8	447	135	1892	1418
Тошкент шаҳри	62	19	3194	517	5471	1112
Ўзбекистон Республикаси бўйича	239	126	8598	2230	17152	5848

Манба: Тураев Б.Х. Теоретико-методологические основы развития туризма. Т.: «Фан» 2008 г.

Ўзбекистон Республикасининг алоҳида қўриқланадиган ҳудудлари

Алоҳида қўриқланадиган ҳудуднинг номи	Жойлашган ўрни	Ташкил этилган йили	Майдони, гектар хисобида	Муҳофаза қилинадиган объектлар
Давлат қўриқхоналари				
Чотқол	Тошкент вилояти	1947	35724	Тоғ ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Зомин	Жиззах вилояти	1926, 1960	26848	Тоғ ландшафти, у ердаги арчазорлар ва ҳайвонлар
Нурота	Жиззах вилояти	1975	17752	Тоғ ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Ҳисор	Қашқадарё вилояти	1983	80986	Баланд тоғ ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Зарафшон	Самарқанд вилояти	1975	2352	Тўқай ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Қизилкум	Бухоро ва Хоразм вилоятлари	1971	10311	Тўқай ва чўл ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Бодайтўқай	Қорақалпоғистон	1971	6642	Амударё қайирларидаги тўқай ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар
Сурхондарё	Сурхондарё вилояти	1987	24554	Тоғ ландшафти, у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар, ҳамда Зароудкамар ва бошқа X-XII асрга оид археологик ёдгорликлар
Китоб	Қашқадарё вилояти	1979	3938	Юра даврига хос бўлган жинсларнинг табиий ҳолда очилиб қолган жойлари
Пайғамбаророл	Сурхондарё вилояти	1960		Тўқай ва чўл ландшафти, ҳамда у ердаги ўсимлик ва ҳайвонлар

Алоҳида қўриқланадиган худуднинг номи	Жойлашган ўрни	Ташкил этилган йили	Майдони, гектар ҳисобида
Миллий парклар			
Зомин халқ парки	Жиззах вилояти	1976	24110
Уғом – Чотқол Миллий Давлат табиат парки	Тошкент вилояти	1990	574590
Махсус ташкилотлар			
Жайрон экомаркази	Бухоро вилояти	1976	7122
Буюртмалар (Заказниклар)			
Оқтов	Самарқанд вилояти	1992	15420
Денгизкўл	Бухоро вилояти	1992	50000
Қоракир	Бухоро вилояти	1992	86225
Қарнобкўл	Самарқанд вилояти	1992	40000
Кўшработ	Самарқанд вилояти	1992	16300
Муборак	Қашқадарё вилояти	1992	236846
Сайгоқ	Қорақалпоғистон	1991	100000
Сармиш	Навоий вилояти	1991	5000
Сечанкўл	Қашқадарё вилояти	1992	7037
Судочье	Қорақалпоғистон	1991	50000
Мингбулоқ тумани	Наманган вилояти	1993	1000
Чуст тумани	Наманган вилояти	1994	96
Марказий Фарғона	Фарғона вилояти	1995	1425
Ёзёвон	Фарғона вилояти	1991	1842
Ўрмон ва овчилик хўжаликлари			
Арнасой	Жиззах вилояти		15600
Бухоро	Бухоро вилояти		39000
Далварзин	Тошкент вилояти		5360
Қозокдарё	Қорақалпоғистон		400970
Қоракўл	Бухоро вилояти	1998	8275
Қўнғирот	Қорақалпоғистон		2606515

Ўзбекистоннинг ислом обидалари

№	Объектлар номи	Обидалар ҳақида маълумот
Бухоро вилояти		
1	Исмоил Сомоний макбараси	Макбара IX-X асрларга оид. Бу ерга дафн қилинган Исмоил Сомоний Бухорода Сомонийлар давлатига асос солган йирик сиёсий арбоб ҳисобланади. У 848 йил Бухоро шаҳрида туғилган. 874 йилда Бухоро ҳокимига ноиб, 888 йилдан эса бутун Мовароуннаҳрга ҳоким бўлган. Исмоил Сомоний марказий ҳокимиятни мустаҳкамлаш сиёсатини олиб бориб, турли ерлардан уламолар, адиблар, уста ва хунармандларни Бухорога тўплаган. Маданият ривожига катта ҳисса қўшган. Бағдод халифаларидан ибрат олиб, ўзига улкан макбара қурдирган.
2	Минораи Калон	XII аср. 1127 йил Қорахонийлар давлати амири Арслонхон томонидан қурилган бўлиб, пишиқ ғишдан нақшдор шакллар услубида ишланган. Бalandлиги 50 метр, айланма эни 9 метр. Миноранинг салла шаклидаги юқори қисми ғишт ўймакорлиги билан безатилиб, карниз ҳолига келтирилган. Ўқсимон тиргак ўртасида Арслонхоннинг номи ҳамда бинокор устанинг исми Бақо битилган. Минора ичида ғиштин айланма зинапоя бўлиб, мезанага олиб чиқади. Минора азон чақириш учун масжид ва мадрасалар ёнида ёки уларга туташ қилиб қурилган. Минораи Калон мезанасининг куббаси ва деворлари муаззин овозини янада кучайтириб беришга хизмат қилган.
3	Вобкент минораси	XII аср охири. Минора 1197-1198 йилларда бино қилинган. Бухоро садри Бурхониддин Абдулазиз ИИ нинг номи битилганидан минорани у қурдирганлиги билинади. Миноранинг тепа қисмига девоний хатида "Минора 595 ҳижрий йилда қуриб битказилди", деб ёзилган. "Қимқи масжид курса, ўзига жаннатдан макон қурган бўлади ", деган ҳадис ҳам битилган. Ўша даврда минорага ёндош бир масжид ва бир Мадрасаи садрия мавжуд бўлиб, у Мовароуннаҳрдаги энг йирик билим маскани бўлган. Миноранинг баландлиги 38,7 метрдир.
4	Мағоки Аттори масжиди	XII - XVI аср. Бу масжид XII асрда оташпараст-мажусийлар ибодатхонаси ўрнида бино қилинган. Ибодатхона атрофга нисбатан бир мунча пастроққа жойлашган. Форсча "Мағоки" (чуқурлик) номи ҳам шундан олинган. Вақт ўтиши билан масжид кўмилиб кетган. Масжиднинг шарқий пештоқидаги ёзувларга кўра, 1547 йилда Абдулазиз ибн Абдуллоҳ масжидни буздириб, ўрнига янги масжид қурдирмоқчи бўлади. Аммо нақшбандия тариқатининг ўша даврдаги пешвоси ва хоннинг муршиди Махдуми Аъзам бунга йўл қўймайди. Ушбу масжид минбарида Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд каби пирлар хутба ўқиганлари ҳам таъкидланган. Муршиднинг сўзларига итоат қилган Абдулазизхон масжиднинг ғарбий томонига чамбарчас қилиб янги масжид қурдирган.
5	Намозгоҳ масжиди	XII, XIV, XVI асрлар. Бу масжид Бухоронинг жанубида 1119 йили қурилган бўлиб, иккита улуғ ҳайит кунлари шаҳар ташқарисига чиқиб, улкан издиҳом билан намоз ўқишга мўлжалланган. XV асрда Амир Темур буйруғи билан бутун меҳроб атрофидаги девор ва битиклар таъмирланган. XVI асрда Абдуллахон ибн Искандар (1551-1598 й.) тарафидан ҳам жиддий таъмир ишлари амалга оширилган. Масжиднинг минбаридан замоннинг машҳур уламолари хутбалар ўқишган. Нақшбандия тариқатининг пешволари Хожа Муҳаммад Порсо, Махдуми Аъзам, Хожа Ислом Жўйборий каби алломалар мавъиза қилишгани тарихдан маълум. Намозгоҳ масжиди ўз даврида кўпгина можароларда сулҳ тузиш майдони вазифасини ҳам бажарган.
6	Бўёнқулихон	XIV асрнинг иккинчи ярми. Бўёнқулихон Сурғату ўғли Чигатой ўғли

	мақбараси	(1346-1358 й.). Чигатойларнинг давлат ишларини аслида унинг номидан амир Қазағон бошқарган. Бўёнқулихон Чигатой хонларидан биринчилар қаторида Исломни қабул қилган хондир. Бўёнқулихон мақбараси ХИВ аср ўртасида Бухородаги Шайхул олам Сайфиддин Боҳарзий қабри яқинида қурилган. Мақбара биноси майда нақш ва циркор кошнлар билан безалган зиёратхона ва кичик хилхонадан иборат.
7	Чашмаи Айюб мақбараси	XIV - XVI асрлар. Чашмаи Айюб мақбараси қадимий ва машҳур мазор ўрнида Айюб пайғамбарнинг рамзий қабри устига бунёд этилган. Бухоронинг ўзига хос обидаларидан бири. Тахмин қилинишича, қадимий қисмининг тарихи ХИИ асрга бориб тақалади. Мақбара хилхоналари деворларига ўйилган ёзувларга кўра, Амир Темур даврида (мил. 1378-1379 й.) салтанатнинг Бухородаги вакили Амир Хужжож томонидан қурдирилган. Ривоят қилинишича, Айюб алайҳиссалом бу сувсиз жойдан ўтатуриб хассаси билан ерга урган ва чашма ҳосил бўлган.
8	Улуғбек мадрасаси	XV аср. Амир Темурнинг невараси, Мовароуннаҳр ҳукмдори Мирзо Улуғбек томонидан 1417 йили қуриб битказилган. Унинг пештоқида Амир Темур даврида Эрондан келтирилган устанинг авлоди Исмоил ибн Тохир ибн Исфакхоний ал-Банноийнинг номи сақланиб қолган. Мадраса Абдуллахон II даврида Хўжа Саъд Жўйборий томонидан (1586 йилда) бутунлай қайта тикланган. У ўрта асрларда йирик маданият ва маърифат маскани вазифасини ўтаган
9	Абдухолиқ Гиждувоний мақбараси	XV аср. 1103 йилда Гиждувон шахрида таваллуд топган буюк тасаввуф ва сўфийлик тариқати шайхи Абдухолиқ Гиждувоний ҳазратлари шарафига бағишлаб 1433 йилда Мирзо Улуғбек томонидан Ҳазрат қабрларининг қибла томонида муҳташам мадраса қурдирилган. Мадрасанинг ташқари қисмида, ҳазрат мақбараси ёнида қудук, чиллахона ва минора ҳам бунёд этилган. Ҳазрат халқ орасида "Хожаи жаҳон" номи билан машҳур, тасаввуфга оид бир қанча асарлар муаллифидир. Ўзбекистон Президентининг ташаббуслари билан 1993 йили Абдухолиқ Гиждувоний таваллудининг 890 йиллиги кенг нишонланди.
10	Қўшмадраса мажмуаси	XVII аср. Қўшмадраса бир-бирига қарама-қарши жойлашган Модари Абдуллахон (Абдуллахон онаси) ва Абдуллахон мадрасаларидир. Гумбаз ва деворларида сақланган ёзувларга кўра, Модари Абдуллахон мадрасаси Абдуллахон томонидан онасига атаб 1566-1567 йиллари қурдирилган. Ўзининг номидаги мадраса эса 1588-1590 йилларда барпо этилган. Орадаги фарқ чорак асрга тенг бўлиб, айнан шу 25 йил ичида Бухоро меъморлиги кучли ривожланган. Абдуллахон мадрасалар, масжид, дарвишлар хонақоҳи, кўприклар, рабату карвонсаройлар қурилишида беҳад матонат кўрсатиб, Бухоронинг иқтисодий ривожланишига оид кўп ислохотлар ўтказган.
11	Баланд масжид	XVI аср. Баланд масжиднинг шимол ва шарқ томонлари нақшинкор шифтли айвон билан ўралган. Меҳробнинг атрофи циркор сополчалар билан безатилган, уларга олтин суви юритилган. Унинг ён томонлари ва тепасига тўғри бурчакли сополчалардан сулс хати билан ёзувлар битилган. Ўзувлар тепасига, шифтга яқинроқ жойга муқарнаслар ишланган, уларга ҳам олтин суви юритилган. Шифти ҳам нақшлар билан қопланган. Кейинги даврлардаги меъморлар Баланд масжиднинг безакларидан намуна кўчирганлар.
12	Хўжа Зайниддин масжиди	XVI аср. Қадимий Бухоронинг дурдоналаридан бўлган Хўжа Зайниддин масжиди эски маҳалла ичида жойлашган. Масжид Хўжа Зайниддин ҳазратларининг ташаббуслари билан Имом ал-Бухорий ҳазратлари шарафига Бухородаги энг қадимий ҳовуз бўйига, уста Мир Дустумбий томонидан қурилган. Хўжа Зайниддин 1465-1480 йиллари Бухорода қози калон лавозимида ишлаган. Масжид Абдулазиз ибн Убайдуллахон даврида таъмирланган. Кейинги таъмирлаш ишлари 1904 йилда Аҳадхон ибн Музаффархон (1885-1910 й.) буйруғи билан амалга оширилган.
13	Баҳоуддин	XVI аср. Баҳоуддин Нақшбанд 1318 йили Бухоро яқинидаги Қасри

	Нақшбанд мажмуаси	Ҳиндувон қишлоғида туғилган. Баҳоуддин Саид Амир Кулол, Қусам шайх, Халил ота каби ўша даврнинг энг йирик туркиғўй ва форсигўй мутасаввиф олимлари кўлида таълим олган. Ўзидан олдин ўтган Юсуф Ҳамадоний (XI - XII асрлар), Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний (XII аср) томонидан яратилган хожагон тариқатини тадрижий давом эттириб, XIV аср шарт-шароитларига мослаган ҳолда "нақшбандия " тариқатини яратди. Қисқа муддат ичида бу тариқат аввал Мовароуннаҳрга ёйилди, ундан кўшни Ислом мамлакатларига ўтди. Ҳозирги Когон туманининг Қасри Орифон қишлоғида дафн этилган Баҳоуддин Нақшбанд қабрининг устига 1544 йили Бухоро хони Абдулазиз I макбара қурдирган. Мажмуа мустақиллик йилларида қайта таъмирланди. 1993 йилда Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг 675 йиллик юбилей тантаналари кенг нишонланди.
14	Мир Араб мадрасаси	XVI аср. Шайх Саид Абдуллоҳ ал-Яманий томонидан Бухоро хони Убайдуллаҳон 1533-1539 йиллари инъом қилган маблағ ҳисобига қурилган. Мазкур мадрасада бошқа мадрасалардан фарқли ўлароқ, хилхона ҳам мавжуд. Шайх Саид Абдуллоҳ ал-Яманий Мовароуннаҳрда тасаввуфда улкан мартабаларга эришган. Маҳаллий халқ уни "Араб амири" маъносида "Мири Араб", деб улуғлаган. Бухоро амири Убайдуллаҳоннинг ўзи ҳам шу макбарага дафн этилган. Мадрасада XX асрларгача вақф моллари сақланган бўлиб, ундан мударрис, талаба ва имомларга маош тариқасида фойдаланишган. Бугунги кунда мадрасада Ўзбекистон мусулмонлари идорасига қарашли Мир Араб Ислом ўрта-махсус билим юрти фаолият кўрсатмоқда.
15	Чор Бакр меъморий мажмуаси	XVI- XX асрлар. Нуфузли Хожагон уруғининг бошлиғи Хожа Исмоил томонидан Бухоронинг ташқарисидagi Сумитхон қишлоғида "Чор Бакр " (тўрт Бакр) номи билан машҳур бўлган қабристонга асос солинди. Унда асосан (Имом Бакри Саъд, Имом Бакри Тархон, Имом Бакри Ҳомид ва Имом Бакри Ишқ) оилавий қабрларнинг ихоталари ва уларнинг ортида дафн этилганларнинг сағаналари мавжуд. 1560-1563 йиллари умумий уйғунликдаги учта иморатдан иборат мажмуа қурилган. Хонақоҳ ва масжиднинг олд томонлари деярли бир хил пештоқлар билан ажралиб туради. Лекин уларнинг режаси ва ҳажмдор қурилиши бир-биридан фарқ қилади.
16	Кўкалдош мадрасаси	Кўкалдош мадрасаси - Бухоро шаҳридаги Лабиҳовуз ансамблига кирувчи архитектура ёдгорликларидан бири, 1568-1569 йиллари қурилган. Бухоро амирининг вазири Қулбобо Кўкалдош қурдирган икки қаватли иморат. Мадрасада 160 та хужра бўлиб, уларда нафақат Бухоро амирлиги, балки бутун Ўрта Осиё, Оренбург, Қозон, ҳатто Қримдан келган талабалар таҳсил олганлар. Миноранинг декоратив гумбазлари ноёб силлиқланган ғиштдан "ўргимчак инисимон " қилиб терилган. Бу гумбазларни Бухоро мактаби услубида ишланган энг яхши монументал санъат намуналари, дейиш мумкин. Қулбобо Кўкалдош Амир Абдуллаҳон Шайбоний билан бирга сут эмишганлиги учун Кўкалдош, яъни кўкракдош деб аталган.
17	Нодир Девонбеги хонақоҳи	XVII аср. Нодир Девонбеги хонақоҳи аввал карвонсарой сифатида қурилган. Қурилиш ниҳоясига етказилганидан сўнг Бухоро ҳукмдори Имомқулихон қарори билан масжидга айлантирилган. Хонақоҳ 1914-1916 йилларда Бухоронинг охириги амири Саййид Олимхон томонидан таъмирланган.
18	Абдулазизхон мадрасаси	XVII аср. Бухородаги Улуғбек мадрасасига рўпара қилиб бунёд этилган охириги энг йирик мадрасадир. Анъанавий услубда қурилган Абдулазизхон мадрасасида хонақоҳ, гумбаз, хужра ва йўлақларнинг жойлашуви Улуғбек мадрасаси каби оддий ва қулай бўлган. Бирок бинони ганч ва жилвиркорлик билан безашда ироқий, шунингдек, шарқий ва ҳинд услубларининг мужассамлашиб кетгани уни ранг-баранг ва ўз даври учун ўзига хос қилиб туради.

Самарқанд вилояти		
19	Шоҳизинда мақбаралар мажмуаси	XI - XIX асрлар. Самарқанднинг Афросиёб тепалиги жанубида барпо қилинган бу мажмуага йигирмадан зиёд мақбара, масжид, хонақоҳ ва чиллахоналар киради. Уларнинг ичида энг қадимийси - Муҳаммад (с.а.в.)нинг амакиваччалари Қусам ибн Аббоснинг мақбараси. Иншоотларнинг аксари XIV - XV асрларга мансуб. Мажмуа таркибида соҳибқирон Амир Темурнинг синглиси Ширинбека оқа, опаси Туркан оқа ва хотини Туман оқаларнинг мақбаралари ҳам мавжуд.
20	Хожа Абду Дарун мақбараси	XII аср, XV асрнинг биринчи ярми. Самарқанд қалъа деворининг шарқий томонида (дарун - ичкари) жойлашган қадимги зиёратгоҳ. Марказида энг йирик бино - хонақоҳ (XV аср) кўзга ташланади. Унинг пештоки, гумбази ва деворининг безаклари Улуғбек даври меъморлиги маҳсули эканидан дарак беради. Хонақоҳнинг ичида IX асрда яшаган авлиё, аллома Абду Маъзиддиннинг қабри бор. Хожа Абду Дарун падари бузрукворларининг номи Хожа Абдуқодир ас-Саид (Хожа Абду Берун) бўлиб, Самарқандда ҳокимлик қилган. Хожа Абду Дарунни Хожаи Кунж, деб ҳам атаганлар. Хожа 247 ҳижрий йилнинг зулқайда ойида (мил.861 йил май ойи) вафот этган.
21	Бибихоним масжиди	XIV - XV асрлар. Амир Темур 1399-1404 йиллари қурдирган. Зилзилалар таъсирида масжиднинг кўп қисми емирилиб, фақат шимолий-ғарбий миноранинг пастки қисми сақланиб қолган. Амир Темурнинг катта хотини Бибихоним Чигатой улуси хони - Қозонхоннинг қизидир. У барча маликалардан улуғ ҳисобланиб, "Катта хоним" ёки "Бибихоним", деган унвонга лойиқ бўлган. Бибихоним замонасининг юксак идрокли, тадбирли, маслаҳатгўй, етук ақл-заковатли аёлларидан эди. Илм-маърифатга алоҳида эътибор бериб, толиби илмларга ҳомийлик қилган, шахсий маблағи ҳисобидан улкан мадраса қурдирган.
22	Гўри Амир мақбараси	XV аср. Амир Темур набираси Муҳаммад Султоннинг фожиали ўлиmidан сўнг 1403 йили ушбу мақбарани қуришга фармон берган. Темурийлар сулоласига мансуб кишилар - аввало Соҳибқироннинг ўзи, унинг пири Саид Барака, ўғиллари Умаршайх, Мироншоҳ ва Шохруҳ, набиралари Муҳаммад Султон, Улуғбек ва бошқалар дафн этилганлар. Мақбара 1991-1996 йиллари катта таъмир қилинди.
23	Хожа Аҳрор Валий (1404-1490) мажмуаси	XV асрга мансуб меъморий ёдгорликлардан бири. У мадраса, масжид ва минора ҳамда ҳовуздан иборат. Мадраса 1630-1631 йилларда Нодир Девонбеги маблағи ҳисобига қурилган. Хожа Аҳрор Валий ўз замонларида бутун Мовароуннаҳр ва Хуросонда машҳур шахс бўлган. Жуда катта ер-сув, мол-мулкка эга бўлиб, бутун умри, куч-ғайрати ва бор мол-мулкни юрт тинчлиги, ободлиги йўлида сарфлаган. Натижада мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсий ҳаётида етакчи ўрин тутган. Хожа Аҳрор Валийни оддий фуқаро ҳам, ақибир ҳам ўзларига бирдай пуштипаноҳ деб билар эди. Халқпарвар, дин ва сиёсат арбоби Хожа Аҳрор Валий 1404 йили қадим Шошнинг (Тошкент) Боғистон қишлоғида туғилиб, 1490 йили Самарқандда вафот қилган. Тасаввуфга оид бир қанча асарлар ёзган. Унинг "Рисолайи волидия" асари халқ ичида машҳур бўлган.
24	Махдуми Аъзам мақбараси	XVI аср. Қўхна Самарқанд шаҳрининг шимолий-ғарбий тарафида, Оқдарё ва Қорадарё оралиғида жойлашган Дахбед қишлоғида XVI асрда яшаб, ижод этган мутасаввиф ва олим Махдуми Аъзам қабри бор. Мовароуннаҳрлик йирик диний арбоб, нақшбандия тариқатининг раҳнамоси ва назариётчиларидан бири Махдуми Аъзам (тўлиқ исми Саид Аҳмад Хожагий ибн Саид Жалолиддин Косоний Дахбедий) Фарғона водийсининг Косон шаҳрида таваллуд топган. Тасаввуф таълимотига оид фикрлари нақшбандия назариясига асосланган. Ундан бой илмий мерос қолган. 30 дан ортиқ рисоалари ЎзФА Шарқшунослик институти хазинасида сақланмоқда.

25	Хожа Абду Берун мажмуаси	XVII аср. Хожа Абду Берун хонақоҳи Самарқанд қалъа деворининг жанубида жойлашган. XVII аср тарихий ёдгорлиги. Кўҳна қабр ёнига тоқу равоқли хонақоҳ-масжид, ўртасига жамоатхона, атроф бурчакларига хужра ва зиналар қурилган. Қўшқават циркор гумбаз, пойгумбаз ва деворлар циркор ғиштлар ва кошинкор нақшлар билан безатилган. Жамоатхонанинг уч томонидан эшиклар очилган. Меҳроб оддий, хонақоҳ ҳам хушбичим, содда ва файзлидир. Унинг ёнбошида авлиё Хожа Абду Берун қабри бор. Катта ҳовли саҳнида супа, ҳовуз ва дарвозахона кўзга ташланади.
26	Шердор мадрасаси	XVII аср. Шердор мадрасаси Регистон мажмуасига қирадиган обида бўлиб, у Самарқанд ҳокими Ялангтўш Баҳодир томонидан 1619-1636 йиллари Мирзо Улуғбек хонақоҳи ўрнига қурдирилган. Шердор мадрасаси Улуғбек мадрасасининг рўпарасида бир ўқ чизиги бўйлаб жойлашган. Ўрта Осиё меъморлигида кўп учрайдиган кўш услубдан фойдаланилган. Пештоқ равоғи тепаси диққатга сазовор: қизғиш зарҳал шерни оқ оҳуни қувмоқда. Қуёш бодомқовоқ, қийиқ кўзли юз шаклида тасвирланиб, зарҳал тусли ёғду билан ҳошияланган. Мадраса пештоқиға Ялангтўш Баҳодирни улуғловчи шеър битилган. Шердор сўзи «Шер акси бор», деган маънони англатади.
27	Тиллақори мадрасаси	XVII аср. Самарқанд Регистонида энг кейинги қурилган ниҳоятда хушбичим ва ўзига хос мадрасадир. Улуғбек даврида қурилган Мирзойи қарвонсаройи ўрнига 1646-1647 йиллари Самарқанд ҳокими Ялангтўш Баҳодир фармойишига кўра, мадрасага ва жоме масжидга мўлжаллаб қурилган. Регистон мажмуидаги Улуғбек ва Шердор мадрасаларига уйғунлашиб кетган. Тиллақори мадрасасининг масжиди ичига бошқа бир катта обида қуришга етадиган миқдорда олтин сарфланган. Шунинг учун ҳам мадраса «Тиллақори», яъни «тилладан ишлов берилган», деб аталади. Подшоҳликдан кўра бинокорлик ишларини афзал кўрган Ялангтўш Баҳодир 1656 йили вафот қилди. Васиятига кўра, уни Дахбеддаги Махдуми Аъзам зиёратгоҳига барпо этишади.
28	Самарқанд. Ҳазрати Хизр масжиди	XVIII – XIX асрлар. Бу масжид Самарқанддаги Шохизинда мажмуаси қаршисидаги тепалиқда жойлашган бўлиб, Муҳаммад ибн Васеъ Оҳанин дарвозаси яқинида, сўғдийлар ибодатхонаси ўрнига қурилган. Ривоятларда Ҳазрати Хизр сув ва ўтлоқларнинг ҳомийси сифатида таърифланади.
29	Имом ал-Бухорий ёдгорлик мажмуаси	Самарқанд вилояти Хартанг қишлоғидаги Имом Бухорий зиёратгоҳига 70-йиллар бошида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари идораси томонидан қабр тоши қўйилган бўлиб, 70-йиллар ўрталарида қабр устига гумбазли айвон қурилган. 1998 йилда Имом Бухорий таваллудининг ҳижрий-қамарий ҳисобда 1225 йиллиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Президенти фармойишига мувофиқ қисқа фурсатда муҳташам ёдгорлик мажмуа бунёд этилди. «Ҳадис илмида Амирул ал-мўминийн», деган шарафли номга сазовор бўлган аллома ҳижрий 194 йил шаввол ойининг 13 куни (милодий 810 йил 20 июл) Бухоро шаҳрида таваллуд топган. 10 ёшидан бошлаб Мовароуннаҳрдаги турли ровийлардан эшитган ҳадисларни ёдлай бошлаган, шунингдек, Абдуллоҳ ибн ал-Муборак ва Вакий каби олимларнинг ҳадис тўпламларини мутолаа қилиб ёд олган. 825 йили Имом Бухорий волидаи муҳтарамаси ва иниси Аҳмад билан Маккаи Мукаррамага сафар қилиб, у ерда 6 йил яшаган. Ҳаётининг кўп қисмини хорижий мамлакатларда мусофирликда ўтказиб, кўплаб олимлардан таълим олган. Хориждан қайтгач, Бухорода кўплаб шогирдларга ҳадис илмидан сабоқ берган. Имом Бухорий авлодларга 20 дан ортиқ мерос қолдирган. Улардан «Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ», «Ал-Адаб ал-муфрад», «Ат-Тарих ас-сағир» қабилар машҳурдир.

30	Имом ал-Мотуридий мақбараси	Президентимиз Ислом Каримов ташаббуси билан мақбара 2000 йилда Самарқанднинг Чокардиза қабристонида бунёд этилган. Буюк ватандошимиз Абу Мансур ал-Мотуридий илмий-диний меросининг халқимиз маънавий-руҳий ҳаётидаги ўрни бекиёсдир. У Ислом оламида “Имом ал-худа” (Ҳидоятга бошловчи имом) ва “Имом ал-мутакаллимин” (Калом олимларининг имоми) деган шарафли унвонлар билан машҳур бўлган. Исмлари Муҳаммад, “Мотуридий” тахаллусини Самарқанднинг Мотурид қишлоғида таваллуд топганликлари учун олганлар. Манбаларнинг далолат беришича, Ал-Мотуридий фикҳ ва калом илми билан ёшликданоқ кизиқиб, ҳанафий мазҳаби олимларидан таҳсил олган. Кўплаб машҳур фақиҳ ва муҳаддислар билан мулоқотда бўлган, бутун умри давомида шу соҳага оид кўплаб асарлар ёзиб қолдирган. Китоб-тавҳид”, Китоб мақомат”, “Тавилот аҳл ас-сунна “асарлари шулар жумласидандир.
31	Имом ад-Дорамий мақбараси	Мақбара 2000 йил бино қилинган. Ҳадис илмининг султони Имом ал-Бухорийнинг устозларидан бири Имом Абдурахмон ад-Дорамий ас-Самарқандий ҳижрий 181 (мил. 798) йили Самарқанднинг қадимий Дорам мавзеида таваллуд топган. Ёшлигиданоқ Ислом фикҳшунослиги ва ҳадисшунослиги билан машғул бўлган. □тро, Мадина, Миср, Шом, Бағдод, Хуросон каби юртларда турли олимлардан сабоқ олган. Имом ад-Дорамий кўплаб асарлар ёзган. Уни дунёга машҳур этган асари эса “Муснад” (Сунан) номли ҳадислар тўпламидир. Мазкур китобни «Муснади Дорамий» ёки «Дорамий суннатлари», деб ҳам аташади. Имом ад-Дорамий ҳижрий 255 (мил. 869) йилда вафот этган. Мустақиллик йиллари қабри атрофи обод этилиб, зиёратгоҳга айлантирилди.
Хоразм вилояти		
32	Шерғозихон мадрасаси	VIII асрнинг биринчи ярми. Бу мадраса Хоразмдаги ўқув муассасалари орасида энг кўхнасидир. Уни Хива хони Шерғозихон 1719 йили Машҳадга муваффақиятли сафар қилгандан сўнг ана шу ғолибона сафар шарафига қурдирган. Мадраса биноси бизнинг давримизгача асл ҳолича тўла етиб келмаган. Йиллар мобайнида нураб, яроқсиз ҳолга келиб қолган. Мазкур мадраса ўз даврида йирик билим ўчоғи бўлиб, унда кўплаб толиби илмлар таҳсил олганлар. Жумладан, туркман халқининг мутасаввиф шоири Махтумқули ҳам мана шу билим даргоҳида таълим олган.
33	Юсуф Ҳамадоний мақбараси	Имом Юсуф Ҳамадоний XII асрда яшаган, гўзал ахлоқи, юксак мақомати ва каромати билан машҳур бўлган улуғ мутасаввиф. Бағдод, Исфахон ва Самарқанд каби кўхна шаҳарларнинг илмий мажлисларида иштирок этган. Юсуф Ҳамадоний "хожагон"лар тариқатининг асосчиларидан бири ҳисобланади. Тариқат илмининг ёрқин намояндалари Абдуҳолиқ Ғиждувоний ва Аҳмад Яссавийларга устозлик қилган. Тасаввуфга оид асарлар муаллифи.
34	Шайх Мухтор Валий мақбараси	XVIII, XIX асрлар. X асрда Хоразмга келган араб сайёҳи Ал-Мақдисийнинг ёзишича, Жума масжиди X - XI асрларда бунёд этилган. Масжиднинг дастлабки биноси асрлар давомида нураб йўқ бўлиб кетган ва ўрнига 1788 йилда худди аввалги услубда янги масжид қуришган. Ичан қалъанинг қоқ марказида қад ростлаган бу тарихий обиданинг ўзига хос томони шундаки, уни ўйма нақши устунлар кўргазмаси, деса бўлади. Чунки бу ерда жами 212 та устун бўлган. Ҳозирда улардан 25 таси сақланиб қолган. Жума масжиди неча замонлар кишиларга илм-маърифат тарқатиш ўчоғи вазифасини ўтаган.
35	Саид Алоуддин мақбараси	XIV - XVIII асрлар. Бу мақбара XIV асрда сўфий Амир Кулол томонидан устози Шайх Алоуддин қабри устига қурдирилган. Замонлар ўтиб, мақбара атрофида турли қабрлар кўпайиши туфайли у кўмилиб кетган. Илмий қазилмалар натижасида мазкур ёдгорликнинг

		дастлабки кўринишига доир маълумотлар аниқланди. Мақбара зиёратхона ва дахмадан иборат. Дахма ва сағаналар ўймакор нақшлар билан безатилган. Уларнинг бирида Саид Алоуддиннинг вафоти санаси 1303 йил 18 март, деб ёзилган. Мақбарани 1825 йили меъмор Ҳиббикулихўжа ўғли Ҳамидхўжа таъмирлаган
36	Жума масжиди	XVIII, XIX асрлар. X асрда Хоразмга келган араб сайёҳи Ал-Макдисийнинг ёзишича, Жума масжиди X - XII асрларда бунёд этилган. Масжиднинг дастлабки биноси асрлар давомида нураб йўқ бўлиб кетган ва ўрнига 1788 йилда худди аввалги услубда янги масжид қуришган. Ичан қалъанинг қоқ марказида қад ростлаган бу тарихий обиданинг ўзига хос томони шундаки, уни ўйма нақши устунлар кўргазмаси, деса бўлади. Чунки бу ерда жами 212 та устун бўлган. Ҳозирда улардан 25 таси сақланиб қолган. Жума масжиди неча замонлар кишиларга илм-маърифат тарқатиш ўчоғи вазифасини ўтаган.
37	Паҳлавон Маҳмуд мақбараси ва мажмуаси	XVIII - XIX асрлар. Бу мақбара 14-асрда яшаб ўтган улуғ мутафаккир шоир, файласуф олим, кураги ерга тегмаган паҳлавон, моҳир пўстиндўз ва телпакдўз уста Паҳлавон Маҳмуд шарафига бунёд этилган. Бу мажмуа Хивада "Ҳазрати Паҳлавон Пир" номи билан ҳам машҳурдир. Паҳлавон Маҳмуд 1247 йили туғилиб, 1326 йили вафот этган. Уни Хоразмда "Пирёр валий", "Полвонпир" деб ҳам аташади. Шоир ва мутафаккир Паҳлавон Маҳмуд асли кўҳна Урганчдан бўлиб, Хивада яшаган.
38	Саид Мағрумжон мақбараси	XIX асрнинг иккинчи ярми. Ичан қалъа мажмуаси таркибига кирган Сирчали ариғи бўйидаги Чўпон Эшон қабристонида жойлашган. Бу мукамал маданий-меъморий мажмуага маҳобатли учта обида киради. Уларнинг энг йириги тўғри тўртбурчакли бўлиб, турли катталиқдаги учта мадрасадан иборат. Каттаси узунасига жанубий-шарққа чўзилган, иккита кичкина мадраса ғарб томондан унга бириккан бўлиб, ғарб-шарқ томонга чўзилган. Ҳовли ичкарасида ғарб томондан марказга озгина силжиган ҳолда Шайх Саид Мағрумжон мақбараси жойлашган. Унинг тепасига катта гумбаз қурилган. Саид Мағрумжон замонасининг етук алломаларидан ҳисобланган. Халққа маърифат тарқатишда катта хизмат қилган.
39	Оллоқулихон мадрасаси	XIX асрнинг биринчи ярми. Хивадаги Оллоқулихон мадрасасининг қурилиши Ичан қалъанинг яхлит мажмуа бўлиб шаклланиши тарихи билан узвий боғлиқдир. Мадраса қаршисидаги Хўжамбердибий мадрасасига ўхшатиб ишланган. Натижада Ўрта Осиё меъморлигида кенг тарқалган усулда қўшмадраса ҳосил бўлган. XIX асрдан ёдгорлик бўлган бу мадрасани Хива хони Муҳаммад Раҳимхоннинг ўғли Оллоқулихон 1834 йили қурдирган. Оллоқулихон мамлакатда бунёдкорлик ишларига катта аҳамият берган. Унинг даврида қарвонсарой, тошҳовли, Оқмасжид, Саидбой масжиди каби иншоотлар барпо этилган.
40	Муҳаммад Аминхон мадрасаси	XIX аср. Хоразм меъморлигининг ёрқин намуналаридан ҳисобланган, 1851-1855 йиллари қурилган бу мадрасанинг ташаббускори Хива хони Муҳаммад Аминхон эди. Мадрасада 125 та хужра бўлган. XVIII асрнинг 60-йилларида Хива хонлигида ҳокимиятни қўнғиротлар қабиласидан бўлган иноқлар аста-секин қўлларига ола бошладилар. Улар бадавлат шаҳарликлар ва руҳонийларнинг қўллаб-қувватлашига эришдилар. Ана шу даврда ҳукмронлик қилган Иноқ Муҳаммад Аминхон (1763-1790 й.) қишлоқ хўжалиги ва савдо ишлари ривожига кенг йўл очиб берди. Бу даврда деҳқончилик ва хунармандчилик аста-секин тиклана бошлади
41	Муҳаммад Раҳимхон мадрасаси	XIX асрнинг иккинчи ярми. Хивадаги меъморий ёдгорликлардан бири бўлган бу мадраса 1871 йилда Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II (Феруз) томонидан қурилган. Муҳаммад Раҳимхон II 1844-1910

		йилларда яшаб ўтган. У мамлакат маданияти ва иқтисодий ҳаётини кўтаришда илғор тадбирларни амалга оширди. Маданият ва фан арбобларига ҳомийлик қилди. Ўзи ҳам Феруз тахаллуси билан ижод қилган. Муҳаммад Раҳимхон уламоларга, шоиру адибларга, умуман, турли соҳанинг фазилатли кишиларига ҳомийлик кўрсатган хондир. Шеърятда Огаҳийни ва иймон-еътиқод, дину диёнат ҳамда шариатда адолатпешалиги билан машҳур бўлган қозикалон, шайхул ислом Салимохун Матнона ўғлини устоз ва пир тутди. Эл-улуснинг иқтисодий-маданий даражасини кўтариш чораларини кўрди. У Туркистон хонликларида биринчилар қаторида тошбосмаҳона ва сураҳона қурдирган.
42	Исломхўжа мадрасаси ва минораси	XX аср бошларида қурилган Исломхўжа мадрасаси ва минораси Хиванинг доврўғини оламга таратган. Уни яратиш ташаббусқори ва ҳомийси Асфандиёрхоннинг бош вазири Исломхўжа бўлган. Минора Хиванинг фахридир. Исломхўжа ўз даврининг фан, маданият, техника янгиликларига ғоят қизиқувчи давлат арбоби эди. У Хоразмни дунёнинг энг ривожланган давлатлари қаторида кўришни истар, Ватани ташқи дунё билан боғлашга интилар, илғор ғоялар билан тўлиб-тошган инсон эди. У Хива қадимий обидаларини сақлаш, таъмирлаш ишларига ҳам катта ғамхўрлик кўрсатган. Хонликни идора этишдаги хизматлари учун “Вазири Акбар “ унвони берилган. У Хивада почта ва телеграф биноси, Нуруллабой саройи, мактаб ва касалхона қурдирган.
43	Маҳмуд аз-Замахшарий зиёратгоҳи	Мақбара ўзи кўҳна Урганчада – ҳозирги Туркменистон ҳудудида жойлашган. Абул қосим Маҳмуд ибн Умар аз-Замахшарий хижрий 467 йили қадимий Замахшар қишлоғида туғилди. Урганчада замонасининг улуғ алломалари кўлида таълим олди. Илоҳиёцхунослик соҳасида билим ва малакасини ошириш мақсадида Маккаи мукаррамага борди. У ерда аллома тафсир илми соҳасида улуғ кашфиёт саналган “Ал-Кашшоф” асарини яратди. Каъбатуллоҳда узоқ вақт туриб қолганидан унга “Жоруллоҳ” (Аллоҳнинг қўшниси) унвонини бердилар. Алломанинг тафсир ва ҳадис, сарф ва наҳв, илми адабга доир 50 дан зиёд асарлари илм оламида юксак кадрланади. “Ал-Кашшоф” тафсири неча замонлардан бери мусулмон оламидаги олий ўқув муассасаларида дарслик сифатида ўқитиб келинмоқда. Буюк алломанинг луғатхунослик, назм, халқ, оғзаки ижоди, жўғрофия ва бошқа соҳаларга доир асарлари ҳам бизгача етиб келган. 1995 йилда бу улуғ аллома шарафига Хоразмда мажмуа барпо этилиб, таваллудининг 920 йиллиги халқимиз томонидан кенг нишонланди.
Сурхондарё вилояти		
44	Ҳаким ат-Термизий ёдгорлик мажмуаси	X-XIV асрлар. Бу меъморий обида Эски Термиз қалъасининг шимолий-ғарбида барпо этилган. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн Ҳасан ибн Башир ат-Термизий қатор диний-фалсафий асарлар муаллифи, дин арбоби, йирик мутасаввиф ва машҳур олимдир. Ҳаким ат-Термизий мақбараси қадимги хонақоҳ хужраларидан бири бўлиб, аллома шу ерда фаолият юритган: муридлари, шогирдлари ва бошқа дарвишларни қабул қилган, улар билан суҳбатлашган. Шу хонақоҳда дафн этилган. Қабр устига Амир Темур ўғли Шохруҳ Мирзо замонида катта қабртош ўрнатилган. Қабртош Темурийлар давридаги тоштарошлик, ўймакорлик ва безакчилик санъатидан далолатдир. Ҳаким ат-Термизий 880 йил Термизда вафот этган. Ҳаёти давомида тўрт юздан ортиқ асар ёзган. Шулардан ўндан зиёдроғи бизнинг замонамизгача етиб келган. Ҳадис илмига бағишланган "Жомеъ ал-усул" номли қўлёзма асари Ўзбекистон мусулмонлари идораси кутубхонасида сақланмоқда.
45	Султон Саодат мажмуаси	XI аср. Султон Саодат саййидлар сулоласининг мақбарасидир. Бу меъморий мажмуа оилавий мақбаралар ва маросим хоналаридан

		иборат бўлиб, асрлар давомида ташкил топган яхлит иншоотдир. Биринчи макбарада IX асрнинг иккинчи ярмида вафот этган Ҳасан ал-Амир исмли саййиднинг хоки ётибди. У шу атрофдаги ерларнинг эгаси, Пайғамбаримиз авлодларидан ҳисобланади. Султон Саодат мўғуллар истилоси пайтида вайрон қилинган эди. Термизнинг шарқий томонига жойлашган бу зиёратгоҳ янгидан бунёд этилган. Қарийб етти аср (X - XVII) давомида шаклланган бу меъморий мажмуа жами йигирмага яқин қабри ўз ичига олади.
46	Абу Исо ат-Термизий макбараси	Ҳозирги Шеробод тумани ҳудудида жойлашган ушбу макбара XI-XII асрлар меъморий ёдгорликларидан ҳисобланади. Ат-Термизий ҳижрий 209 йилда (мил. 824-825 й.) таваллуд топган. Ҳофиз аз-Заҳабий "Мийзон ал-еътидол" китобида Термизийнинг ҳижрий 279 йилда вафот этганини зикр қилиб, "Вафот этган вақтларида 70 ёшда эдилар", дейди. Иسمу насаблари - Муҳаммад ибн Исо ибн Савра ибн Мусо ибн аз-Заҳҳок ас-Сулабий ал-Буғий ат-Термизий. Аллома тўплаган ҳадислар ишончилиги ва мўтабарлиги жиҳатидан "Сихоҳи ситта" (олтита энг саҳиҳ ҳадислар тўплами)нинг бири саналади. Йошликларида кўп йиллар давомида Ироқ, Ҳижоз каби араб ўлкаларида ҳадис ўрганиб, уларни жамлаган. 250 ҳижрий йилда Термизга қайтганлар. Шу йили Нишопурда Имом ал-Бухорий билан учрашиб кўп ҳадислар хусусида мубоҳасалар олиб борганлар. Бу буюк ватандошимиздан "Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ" ("Сунани Термизий"), "Аш-Шамоил" ("Шамоили Муҳаммадия"), "Ал-Ҳол", "Ат-Тарих", "Аз-Зухд", "Ал-Асмоу вал-куня" ("Исмлар ва кунялар") каби асарлар бизгача етиб келган.
47	Жарқўрғон минораси	XII аср боши. Ҳозирги Жарқўрғон туманининг Алишер Навоий номидаги жамоа хўжалигида жойлашган. Ўрта Осиёнинг шу турдаги миноралари орасида ўзининг жимжимадор ўн олти тутамлик ярим устуни билан ажралиб туради. Бу устунлар қаварик, (қовурға) шаклида бўлиб, юзаси ётиқ кесимда кўп япроқли гулга ўхшайди. Қуйига туша борган сари қавариклар гўё йиғилиб кетгандай туюлади. Юқори қисмида эса улар равоқчалар занжири ва энли эпиграфик хошия билан жипслашган. Минора асоси баланд саккиз қиррали курсига ўрнатилган. Ҳар бир қирранинг марказида хушбичим равоқли таҳмонлар бор. Ана шу таҳмонлардан биттаси жанубий-ғарбий қиррада минора ички айлана зинасига олиб чиқади.
Қашқадарё вилояти		
48	Оқсарой	XIV аср. 1378-1379 йилларда Амир Темур Хоразмдаги барча уста ва ҳунарсандарни Кешга келтириб, шаҳарда улкан ободонлаштириш ишларини олиб борган ва ўз даври учун тенги бўлмаган Оқсаройни қурдирган. Оқсарой пойдеворида қўйилган дастлабки ғиштлар олтин кумдан тайёрланган. Сарой безаклари орасига Аллоҳ таолога ҳамду санолар ва Амир Темурга мактов сўзлари битилган.
49	Ҳазрати Имом макбараси	XIV аср. 1384 йилда Амир Темур авлиё Муҳаммад Шайбонийнинг хокини келтириб Доруссиёдатга, ўғли Жаҳонгир қабри олдида дафн эттирган. Амир Темур кўрсатмаси билан хоразмлик усталар баланд бино барпо этганлар. Муҳаммад Шайбоний мусулмон оламида "Ҳазрати Имоми Бағдодий" номи билан машҳур бўлган. Мажмуага Амир Темур ўзи учун катта хилхона қурдирган. Мажмуанинг улкан арк ва деворлари, ўн олти қиррали асосга қурилган гумбазлари қимматбаҳо тош ва шишалардан ишланган нақшинкор безаклар билан безатилган.
50	Шайх Шамсиддин Кулол макбараси	XIV аср. Шайх Шамсиддин Кулол (ёки Кулол Фахурий) Амир Темур ва унинг отаси Амир Тарағайнинг устози, ўз даврида улкан ҳурмат ва эътиборга эга бўлган уламолардан. Мил. 1370 йилда Шайх дафн этилган жойга Амир Темур макбара қурдирган. 1373 йилда оламдан ўтган Амир Тарағай ҳам ўзининг васиятига биноан устози Шамсиддин

		Кулол қабрининг оёқ томонига дафн этилди. Мақбара тўғри тўртбурчак шаклда қурилган бўлиб, кириш қисмига улкан гумбаз ишланган, дастлабки қўйилган иккита катта устун ва асосий пойдевор бугунги кунгача сақланган, девор ва гумбазлар Амир Темур даврига хос ўймакор ғиштдан безак ва жилва билан безатилган.
51	Хўжа Жарроҳ ёдгорлик мажмуаси	Мажмуа XIV асрга оид бўлиб, ҳозирги Қарши шаҳрининг Худойзод маҳалласида жойлашган. Ривоятларга кўра, Соҳибқирон Амир Темур XIV аср охирларида Шом ва Иордания ерларини забт этган пайтда улугъ саҳобалардан бири Абу Убайда Омир ибн Абдумоҳ ибн ал-Жарроҳ қабри ҳокидан келтириб, Қарши шаҳрида дафн эттирган ва у ерга мақбара қурдирган. Ал-Жарроҳ биринчи бўлиб "амирларнинг амири", деган лақаб олган.
52	Хусам ота мажмуаси	XIV, XVI, XIX асрлар. Ҳазрат Хусам ота асли Маккадан Мовароуннахрга хижрат қилган дин арбоби бўлиб, Тедён ва Педён қишлоқларига асос солган ҳамда ерли аҳоли орасида Ислом динини тарғиб қилган. У 1090-1091 йилларда оламдан ўтган. Хусам ота ва авлодлари дафн этилган қабр устига унинг муридлари томонидан мақбара ва мажмуа барпо этилган. Мақбарада мўғул хонларидан Оқатой ва Масратой исмлари кўрсатилган қабр тошларининг мавжудлиги бу ерга XIII - XIV асрларда мўғуллар ҳам дафн этилганини кўрсатади.
53	Гумбази Саййидин мақбараси	XV аср. 1437-1438 йилларда бунёд этилган Гумбази Саййидон мақбараси ўзига хос мақбаралар мажмуасини ташкил этади. Гумбазларига нақшинкор безаклар туширилган. Ундаги ёзувларга асосланиб Мирзо Улуғбек авлодларига оид, деган тахминлар қилинади. XV - XVII асрларда мақбара ичига Термиз саййидлари исмлари кўрсатилган бир неча қабртошлар олиб кирилган. Бу кейинчалик мақбаранинг Гумбази Саййидон, деб аталишига олиб келган. Бинонинг асоси катта бир хонақоҳ, гумбаз ҳамда унга улашиб кетган майда хоналардан иборат.
54	Лангар ота мажмуаси	XV- XVI асрлар. Лангар ота меъморий мажмуаси ҳозирги Қамаш туманининг Лангар қишлоғида XV асрнинг охири ва XVI асрнинг бошларида жуда катта обрў-еътибор ва салоҳиятга эга бўлган Катталангар шайхлари томонидан қурилган. Мақбарада «Лангар ота» номи билан танилган Шайх Муҳаммад Содик (1460-1545), отаси шайх Абул Ҳасан ва авлодлари дафн этилганлар. Мақбарада Амир Темур авлодидан бўлган исми кўрсатилмаган бир шахзоданинг ҳам қабр тоши мавжуд.
Тошкент вилояти		
55	Шайх Зайниддин бува мақбараси	XIII, XIX асрнинг биринчи ярми. Шайх Зайниддин меъморий мақбараси мил. 1214 йилда туғилган Шайх Зайниддин Қўйи Орифон номига қурилган. Оталари асли бағдодлик, сўфийларнинг йўлбошчиси, "шайхларнинг шайхи" ва тариқат асосчиси ҳисобланган. Бу мақбара Амир Темур даврида бино қилинган.
56	Шайх Хованди Тахур мақбараси	XIV - XV асрлар. Шайх Хованди Тахур илоҳиёт ва тариқат илмининг йирик намояндаси. Тасаввуфга оид бир қанча асарлар муаллифи ва шоир. Яссавия тариқатининг издоши. Бу мақбара Тошкент шаҳрида Хожа Аҳрор Валий томонидан XV аср бошларида бунёд этилган. Қабр олдида ўғиллари ва аёллари дафн этилган. Ҳозирги мавжуд ёдгорлик XV асрда бунёд этилган кўҳна мақбара пойдевори устига ХВІІІІ - ХІХ асрларда қурилган икки хонали бўяма мақбарадан иборат.
57	Занги ота ёдгорлик мажмуаси	XIV аср охири - XV аср боши. Туғилган йиллари номаълум. Ўрта осийлик авлиё ёки "подачилар пири". Баъзи маълумотларга кўра, Занги ота Тошкент шаҳрида туғилган ва яшаган. Занги отанинг асли исмлари Ойхўжа ибн Тошхўжа бўлган. Аҳмад Яссавийнинг устози Арслонбоб Эшоннинг авлоди (евараси) ҳисобланади. Ўта қора танли бўлганлиги учун занги (занжи), дейишган. Тасаввуф илмининг

		тарғиботчиси, Занги ота турк-Ислом оламидаги улуг мутафаккир ва мутасаввиф донишмандлардан бири бўлиб, унинг номи фақат Мовароуннахрда эмас, балки Хуросон халқлари орасида ҳам маълум ва машҳурдир.
58	Анбарбиби мақбараси	XIV аср охири - XV аср боши. Туғилган йиллари номаълум. Ўрта осиелик авлиё ёки "подачилар пири". Баъзи маълумотларга кўра, Занги ота Тошкент шаҳрида туғилган ва яшаган. Занги отанинг асли исмлари Ойхўжа ибн Тошхўжа бўлган. Аҳмад Яссавийнинг устози Арслонбоб Эшоннинг авлоди (евараси) ҳисобланади. Ўта қора танли бўлганлиги учун занги (занжи), дейишган. Тасаввуф илмининг тарғиботчиси, Занги ота турк-Ислом оламидаги улуг мутафаккир ва мутасаввиф донишмандлардан бири бўлиб, унинг номи фақат Мовароуннахрда эмас, балки Хуросон халқлари орасида ҳам маълум ва машҳурдир.
59	Муҳаммад Қаффол Шоший мақбараси	XVI аср. Ҳазрати Имом (Ҳастимом) номи билан машҳур бўлган Имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Исмоил Қаффол Шошийнинг қадимги кичкина мақбараси ўрнида барпо этилган. Ҳижрий 291-366 йилларда яшаб ўтган бу зот ўз даврининг буюк алломаси - фикхшунос, муҳаддис, тилшунос, муфассир ва шоир бўлган. Қаффол Шоший конуншунослик, мантиқ каби соҳаларда ҳам кўп асарлар ёзган. Машҳур асарлари "Ал-жадал ал-Ҳасан", "Жавомий ал-калим", "Адаб ал-қозий", "Илм ал-жадал", "Маҳосин аш-шариъа" ва бошқалардир. Дастлаб эски Модархон маҳалласидаги Ҳастимом қабристони мажмуаси бўлган. Мақбаранинг ўртадаги катта хонаси икки қаватли гумбаз билан ёпилган. Тўрдаги хонада сағана бор. Мақбара эшиги тепасидаги битикда бинонинг қурилган йили (1541-1542 й.), меъмори (Ғулом Ҳусайн) ва хаттотнинг (Қудрат) исмлари ёзилган. Мақбара 1960 йилда таъмир қилинган.
60	Юнусхон мақбараси	XVII аср. Юнусхон Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг онаси Қутлуг Нигорхонимнинг отаси бўлиб, ўша даврда Тошкент шаҳрига ҳокимлик қилган. "Бобурнома"да айтилишича, Юнусхон Чигатой наслидандир. Мақбара Юнусхон вафотидан сўнг Шайхонтохур қабристонида Юнусхон ўғли Аҳмадхон Олачахон томонидан қурдирилган.
61	Барокхон мадрасаси	XVI аср. Барокхон (асли исми - Наврўз Аҳмадхон), туғилган йили номаълум. Шайбоний Абулхайрхоннинг невараси, Суюнчхўжахоннинг кенжа ўғли, Тошкент ҳокими Наврўз Аҳмадхон 1551-1556 йилларда Мовароуннахрни Барокхон номи билан идора қилган. Тошкентда мадраса қурдириб, ўз номидан пул зарб эттирган. Мовароуннахрнинг кўп шаҳарларида унинг номи хутбага қўшиб ўқилган. У Дарғом сойига яқин Работи Хожа деган жойда 1556 йили тўсатдан вафот этган. Аслида Барокхон мадрасасининг бир қисми номаълум бир шахснинг мақбараси сифатида қурилган. Сўнгра (1530 й.) шайбонийлар сулоласининг Тошкентдаги ҳокими Суюнчхўжахон (вафоти 1525 й.) мақбараси қўшилган. Мажмуанинг учинчи босқичини XVII аср ўрталарида Барокхон қурдирган.
62	Кўкалдош мадрасаси	XVI аср. Мадраса биноси 1523 йили Барокхон (Наврўз Аҳмадхон)нинг ўртанча ўғли Дарвешхоннинг вазири Кўкалдош томонидан анъанавий меъморлик услубида қурилган. Кўкалдош мадрасаси Ўзбекистондаги энг ноёб меъморий обидалар туркумига киради. Мадраса Марказий Осиё мамлакатларида, айниқса, Мовароуннахр ҳудудида маърифат ва маънавиятнинг юксалишида, иймон ва эътиқоднинг халқ орасида шаклланишида, дин ва давлат арбоблари, шоиру ёзувчилар, олиму фозилларни тайёрлашда муҳим тарихий аҳамиятга эга бўлган маскандир. Ҳозир ҳам Ўзбекистон мусулмонлари идорасига қарашли Ислом ўрта-махсус билим юрти сифатида ўзининг том вазифасини адо этиб келмоқда.

63	Хўжа Аламбардор мақбараси	XIX аср. Бу мақбара Ислом дини арбобларидан Хўжа Абдул Азиз Аламбардор номи билан боғлиқдир. Ислом фотиҳлари хижрий 135-145 йиллар оралиғида қадимги Чоч (Шош - ҳозирги Тошкент) шаҳрига келганида лашкарнинг байроқ кўтарувчиси - аламбардори Абдул Азиз Самарқанд дарвоза ташқарисига Ислом туғини қадаган. Ўша жой ҳозирги Хўжа Аламбардор қабристонининг ўртаси бўлиб, кейинроқ бу ерда бир сағана қурилган. Хўжа Аламбардор Абдул Азиз умрининг охириги йилларини Исфижоб (Сайрам)да ўтказди ва ўша ерда вафот этади. Кейинроқ унинг қabri ён атрофига Аҳмад Яссавийнинг ота-оналари ҳам қўйилган. Демак, мазкур мақбарада Хўжа Аламбардорнинг ўзи йўқ. Аммо ичида катта-кичик бешта қabr мавжуд. Мақбара бир неча марта қайта тикланган. Ичида ўша вақтда қўйилган Ислом байроғи туғи ҳамон сақланади. Туғда "Аллох" ва "Муҳаммад" сўзлари ёзилган.
64	Хожа Аҳрор Валий масжиди	Хожа Аҳрор Валий масжиди 1451 йилда улуғ аллома, замонасининг етук олими, давлат арбоби, халқпарвар инсон Хожа Аҳрор Валий томонидан қурдирилган. Тошкент шаҳридаги энг катта масжид бўлганлиги учун шаҳар уламолари, қозилар шу ерда иш юритишган. Оддий халқ масжидни "Мажжомеъ " деб атарди. Вақт ўтиши билан масжид биноси жуда аянчли ҳолатга келиб қолди. Истиқлол йилларида янги замонавий шарқона услубдаги масжид қад ростлади. Шаҳарнинг кўрки, гултожи бўлган бу бино Шарқнинг гўзал меъморий санъатини ўзида мужассам этади
65	Тилло Шайх масжиди	Масжид 1890 йилда иймон-ётиқодли, тақводор Тилло Шайх ота исмли савдогар томонидан қурдирилган. У Хитойдан қўйлар олиб келиб сотиш билан шуғулланиб, бир йиллик фойдасидан ушбу масжидни қурдириб, мўмин-мусулмонларга инъом қилган экан. Рўбарўда Бароқхон мадрасаси жойлашган бўлиб, бу икки ёдгорлик сал шимолроқда қурилган Қаффоли Шоший мақбараси билан биргаликда кўп замонлар Ҳазрати Имом (Ҳастимом) маҳалласининг гузари ва энг кўркем жойи ҳисобланган.
Навоий вилояти		
66	Мирсаид Баҳром мақбараси	Мақбара XI асрда ҳозирги Кармана шаҳри ҳудудида бино этилган. Унинг соҳиби машҳур савдогар, исломий илмлар билимдони Мирсаид Баҳром бўлиб, Карманадан ўтган Буюк ипак йўли орқали Афғон, Эрон, Араб давлатларига бориб, савдо-сотиқ билан шуғулланган. Орттирган мол-дунёсидан кўплаб хайр-еҳсонлар қилиб, катта обрў-ётиборга сазовор бўлган. У фикр, тарих илмларини пухта билган. Умрининг охириларида тасаввуф йўлига ўтиб, соҳиби қаромат даражасига етган.
67	Қосим Шайх Азизон мақбараси	XVI аср. Бухоро хони Абдуллахон даврида машҳур бўлган пири муршид Қосим Шайх Азизон дафн қилинган даҳма, хоннинг фармойишига мувофиқ XVI асрнинг 80- йилларида бунёд этилган. Абдуллахон ҳукмронлик қилган даврда (1583-1595 й.) Қосим Шайх Азизон унинг маънавий раҳнамоси ва пири эди. Ҳофиз Таниш ал-Бухорийнинг "Абдуллонома", Ҳасанхожа Нисорийнинг "Музаққир аҳбоб", Муҳаммад Тоҳир ал-Хоразмийнинг "Тарих ал-авлиё" каби асарларида Қосим Шайх ҳазратлари XVI аср бошларида тахминан 1503-1504 йилларда туғилганлар, дейилган. Қосим Шайх Азизон тасаввуфнинг жаҳрийя (зоҳирий зикр) сулукига мансуб бўлиб, маънавий руҳоний силсилалари Хожа Аҳмад Яссавийга бориб тақалади. Уларнинг олий шаън хонақоҳи "Бу ерга кирган киши омонлик топмай ", деган ҳадис қамолидан мужда бериб, замон аҳлининг тинчлик ва омонлик уйига айланган. Қосим Шайх Азизон 1581 йили 78 ёшларида вафот этганлар.

Қорақалпоғистон Республикаси		
68	Норинжонбобо мақбараси	XIV асрга мансуб меъморий мажмуа. Норинжонбобонинг туғилган йили маълум эмас. Ўзи XIII- XIV асрлар орасида яшаб ўтган. Ҳижрий 712 (мил. 1312) йили вафот этган. Шахси ҳақида аниқ маълумотлар сақланмаган. Қабри устига ўрнатилган тошга "Бу оқил, обид, Аллоҳ йўлида доимий рўзадор, Аллоҳ кароматини ерда пайдо этувчи машҳур Муҳаммад ибн Мусо ибн Довуд Абу Абдуллоҳ ан-Норинжонийнинг қабридур. Аллоҳнинг унга ва унинг дўстларига раҳмати бўлсин" деб ёзилган. Бу битиклар Норинжонбобонинг соҳиби каромат, азиз авлиёлардан эканига шохидлик беради.
69	Султон Увайс бобо мақбараси	XVII - XIX асрлар. Султон Увайс асл исми Сухайл ибн Омир ибн Румон ибн Нохия ибн Қаран ибн Мурод. У Яман мамлакатининг Қаран қишлоғи Муродий қабиласида милоднинг 625 йили туғлган. 657 йили (ҳижрий 37 йили 17 шаввол куни) Ҳазрати Али ва Муовия аскарлари ўртасида юз берган Сиффин жангида 32 ёшида шаҳид бўлган. Пайғамбар (а.с.) бу бўлгуси авлиё зот ҳақида хабар берганлар. Султон Увайс Бобо мақбарасида у кишининг жасадлари йўқ. Ўша давр одатига кўра, авлиёнинг издош-мухлислари ХВБII асрда рамзий қабр ясаб, бир зиёратгоҳ бунёд этишган. Сўнгра кейинги асрда Хива хонининг ўғли Оллоқулихон Петербург сафаридан қайтиб келаётганида ўша жойда тунайди. Авлиёлар Султони Увайс Қараний унинг тушига кириб, яқинда хон бўлиши ҳақида башорат қилади. Шу башорат рўёбга чиққач, унинг суюнчисига Оллоқулихон шайхга катта масжид ва алоҳида ўнта чиллахона қурдиради.
Наманган вилояти		
70	Хўжа Амин мақбараси	XVIII аср. Хўжа Амин мақбараси XVIII асрнинг иккинчи ярмида бунёд этилган. Мақбарани безашда XIV аср бошида ўрта осиелик меъморлар фойдаланган ранг-баранг циркор қопламадан сиқиб чиқарган ўйма сопол қўлланшган. Тарихий манбаларда ёзилишича, XVI асрнинг охирларида Шайх Хованди Тахур авлодларидан бўлган Иминхўжа Эшон Тошкентдан Наманганга келиб ўрнашиб қолади. Унга ихлос қилувчи кишилар кўпайиб кетади. Иминхўжа Эшон қайнотасидан мерос қолган бойликлар эвазига Иброҳимхўжа хотиралари учун тахминан XVII аср охири - XVIII аср бошларида Иброҳимхўжа қабрининг олди тарафига мақбара бунёд этади. Мақбара қурилишига ўша даврнинг моҳир меъморлари жалб қилиниб, у жуда нозик дид билан қурилган.
71	Мулло Бозор Охунд (Мулла киргиз) мақбараси	XX аср боши. Мулло Бозор Охунд (Мулла киргиз) XVII асрнинг биринчи ярмида дунёга келган. Илмга ташналик уни Туркистоннинг илму фан маркази бўлмиш Бухорога олиб келган. Узоқ йиллар мадрасада ўқиш билан бирга донишманд олим Мирзо Баҳодир Бухорийдан таълим олиб, у зотдан иршод хатини - пирнинг ёрлиғини олгач, Бухородан чиқиб, Ўрта ва Яқин Шарқ мамлакатларига саёҳат қилган. Қашқарнинг Хўтан, Ёркент ва бошқа шаҳарларида бўлган. Мулло Бозор Охунд фикҳ, ҳадис, фароиз, жўғрофия, илми ҳисоб, тарих, адабиёт, тасаввуф ва бошқа илмларни яхши эгаллаган йирик олим эди.
Фарғона вилояти		
72	Аҳмад ал-Фарғоний мажмуаси	Мажмуа мустақиллик даврида - 1998 йилда бунёд этилган. Абул Аббос ибн Муҳаммад ибн Касир Аҳмад ал-Фарғоний 797 йили Фарғона водийсининг Қубо (Кува) қишлоғида туғилган. Халифа Ҳорун ар-Рашиднинг шарқий ерларидаги муовини, ўғли Маъмуннинг Марвдаги олимлари доирасига кирган. Аҳмад ал-Фарғоний ниҳоятда машҳур олим бўлиб, асарларининг таржимаси бир неча асрлар давомида ҳатто Йеуропа университетларида ҳам асосий дарслик сифатида қўлланилган. Манбаларда Аҳмад ал-Фарғоний ва унинг 861 йилги ихтиролари ҳақида кўп гапирилади. У ихтиро қилган "Микёс

		ан-Нил " (Нил дарёси сувини ўлчаш) ҳозирги кунда ҳам Мисрнинг Қоҳира шаҳрида сақланиб қолган. Вафоти тахминан 865-866 йиллар, деб қабул қилинган.
73	Бурхониддин Марғинович (рамзий) мақбараси	Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов сўй-ҳаракатлари билан алломанинг рамзий мақбараси 2000 йилда Риштон шаҳрида бунёд қилинди. Буюк фақиҳ Абул Ҳасан Али ибн Абу Бакр ибн Абдулжалил ал-Фарғоний ар-Риштоний ал-Марғинович 1123 йилнинг 23 сентябрида туғилган. У Қуръон, ҳадис ва фикҳ илмини бениҳоя чуқур ва мукаммал эгаллагани ва бу соҳада беқиёс дурдоналар яратгани туфайли "Бурҳон ад-дин вал-милла" (Дин ва умматнинг ҳужжати) деган ном олган. 1178 йили ёзган "Ал-Ҳидоя" асари фикҳ бўйича энг аниқ, изчил, мукаммал асар сифатида бутун Ислам оламида ҳанафий мазҳабининг фикҳ масалаларидаги асосий қўлланмасига айланган.

14. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ МАНБАЛАР

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебное пособие для ВУЗов.- М: Аспект Пресс, 2001г.
2. Агзамов.С, Т.Тошмуродов. Менежмент международного туризма. –Т.: ТГЭУ, 1996, 198 с.
3. Балабанов И.Т., Балабанов.А.И. «Экономика туризма»- М.: Финансы и статистика, 2004 – 176 ст.
4. Богданов Е.И. Планирование на предприятии туризма /Учебное пособие СПб.: Изд.д. «Бизнес- пресс» 2005
5. Ефремова М.В. «Основы технологии туристского бизнеса», Учебное пособие. – М.: Издательство «Ось-89», 2001.
6. Кабушкин.Н.Н. Менежмент туризма. -М.: Новое знание 2005 год.
7. Квартальнов В.А Менежмент туризма: Экономика туризма. М.: Финансы и статистика 2004 г.
8. Квартальнов В.А. Туризм. – М., Финансы и статиститка 2004.
9. Чудновский А.Д. Туризм и госиничное хозяйство М.: ЮРКИНГА. 2005
- 10.Яковлев.Г.А Экономика и статистика туризма. Учебное пособие. М.: Изд. 2005 - 368 ст.

16. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА АННОТАЦИЯЛАР

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, бозор иқтисодиётига асосланган жамият куришни ўзининг асосий мақсади қилиб белгилаб олди. Бу ишда туризм соҳаси ҳам етакчи тармоқлардан бири ҳисобланади. Туризм нафақат ўтмишни ўрганиш, ўзга халқлар ва элатлар билан танишиш, уларнинг маданий ёдгорликларидан баҳраманд бўлиш, шунингдек, у катта бизнес ҳамдир. Мазкур фаолиятни йулга қўйиш эса мутахассисларга боғлиқ.

Бунинг учун малакали кадрларни тайёрлаш ҳозирги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Самарканд иқтисодиёт ва сервис институтида айнан «5810600-Туризм операторлик хизмати ташкиллаштириш» таълим йўналишининг очилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Шундай фанлар ичида «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фани ҳам ўз ўрнига эга бўлиб, талабаларга Ўзбекистонда узлуксиз таълимнинг Давлат таълим стандартлари асосий қоидаларига мувофиқ ўқув жараёни олиб боришнинг илмий асослари ва туризмга таълуқли фанларнинг умумий мазмуни тўғрисида маълумот беради.

Мазкур фан «Туризм асослари», «Туризмни режалаштириш», «Халқаро туризм», «Туристлик маршрутларни ишдаб чиқиш технологияси», «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари», каби фанлар билан узвий алоқада ҳисобланади.

«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» ўқув курси бўйича таълим технологияси маъруза ва семинар машғулотларни ўқитишнинг хорижий мамлакатларда кенг тарқалган илғор педогогик технология қоидалари асосида ишлаб чиқилган. Ушбу ўқув курси тузилиши жиҳатдан кириш, «Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» фанини ўқитиш технологиясининг концептуал асослари ҳамда маъруза ва амалий машғулотларни ўқитиш технологияларидан ташкил топган.

Ўзбекистонда замонавий туризм индустриясини ривожлантириш ушбу курсни ўқитишнинг долзарблигига асосланган, ўқув соатларининг мавзулар бўйича тақсимланиши ва курснинг асосий мазмуни очиб берилган. Шунингдек, таълим технологиясини ишлаб чиқишда қўлланилган асосий қоидалари: таълим усули ва техникаси; ташкил қилиш шакли, воситаси; коммуникация усуллари; берилган маълумотларни назорат қилиш усуллари ва воситалари; баҳолаш ва назорат қилиш тартиблари ёритилган.

Ушбу таълим технологияси барча олий ўқув муассасаларида, малака ошириш курсларида тегишли техник воситалари билан жиҳозланган аудиторияларда ўқитишга мўлжалланган бўлиб, ушбу курсни ўқитадиган ўқитувчилар учун мўлжаллаб тузилган.

17. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИДАН МУАЛЛИФЛАР ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ

Ибадуллаев Нурали Эшниязович - «Халқаро туризм ва туризм сервиси» кафедраси катта ўқитувчиси, иқтисод фанлари номзоди. 55 га яқин илмий ишлар муаллифи. Ҳозирги кунда талабаларга “Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” ва магистратурада таҳсил олаётганларга «Хорижий туристларга туристик хизматларни ташкил этиш», “Туризм мамлакатшунослиги”, фанларидан дарс бериб келмоқда.

Турсунова Гулмира Раббоновна - «Халқаро туризм ва туризм сервиси» кафедраси ассистенти, 10 дан ортиқ илмий мақолалар муаллифи. Туризм соҳаси бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб бормоқда.

Ҳозирда талабаларга «Мутахассисликка кириш», «Туризм асослари», «Халқаро туризм» ва «Туризмни режалаштириш» фанларидан дарс бериб келмоқда.

18. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА ФОЙДАЛИ МАСЛАҲАТЛАР

“Ўзбекистоннинг туристик ресурслари” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавир:

«Ўзбекистоннинг туристик ресурслари» ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

- туристик ресурс турларини; Ўзбекистоннинг маданий – тарихий мероси, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишни; туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолашни **билиши керак**.

- туристик ресурсларнинг экологик – иқтисодий хусусиятларини; миллий иқтисодиётни ривожланишида туристик ресурслардан самарали фойдаланишни; Ўзбекистоннинг туристик ресурсларини туризм мақсадида фойдаланишга таъсир этувчи омилларни аниқлаш **қўникмаларига эга бўлиши керак**.

- туристик ресурслардан самарали фойдаланиш; Ўзбекистон туристик ресурсларини муҳофаза қилиш; Ўзбекистон туристик ресурсларини туризмнинг турли йўналишларида фойдаланишни режалаштириш **малакасига эга бўлиши керак**.

19. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА НОРМАТИВ ҲУЖЖАТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг «Туризм ҳақидаги» Қонуни 1999 й. 20 август.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбектуризм МКни ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони. 1992 й. 27 июн
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда туризм соҳаси учун малакали кадирлар тайёрлаш тўғрисида» ги Фармони. 1999 й. 30 июн
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбектуризм МК фаолиятини ташкил этиш масалалари ҳақида»ги Қарори. 1992 й. 20 октябр
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасининг «Буюк Ипак Йўлининг қайта тикланишидаги иштирокини кучайтиришга ва Ўзбекистон халқаро туризмни ривожлантиришга бағишланган Фармони ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг Ўзбекистон Республикасида замонавий халқаро туризм инфратузилмасини яратиш чора тадбирларига бағишланган № 210-сонли Қарори 1995 й.
6. Ўзбекистон Республикаси ташқи ишлар вазирлигида маданият, фан ва туризм соҳасида халқаро ҳамкорлик бошқармасини ташкил этиш тўғрисидаги Қарори. 1996 й. 25 сентябр
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг туристлик корхоналар фаолиятини ташкил этишни такомиллаштиришга бағишланган 346-сонли Қарори 1998 й.
8. Республикамиз Президенти томонидан «2005 йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури» 1999 й. 15 апрел
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида меҳмонхона бизнеси ва халқаро туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарори. 2002 й. 2 сентябр
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида Меҳмонхона бизнеси ва халқаро туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2002 йил 2 сентябрдаги 310-сон Қарорини қисман ўзгартириш ҳақидаги Қарори. 2003 й. 17 январ
11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисида»ги Низом. 2003 й. 11 октябр
12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг №144 сонли «Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтини ташкил этиш тўғрисида» ги Қарори 2004 й.
25 март
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда сервис ва хизматлар соҳаларини ривожлантиришни жадаллаштириш бўйича тадбирлар» тўғрисидаги Қарори. 2006 й. 17 апрел

20. «ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ» ФАНИ БЎЙИЧА РЕЙТИНГ (БАҲОЛАШ) МЕЗОНИ

Институтда талабалар билимини баҳолаш Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисидаги низомга ўзгартириш ва қўшимчалари киритиш тўғрисида”ги 2010 йил 25 августдаги 333-сонли буйруғи асосида тасдиқланди.

Талабалар билимини назорат қилиш ва рейтинг тизими орқали баҳолашдан мақсад таълим сифатини бошқариш орқали рақобатбардош кадрлар тайёрлашга эришиш, талабаларнинг фанларни ўзлаштиришида бўшлиқлар ҳосил бўлишини олдини олиш, уларни аниқлаш ва бартараф этишдан иборат.

Рейтинг тизимининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- талабаларда Давлат таълим стандартларига мувофиқ тегишли билим, кўникма ва малакалар шаклланганлиги даражасини назорат қилиш ва таҳлил қилиб бориш;
- талабалар билими, кўникма ва малакаларини баҳолашнинг асосий тамойиллари: Давлат таълим стандартларига асосланганлик, аниқлик, ҳаққонийлик, ишончлилиқ ва қулай шаклда баҳолашни таъминлаш;
- фанларнинг талабалар томонидан тизимли тарзда ва белгиланган муддатларда ўзлаштирилишини ташкил этиш ва таҳлил қилиш;
- талабаларда мустақил ишлаш кўникмаларини ривожлантириш, ахборот ресурслари манбаларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш;
- талабалар билимини холис ва адолатли баҳолаш ҳамда унинг натижаларини вақтида маълум қилиш;
- талабаларнинг фанлар бўйича комплекс ҳамда узлуксиз тайёргарлигини таъминлаш;
- ўқув жараёнининг ташкилий ишларини компьютерлаштиришга шароит яратиш.

Фанлар бўйича талабалар билимини семестрда баҳолаб бориш рейтинг назорати жадваллари ва баҳолаш мезонлари асосида амалга оширилади.

Талабаларнинг билим савияси ва ўзлаштириш даражасининг Давлат таълим стандартларига мувофиқлигини таъминлаш учун қуйидаги назорат турларини ўтказиш назарда тутилади:

• **жорий назорат (ЖН)** – талабанинг фан мавзулари бўйича билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Жорий назорат фаннинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда амалий машғулотларда оғзаки сўров, тест ўтказиш, суҳбат, назорат иши, коллеквиум, уй вазифаларини текшириш ва шу каби бошқа шаклларда ўтказилиши мумкин;

• **оралиқ назорат (ОН)** – семестр давомида ўқув дастурининг тегишли (фанларнинг бир неча мавзуларини ўз ичига олган) бўлими тугаллангандан кейин талабанинг назарий билим ва амалий кўникма

даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Оралиқ назорат бир семестрда икки марта ўтказилади ва шакли (ёзма, оғзаки, тест ва ҳоказо) ўқув фанига ажратилган умумий соатлар ҳажмидан келиб чиққан ҳолда белгиланади;

- **якуний назорат (ЯН)** – семестр якунида муайян фан бўйича назарий билим ва амалий кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини баҳолаш усули. Якуний назорат асосан таянч тушунча ва ибораларга асосланган “Ёзма иш” шаклида ўтказилади.

ОН ўтказиш жараёни кафедра мудири томонидан тузилган комиссия иштирокида мунтазам равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари бузилган ҳолларда, **ОН** натижалари бекор қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда **ОН** қайта ўтказилади.

Талабанинг билим савияси, кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизими асосида талабанинг фан бўйича ўзлаштириш даражаси баллар орқали ифодаланади.

“Мутахассисликка кириш” фани бўйича талабаларнинг семестр давомидаги ўзлаштириш кўрсаткичи 100 баллик тизимда баҳоланади.

Ушбу 100 балл баҳолаш турлари бўйича қуйидагича тақсимланади: ЯН-30 балл, қолган 70 балл эса ЖН-35 балл ва ОН-35 балл қилиб тақсимланади.

- Фан бўйича саралаш бали 55 баллни ташкил этади. Талабанинг саралаш балидан паст бўлган ўзлаштириши рейтинг дафтарчасида қайд этилмайди.
- Талабаларнинг ўқув фани бўйича мустақил иши жорий, оралиқ ва якуний назоратлар жараёнида тегишли топшириқларни бажариши ва унга ажратилган баллардан келиб чиққан ҳолда баҳоланади.

- Талабанинг фан бўйича рейтинги қуйидагича аниқланади:
$$R = \frac{V \cdot O'}{100}$$
бу ерда: V- семестрда фанга ажратилган умумий ўқув юкламаси (соатларда); O' -фан бўйича ўзлаштириш даражаси (балларда).
- Фан бўйича жорий ва оралиқ назоратларга ажратилган умумий баллнинг 55 фоизи саралаш балл ҳисобланиб, ушбу фоиздан кам балл тўплаган талаба якуний назоратга киритилмайди.
- Жорий **ЖН** ва оралиқ **ОН** турлари бўйича 55 балл ва ундан юқори бални тўплаган талаба фанни ўзлаштирган деб ҳисобланади ва ушбу фан бўйича якуний назоратга кирмаслигига йўл қўйилади.
- Талабанинг семестр давомида фан бўйича тўплаган умумий бали ҳар бир назорат туридан белгиланган қоидаларга мувофиқ тўплаган баллари йиғиндиси тенг.
- **ОН** ва **ЯН** турлари календар тематик режага мувофиқ деканат томонидан тузилган рейтинг назорат жадваллари асосида ўтказилади. **ЯН** семестрнинг охириги 2 ҳафтаси мобайнида ўтказилади.
- **ЖН** ва **ОН** назоратларда саралаш балидан кам балл тўплаган ва узрли сабабларга кўра назоратларда қатнаша олмаган талабага қайта топшириш учун, навбатдаги шу назорат туригача, сўнгги жорий ва оралиқ назоратлар учун эса якуний назоратгача бўлган муддат берилади.

- Талабанинг семестрда **ЖН** ва **ОН** турлари бўйича тўплаган баллари ушбу назорат турлари умумий балининг 55 фоизидан кам бўлса ёки семестр якуний жорий, оралиқ ва якуний назорат турлари бўйича тўплаган баллари йиғиндиси 55 баллдан кам бўлса, у академик қарздор деб ҳисобланади.
- Талаба назорат натижаларидан норози бўлса, фан бўйича назорат тури натижалари эълон қилинган вақтдан бошлаб бир кун мобайнида факультет деканига ариза билан мурожаат этиши мумкин. Бундай ҳолда факультет деканининг тақдимномасига кўра ректор буйруғи билан 3 (уч) аъзодан кам бўлмаган таркибда апелляция комиссияси ташкил этилади.
- Апелляция комиссияси талабаларнинг аризаларини кўриб чиқиб, шу куннинг ўзида ҳулосасини билдиради.
- Баҳолашнинг ўрнатилган талаблар асосида белгиланган муддатларда ўтказилиши ҳамда расмийлаштирилиши факультет декани, кафедра мудури, ўқув-услугий бошқарма ҳамда ички назорат ва мониторинг бўлими томонидан назорат қилинади.

Агар талаба якуний назоратда шу назорат тури бўйича саралаш балидан юқори балл тўпласа, бу балл жорий ва оралиқ назоратларда тўпланган балларга қўшилади. Акс ҳолда талабанинг фан бўйича ўзлаштириш кўрсаткичи фақат жорий ва оралиқ назоратларнинг баллари йиғиндисидан иборат бўлади (мазкур тартиб тиббиёт олий таълим муассасаларида ректорлар Раёсати қарори асосида белгиланади).

Битирувчи талабалар билими фақат «баллар»да баҳоланади уларга бериладиган Диплом иловасига ёки академик маълумотномада “фан ўқитувчиси” котибалари фанлар бўйича талаба рейтингини ҳисоблаб қайд этиши зарур.

Курс иши, малакавий амалиёт, Якуний давлат аттестацияси, битирув малакавий иши ва магистрларнинг илмий фаолияти фақат балларда ифодаланади (рейтинг чиқарилмайди). Магистрлик диссертацияси ҳимояси «Ҳимоядан ўтди», «Ҳимоядан ўтмади» тизимида баҳоланади.

Фан бўйича саралаш баллини тўплай олмаган талаба фанни ўзлаштирмаган ҳисобланади ва у “фан ўқитувчиси” рўхсати билан қайта синовдан ўтади.

Қайта ўзлаштириш кўрсаткичлари шу рейтинг қайдномасининг охиридаги «Кўшимча ўтказилган ЯБ тўғрисидаги маълумот» қисмида қайд этилади.

Факультет котибаси декан кўрсатмасига асосан тўлдирилган рейтинг қайдномасини тааллуқли ўқитувчиларга тарқатади.

“Фан ўқитувчиси” ўрнатган қайта топшириш муддати ўтгандан сўнг қайднома “фан ўқитувчиси” га ўқитувчи томонидан қайта тақдим этилади.

Рейтинг қайдномаси ҳаракати “фан ўқитувчиси”даги махсус журналда қайд этилади.

Бундан ташқари “фан ўқитувчиси” котибаси «Талаба ўқув варақаси» ни тўлдириб боради, унда талабанинг семестрда фанлардан олган балли ва рейтингини қайд этилади.

Синов дафтарча “фан ўқитувчиси” да сақланади. Якуний назорат бошланишдан олдин гуруҳ сардори деканатдан имзо остида гуруҳнинг рейтинг дафтарчасини олади ва якуний назорат тугаши билан рўйхат бўйича яна деканатга топширади.

Гуруҳ журнаlinesи тўғри тўлдириб боришини назорати факультет декани ва уни муовини зиммасига юклатилган.

Профессор-ўқитувчилар журнаlinesи тўғри тўлдириб бориш назорати кафедра мудирлари зиммасига юклатилган.

Талабалар билимини ўзлаштириш кўрсаткичини 100 баллик тизимида баҳолаш мезонлари

№	Назорат тури	Максимал балл	Баҳолаш мезонлари			
			0-54	55-70	71-85	86-100
1	Жорий баҳолаш	35	0-19	20-25	25-30	30-35
2	Оралиқ баҳолаш	35	0-19	19-24	25-30	30-35
3	Якуний баҳолаш	30	0-16	16-21	21-25	26-30
	Жами	100	0-54	55-70	71-85	86-100

№	Назорат тури		Максимум балл	Баҳолаш мезонлари			
				0-54	55-70	71-85	86-100
1	Жорий баҳолаш	Оралиқ баҳолаш	70	0-38	39- 49	50-60	60-70
2	Якуний баҳолаш		30	0-16	16-21	21-25	26-30
3	Жами		100	0-54	55-70	71-85	86-100

Талабанинг фан бўйича ўзлаштириш кўрсаткичини назорат қилиш мезони

Балл	Баҳо	Талабанинг билим даражаси
86-100	Аъло	Хулоса ва қарор қабул қилиш Ижодий фикрлай олиш Мустақил мушоҳада юритиш Олинган билимларни амалда қўллай олиш Моҳиятини тушуниш Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
		Мустақил мушоҳада юритиш

71-85	Яхши	Олинган билимларни амалда қўллай олиш Моҳиятини тушуниш Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
55-70	Қониқарли	Моҳиятини тушуниш Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
0-54	Қониқарсиз	Аниқ тасаввурга эга бўлмаслик Билмаслик

Фанлар бўйича ОН, ЖН ва ЯН баҳолашдаги мезонлар

Талабалар ОН дан тўплайдиган балларнинг намунавий мезонлари

№	Кўрсаткичлар	ОН баллари		
		макс	1-ОН	2-ОН
1	Дарсларга қатнашганлик даражаси. Маъруза дарсларидаги фаоллиги, конспект дафтарларининг юритилиши ва тўлиқлиги.	15	0-7	0-8
2	Талабаларнинг мустақил таълим топшириқларини ўз вақтида ва сифатли бажариши ва ўзлаштириш.	10	0-5	0-5
3	Оғзаки савол-жавоблар, коллоквиум ва бошқа назорат турлари натижалари бўйича	10	0-5	0-5
	Жами ОН баллари	35	0-17	0-18

Талабалар ЖН дан тўплайдиган алларнинг намунавий мезонлари

№	Кўрсаткичлар	ЖН баллари		
		макс	1-ЖН	2-ЖН
1	Дарсларга қатнашганлик ва ўзлаштириши даражаси. Амалий машғулотлардаги фаоллиги, амалий машғулот дафтарларининг юритилиши ва ҳолати	15	0-7	0-8
2	Мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши. Мавзулар бўйича уй вазифаларини бажарилиш ва ўзлаштириши даражаси.	10	0-5	0-5
3	Ёзма назорат иши ёки тест саволларига берилган жавоблар	10	0-5	0-5
	Жами ЖН баллари	35	0-18	0-17

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида белгиланган бўлса, у ҳолда якуний назорат 30 баллик “Ёзма иш” вариантлари асосида ўтказилади.

Агар якуний назорат марказлашган тест асосида ташкил этилган бўлиб фан бўйича якуний назорат “Ёзма иш” шаклида белгиланган бўлса, у ҳолда якуний назорат қуйидаги жадвал асосида амалга оширилади.

Балл	Баҳо	Кўрсаткичлар
26-30	Аъло	ЯН турлари бўйича берилган барча саволларга ижодий ёндошиб, ўз хулоса ва қарорлари, мустақил мушоҳадада кўрсатиб бера оلسа.
21-25	Яхши	ЯН турлари бўйича берилган барча саволларга мустақил хулоса ва фикрларда ҳамда амалдаги қўлланишларига мисоллар келтириб моҳиятини тушунтира олиш.

Якуний назоратда “Ёзма иш”ларни баҳолаш мезони

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида амалга оширилганда, синов кўп вариантли усулда ўтказилади. Ҳар бир вариант 3 та назарий саволдан иборат. Назарий саволлар фан бўйича таянч тушунча ва иборалар асосида тузилган бўлиб, фаннинг барча мавзуларини ўз ичига қамраб олган.

Ҳар бир саволнинг жавоблари бўйича ўзлаштириш кўрсаткичи 0-10 балл оралиғида баҳоланади. Талаба максимал 30 балл тўплаши мумкин.

Якуний назорат бўйича умумий ўзлаштириш кўрсаткичини аниқлаш учун вариантда берилган саволларнинг ҳар бир жавобларга қўйилган ўзлаштириш баллари қўшилади ва йиғинди талабанинг якуний назорат бўйича ўзлаштириш бали ҳисобланади.